

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 4, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 4, 2020

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включено до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей
033. Філософія та
054. Соціологія відповідно
до Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 9
від 25.02.2021.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

*Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.*

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Атаманик З. М. – заступник головного редактора, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Балашенко І. В. – відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Гансова Е. А. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Давід Шварц – Professor of political science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Данієль Хасідім Ор-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Златица Плашійенкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісенко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Окорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Орленко І. М. – завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»), Одеса, Україна)

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	соціологічних досліджень
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	12. Соціальна структура, соціальні
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	інститути та процеси
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	13. Спеціальні та галузеві
		соціології

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukraïnskoi movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

УДК 1.125

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.1>

Гуйван Петро Дмитрович

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

вул. Сінна, 7, Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

**ЧАС ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЯВУ РУХУ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ.
СУТНІСТЬ ТЕМПОРАЛЬНОГО ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ЯВИЩ**

Статтю присвячено дослідженню питання про наукове сприйняття темпоральних вимірів різних за сутністю і змістом юридичних явищ, що відбуваються та опосередковуються правом у суспільстві. Воно вельми актуальне, бо пізнання подій, що відбуваються поруч, їхнього місця в темпоральному плинові означає усвідомлення не лише буття, але й сутності самої особи в навколишньому просторі. З метою проведення аналізу проблематики, висхідною є теза, що обстоюється автором, за якою усі види конкретної життєдіяльності держави, організації і кожної особистості протікають у часі. Саме через темпоральні регулятори відбувається належне опосередкування процесів, спрямованих на поступальний рух суспільства. З кожним періодом, що спливає, збільшується щільність подій, які минули, зростає потік інформації, що усвідомлюється та щоразу переоцінюється. Наголошується, що часові перцепції загалом оцінюються з двох основних концептуальних способів пізнання часу – філософського та наукового. У роботі вивчено головні засадничі положення цих напрямів. Водночас вони не протиставляються, а, на переконання автора, доповнюють інший спосіб пізнання. Ця загальна характеристика наукових спроб усвідомити темпоральний перебіг, максимально пов'язати його із зміною подій та станів матеріальних об'єктів та відносин, що відбуваються. Досліджено підхід наукової теорії класичної механіки, згідно з якими простір і час є незалежними від матерії сутностями – субстанціями. З позиції цієї концепції абсолютний час у своєму перебігові не може бути змінений. Також вивчено постулати реляційної концепції, котра визначає час як відносне явище, що встановлює співмірність між різними подіями. У роботі зроблено висновок, що остання більш вірно відтворює реальний стан часового перебігу явищ у просторі. Але, виходячи з більшого прагматизму та зручності користування, наукова концепція абсолютного часу і пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах прикладних наук, в тому числі, юриспруденції.

Ключові слова: абсолютний час, субстанція, філософське пізнання часу.

Вступ. Питання часу та тривалості тих чи інших юридично значимих діянь займає в правовій науці виключно важливе місце. Воно є однією з головних тематик наукової рефлексії, бо саме із темпоральними вимірами різних за сутністю і змістом юридичних явищ суттєвим чином залежить сама природа опосередковуваних правом суспільних відносин. Час у житті людини має особливе значення. Пізнання подій, що відбуваються поруч, їхнього місця в темпоральному плинові означає не лише усвідомлення буття, але й сутності самої особи в навколишньому просторі. Відтак безспірно, що часова проблематика має істотне значення в нашому житті. Час – це загальна форма зміни станів матеріальних об'єктів, яка полягає в тому, що кожен стан являє собою певну ланку процесу (або процесів), що здійснюється в системі, і що знаходиться в певних кількісних відносинах до інших станів, складаючи ту чи іншу частину процесу [1, с. 8]. Питання «що таке час, який зміст цього явища» здавна цікавили науковців,

починаючи від представників філософського спрямування і, закінчуючи апологетами класичної та релятивістської фізики: всі вони намагалися зрозуміти сенс часу, усвідомити його природу та сутнісні властивості. На жаль, юридична наука наразі недостатньо приділяє уваги даному питанню.

Мета та завдання. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки відбувається прискорення соціально-економічних взаємодій, що безумовно, значно підвищує цінність часу в розвиткові та оновленні суспільних процесів. Все це відбувається на тлі поглиблення проблем незворотності реформ, які неодноразово засвідчували дієвість правила: процес розвитку суспільства прямо пропорційний цінності часу як важливого фактору ефективності поступу. Дійсно, будь-яка система забезпечення соціального порядку завжди є організованою в часі. Відтак усі види конкретної життєдіяльності держави, організацій і кожної особистості протікають у часі. Саме через темпоральні регулятори відбувається належне опосередкування процесів, спрямованих на поступальний рух суспільства. При цьому кожен елемент у даній системі реалізує свої функції, виконуючи відведену йому роль, в межах встановлених часових координат, які визначають соціально значимі інтервали. Це необхідно, аби суспільний розвиток відбувався в установленому ритмі, що відповідає завданням науково-технічного прогресу і, зрештою, конкретним запитам людей. Дослідження сутнісних підходів щодо ефективності взаємодії учасників цивілізаційного поступу, яка, зрештою, визначає сутність, квінтесенцію часу, зокрема, в царині правовідносин, є метою цієї наукової статті.

Методи дослідження. Між тим зазначена тема дуже актуальна, це пояснюється передусім тим, що час відноситься до переліку фундаментальних загальних категорій, які мають визначальне, формуюче методологічне значення для реального розуміння існуючих у всесвіті взаємозв'язків та співвідношень дійсності та пізнання. Адже з кожним періодом, що спливає, збільшується щільність подій, які минули, зростає потік інформації, що усвідомлюється та щоразу переоцінюється, як суспільством, так і кожною особистістю. Це спонукає періодично ставити на порядок денний питання про значення часу, його роль та прояви в оточуючій реальності. Час є тим всеохоплюючим чинником, який дозволяє здійснити сутнісний зв'язок подій і явищ, що відбуваються у просторі, надавши їм належної перцепції щодо їхнього місця у системі взаємодій різних явищ конкретного буття. Як стверджував свого часу Фалес Мілетський, наймудрішим є час, бо він розкриває все. Усвідомлення подій, що відбуваються в часі, означає пізнання буття як такого. Звичайно, дане питання є предметом дослідження філософської науки, але воно є актуальним для інших сфер пізнання. Власне, загальноновизнаними є два основні концептуальні способи пізнання часу – філософський та науковий. При цьому було би неправильним протиставляти один спосіб пізнання іншому, хоча певний елемент змагання тут присутній. Тож, вказаною проблематикою цікавляться і інші науки, у тому числі юридичні.

Результати. Досліджуючи сутність часу та його головні властивості, зазвичай першим із питань, що виникають, є таке: чи є час об'єктивним проявом реального матеріального світу, або, навпаки, він перебуває в площині суб'єктивного сприйняття, тобто, виступає як певне духовне явище. Час співвідноситься з іншими природними явищами та має свої особистісні характеристики в частині взаємодії різних темпоральних аспектів. Це значною мірою має значення для характеристики взаємин різних часових станів. Здавна в дослідницькому середовищі спостерігався певний не збіг між часом як явищем, що відбувається, та здатністю людини його усвідомлювати. Особливості темпоральної перцепції мають те значення, що перебіг часу робить у сприйнятті особи тривалим велику кількість перехідних миттєвостей, які не можуть не змінювати одна одну, у вічність ніщо не переходить, але сприймається нами як нинішнє у всій повноті, тобто, як власне час. Адже як нинішній стан явище постійно перебувати не може [2, с. 324]. У цьому якраз і полягає складність вивчення часу.

Дійсно, для подолання відвертих труднощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномену як час. Так сучасна наука поділяє час на концептуальний та перцептуальний. Останній виражає сукупність набутих знань та досвіду, які виявляються достатньо адекватним відтворенням уявлень

про реальний час. Тоді як перцептуальний час розуміється як відображення реального часу в чутливому сприйнятті суб'єкта. Між цими іпостасями темпоральних проявів існує певний взаємозв'язок. Те, що сприймається в полі усвідомлення це лише «надводна частина айсберга», неприйнятну частину якого створюють приховані аспекти речей, що становить «плоть» суцього [3, с. 330, 352].

У різних галузях науки робляться спроби усвідомити темпоральний перебіг, максимально пов'язати його із зміною подій та станів матеріальних об'єктів та відносин, що перманентно відбуваються у навколишньому просторі. Скажімо, Засновник наукової теорії класичної механіки Ньютон у своїх працях зробив концептуальне припущення світу, що складається з простору і часу та матеріальних об'єктів, які рухаються в у просторі і часі. Ці два середовища виступають як величезна всеохоплююча сцена, на якій відбуваються дії – явища матеріального світу. Вказані явища є перехідними. Проте, навіть у разі їхнього зникнення, сцена залишається і на ній знову проявлятимуться інші об'єктивні реальності у своєму рухові. Простір і час є незалежними від матерії сутностями – субстанціями. Саме із усвідомлення взаємодії цих автономних чинників і постулюється загальний рух у всесвіті, що охоплюється початками субстанційної теорії часу. Водночас науковець оперує поняттям абсолютний час, яке визначає як явище, що існує саме по собі і по своїй сутності незалежно від взаємодії з чимось зовнішнім, яке спливає рівномірно та, інакше кажучи, має назву тривалості.

Абсолютний час у своєму перебігові не може бути змінений, та ж протяжність та той же стан відповідають властивостям усіх речей, незалежно від того, рухаються вони чи перебувають у спокої, а також безвідносно до швидкості руху природних тіл та їхнього положення стосовно одне одного. Основні положення класичної механіки стосовно відтворення перебігу абсолютного часу міцно закріпилися в прагматичному опосередкуванні різноманітних темпоральних явищ. Наразі воно практично ототожнюється з уявленням про реальний час. Відтак даний системоутворюючий механізм як адекватна ідея, спрямована на розуміння часу і простору, досить пристойно пояснює конкретні життєві ситуації та широко застосовується в прикладних сферах різних наук, у тому числі правових.

Натомість реляційна концепція визначає час як відносне явище, яке встановлює співмірність між різними подіями (від латинського *relativus* – відносний). За цього наукового підходу час не становить окремого самостійного явища, а є лише похідною від певних взаємин речей та процесів між собою. Залежно від обраного критерію відліку формується і зазначена система відносин. Однією з головних засад реляційної концепції часу позиціонується категорія одночасності. Один з класиків даної теорії Альберт Ейнштейн таким чином наочно проілюстрував її сенс: «Ми повинні звернути увагу на те, що всі наші судження, у яких час грає якусь роль, завжди є судженнями про одночасні події. Якщо я, наприклад, кажу «даний поїзд прибуває о 7 годині», це означає приблизно те, що вказівка маленької стрілки на моєму годиннику на 7 годину та прибуття поїзда суть одночасні події. Час подій – це одночасний з подією показ нерухомого годинника, який перебуває в місці події [4, с. 8, 10]. Однак поняття одночасності вже не буде застосовуватися, якщо спостереження буде вестися не з однієї координатної системи, а коли одна з них рухається стосовно іншої. Також слід враховувати так званий принцип несумісності горизонтів: різні суб'єкти не можуть мати ті самі ознаки в один і той же час [5, с. 206]. Попри відмінні висхідні точки відліку, вказані наукові підходи досить часто взаємодоповнюють одне одного.

Відповідно до парадигм реляційної наукової концепції – час то не певний «сам по собі» незалежний перебіг та не окреме незалежне явище – субстанція. Це конкретна властивість фізичного тіла та змін, які з ним відбуваються. Сучасна наука вже неодноразово доводила, що абсолютний час, який застосовується в різних галузях, не відповідає реальності. Ми можемо користуватися, як самим вказаним поняттям, так і похідними розрахунковими показниками, що витікають з нього, але обов'язково мусимо враховувати умовність відповідних побудов. Адже, як встановлено дослідниками даного питання, вже основний постулат Ньютонівської теорії, за яким перебіг часу за визначенням не залежить від характеру взаємодій тіл у просторі

та швидкості їхнього руху, підданий серйозній та обґрунтованій критиці. Той факт, що час у різних інерційних системах спливає не однаково, його зміни залежать від різних факторів, встановлено науковцями в межах проведених у площині даного дослідження експериментів.

Разом з тим, наукові уявлення філософії та фізичної науки про простір і час не можна вважати лише здобутками «чистої» фізики, вони, безумовно, мали значний вплив на інші сфери пізнання. Останнім часом в різних галузях суспільної, наукової діяльності та господарювання питання темпоральної організації набувають все конструктивнішого та глобального характеру. В процесі розвитку спеціальних наук відбувається більш широкий аналіз часу не лише з точки зору його фізичної інтерпретації як форми перебігу природних процесів. Проблема набуває міжгалузевого характеру та переходить на новий, якісно вищий рівень: виникають поняття соціального, психофізичного, біологічного, геологічного часу. І у кожній царині із застосуванням притаманних їй методологічних підходів з'являється потреба у визначенні сутності, ролі та призначення відповідних темпоральних категорій. Оскільки взаємодії у вказаних галузях діяльності мають правове оформлення, тобто набули характеру правовідносин, мусимо констатувати наявність методологічної гостроти питання часу і для юридичної науки. При цьому слід зазначити, що деякі з сфер регулювання, зокрема, ті, чий предмет знаходиться у царині макросвіту, досить задовільно користуються класичною моделлю щодо абсолютності та взаємної незалежності часу і простору, та зв'язків у межах систем, до яких воно входять.

Сьогодні однією з головних проблем є врахування великої кількості теоретичних та практичних напрацювань при побудові нової універсальної науково-пізнавальної концепції часу. Труднощі, зокрема, виникають, коли постає питання про необхідність охоплення єдиним інструментарієм просторово-часової проблематики в багатьох галузях, котрі мають специфічні не тільки об'єкти пізнання, а й методи їхнього дослідження [6, с. 38]. Саме визначення поняття часу завдяки його «невловимості», «невидимості» тощо завжди зустрічало серйозні труднощі. Дійсно, маємо констатувати наявність серйозних труднощів процесу пізнання часу. На перший погляд, здавалося б, час є повсякденна, значною мірою побутова категорія, яка є звичною та буденною у нашому житті. Однак більш прискіпливе його дослідження із виявленням характерних ознак і властивостей неодмінно наштовхується на очевидні складності: час не піддається детальному розглядові, подібно іншим властивостям предметів [7, с. 10].

Окремі дослідники навіть підкреслювали неможливість надання часові адекватного визначення чи емпіричного пояснення походження чи встановлення його сутності [8, с. 356-357], зводячи відразу аналіз до питання про послідовність подій, зміну та вимір часу. Але такий підхід притаманний для точних фізичних наук. Дійсно, при обчисленні та встановленні часових характеристик об'єкту у даних сферах дослідження є певні проблеми, позаяк наші уявлення про абсолютний час не узгоджуються з реальністю: час має набагато тісніший зв'язок з різноманітними чинниками, що обумовлюють існування тіл в просторі, ніж це зазвичай постулюється. Разом з тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою право, і зокрема цивільне, подібного темпорального уявлення цілком достатньо: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Однією з головних проблем, якою переймається наука, у тому числі і правова, є напрацювання єдиної системи обліку, виміру чи обчислення часу, котра б відповідала, по-перше, його реальному змістові, по-друге, була б досить зручною та універсальною для різних наукових спостережень. Зазначені дослідження темпоральних властивостей речей і явищ в межах прикладних галузей історично відбуваються в межах уявлень про час як абсолютне, однорідне явище, що має однакові параметри в усіх точках простору, тобто більш практично застосовуваної субстанційної концепції часу. За її основними ідеями абсолютний простір залишається всюди нерухомим та однаковим безвідносно до чогось зовнішнього, а час також існує самостійно в об'єктивному Всесвіті. Ця теорія відкидає будь-який зв'язок плину часу з особою людини, абсолютний час у своєму русі не може бути змінено, незалежно від зовнішніх обставин, час рівномірно спливає попри відмінності у стані, позиції чи русі об'єктів. Наведені

властивості, притаманні абсолютному часові, нізвідки не впливають, вони введені самими людьми та є аксіоматичними. Насправді оцінка темпоральних проявів з точки зору їхньої абсолютності з урахуванням рівномірності та однорідності часового перебігу незалежно від руху об'єктів системи, не відповідає дійсності, що переконливо довів Ейнштейн та його послідовники. Але підхід щодо застосування в науці абсолютного часу є досить поширеним, в першу чергу, з огляду на його раціональність, окремі реальні процеси зрештою досліджуються в науці саме за допомогою цього інструментарію.

Відтак маємо констатувати наразі серйозні відмінності у практичному використанні наукових концепцій часу різними галузями науки. Сьогодні більшість точних наук оперує поняттям «реального» часу, який концептуально обґрунтовується тією тезою, що час є нерівномірним, багатонаправленим, багатомірним та залежить від властивостей системи обліку і руху матерії. Причому такий підхід використовується не лише прихильниками теорії відносності Ейнштейна (це цілком зрозуміло, позаяк сама теорія постулює час як змінну величину, що залежить від низки чинників), а й дослідниками у класичній механіці. При зміні відстаней, маси, перемішень, характеру руху, іншими словами при зміні властивостей системи масштаб часу також змінюється. Величина часу безумовно залежить від конкретних відстаней та швидкостей всередині кожної інерційної системи, і в залежності від порядку та принципу вимірювання реальний час може суттєво відрізнятись від абсолютного. Дослідники, які не вважають ньютонівський абсолютний час адекватним сучасним вимогам до темпоральних способів опосередкування реального буття, у якості одного з основних з основних його недоліків зазначають усунення з процесу пізнання особи самого спостерігаючого суб'єкта. Це позбавляє можливості пізнання світу через особистий зв'язок з ним, що призводить до спотворення отриманого знання.

Втім, більшість прикладних наук не користується цими категоріями. Попри сприйняття факту часової відносності у просторі науковцями світу, все ж помилка при швидкостях інерційного руху, далеких від швидкості світла, досить незначна. При цьому, виходячи з більшої простоти абсолютного часу та зручності користування, пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах не надточних наук та побуті. Тож, абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального темпорального застосування.

З проведеного дослідження можемо зробити певні **висновки**. Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання людиною світу. В більшості наук предметом дослідження часових характеристик є переважно основна властивість часу – тривалість. При цьому окремі концепції часу, в межах яких він досліджується, суттєві розрізняються, хоча вони відтворюють одні і ті ж події, що реально відбуваються. Філософія та інші науки упродовж багатьох століть не можуть однозначно виключити якусь із моделей, категорично вказавши на неприпустимість її положень. Але, виходячи з більшого прагматизму та зручності користування, наукова концепція абсолютного часу і пов'язаний з ним механізм широко застосовується в системах прикладних наук, в тому числі, юриспруденції. Абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального сприйняття часу, але при цьому слід розуміти умовність прийнятого застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штейман Р.Я. Пространство и время. М.: Изд-во: М.: Физматгиз, 1962. 240 с.
2. Августин А. Исповедь. Пер. с лат. М.К. Сергеевко. М.: Ренессанс, 1991. 488 с.
3. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое. Пер. с франц. О.Н. Шпарага. Минск: Логвинов, 2006. 400 с.
4. Эйнштейн А. К электродинамике движущихся тел. Собр. науч. трудов Т. 1. М.: Наука, 1965. С. 7-35.
5. Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution. Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV. Den Haag, 1952. 483 p.

6. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку, Элм, 1986. 122 с.
7. Подольный Р.Г. Освоение времени. Киев: Наукова думка, 1984. 144 с.
8. Соловьев В.С. Время. Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон, Т. VII, СПб., Семеновская Типолитография 1892. 494 с.

REFERENCES

1. Shteyman R.Ya. (1862). Prostranstvo i vremya. [Space and time]. Moskwa: Izd-vo: M.: Fizmatgiz, [in Russian].
2. Avgustin A. (1991). Ispoved. [Confession]. Per. s lat. M.K. Sergeenko. Moskwa: Rennans, [in Russian].
3. Merlo-Ponti M. (2006). Vidimoe i nevidimoe. [Visible and invisible.] Per. s frants. O.N. Shparaga. Minsk: Logvinov, [in Russian].
4. Eynshteyn A. (1965). K elektrodinamike dvizhushchihya tel. [On the electrodynamics of moving bodies]. Sobr. nauch. trudov T. 1. Moskwa: Nauka, [in Russian].
5. Husserl E. (1952). Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution. Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV. Den Haag, [in German].
6. Abasov A.S. (1986). Prostranstvo. Vremya. Poznanie. [Space. Time. Cognition]. Baku, Elm, [in Russian].
7. Podolnyiy R.G. (1984). Osvoenie vremeni. [Mastering time]. Kiev: Naukova dumka, [in Russian].
8. Solovev V.S. (1892). Vremya. Entsiklopedicheskiy slovar. [Time. Encyclopedic Dictionary]. Izdateli F.A. Brokgauz i I.A. Efron, T. VII, Sankt-Pb., Semenovskaya Tipolitografiya [in Russian].

Guivan Petro Dmytrovych

Candidate of Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor
Poltava Institute of Business
7, Sinna str., Poltava, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

TIME AS AN ELEMENT OF MANIFESTATION OF THE MOVEMENT OF SOCIAL EXISTENCE. THE ESSENCE OF TEMPORAL MEDIATION OF LEGAL PHENOMENA

This article is devoted to the study of the scientific perception of temporal dimensions of different in nature and content of legal phenomena that occur and are mediated by law in society. It is very relevant, because knowing the events that take place nearby, their place in the temporal flow means awareness of not only being but also the essence of the person in the surrounding space. In order to analyze the problem, the ascending thesis is defended by the author; according to which all types of specific activities of the state, organizations and each individual take place in time. It is through temporal regulators that the processes aimed at the progressive movement of society are properly mediated. With each passing period, the density of past events increases, the flow of information that is perceived and re-evaluated increases. It is emphasized that temporal perceptions are generally evaluated from two main conceptual ways of knowing time – philosophical and scientific. The main basic provisions of these directions are studied in the work. In this case, they are not opposed, but, according to the author, complement another way of knowing. The general characteristic of scientific attempts to understand the temporal course is given, to connect it as much as possible with the change of events and states of material objects and the relations that take place. The approach of the scientific theory of classical mechanics is studied, according to which space and time are entities independent of matter – substances. From the standpoint of this concept, the absolute time in its course can not be changed. The postulates of the relational concept, which defines time as a relative phenomenon that establishes proportionality between different events, are also studied. The paper concludes that the latter more accurately reproduces the real state of the time course of phenomena in space. But, based on greater pragmatism and ease of use, the scientific concept of absolute time and the associated mechanism is widely used in systems of applied sciences, including jurisprudence.

Key words: absolute time, substance, philosophical knowledge of time.

Данканіч Марія Сергіївна
аспірантка кафедри філософії
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2253-1227

ФЕНОМЕН «ЗАБУТТЯ БУТТЯ» У ФІЛОСОФІЇ М. ГАЙДЕГЕРА

Актуальність проблеми. Філософська концепція німецького мислителя М. Гайдегера «Забуття буття» сьогодні набуває актуального звучання. Філософ у другій половині ХХ-го століття пророкував повноцінну втрату сучасною людиною свого автентичного буття і цілісності. Цей стан у другий період своєї творчості він визначав як «забуття». Варто зауважити, що сьогодні точку зору М. Гайдегера поділяють численні аналітики, дослідники, мислителі і вчені. Саме тому, на наш погляд, видається важливим проаналізувати погляди німецького філософа і надати їм неупереджену оцінку.

Мета та завдання. Метою статті є розкриття сутнісних аспектів поняття «забуття буття» в філософії пізнього М. Гайдегера. У філософуванні пізнього М. Гайдегера забуття виступає як фундаментальна сутнісна особливість розкриття буття. Філософія М. Гайдегера, у зв'язку з цим має деякі особливості: а) відбувається переосмислення витоків і шляхів усієї західноєвропейської метафізики, де метафізика вже розуміється не як обґрунтування буття, але як подія «забуття буття», оскільки істина буття в якості її просвіту залишається для метафізики прихованою. **Методи дослідження.** Дослідницький інструментарій репрезентують герменевтичний, діалектичний та феноменологічний методи. **Результати.** 1. Визначено, що в філософуванні пізнього М. Гайдегера забуття виступає як фундаментальна сутнісна особливість розкриття буття. 2. Встановлено, що «непотаєнність» розуміється М. Гайдегером як істина буття «Алетейя». 3. Досліджено, що еволюція поняття «Забуття буття» в філософуванні М. Гайдегера проходить два періоди, де перший позначається як *Vergessenheit* (забування), що конститується двома стадіями: *Vorhandenheit* (речі) і *Das Man* (люди), і другим, що розуміється як «*Seinvergessenheit*» (забуття буття), генетично походячи до поняття «Техне». Зазначені М. Гайдегером концепти, характеризують ступінь втрати людиною як свого власного буття, так і буття цілої цивілізації.

Ключові слова: забуття буття, поворот, метафізика, істина, онтологія.

Вступ. Характерною рисою третього тисячоліття стала надмірна технологізація усіх сфер людської життєдіяльності. У світі «технічного» відбувається процес підміни справжнього буття людини несправжнім. Молоде покоління втрачає здатність до безпосереднього спілкування, все глибше і глибше занурюючись у світ віртуальних відносин. Відхід від реальності, нездатність до осмислення власного існування, втрата інстинкту самозбереження – ці проблеми стали типовими для людини сучасного суспільства. Ніхто не ставить запитання: Хто я є? У чому моє призначення? Тим більше, ми не почуємо питання: Що є істина? Сфера інтересів сучасної людини – наявне буття: зона комфорту, задоволення, спорт, здоров'я, успіх тощо. У зв'язку з цим особливо актуальною стає філософія пізнього М. Гайдегера і «забуття буття» як її основний аспект.

Мета та завдання. Метою дослідження розкриття сутнісних аспектів поняття «забуття буття» у філософії пізнього М. Гайдегера. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

1. Встановити значення понять: «неприхованість» (Алетейя), «приховування» які конституують аспект «забуття буття».
2. Дослідити еволюцію поняття «забуття буття» у філософії М. Гайдегера.
3. Провести аналіз розуміння «істини» Платоном і М. Гайдегером у контексті проблематики «забуття буття».

Результати. Свій шлях у філософії М. Гайдеггер розпочинає із постановки основного питання філософського дискурсу. У своїй першій значущій роботі «Буття і час» М. Гайдеггер артикулює його наступним чином: «Питання потрібно поставити над сенсом буття». Дане питання було не просто початком нового філософського дослідження. Амбітність цього питання полягає ще і в тому, що для того, аби дати на нього правильну відповідь, філософу потрібно переглянути саму мову філософії, яка в своїх основних поняттях відображає власну традицію. Ця традиція в більшій мірі є передача помилок, які постійно відволікали погляд філософії від суцільних і значущих питань, направляючи до другорядних. Цю помилку М. Гайдеггер назвав «забуттям буття» (*Seinsvergessenheit*). Інакше кажучи, ціле покоління філософів були приречені запитувати не про те і не тими словами.

Уперше вираз «забуття буття» з'являється в «Листі про гуманізм» (адресовано Ж. Бофре), де ретроспективно, з приводу «Буття і часу», стверджується, що вимір, виходячи з якого осмислюється вся ця книга, як раз і є виміром забуття буття. Ідея «*Seinsvergessenheit*» відноситься до пізньої творчості М. Гайдеггера, але витoki самого поняття «забуття» закладені мислителем ще в ранньому періоді, а саме у «Бутті і часі». Це ще раз підтверджує (про що сам Гайдеггер говорив), що філософ не схильний акцентувати відмінність двох періодів у розвитку своїх поглядів, навпаки, він підкреслював їх спадкоємність.

У результаті аналізу філософії М. Гайдеггера ми можемо простежити основні стадії забуття:

Перша стадія: буття як *Dasein*, яке М. Гайдеггер також позначає терміном «*Existenz*» (існування). І буття як *Vorhandenheit* (буття речі), яке мислитель позначає терміном «наявність». Головне, що відрізняє людину від речі – це усвідомлення смертності, кінченості свого буття, тому буття людини є «буття до смерті». Людина існує у стані «покинутості» у світ, який вона не обирала. Буття людини спочатку є «буття-в-світі». Вона володіє саморозумінням, інакше кажучи, деяким відношенням до себе і до світу. Буття людини характеризується постійною необхідністю приймати рішення, «рішучістю». Навпаки, коли людина занурюється у «буття речі», у повсякденні клопоти про суще, про речі, то «буття речі» затуляє «буття людини». Останнє – буття тимчасове, кінцеве і смертне, на противагу «буттю речей», які байдужі до часу, а значить до свого кінця. Річ безособова, і тому вона не знає смерті, адже вмирання – особистий акт, оскільки помирає людина, а не річ. Отже, забуття у першому зіставленні полягає в тому, що людина втрачає своє буття, ототожнюючи себе з речами, людина просто «опредметнюється».

Другий етап забуття полягає у відмінності справжнього і несправжнього існування людини. Справжня екзистенція полягає у тому, що людина повинна свідомо прийняти неминучість і безглуздість свого життя, тим самим усвідомити свою обмеженість «фактичністю» і своє життя як «буття-до-смерті» (*Sein zum Tode*). Несправжнє існування означає для М. Гайдеггера втрати себе у світі, зануриться в нього і ототожнити себе з ним, жити «як усі», «як люди» (*Das man*). У недійсності існування людина поглинена прагненням сховатися від головної і неминучої можливості свого життя – від перспективи смерті. Людина біжить у світ, щоб сховатися від смерті, вона прагне досягти стану, в якому не доводиться думати про смерть. Але в онтологічній структурі людини міститься і можливість іншого, «справжнього» існування: якби справжнє існування не було структурною можливістю, то не можна було б говорити і про несправжність існування. Людина в принципі здатна прийняти рішення на користь справжнього існування, тобто свідомо прийняти неминучість смерті і нікчемність і безглуздість свого життя, – усвідомити свою обмеженість «фактичністю» і своє життя як «буття-до-смерті». Тоді людині не має обманювати себе і ховатися: вона приймає неминуче і живе з ним. Таким чином, забуття у другому зіставленні полягає в тому, що людина, ототожнюючи себе з іншими – знеособлюється, тобто, стає частиною «безликої маси, натовпу». «*Das man*» надає руйнівний вплив на особистість, пригнічуючи волю індивіда і стираючи її індивідуальність. «*Das man*» протистоїть екзистенції.

Третя стадія забуття містить в собі головне питання філософії М. Гайдеггера: питання про буття, тобто про метафізику і її подолання. Метафізика ототожнює буття і суще, що закладає

основу для забуття буття. Навпаки, у відмінності суцього і буття, полягає принциповий момент проєкту подолання метафізики. Метафізика, «розслідуючи» суще, залишається при суцшому і не звертається до буття як буття. Метафізика думає, оскільки вона являє завжди суще як суще, не про сааме буття, то філософія не зосереджена на своїй основі. Саме тому, згідно з М. Гайдеггером, протягом всієї історії метафізики від Анаксимандра до Ф. Ніцше «істина буття залишається прихованою». Оскільки те, що в метафізиці іменувалося буттям, насправді завжди було тільки суццим. Дивна підміна буття на суще – не наслідок помилки мислення і недбалості мови. «Забуття буття» є фатальною долею метафізики. Тому подолання метафізики цілком легітимно.

М. Гайдеггер відзначає, що саме ця відмінність буття і суцього необхідно розуміти неметафізично, і це принциповий момент проєкту подолання метафізики. «Розрізнення» доречніше назвати ім'ям «різниця», у якому зазначено, що суще і буття якимось чином рознесені, розділені і в той же час співвіднесені один з одним, а саме самі по собі, а не на підставі якогось «розрізнення». Таким чином, робить висновок М. Гайдеггер, забуття буття виникає при отождженні буття і суцього, і в кінцевому підсумку «забуття буття – доля метафізики». Ж. Бофре відзначав, що вираз «забуття буття» здатне ввести в оману, що і відбувається, так як, нехтуючи будь-якої зв'язком із «Буттям і часом», читач не розуміє цей вислів як «забуття істини буття». М. Гайдеггер не має на увазі, що Платон, Арістотель і Фома Аквінський «забули про буття», інакше кажучи, про буття, як пише Е. Жильсон, «на мові суцього» [1, с. 6]. Напроти, мислителі не виходили в своєму мисленні через відмінності буття і суцього. М. Гайдеггер відзначав, що метафізика, звичайно, являє суще в його бутті і тим самим продумує буття суцього. Однак вона не замислюється про відмінність того й іншого. Метафізика не задається питанням про істину самого буття. Вона тому ніколи не запитує і про те, в якому сенсі істота людини належить істині буття. «Метафізика не тільки ніколи досі не ставила цього питання. Саме таке питання метафізики як метафізиці недоступне. Буття все ще чекає, допоки воно саме стане справою людської думки». За М. Гайдеггером, вся європейська метафізика, починаючи з Платона і закінчуючи німецьким ідеалізмом і далі вченням Ф. Ніцше, – це історія «забуття буття» на питання про те, як же взагалі буття може виявитися забутиим, Гайдеггер відповість, що «забуття буття» – це доля метафізики. Буття завжди, як скаже мислитель, існує в тій чи іншій формі: субстанціональності, воля до влади, воля до волі. «Забуття буття», за М. Гайдеггером, має характерну форму: буття отожднюється з суццим, тобто з тим, що в «Бутті і часу» було позначено як «Vorhandenheit», наявне і що передбачає теоретичну установку, народження якої М. Гайдеггер пов'язує із платонівським вченням про ідеї. Саме із виникнення теорії ідей Платона починається процес забуття буття, поняття істини як неприхованості затемнюється розумінням істини як відповідності правильної уяви (ідеї), стверджує М. Гайдеггер [10, с. 345–350]. Замість того щоб від суцього зійти до буття Платон лише подвоює суще, тобто буття у нього виступає лише суццим іншого роду – ідеями. Ідеї суть те, що робить суще суццим, але саме воно суццим не є, тому коли суще пояснюється виходячи з іншого суцього, а не з його буття, буття втрачається ... Починається процес забуття буття - тотальна помилка в західноєвропейській думці, яка призвела до нігілізму Ф. Ніцше. Те, що вважалося традиційно найціннішим у вченні Платона, а саме теорія ідей, виявляється фатальною помилкою у пізнанні буття. Але це вчення виникло не на порожньому місці, воно стало результатом деякого досвіду пізнання буття, спочатку, на думку М. Гайдеггера, що містить у собі недолік [3, с. 282].

У листуванні з К. Ясперсом М. Гайдеггер скаже, що «напад на суще, розкриття сутності техніки розпочинається, прихованим чином, з Ідеї Платона». Напад на суще помагає вже у тому, що ставлення до нього набуває характеру «захоплення». Сущє, як зазначає М. Гайдеггер, «ставиться», тобто. залучається до відповіді перед «судом обчислення». «Водночас судді можуть мати до – і не-філософське мислення, ніби вони смиренно схилиються перед природою. Однак це благоговіння, що розуміється онтично, є – онтологічно – по суті напад. Ні про що не підозрюючи (тобто забувши про буття), благоговіння тут знаходиться на службі нападу; а це останнє не інсценується виключно людиною [12, с. 261].

У цьому контексті важливо осмислити, де відбувається отождоження буття і суцього, і чи дійсно Платон перший, хто «забув про буття»? Важливо відзначити, що в роботі «Європейський нігілізм» Гайдеггер відзначає, що Платон визначає буття як «ідею», видимість, вид тощо. Ідея, інакше кажучи, буття суцього сприймається як те, що робить суще придатним, щоб бути справжнім. У цьому контексті М. Гайдеггер говорить, що буття Платона наділяється принципово важливою особливістю: воно осмислюється як те, що дає можливість, і тим самим тут, тобто на початку метафізики у тлумаченні буття з'являється своєрідна двозначність. Тобто М. Гайдеггер акцентує увагу на тому, що буття, з одного боку, є чиста присутність, а з іншого, буття уможливує суще. Двозначність буття як ідеї (чиста присутність і наділення можливістю) проявляється також і в тому, що завдяки тлумаченню буття як ідеї робиться натяк на «вбачання», на пізнання людини. Буття як зрима є присутність, але в той же час є те, що людина поставляє перед своїм поглядом [9, с. 211].

Отже, варто зазначити, що з «ідеї» Платона відбувається двозначність буття. І як зазначав А. Дугін, «найстрашніше, що зробив Платон, полягало у тому, що він прирівняв ідею до Sein». А. Дугін писав: «Своїм «рішенням» Платон зробив два доленосних для західноєвропейської філософії онтологічних жеста: він вирішив (імпліцитно) коливання в питанні про статус на користь суцього, інакше кажучи, фюсис; як буття суцього осмислив однозначно як сутність (Seiendheit), а потім отождоив сутність з ідеєю (Платон однозначно говорить про ідею як про сутність). Завдяки цьому подвійному рішенню прохід в Sein-буття був невідворотно закритий [4, с. 77]. У результаті цього «прирівнювання ідеї до Sein», буття до суцього і відбувається забуття буття. проблема ж полягає саме в утриманні подвійності. Тому М. Гайдеггер і говорить про тотожність і відмінності, віддаючи «першість» першому. Філософ відзначає, що саме відмінність буття і суцього необхідно розуміти не метафізично, адже це принциповий момент проекту подолання метафізики. М. Гайдеггер виходить із того, що саме по собі питання про подолання метафізики історичне, і виникає в конкретну епоху. Тому питання про сутність подолання метафізики вимагає буттєво-історичного осмислення розгляду історії відносини буття і філософії. Взагалі історія нігілістичного розгортання метафізики збігається у М. Гайдеггера з історією буття, де найістотнішим з питань є питання про істину: «Сутність» історії є зміна суті істини» [11, с. 125]. Результатом усунення суті істини як неприхованості алетейя з метафізики та заміни її поняттями відповідності та визначеності стала безглуздістю Відповідно, виходом з безглуздості є «переказ метафізики її істині» [13, с. 181]. Якщо врахувати, що істина для М. Гайдеггера – це простір відкритості, що надає можливість з'явитися суцьому, то істина метафізики (як, втім, і всього іншого суцього) – це її ставлення до буття. На думку М. Гайдеггера, в метафізиці істина це достовірність, за допомогою якої досягають і володіють знаннями. Навпаки, достовірність яка «усвідомлює» спосіб пізнання є істина. Той факт, що істина у своїй суті стає достовірністю, є подія, яка для метафізики залишається недоступним. Як зазначає М. Гайдеггер, історія починається тоді, коли істина перетворюється в достовірність знання. Він виділяє істину як справжність і істину як правильну пропозицію. Справжньою може бути річ. Наприклад, М. Гайдеггер у статті «Про сутність істини» наводить приклад непідробного і фальшивого золота, відзначаючи, що справжнє це дійсне, де дійсність узгоджується з тим, що задалегідь розуміється. Істина у гайдеггерівському розумінні включає наступні дихотомії: істина – свобода, відкритість – приховування, таємниця – непотаєність, істина справжня – не істина. Як зазначав мислитель, сутність істини є свобода, де свобода – екзистенційне, «вивільнення суцього буття». Свобода у якості сутності істини не є властивістю людини, навпаки, людина екзистує як власність цієї свободи, стаючи історичним. Далі М. Гайдеггер підкреслював, що «не істина» повинна виникати із сутності істини, оскільки несутність істини не обов'язково виникає в результаті нездатності або недбалості людини. Розмірковуючи про істину, М. Гайдеггер приходив до висновку про те, що «розкриття суцього як такого саме по собі є одночасно приховування суцього в цілому» Сущє в цілому як таке у всій його конкретності розкривається в мистецтві, у художній творчості.

У роботі «Джерело художнього творіння» М. Гайдеггер розкриває зв'язок істини і художньої творчості. Повернення М. Гайдеггера до витoku творчості обумовлено пошуком істини,

оскільки, як підкреслював сам філософ, витік художнього творіння запитує про походження його сутності [10, с. 81]. Творіння можна розглядати як «надання себе відкритості суцього, покладеної всередину творіння» відкритості, яка позбавляє творця непорушної опори точного знання. Ця відкритість – вихід на «перехрестя» безліч рівнозначних варіантів суцього. Це місце можливості істини, можливості буття, можливості людини.

Г. Гадамер аналізуючи «Джерело художнього творіння», говорить, що «істина творіння, його сенс не лежить на дорозі, його сенс – невичерпна глибина». Так що за своєю суттю мистецький витвір є суперечка світу і землі, сходу і замикання. А те, що таким способом підтверджується в художньому творінні, і становить, за Гайдеггером, сутність буття взагалі. Суперечка відкриття і приховування – це не тільки істина творіння, але істина всього суцього. Бо істина як неприхованість завжди протистояння розкриття і приховування [2, с. 252].

Парменід у поемі «Про природу» говорить про три шляхи (Шлях істини, шлях протиріч, шлях думок), суть яких, на думку М. Гайдеггера, полягає у розкритті та прокладанні думки філософії, яка починається [11, с. 191]. Аналізуючи «три шляхи Парменіда», М. Гайдеггер говорить про те, що людині, яка знаходиться посередині буття, що розкривається і з такого становища завжди так чи інакше виявляє своє ставлення до суцього, необхідні три шляхи. «Людина, – продовжує Гайдеггер, – повинна розрізняти ці три шляхи і визначити себе згідно з ними і по відношенню до них. Розрізнення ставить людину яка володіє знанням на ці шляхи і на їх схрещення – і тим самим в необхідність постійного виборчого рішення» [11, с. 191].

1. Шлях до буття, він є і шлях в неприхованість. Цей шлях неминучий.

2. Шлях до небуття. Гайдеггер відзначав, що пройти його не можна, тому даний шлях як непрохідний може стати надбанням знання, в тому відношенні, що веде він у небуття. Мислитель відзначає: «цей уривок надає нам, окрім усього іншого, найдавніше свідчення філософії про те, що в єдності зі шляхом до буття, повинен бути осмислений шлях в ніщо».

3. Цей шлях виглядає як перший, але він не веде до буття, він нібито є один із шляхів до небуття в сенсі ніщо [11, с. 191] Однак «третій шлях» або «шлях в Ніщо», привнесений Парменідом, не є абсолютно новим, – він існував і раніше, але в сфері незатребуваних можливостей мови, на основі яких будувалася структура світу [6, с. 126].

Парменідівське трактування істини як «тотожності мислення і буття», як присутність у цьому, на думку Гайдеггера, призводить до послаблення початкового у грецькій філософії значення істини як неприхованості. Мислитель у своїй інтерпретації греків виходить із того, що досократична філософія здійснила фундаментальний досвід істини як не-приховування. Згідно з ним, все суще розуміється як розгортання з власної глибини. Під час розуміння істини як неприхованості протилежністю істини є приховування, якому протистоїть, «непримітне приховування та видалення з явного присутності, яке рано чи пізно відбувається забуттям». У Парменіда ж поняттю істини протистоїть поняття брехні, в силу чого істина розуміється як сама по собі правильність [8, с. 83–86].

М. Гайдеггер бачить у мисленні Парменіда перший крок до метафізики – тієї форми філософії, яка виходить із тотожності мислення і буття, і в якій, в кінцевому рахунку, відбувається «забуття буття». Гегель вважає, що саме з Парменіда почалася власне філософія. Тут ми маємо справу із безперервною суперечкою про те, в чому початок філософії.

Висновки. Філософія починаючи з Платона і Арістотеля, на жаль, ухилилася від вирішення головного питання про сутність буття: питання про співвідношення між суцим і буттям. Навпаки, філософія займалася вирішенням іншого питання: що є істинним і неістинним серед суцього. Мартін Гайдеггер у «Листі про гуманізм» відзначав, що метафізика, звичайно, являє суще в його бутті і тим самим продумує буття суцього. Однак вона не замислюється про відмінність того й іншого. Метафізика не задається питанням про істину самого буття. Вона тому ніколи не питає і про те, в якому сенсі істота людини належить істині буття. «Метафізика не тільки ніколи досі не ставила цього питання. Саме таке питання метафізики як метафізиці недоступне. Буття все ще чекає, допоки Воно саме стане справою людської думки». Як зазначав М. Гайдеггер, уся європейська метафізика, починаючи з Платона

і закінчуючи німецьким ідеалізмом і далі вченням Ф. Ніцше, – це історія «забуття буття» на питання про те, як же взагалі буття може виявитися забутим, М. Гайдеггер скаже, що «забуття буття» – це доля метафізики. «Забуття буття» – не означає занепад або кінець буття – це означає, на думку М. Гайдеггера, вилучення зі буття людини, коли людина забута для буття і забута буттям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бофре Ж. Диалог с Хайдеггером в 4-х книгах. Книга 1. Греческая философия. СПб.: «Владимир Даль», 2007. 256 с.
2. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного / пер. с нем. М.: Искусство, 1991. 367 с.
3. Голбан Н.В. М. Хайдеггер как антиплатоник. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. СПб., 2011. Вып. № 4. Т. 12. С. 282–285.
4. Дугин А.Г. Мартин Хайдеггер: философия другого Начала. М: Академический проект, 2010. 391 с.
5. Малкина С.М. Хайдеггеровские истоки стратегий деконструктивистской герменевтики. *Известия Саратовского университета. Сер. Философия. Психология. Педагогика*. Саратов, 2008. Вып. 1. Т. 8. С. 35–40.
6. Монин М.А. Пути Парменида. *Вопросы философии*. Москва, 1996. № 3. С. 115–127.
7. Пронякин В.И. Западноевропейская метафизика: истоки, эволюционные трансформации, перспективы. Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. нац. ун-та, 2006. 360 с.
8. Сергеев К.А., Камнева Л.С. Сущность человеческого бытия в философии Платона. *Платон. Государство*. СПб., Наука, 2005. С. 5–158.
9. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер. *Мартин Хайдеггер: Ницше и пустота*. М.: Алгоритм. Эксмо, 2006. С. 79–298.
10. Хайдеггер М. Исток художественного творения. М.: Академический проект, 2008. 528 с.
11. Хайдеггер М. Парменид. Пер. с нем. А.П. Шурбелева. СПб : «Владимир Даль», 2009. 383 с.
12. Хайдеггер М.М. Хайдеггер / К. Ясперс Переписка 1920-1963. пер. с немецкого И. Михайлова. М.: Ad Marginem, 2001. 415 с.
13. Хайдеггер М. Преодоление метафизики / М. Хайдеггер. *Мартин Хайдеггер Время и бытие: Статьи и выступления*. М.: Республика, 1993. С. 177–192.

REFERENCES

1. Bofré, Z. (2007). Dialog s Khaydeggerom v 4-kh knigakh. Kniga 1. Grecheskaya filosofiya [Dialogue with Heidegger in four volumes. Volume 1. Greek Philosophy]. SPb.: Vladimir Dal [in Russian].
2. Gadamer, Kh.-G. (1991). Aktualnost prekrasnogo [The Relevance of the Beautiful]. M.: Iskusstvo [in Russian].
3. Golban, N.V. (2011). M.Khaydegger kak antiplatonik [M.Heidegger as neoplatonic]. Vestnik Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii, № 4. 282-285 [in Russian].
4. Dugin, A.G. (2010). Martin Khaydegger: filosofiya drugogo Nachala [Martin Heidegger: The Philosophy of Another Beginning]. M: Akademicheskij proekt [in Russian].
5. Malkina, S.M. (2008). Khaydeggerovskie istoki strategiy dekonstruktivistskoy germeneyvtiki [Heidegger's sources of deconstructive hermeneutics]. Izvestiya Saratovskogo universiteta. Ser. Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika, 1, 35-40. [in Russian].
6. Monin, M.A. (1996). Puti Parmenida [Parmenides paths]. Voprosy filosofii, 3, 115-127 [in Russian].
7. Pronyakin, V.I. (2006). Zapadnoevropeyskaya metafizika: istoki, evolyutsionnye transformatsii, perspektivy [Western European metaphysics: origins, evolutionary transformations, perspectives] Dnepropetrovsk: Izd-vo Dnepropetr. nats. un-ta [in Russian].
8. Sergeev, K.A., Kamneva, L.S. (2005). Suschnost chelovecheskogo bytiya v filosofii Platona [The essence of human being in Plato's philosophy]. In Platon, Gosudarstvo [The Republic] (pp. 5-158). SPb: Nauka [in Russian].
9. Khaydegger, M. (2006). Evropejskij nigilizm [European Nihilism]. In M.Khaydegger, Nicshe i pustota [Nietzsche and Nothingness] (pp. 79-298). Moskva: Algoritm. Eksmo [in Russian].

10. Khaydegger, M. (2008). Istok hudozhestvennogo tvoreniya [Origin of the work and art]. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
11. Khaydegger, M. (2009). Parmenid [Parmenides]. SPb: Vladimir Dal' [in Russian].
12. Khaydegger, M. (2001). M. Khaydegger / K. Yaspers Perepiska, 1920-1963 [The Heidegger / Jaspers Correspondence, 1920-1963]. Moskva: Ad Marginem [in Russian].
13. Khaydegger, M. (1993). Preodolenie metafiziki [Overcoming Metaphysics]. In Martin Khaydegger, Vremya i bytie: Stati i vystupleniya [Time and Being: papers and speeches] (pp. 177-192). Moskva: Respublika [in Russian].

Dankanich Mariia Serhiivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-2253-1227

PHENOMENON OF OBLIVION OF BEING IN M. HEIDEGGER'S PHILOSOPHY

According to Martin Heidegger, philosophy since Plato and Aristotle avoided the solution of the main question of the essence of being: the question of the relationship between something and being. On the contrary, philosophy dealt with another question: what is true and untrue among something. Martin Heidegger in his "Letter on Humanism" noted that metaphysics is a being in its being and thus speculates through the existence of being. However, metaphysics does not pay attention on their difference. Heidegger states metaphysics does not question the truth of being itself. Therefore, it never asks about in what sense the human being belongs to the truth of being. For this reason, Heidegger claims the following: Metaphysics has not only never asked this question before because this question of metaphysics as metaphysics that is not available. Being, he argues, is still waiting to become a matter of human thought. It should be noted, to Martin Heidegger, all European metaphysics, starting with Plato and ending with German idealism and then the teachings of Friedrich Nietzsche is a story of «oblivion of being». This has happened because European metaphysics had identified man's being with his mind (thinking). As a matter of fact, Heidegger claims that the being of man has been forgotten and thrown away. A new way of thought called intellectualism raised which had determined the following way of European thought. In this respect becomes understandable why Modern European philosophy had no place for ontology and man's being as such. Martin Heidegger was deeply convinced "Oblivion of Being" (Seinsvergessenheit) is the fate of European metaphysics.

Key words: Oblivion of being, turn, metaphysics, truth, ontology.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 316.77;378;87.9

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.3>

Аксьонова Віра Ігорівна

доктор філософський наук, доцент,
доцент кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук
Льотної академіїНаціонального авіаційного університету
вул. Добровольського, 1, Кропивницький, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9615-9339ДИСКУРС АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ІДЕЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті розповідається про те, що в сучасному світі постнекласичне пізнання охоплює цивілізаційні зусилля української нації під час оригінального осмислювання духовності сучасної людини в контексті розвитку аспектів антропологізації та синергетичної футурологізації духовного буття тощо.

Проблеми громадянської культури автор розглядає як антропологічно-комунікативне цілісне втілення духовних ідеалів сучасного розвитку світу, що якісно впливає на моральні чесноти цивілізаційного втілення філософом освіти, зокрема у пошуках алгоритму соціальної надійності захисників реформування зразків високотехнологічної професійної діяльності. Антропологізація має насамперед встановлену практикою мету України – на рівних конкурувати з високорозвиненими країнами та, відповідно до неї, поступово розвиватися за циклом еволюційного становлення цивілізаційних важелів буття, вплинувши на досягнення оптимального рівня найвищого розвитку культури та мистецтва. Тоді дух антропологізму розвиває всі існуючі у цивілізованій людині соціокультурні можливості, які закладені власною нацією. Громадянське суспільство поступово реалізує свій духовний потенціал, нарешті на рубежі ХХ–ХХІ ст., долає деякі бюрократичні перешкоди, часто-густо маючи обмежений доступ до субстанційного впливу носіїв цивілізаційно-патріотичних сил, без чого не можлива подальша еволюція софократії людини та демократичного суспільства. За традицією, означену добу розвитку антропологізації професійної культури, автор розглядає як «стадію цивілізаційного розквіту» українського суспільства. Отже, існування української цивілізації, виходячи з антропологічно-метафізичних поглядів її власної духовної еліти, яка поступово усвідомлює сенс свого шляху до євроінтеграції, врешті-решт має досягти відповідного цивілізаційного розквіту. Філософсько-антропологічний аналіз і синергетична методологія управління соціально-культурними процесами в Україні конче необхідна для узагальнення історіографічного сенсу даної проблематики.

Ключові слова: антропологізація ідеї, цивілізація, нація, філософія патріотизму, соціальна надійність, комунікація, синергетика, ноосфера, професіоналізм та професійна культура, управління соціальними процесами.

Вступ. Автор розглядає проблеми громадянської культури як антропологічно-комунікативне цілісне втілення духовних ідеалів сучасного розвитку світу, що якісно впливає на моральні чесноти цивілізаційного втілення філософом освіти, зокрема у пошуках алгоритму соціальної надійності захисників реформування зразків високотехнологічної професійної діяльності.

Громадянське суспільство поступово реалізує свій духовний потенціал, нарешті на межі ХХ–ХХІ ст. долає деякі бюрократичні перешкоди, часто-густо маючи обмежений доступ до субстанційного впливу носіїв цивілізаційно-патріотичних сил, без чого не можлива подальша

еволюція людини та демократичного суспільства у цілому. За традицією, означену добу в процесі розвитку антропологізації професійної культури можна назвати «стадією цивілізаційного розквіту» українського суспільства [10, с. 27–29]. Отже, українська цивілізація, з антропологічно-метафізичних поглядів власної духовної еліти на її існування, яка поступово розуміє сенс свого шляху до євроінтеграції, має в решті-решт досягти відповідного розквіту. Філософсько-антропологічний аналіз та синергетична методологія аналізу управління соціально-культурними процесами конче необхідна для узагальнення історіографічного сенсу даної проблематики [1; 8, с. 81–84].

Завдання. Автор статті у процесі розгляду питань сутності дискурсу антропологізації як ідеї цивілізаційного розвитку України має дослідити:

1) теоретико-методологічні основи парадигми цивілізаційного розвитку культури, людини та суспільства в умовах глобалізації;

2) зміни, що відбуваються в різних соціокультурних системах в умовах трансформації та «цивілізації праздності»;

3) дії механізму самоорганізації та самореферентності нового виду людини «Номо Confusus» – «Человека растеряного» (Т. Чернігівська, «Мова та культура: що створює з нас людину», 2008, у межах проекту «Публічні лекції Політ.ru») – в умовах нової цифрової реальності, пандемії коронавірусу, соціально-політичної та економічної нестабільності;

4) можливості ефективного соціального управління у процесі осмислення громадою суперечливих проявів сутності кризи у сучасній Україні [2; 16, с. 293–296];

5) варіанти збагачення ідеї про креативний вимір порядку та хаосу, конструктивність їхньої направленості, просування до нових соціокультурних обріїв [2; 14];

6) принцип нелінійності культурно-історичного часу в умовах постійно зростаючих потоків інформації, необхідності оптимізації процесів отримання інформації як із зовнішнього, так і внутрішнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропологічне мислення як шлях до становлення і пізнання цілісної цивілізованої людини формувало витoki процесу становлення громадянських обріїв особистості, держави та суспільства (Арістотель, Г. Гегель, І. Кант, Е. Касіер, Платон, Т. Шевченко, І. Франко).

Збереження цілісності громадянських обріїв особистості йде через удосконалення культури та освіти, як процес, що розвиває здатність патріотичного мислення і креативність. Освіта і самоосвіта, їхнє включення у гештальт-освіту (В. Аксьонова, Е. Борінштейн, В. Воронкова, О. Рева та ін.) обумовлює синергію як громадського, так і національного виховання і навчання (В. Аксьонова, П. Гнатенко, І. Скловський). Сенси самопізнання, саморозвитку і самоорганізації та самореферентності людини полягають у досягненні цілісності, гармонійності і в розкритті відношення людини, як персоніфікованого суб'єкта, з Іншим, а також – в узгодженості стратегій взаємодії культур і цивілізації (С. Кримський, Платон, Плотін, Прокл, Е. Тейлор, О. Шпенглер, Філон Александрийський, Ямвліх).

Формування концепції соціального антропологізму, як загальної теорії соціокультурної самоорганізації, підштовхує розкриття феноменологічних, есенціологічних аспектів футурології, есхатології та специфіки виявлення синергетичного історизму соціокультурної реальності (Є. Борінштейн). Синергетична стратегія національного розвитку софократії (В. Вернадський, І. Пригожин, П. Тейяр-де-Шарден) і реалізація моделі технологізації управління науково-інформаційним простором (Т. Борисова, В. Капітон) стають актуальним питанням соціокультурних основ ноосфери оскільки суспільство виявляє себе як жива система інноваційного розвитку (Е. Борінштейн, В. Вернадський).

Мета статті – розглянути проблеми дискурсу антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України. Антропологізація має, насамперед, встановлену практикою мету України – на рівних конкурувати з високорозвиненими державами та, відповідно до неї, поступово розвиватися за циклом еволюційного становлення цивілізаційних важелів буття, вплинувши на досягнення оптимального рівня найвищого розвитку людини, політики, культури та мистецтва. Тоді

дух антропологізму розвиває всі існуючі в цивілізованій людині соціокультурні можливості, які закладені власною нацією громадянського типу [7, с. 20–26].

Результати дослідження. Загальні і спеціальні підходи до дослідження впливу поняття «антропологізація» на дух соціокультурних трансформацій призводить до необхідності аналізу співвідношення процесів віктимізації особистості та самоорганізації управління в соціальних системах, прогнозування економічних процесів в умовах соціально-політичної нестабільності, обмеження державою Прав і Свобод громадян, розуміння духовними елітами прихованої сутності глобальної кризи в умовах пандемії коронавірусу, як вимушено важливої фази в розвитку зверх складних систем. Це свідчить одночасно і про вичерпання ресурсів минулих джерел розвитку і про те, що потрібна активізація пошуку нових креативних можливостей соціокультурної організації світового суспільства (Є. Борінштейн) [4].

У філософській літературі є близько п'ятисот досить відмінних між собою визначень поняття «культура». Уже ця обставина свідчить про пильну увагу дослідників до проблем, що пов'язані з соціокультурним аспектом, а разом і про відсутність у них згоди стосовно наукового трактування проблем культури. Термін «культура» є одним із найбільш поширених історико-філософських понять. Він широко вживається в політичному лексиконі та публіцистиці, в галузі духовного життя та в побуті, при аналізі художніх явищ та в історичних і філософських дослідженнях. Фахівці займають різні, часто-густо протилежні позиції щодо визначення змісту цього терміну у проблематиці глобалізації.

Відмінність між людиною та іншими живими істотами полягає у фундаментальній невизначеності життєвого світу людини. Життєвий світ тварин є «вирізкою» з природного оточення. Кожен соціум будує свій життєвий світ вільно, тобто реалізує свою творчу енергію. Свобода від визначеності, від заданості чи негативна свобода («свобода від») знаходить своє здійснення у позитивній свободі («свободі для») – тобто в побудові неповторного життєвого світу. Отже, «культура» в антропологічному сенсі слова це все, витворене суспільством. Таке розуміння культури відоме завдяки Е. Тейлору: «Культура або цивілізація – це складне цілісне утворення, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, звичаї та інші здатності та навички що, набуті людиною як членом суспільства».

Таке вживання цього поняття деякі філософи нещадно критикують за спрощене, механістичне отождошення культури і суспільства, адже воно стає всеохоплюючим: всі соціальні взаємини, структури і т.п. фігурують тут як витвори культури [9, с. 89–114]. Свідоме ставлення до природи сутнісно характеризує досягнутий людством моральний рівень розвитку культури та духовний потенціал, що був ним накопичений (П. Тейяр-де-Шарден).

Головні ознаки цивілізації, за О. Шпенглером, наступні: високий рівень розвитку техніки й індустрії, дегенерація мистецтва й літератури, падіння зацікавленості духовними цінностями, моральний занепад скупчення людей у велетенських містах, перетворення народів із виразно окресленої етнічної спільності у безлику «сіру» масу людей, позбавлених достатньо чітко виявлених індивідуальних та етносоціальних особливостей. Розмірковуючи над співвідношенням таких понять, як «культура» та «цивілізація», варто критично проаналізувати наведені О. Шпенглером ознаки переходу до стадії цивілізації [19].

Варто зауважити, що в історії людської думки були висунуті принципово інші засади розуміння сутності цивілізації. Французькі та інші європейські просвітителі XVIII ст. називали цивілізацією суспільство, що ґрунтувалося виключно на засадах розуму й справедливості. Взагалі, із самого початку, термін «цивілізація» з'явився від латинського «civilis» – громадський, державний. Часто-густо цей термін виступає в літературі синонімом поняття «культура», не маючи іншого соціального смислового навантаження. Поняття «соціальне» – це соціокультурний процес впливу суб'єкта на об'єкт (Є. Борінштейн), направлений на упорядкування, збереження, чи руйнацію системи об'єкта відповідно до поставлених цілей. Соціальне управління, як вид людської діяльності, існує саме відтоді, як виникла необхідність в сумісній діяльності людей. Кожна історична епоха вносить свої корективи у відношення суб'єкта управління, методи стимулювання, масштаби організації самого цивілізаційного процесу, але тільки у кінці

XX ст. з'явилися і почали розвиватися наукові підходи до соціального управління, у т.ч. на основі теорії антропологізації. Соціальне управління являє собою невід'ємну частину людського буття, без якого неможлива сумісна діяльність людей і суспільства в цілому. Ефективне соціальне управління є одним із основних факторів соціально-економічного та духовного прогресу суспільства.

Теорію управління соціальними процесами слід визначити як акумульовані і логічно упорядковані за певними правилами знання, які представляють собою систему принципів, методів і технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень концепцій філософської антропології. Управління соціальними процесами — цілеспрямований вплив соціального суб'єкта на власну, суспільну, колективну і групову життєдіяльність, що здійснюється як у безпосередній формі (наприклад, у формах самоуправління), так і через спеціальне створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, підприємства, союзи і та ін.). Соціальне управління – невіддільна властивість всіх організованих систем різної природи, що забезпечує їх самозбереження і саморозвиток. Соціальне управління представляє собою складний процес взаємодії двох сторін: тієї, хто управляє; і тієї, ким управляють, в яких важливу роль відіграють зворотні зв'язки.

Важливий аспект ефективного управління соціальними процесами в умовах глобалізації та «цивілізації праздності» (Т. Чернигівська, Міжнародний педагогічний форум «Мова, суспільство, людина», СПб., 2020) – досягнення (якщо це можливо) адекватності цих двох підсистем. Будь-яка креаційна (штучна, створена) система, а управлінська система – є саме такою системою, має істотно більш низький рівень різноманітності у порівнянні з системами еволюційними. Тому, для реалізації цілей управління необхідно дотримання принципу необхідної різноманітності.

Головні ознаки системи управління українським суспільством доби цивілізації, за прогнозом Тараса Шевченка [17], пов'язані з високим рівнем розвитку науки, техніки й індустрії, поступовим подоланням дегенерувальних зовнішніх обставин, що тривалий час гальмували досягнення національного мистецтва й літератури, підготовку високопрофесійних фахівців для народного господарства, залучення талановитих громадян-патріотів, щоб збагатити власний народ зразковими духовними цінностями (І. Франко) [18]. Актуальним і сьогодні в Україні є велетенське надзавдання, що пов'язане з перетворенням «варварських проявів» невігластва, «хуторянства», оскільки перед нащадками Великого Кобзаря професіоналізм постає виразно окресленою метою державного управління, заснованого на новітніх наукових теоріях, концепціях, підходах, принципах та методах за метою етнічно-конфесійного відродження. Але без європейського досвіду майже утопічно виглядає українська надія на швидке та безболісне подолання морального занепаду посттоталітарного простору [5]. Чи можливе таке надзавдання для народу, який авторитарні й тоталітарні правителі протягом століть «вогнем і мечем» перетворювали у безлику та безмовну «сіру» біомасу, що позбавлена достатньо чіткого виявлення індивідуальної моральності та громадських особливостей, щоб швидко та якісно виховувати нащадків Великого Кобзаря на ідеальних зразках формування української політичної нації? Вітчизняні прихильники пошуку сенсу філософії освіти у XXI ст., які розмірковують над проблемами антропологічного дискурсу та метафізично-дискурсним аспектом поняття «професійна культура», онтологічне пов'язують питання сенсу буття з дефініцією «українська цивілізація».

Можна об'єктивно проаналізувати наведені ще у XIX–XX ст. В. Вернадським, К. Ціолковським, Т. Шевченком та іншими цивілізованими прихильниками «світлого майбутнього», шляхи оптимального втілення метафізично-еволюційних ознак професійного життя, яке еволюціонує до стану ноосфери (давньогр. – сфера розуму). Варто зауважити, що в історії людської думки саме з поняття «професіоналізму» бере свій початок прагматичне ставлення до реального втілення проекту ноосфери, як сукупності принципове вищих ціннісних засад постіндустріального розуміння сутності європейської цивілізації (П. Тейяр де Шарден). На початку XXI ст. вже є розуміння цілісності цивілізаційних рис європейського типу культури, що прогнозують у недалекому майбутньому появу такої ноосфери - високоінтелектуальної еліти української

політичної нації, яка об'єктивно поєднує три етноконфесійні та соціокультурні течії: слов'яно-православну західно-християнську; єврейсько-мусульманську.

Сучасний антропологізм буде і в подальшому пов'язаний з існуванням нового типу соціокультурної етноконфесійної єдності у процесі становлення української політичної нації [6], соціальна надійність якої ґрунтується виключно на засадах правового захисту гідності людини, християнської етики і громадянського розуміння ролі професіоналізму у всіх сферах технологічного та громадянського життя, як пошуку цілісної справедливості. Концепція сучасної цивілізації, відштовхуючись від гуманістичної традиції віротерпимості, виступає як діяльнісно-громадське тлумачення антифіналістської цінності буття, що відображає універсальність духовно-перетворювального феномену антропологізму. Так, В. Вернадський почав концептуально вживати термін «ноосфера» паралельно з обґрунтуванням «розумної антропологізації» всіх сфер буття. Його концепт виступає як синонім, що уособлює еволюційно-реформаторські кроки української політичної нації до «світлого майбутнього», оскільки у ньому є понятійне розуміння духовною елітою синтезу культури та науки, цінностей розуму і віри, нації та влади та принципова відмова від ганебних традицій пошкодження буття вульгарним ентропійно-смісловим навантаженням.

На цивілізаційному зламі ХХ–ХХІ ст. з'явився ступінь цілісності матеріального та духовного статку носіїв ідеї ноосфери, спроби гармонійного розвинення громадянської і духовної культури, що часто-густо органічне виявляє сенс буття в контексті екологічного імперативу у підході до гуманітаризації, професіоналізації системи підготовки кадрів для складних систем управління [2; 3; 4; 12; 13]. Але в реаліях глобалізаційних ускладнень сучасного буття України, доба становлення ноосфери, як концепції «світлого майбутнього» часто-густо стає модифікацією дій прихильників войовничого невігластва у гуманітарній сфері, за інерцією казарменого суспільства, яке нібито має згодом «перетворитись щастям всього людства» (особливо після революційного вживання по всіх усядах насилля націоналістичного зразку, оживлюючи міфи західнофобії, українофобії, русофобії, або антисемітизму).

У наш час поняття «українська доба» найчастіше застосовується для означення ходи національної демократії до «світлого майбутнього», еволюційного досягнення високого професійного рівня у всіх високотехнологічних сферах. Безпосереднє спостереження автора за освітньою галуззю, зокрема в експериментальному осмисленні соціальних фактів у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців галузі цивільної авіації, мають суб'єктивний відтінок, але сам творчий зміст подій, що пов'язані з гуманітаризацією процесу філософського навчання з метою підвищення безпеки польотів, автор намагається передати в постнекласичній метафізичній площині. Двадцятирічний досвід вдалої гуманітаризації процесу творчого навчання курсантів, використання всіх можливостей засвоєння умов безпеки польотів, нове тлумачення проблем та нових завдань філософського навчання, формування професійної культури – соціальної гарантії надійності діяльності авіафахівця – можна включити як до «операційного обігу», так і у процес комплексного осмислення професійного досвіду. Професійна культура в цивільній авіації має досить специфічний сенс та життєво-ціннісну орієнтованість [2; 3; 12; 13].

Здатність до прогнозування розвитку авіаційної техніки та її кадрів також є «лакмусовим папером» цивілізаційної готовності сучасного суспільства до підвищення рівня професійності, у тому числі, тих авіаторів, що причетні до керування повітряним судном, особливо коли воно має нові ергономічні характеристики.

Моделювання діяльності авіатора у жорстких межових інтервалах, саме під час «зняття» складності освоєння льотно-технічних характеристик повітряного судна, значно посилює моделювання професійної ситуації за умов звичайного та незвичайного «ознайомлення» з функціонуванням конкретного літака, якісним розумінням всіх його технічних характеристик, тощо [15, с. 16–17]. Уміння уявити творчу сутність стандартного технологічного процесу перевіряє рівень професійного адаптування фахівця під час зміни характеристик польоту, виявляються недоліки освітнього професіоналізму, зокрема при виході з ладу пілотажно-навігаційних

приладів і систем повітряного судна, що значно обумовлює високу мотивацію засвоєння методів аналізу особливих та критичних ситуацій (наприклад, необхідність перебудови порушеної технологічної схеми), удосконалюючи комунікативну діяльність екіпажу [12, с. 128].

Прагнення до нових знань є синтетична риса творчості професіоналів, що стосується впровадження у навчання кадрів методів проблемного пошуку в галузі експлуатації авіаційної техніки, та її систематичного та креативного модернізування [13]. Гуманітарні основи підготовки майбутнього авіафахівця закладаються як в аудиторії (лекції, семінари, філософські читання, колоквиуми, «круглі столи», диспути, дискусії, курсантські конференції та ін.), так і в позааудиторні години, що пов'язане з механізмом розвитку курсантського самоуправління, участю молоді у громадській діяльності, у критичному аналізі процесів досягнення високих результатів безпеки польотів, коли поєднується теоретична, гуманітарна і практична льотна підготовка (праця на тренажері по заданій програмі, тощо) [3, с. 182–183].

Антропологічний складник професійної майстерності має виявити те, що сьогодні увага до фахової творчості об'єктивно обумовлює престиж, пов'язаний з ренесансом професійної та комунікативної культури, зокрема є розмаїттям форм соціалізації громадянської культури [2, с. 3–7; 11]. Здатність передбачати результат втілення альтернативних моделей виходу із нестандартної ситуації, оперативно приймати і реалізовувати креативні рішення досить позитивно впливає на дискурс антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України, ріст політичної, духовної та моральної культури, професіоналізму її громадян, на інтелектуалізацію професійних навичок, що вписується в сучасне філософування та розуміння сутності духу самої історичної нації [2; 16].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрями. Синергетична методологія аналізу управління соціальними процесами в умовах глобалізації зводиться до того, щоб раціонально пояснити закономірності і принципи організації соціального життя та сумісної життєдіяльності людей в сучасному соціумі; досягти стабільності у суспільстві, в якому постійно відбуваються кризи, трансформації чи реформи, що потрясають суспільство у вихорі перманентних соціальних змін, а також забезпечити перехід до нових капіталістичних моделей, так званому, неокapіталізму, до нової політичної структури світу, багатополусної, як мінімум двох – але скоріш за все – більш ніж двохполусної. Людство знаходиться на самому початку того, щоб стати здатним продукувати когерентне бачення Всесвіту (І. Пригожин), а для цього необхідно вийти за межі традиційних схем філософії та ідеології класичної науки за допомогою концепції ноосфери (В. Вернадський).

Світові катаклізми, техногенні загрози, екологічна криза, політичні, іноді військові конфлікти, інформаційні та демографічний вибухи, небачені соціальні та фінансові потрясіння на всій планеті, інтенсивна трансформація суспільних інститутів, всього соціокультурного середовища, приводить до зростання нестабільності і нестійкості, змінює уявлення людини про цілі і смисл свого буття. Нові виклики, пов'язані зі спробами встановити «новий світовий порядок», із світовою загрозою пандемій в сучасному суспільстві, психологічною та соціально-політичною нестабільністю, невпевненістю людини у майбутньому, прискореною технологізацією, штучним інтелектом, необхідністю взаємодії людини і техніки. Якщо людство знайде у найближчий час шлях до такої взаємодії, то збереже собі ще від одного глобального ризику. Тому одна із особливостей пізнання антропологічних проблем управління соціальними процесами в умовах як позитивних, так і негативних змін, пов'язаних з трансформацією та глобалізацією. Обмеження прав і свобод людини з боку світової еліти, які очікують людство у найближчий час, в контексті соціальної філософії означає звернення до наукового пізнання механізмів самоорганізації складних еволюційних та надто складних систем у стані далекому від рівноваги, коли загострюється їх чутливість до незначних флуктуацій на мікрорівні, які приводять до зміни поведінки всієї макросистеми. Руйнування динамічної рівноваги її структур і підсистем, вступ у «режим із загостренням», у фазу світової кризи, в якій нестійкі структури піддаються швидкій дезінтеграції, особливо в умовах пандемії, призводять до зміни сценарію гуманістичної еволюції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафізика / пер. с греч. А. В. Кубицкого. М.: Эксмо, 2008. 608 с. Т. 1. С. 67–337.
2. Аксьонова В. Гуманістичні обрії європейського простору: український контекст. Монографія/ За ред. д-ра філософ. наук, проф. Е.Р. Борінштейна Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 536 с.
3. Аксьонова В. Етико - естетична культура як складова професійної підготовки операторів особливо складних систем управління. Філософія науки, техніки та архтектури: постмодерний проєкт. Моногр. кол. / За ред. д-ра філософ, наук, проф. В.А. Рижка. Київ: КНУБА, 2002. С. 181–187.
4. Борінштейн Є. Р. Виктимизация личности в современном обществе в условиях пандемии коронавируса. Матеріали VII Всеукраїнської інтернет- конференції. Освіта та соціалізація особистості (Одеса, 24-25 квітня 2020 р.). Одеса: ДЗ «ПНПУ», 2020. С. 3–5.
5. Борисова Т., Капітон В. Метафізичні роздуми про надію. Дніпропетровськ, 2005. 140 с.
6. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри. Монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
7. Гнатенко П. Является ли антропология И. Канта философской антропологией? Вісник Дніпропетровського ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія. Дніпропетровськ, 2007. Вип. 15. С. 20–26.
8. Кант И. Антропология с практической точки зрения. СПб., 2002. С. 81–84.
9. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре. Культурология. XX век. М., 1995. С. 89–114.
10. Капитон В. Истина христианская и истина научная в вопросе понимания сущности человека: грани соприкосновения. Філософія, культура, життя. Дніпропетровськ, 2006. С. 27–29.
11. Корчак Я. Как любить детей / пер. с польск. М.: Знания, 1968. 960 с.
12. Колісник В.І. (Аксьонова В.І.) Професійна культура, як складова частина професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів. Теорія і практика формування професійної компетентності суб'єктів педагогічного процесу: Зб. Наук, пр. Проблеми сучасного мистецтва і культури. Харків:Каравела, 2000. С. 128–136.
13. Порівняльний аналіз оптимальної стратегії поведінки учасників конфлікту «Викладач – студент» (погляди сторін) / О. Рева, В.Аксьонова (В.Колісник), та ін. Проблеми освіти. Наук. - метод. зб. Болонський процес в Україні. Київ, 2005. Вип. 46. Част. 2. С. 180–185.
14. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Изд. 5. М.: КомКнига, 2005. 422 с.
15. Скловський И. О детерминации научно-технического творчества молодежи. Марксистско-ленинская концепция человека и научно - технический прогресс. Свердловск: Изд-во гос. Уральск. ун-та, 1987. С. 16–17.
16. Скловський І.З. Соціальні протиріччя, їх значення в національній ідеї. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Зб. наук.пр. Львів: нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2005. Вип. 18. С. 293–302.
17. Шевченко Т. Кобзар. Передм. О.Т. Гончара; прим. Л.Ф. Кодацького. К.: Дніпро, 1989. 540 с.
18. Франко І.Я. Соціальна акція, соціальне питання, соціалізм. Уваги над квестією соціальної. Зібрання творів. У 50-ти т. К.: Наук. думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 387–400.
19. Шпенглер О. Закат Европы. Пер. с нем. М.: Айрис Прес, 2004. 528 с.

REFERENCES

1. Aristotle. (2008). *Metafizika*. [Metaphysics]. Moskva.
2. Aksonova, V. (2018). *Gumanistichni obrii evropejs'kogo prostoru: ukrains'kij kontekst*. [Humanistic horizons of the European space: Ukrainian context]. Herson.
3. Aksyonova, V. (2002). *Etiko - estetichna kul'tura yak skladova profesijnoї pidgotovki operatoriv osoblivo skladnih sistem upravlinnya. Filosofiya nauki, tekhniki ta arhtekturi: postmodernij proekt. Etiko - estetichna kul'tura yak skladova profesijnoї pidgotovki operatoriv osoblivo skladnih sistem upravlinnya. Filosofiya nauki, tekhniki ta arhtekturi: postmodernij proekt*. [Ethical - aesthetic culture as a component of professional training of operators of especially complex control systems. Philosophy of science, technology and architecture: a postmodern project]. Kiev.

4. Borinstein, E. R. (2020). Viktimizaciya lichnosti v sovremennom obshchestve v usloviyah pandemii koronavirusa. [Victimization of the individual in modern society in the context of the coronavirus pandemic]. Odessa.
5. Borisova, T., Captain, V. (2005). Metafizichni rozdumi pro nadiyu [Metaphysical reflections on hope]. Dnipro.
6. Voronkova, V.G. (2010). Filosofiya globalizacii: socioantropologichni, socioekonomichni ta sociokul'turni vimiri. [Philosophy of globalization: socio-anthropological, socioeconomic and sociocultural dimensions]. Zaporizhye.
7. Gnatenko, P. I. (2007). YAvlyaetsya li antropologiya I. Kanta filosofskoj antropologiej? Visnik Dnipropetrovs'kogo un-tu. Filosofiya. Sociologiya. Politologiya. [Kant's anthropology a philosophical anthropology?]. Dnipro.
8. Kant, I. (2002). Antropologiya s prakticheskoy tochki zreniya. [Anthropology from a practical point of view]. Sankt-Peterburg.
9. Kasirer, E. (1995). Lekcii po filosofii i kul'ture. Kul'turologiya. [Lectures on Philosophy and Culture. Culturology. XX century]. Moskva.
10. Kapiton, V. (2006). Istina hristianskaya i istina nauchnaya v voprose ponimaniya sushchnosti cheloveka: grani soprikosnoveniya. Filosofiya, kul'tura, zhittya. [Christian truth and scientific truth in the question of understanding the essence of man: the edge of contact]. Dnipro.
11. Korchyak, Yan. (1968). Kak lyubit' detej [How to love children]. Moskva.
12. Kolisnyk, V.I. (Aksonova, V.I.). (2000). Profesijna kul'tura, yak skladova chastina profesijnoi pidgotovki kursantiv l'otnih navchal'nih zakladiv. Teoriya i praktika formuvannya profesijnoi kompetentnosti sub'ektiv pedagogichnogo procesu: 36. Nauk, pr. Problemi suchasnogo mistectva i kul'turi. [Professional culture as an integral part of professional training of cadets of flight schools]. Harkiv.
13. Reva, O., Aks'onova V. (V.Kolisnik) (2005). Porivnyal'nij analiz optimal'noi strategii povedinky uchastnykiv konfliktu «Vikladach – student» (poglyadi storin) [Comparative analysis of the optimal strategy of behavior of the participants of the conflict "Teacher – student" (views of the parties)]. Kiev.
14. Prigogine, I., Stengers, I. (2005). Poryadok iz haosa. Order from chaos. Moskva.
15. Sklovsky, I. (1987). nauchno-tekhnicheskogo tvorchestva molodezhi. Marksistsko-leninskaya koncepciya cheloveka i nauchno – tehnichestkij progress. [About the determination of scientific and technical creativity of youth]. Sverdlovsk.
16. Sklovsky, I. (2005). Social'ni protirichchya, ih znachennya v nacional'noi idei. [Social contradictions, their significance in the national idea. Ukrainian national idea: realities and prospects of development]. L'viv.
17. Shevchenko, T. (1989). Kobzar [Kobzar]. Kiev.
18. Franko, I. (1986). Social'na akciya, social'ne pitannya, socializm. Uvagi nad kvestieyu social'nij. [Social action, social issue, socialism. Attention to the social quest. Collection of works.]. Kiev.
19. Spengler, O. (2004). Zakat Evropy. [Decline of Europe]. Moskva.

Aksonova Vira Ihorivna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Professional Pedagogy and Social Sciences and
Humanities
Flight Academy
of the National Aviation University
1, Dobrovolsky str., Kropyvnytskyi, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-9615-9339

DISCOURSE OF ANTHROPOLOGIZATION OF THE IDEA OF CIVILIZATION DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article describes that in the modern world post-classical cognition covers the civilizational efforts of the Ukrainian nation during the original understanding of the spirituality of modern man

in the context of the development of aspects of anthropologization and synergetic futurologization of spiritual life and more. The author considers the problems of civic culture as an anthropologically – communicative holistic embodiment of spiritual ideals of modern world development, which qualitatively influences the moral virtues of the civilizational embodiment of philosophers of education, in particular in search of algorithm of social reliability of defenders of reforming high-tech professional activity.

Anthropologization has, first of all, Ukraine's goal in practice – to compete on an equal footing with highly developed countries and, accordingly, to gradually develop in the cycle of evolutionary formation of civilizational levers of existence, influencing the achievement of optimal levels of culture and art. Then the spirit of anthropologism develops all the existing socio-cultural opportunities in a civilized person, which are inherent in their own nation. Civil society is gradually realizing its spiritual potential, finally at the turn of XX–XXI centuries, overcomes some bureaucratic obstacles, often having limited access to substantial influence. patriotic forces, without which the further evolution of man and a democratic society is impossible.

According to tradition, the author considers the specified period of development of anthropologization of professional culture as a “stage of civilizational flourishing” of Ukrainian society. Thus, the existence of Ukrainian civilization, based on the anthropological and metaphysical views of its own spiritual elite, which is gradually realizing the meaning of its path to European integration, must eventually reach the appropriate flowering of civilization.

Philosophical and anthropological analysis and synergetic methodology of management of socio-cultural processes in Ukraine is absolutely necessary to generalize the historiographical meaning of this issue.

Key words: *anthropologization of idea, civilization nation, philosophy of patriotism, social reliability, communication, synergetic, no sphere, professionalism and professional culture, management of social processes.*

УДК 130.122

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.4>

Довгань Марія Григорівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії та історії культури
філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5267-5737

ДУХОВНИЙ, РЕЛІГІЙНИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОЇ ТРАНСЦЕНДЕНТНОСТІ У ВЧЕННІ КАРОЛЯ ВОЙТИЛИ

Особа у розумінні Кароля Войтили – це більшою мірою духовність, аніж тіло. Приналежність тіла особі він пояснює через його субстанційну єдність із людським духом. Досліджено, що у працях Кароля Войтили особовість розглядається як така, що притаманна людині ще до моменту її народження, незважаючи на те, що багато рис, які свідчать про неї в психологічному та етичному значеннях виявляються поступово. Мислення та здатність до самостворення, що розкривають внутрішній світ людини, є підставою говорити про особливість її буття. Тому, відповідно до природи особи, вона не може розглядатись як засіб, а лише як мета кожної діяльності.

Завдяки внутрішньому світу, духовності, особа формує відносини із зовнішнім, зокрема із невидимим світом, з Богом. Це пов'язує духовний вимір її трансцендентності із релігійним. Оскільки особа не є самодостатнім буттям, для свого існування вона потребує Бога. Виконання Його закону як вияв справедливості свідчить про релігійність людини. Встановлено, що релігійні норми Кароль Войтила ототожнює із загальнолюдською системою цінностей. Вічний закон, встановлений Богом виявляє добро і пізнається розумом (тому називається природним правом) та завдяки надприродному Божественному Об'явленню (тому постає як Божественне право). Відповідно, духовність, релігійність та моральність нерозривно пов'язані і визначають сутність людського буття.

Духовність як внутрішнє життя виявляє сутність людського буття. Її дослідження у працях Кароля Войтили базується на аналізі свободи волі, відображає умови становлення людини. Свобода передбачає відповідальність, її обмеження є правда. Воля – це відповідь на цінність об'єкту, вона є владою самостворення особи.

Людина – істота релігійна, її гідність Кароль Войтила вкорінює у внутрішньому зв'язку із Богом. Виявлено, що у сопричасті людини з Богом Кароль Войтила бачить мету людського існування. Досліджено, що право на свободу совісті та релігії він висуває на перше місце поряд із правом на життя, а в основу першого кладе гідність людини. Оскільки, згідно із вченням Кароля Войтили, розум стверджує існування Бога, людина повинна прислухатись до його голосу та розвивати власний релігійний вимір як умову самостворення. Пізнанням Бога мислитель обумовлює духовний зріст людини.

Виявлено, що реалізація свободи належить до ключових питань у спадщині Кароля Войтили. Розкриваючи поняття «свобода» і «відповідальність» він співвідносить їх із правдою, любов'ю та вибором, що становить особливість філософсько-богословського вчення Кароля Войтили. Досліджено, що релігійною мислитель називає людину, справедливу до усього існуючого, а справедливість називає виразом любові. Встановлено, що зріст релігійності ґрунтується на наближенні до Бога через Його пізнання.

Ключові слова: відповідальність, духовність, любов, моральність, особа, релігійність, справедливість.

Вступ. Німецький філософ та культуролог, представник Марбурзької школи неокантіанства Е. Касіреп (E. Cassirer, 1874–1945 pp.) розрізняв три способи розуміння людини: релігійний, філософський та науковий. При першому людина трактується як недосконала подоба Бога. При філософському вона вивчається через пізнаюче «я», завдяки якому перетворює зовнішній

світ. При науковому людина розглядається як вершина еволюції. Однак Кароль Войтила намагається синтезувати ці три способи трактування людини, що дозволяє глибше проаналізувати її сутність та розкриває багатогранність людської особи.

Моральна проблематика є одним з ключових моментів філософської спадщини Кароля Войтили. Праця Кароля Войтили «Людина у сфері відповідальності» [7] розкриває питання утилітаризму, відповідальності, моральних норм, природного права, морального досвіду. Незважаючи на те, що у ній відбувається передусім постановка ключових для автора питань моральної сфери, вона є вельми важливою для вивчення його філософського вчення. Кароль Войтила позиціонує моральне добро передусім як досконалість морального буття і лише на другому місці розглядає його як зміст свідомості. Етичні системи І. Канта і М. Шелера, за його словами, відокремлюють людську свідомість від об'єктивного людського буття. Зауважимо, що в основі міркувань Кароля Войтили лежать окремі аспекти філософської спадщини М. Шелера, І. Канта, однак їх вчення приймаються лише частково. Кароль Войтила стверджує, що праці М. Шелера не дозволяють виявити зв'язок між вчинком та становленням особи, що є одним із ключових моментів філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили.

Метою статті є дослідження філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили.

Завдання дослідження – виявити особливості філософського вчення Кароля Войтили в контексті морально-етичної проблематики.

Аналіз наукових досліджень Окремі аспекти моральної проблематики у баченні Кароля Войтили досліджено багатьма вченими. Так, М. Земба розкриває питання гідності людини у філософсько-богословській спадщині Кароля Войтили, його бачення основних проблем сучасного суспільства. До питання гідності звертається також М. Яворські.

Питання духовного становлення людини та його суспільного вияву торкається Г. Вегель. Низка польських теологів, у тому числі професор В. Хростовські, В. Ключі, Є. Сакович розкривають бачення Каролем Войтилою духовності через акцент на міжрелігійному діалозі. Українські дослідники філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили неодноразово зверталися до розуміння ним свободи. Наприклад, В. Слюсар на основі праць Кароля Войтили розглядає вияви свободи у структурних елементах самореалізації особистості.

Дослідження філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили в українській філософській традиції характеризуються фрагментарністю. Праці українських дослідників розкривають лише окремі аспекти його вчення і радше в історичному, аніж філософському сенсі. Це, на нашу думку, одна з причин недостатньої уваги до використання вчення Кароля Войтили в українському науково-академічному дискурсі.

Результати дослідження. Кароль Войтила у своїх працях часто звертається до етики, головне завдання якої полягає в обґрунтуванні моральних норм [1, ч. 2, с. 4]. Він розуміє етику і як філософію або мудрість, і як науку, маючи на увазі методологію точного пошуку істини. Порівнюючи суть нормативних постулатів моралі і права, мислитель стверджує, що вона міститься у правді того добра, яке в них об'єктивоване. Завдяки їй виникає зв'язок норм із совістю, яку правда «перетворює в конкретний і реальний обов'язок» [1, ч. 2, с. 4]. Функція совісті ґрунтується на залежності вчинку від пізнаної істини. «У ньому полягає і залежність самостановлення (або свободи волі) від істинного блага або, точніше, її залежність від блага в істині» [1, ч. 2, с. 4]. Тому здійснення вчинків відповідно до вимог совісті, а тому – справжньої моральності дозволяє Каролі Войтилі говорити про розсудливість людини.

Виходячи із норм та цінностей, Кароль Войтила вбачає можливість пізнання інтегральної людини. У збірці «Проблема суб'єкту моральності» [11] зібрано вісім праць Кароля Войтили, в основі яких – моральна проблематика. У першій з них, яка є докторською дисертацією – «Можливість побудови християнської етики на тезах системи Макса Шелера», виявляється своєрідність поглядів Кароля Войтили на моральні аспекти життя людини у порівнянні із думками М. Шелера. Кароль Войтила пише про недоречність застосування етичної системи М. Шелера для наукової інтерпретації християнської етики, оскільки остання пов'язана з Об'явленням. Її застосування обмежує можливістю аналізу етичної проблематики у сфері явищ та досвіду.

Питання норми Кароль Войтила називає центральною проблемою етики. Мислитель досліджує походження моральних норм та їх трактування, проблеми сучасного гуманізму [7]. У праці «Про керівну чи підпорядковуючу роль розуму в етиці на основі поглядів св. Томи Аквінського, Канта, Юма» [11] аналізує можливість пізнання розумом добра, а тому ставить питання про його керівну роль чи підпорядкування. За словами Кароля Войтили, у Д. Юма (D. Hume, 1711–1776) розум підпорядковуються відчуттям, незалежність розуму в І. Канта не тотожна його керівній ролі і лише у Т. Аквінського розум є керівним у діяльності, оскільки здатний окреслити об'єктивне добро та вказати на ціль волі. У праці «Про метафізичну та феноменологічну основу моральної норми. На основі концепції св. Томи Аквінського та Макса Шелера» [11] Кароль Войтила стверджує, що у Т. Аквінського та М. Шелера існують цілком різні концепції морального життя. У М. Шелера вона базується на емоційному пережитті моральної цінності, а для Т. Аквінського основа морального життя полягає у пережитті правди про реалізоване добро та здійснення у цьому ж вчинку добра відповідно до критеріїв розуму.

Гідність – одне із ключових питань при аналізі моральної проблематики, до якого звертається Кароль Войтила. Мислитель розкриває його передусім через розгляд суспільного виміру людського буття. Зокрема, в енцикліках «Займаючись працею» [5] та «Євангеліє життя» [4] він вказує на гідність особи як цінність, що повинна розглядатись як основний критерій суспільного розвитку. В енцикліці «Бог багатий милосердям» [2] акцентує, що вияв людини у повноті гідності її природи не може відбутись без віднесення до Бога.

Релігійність – поняття, що вживається для окреслення взаємозв'язку людини із трансцендентним. Зв'язок із Ним визначає релігійний вимір трансцендентності людини. Відповідно, незалежно від приналежності до Церкви, людина покликана розвивати свою релігійність. Ціллю Всесвіту Кароль Войтила називає виявлення не лише іманентної правди, але й Тієї Правди, яка надала йому початок та форму. Таким чином, через пізнання Бога людина пізнає себе. Можливість пізнання людиною Бога він виводить із їх подібності.

Релігійність як вияв зв'язку із трансцендентним – з Богом передбачає наявність певного типу поведінки. Оскільки Кароль Войтила приділяє основну увагу християнству, обґрунтовує її відповідно до його вчення. Тому релігійність окреслює як виконання Божого закону по відношенню до живої і неживої природи, що ґрунтується на любові. Можемо зробити висновок, що вимір релігійності притаманний кожній людині незалежно від її приналежності до Церкви. Про близькість між етикою та релігією свідчить розкриття поняття релігійності через етичні категорії відповідальності, справедливості та любові.

Релігійність сучасної людини в оцінці Кароля Войтили становить для нас особливий інтерес як узагальнення основних проблем здійснення релігійного виміру особи. Розриваючи значення релігійності, в енцикліці «Про Євхаристію в житті Церкви» [3], він аргументує важливість релігійної віри та культових практик у духовному зрості людини. У праці «Не бійтесь!» Розмови з Іваном Павлом II» [8] йдеться про природну релігійність людини, однак акцент стоїть на проблемі особистої віри. У книзі містяться цінні думки стосовно особи, віри, традицій. Значення релігії у житті людини аналізується також у праці «Революція духу. Суспільна доктрина Церкви у баченні кардинала Кароля Войтили» [9]. Вивчення поглядів Кароля Войтили на релігійний вимір людини дозволяє виявити основні проблеми становлення внутрішнього світу людини.

Мислитель розглядає релігійність насамперед через відповідальність. «Відповідальність перед кимось отримує значення релігійної відповідальності перед Богом» [1, ч. 2, с. 4] і стоїть вона не лише есхатологічного, а й земного виміру людського існування. За словами Кароля Войтили, справедливість, мудрість та реалізм вимагають подолання секуляризму, «хибного відсторонення релігійності до виключно приватної сфери» [10, с. 53]. Зважаючи на те, що релігійний вимір людини здійснюється через зв'язок з іншими особами, можемо його розглядати як приклад актуалізації людини як «буття для інших». Таким чином, аналіз релігійності підкреслює необхідність звернення до суспільного виміру людини при дослідженні антропологічної проблематики.

Релігійність у тлумаченні Кароля Войтили розкривається також через справедливість. Зокрема, Кароль Войтила ставить дві умови: слід віддати належне іншому та бути із ним рівним. Початкову справедливість тобто єдність людини з Богом він розглядає як джерело єдності власного я у ставленні до зовнішнього світу. Однак після первородного гріха вона була пошкоджена.

Любов належить до основних понять, завдяки яким досліджується релігійність особи. Оскільки одне із запропонованих Каролем Войтилою визначень особи полягає у її трактуванні як буття, належним і повноцінним відношенням до якого є любов, християнська заповідь любові, яку він називає персоналістською нормою тлумачиться як потреба любити осіб. Зважаючи на те, що бути особою означає для Кароля Войтили прагнути до самовираження, яке здійснюється через самопосяту, необхідне правильне ставлення до осіб, що є виразом прийняття створеного Богом порядку у любові.

Пізнання Бога розглядається у працях Кароля Войтили як доступне усім людям, оскільки одним із елементів новизни, яке принесло християнство, було «визнання всезагального права на пізнання правди» [4, п. 38]. Зауважимо, що відповідно до християнства Бог є Істиною. Оскільки Кароль Войтила пише про можливість Його пізнання як об'єктивної реальності, це суперечить розумінню правди у конвенціоналізмі. Мислитель пише про існування численних шляхів, що ведуть до правди, хоча і не конкретизує їх. Однак наголошує на необхідності обирати той, який веде до кінцевої мети – об'явлення Ісуса Христа. Для цього ж необхідна взаємодія віри та розуму, зважаючи на їх трактування як окремих видів пізнання.

Оскільки розум людини обмежений у пізнанні трансцендентного, цим зумовлюється потреба звернення до релігійної віри. І хоча вона виступає у Кароля Войтили необхідним доповненням, дороговказом діяльності розуму, щоб він не втратив своєї мети та глибинно досліджував буття, доцільно говорити також про їх зворотній зв'язок. Небезпеку для віри, позбавленої активності розуму він вбачає у втраті її універсального значення через зосередженість виключно на почуттях та переживаннях. Відповідно, взаємозв'язок віри та розуму є необхідною умовою пізнання як такого, зокрема, пізнання Бога, що супроводжує зріст релігійності.

Висновки. Розгляд суспільного буття людини дозволяє глибше розкрити її сутність, а аналіз морально-етичних аспектів суспільних трансформацій сприяє виявленню основних проблем її буття. У процесі нашого дослідження виявлено, що моральність розглядається у працях Кароля Войтили як умова здійснення людини. Підпорядкування матеріального духовному – це основа можливості становлення людини відповідно до її природи та адекватного їй суспільного розвитку. Мислитель досліджує суспільні трансформації передусім як результат вияву внутрішнього світу людини, її моральності. Людина як істота розумна, здатна розпізнати добро та зло, своє призначення та свідомо обирати цілі. Невідповідність розвитку суспільства природі людини Кароль Войтила пояснює не лише її пошкодженням гріхом, зменшенням ролі Бога в її житті, а й «деградацією людини», пов'язаною із релятивізмом моральних норм.

Сутність релігійності розкривається через зв'язок я – інший – Бог. Мислитель акцентує на релігійності як атрибуті кожної людини, її вагомості для визначення мети існування та необхідності гармонійного розвитку особи. Зріст релігійності є необхідною умовою становлення особи. Тому, зважаючи на перешкоди її розвитку, інкультурація є шляхом повернення розуміння релігії як цінності. Відповідно через виконання релігійних можливе досягнення мети людини – з'єднанням з Богом. З цього огляду «розпливчата релігійність» справедливо критикується у працях Кароля Войтили.

Проблему кризи людської ідентичності Кароль Войтила виводить із недотримання моральних норм, кризи культури виводить із кризи гуманізму. Сучасна культура – як вираз людини – є свідченням неадекватного використання свободи. Відповідальність та діяльність Кароль Войтила називає джерелом розвитку особи – буття духовного. Якщо, за твердженням Кароля Войтили, самореалізація відбувається через вчинок, необхідне розмежування добра та зла, адже людина може реалізуватись лише через моральне добро вчинку. Правильне використання свободи веде до дару себе.

Зважаючи на багатогранність творчої спадщина Кароля Войтили, отримані результати сприятимуть подальшим науковим дослідженням при порівнянні ключових

філософсько-антропологічних ідей світської та релігійної філософії; вивченні місця людини у соціокультурних трансформаціях сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтыла К. (Иоанн Павел II). Личность и поступок. Антропологическое исследование. URL: <http://agnuz.info/app/webroot/library/157/236/index.htm>
2. Ioannes Paulus PP. DIVES IN MISERICORDIA. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html
3. Ioannes Paulus PP. Encyclical Letter ECCLESIA DE EUCHARISTIA of his Holiness Pope John Paul II to the Bishops, Priests and Deacons, Men and Women in the consecrated life and all the lay Faithful on the Eucharist in its relationship to the Church. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_eccl-de-euch.html
4. Ioannes Paulus PP. EVANGELIUM VITAE. To the Bishops, Priests and Deacons, Men and Women religious lay Faithful and all People of Good Will on the Value and Inviolability of Human Life. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html
5. Ioannes Paulus PP. LABOREM EXERCENS. To His Venerable Brothers in the Episcopate, to the Priests, to the Religious Families, to the sons and daughters of the Church and to all Men and Women of good will on Human Work on the ninetieth anniversary of Rerum Novarum. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html
6. Wojtyła K. Aby Chrystus się nami posługiwał. Kraków : Wydawnictwo Znak, 1979. 491 s.
7. Wojtyła K. Człowiek w polu odpowiedzialności. Rzym : Instytut Jana Pawła II KUL ; Lublin : Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu Fundacji Jana Pawła II, 1991. 89 s.
8. Jan Paweł II. «Nie lękajcie się!» : rozmowy z Janem Pawłem II / A. Frossard. Kraków : Znak, 2005. – Wyd. 2. 345 s.
9. Wojtyła K. Rewolucja ducha : doktryna społeczna Kościoła widziana oczyma kard. Karola Wojtyły. Warszawa : Centrum Myśli Jana Pawła II, Instytucja Kultury m.st. Warszawy : Stowarzyszenie Kulturalna «Fronda», 2007. 163 s.
10. Jan Paweł II. Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ, 2.12.1978 / Jan Paweł II // Nauczanie społeczne. Warszawa : Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1982. – T. 2, 1978-1979. S. 52-53.
11. Wojtyła K. Zagadnienie podmiotu moralności. Lublin : TNKUL, 2001. 251 s.

REFERENCES

1. Wojtyła K. (Ioann Pavel II). Lichnost' i postupok. Antropologicheskoe issledovanie. URL: <http://agnuz.info/app/webroot/library/157/236/index.htm>
2. Ioannes Paulus PP. DIVES IN MISERICORDIA. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html
3. Ioannes Paulus PP. Encyclical Letter ECCLESIA DE EUCHARISTIA of his Holiness Pope John Paul II to the Bishops, Priests and Deacons, Men and Women in the consecrated life and all the lay Faithful on the Eucharist in its relationship to the Church. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_eccl-de-euch.html
4. Ioannes Paulus PP. EVANGELIUM VITAE. To the Bishops, Priests and Deacons, Men and Women religious lay Faithful and all People of Good Will on the Value and Inviolability of Human Life. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html
5. Ioannes Paulus PP. LABOREM EXERCENS. To His Venerable Brothers in the Episcopate, to the Priests, to the Religious Families, to the sons and daughters of the Church and to all Men and Women of good will on Human Work on the ninetieth anniversary of Rerum Novarum. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html
6. Wojtyła K. Aby Chrystus się nami posługiwał. Kraków : Wydawnictwo Znak, 1979. 491 s.
7. Wojtyła K. Człowiek w polu odpowiedzialności. Rzym : Instytut Jana Pawła II KUL ; Lublin : Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu Fundacji Jana Pawła II, 1991. 89 s.

8. Jan Paweł II. «Nie lękajcie się!» : rozmowy z Janem Pawłem II / A. Frossard. Kraków : Znak, 2005. – Wyd. 2. 345 s.
9. Wojtyła K. Rewolucja ducha : doktryna społeczna Kościoła widziana oczyma kard. Karola Wojtyły. Warszawa : Centrum Myśli Jana Pawła II, Instytucja Kultury m.st. Warszawy : Stowarzyszenie Kulturalna «Fronda», 2007. 163 s.
10. Jan Paweł II. Wolność religijna podstawą praw ludzkich. Orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ, 2.12.1978 / Jan Paweł II // Nauczanie społeczne. Warszawa : Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1982. – T. 2, 1978-1979. S. 52-53.
11. Wojtyła K. Zagadnienie podmiotu moralności. Lublin : TNKUL, 2001. 251 s.

Dovhan Mariia Hryhorivna

Candidate of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Theory and History Culture
of the Faculty of Philosophy

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-5267-5737

SPIRITUAL, RELIGIOUS AND MORAL DIMENSIONS OF HUMAN TRANSCENDENCE IN KAROL WOJTYŁA'S TEACHINGS

According to Karol Wojtyła, a person is more of a spirituality than a body. He explains the affiliation of the body to the person through its substantial unity with the human spirit. It has been found that in Karol Wojtyła's works, the personality is considered to be inherent in a person even before the birth, despite the fact that many traits that testify to it in psychological and ethical meanings are revealed gradually. Thinking and the ability to self-formation, revealing the inner world of a person, are fundamental in discussing the peculiarity of one's existence. Therefore, according to the nature of a person, it cannot be considered as a means, but only as a purpose of each activity.

Owing to the inner world and spirituality, a person forms a relationship with the outside, in particular with the invisible, world, and with God. This connects the spiritual dimension of one's transcendence with the religious one. Since a person is not a self-sufficient being, he/she needs God for existence. The fulfillment of God's law as a manifestation of justice testifies to the religiosity of a person. It has been established that Karol Wojtyła identifies religious norms with the universal system of values. The eternal law established by God reveals goodness and is perceived by the mind (hence the name natural law) and by the supernatural Divine Revelation (hence it appears as the Divine Law). Accordingly, spirituality, religiosity and morality are inextricably linked and determine the essence of human existence.

Spirituality as an inner life reveals the essence of human existence. Its research in the works of Karol Wojtyła is based on the analysis of free will and reflects the conditions of human development. Freedom presupposes responsibility, while its limitation is truth. Will is a response to the value of an object, it is the power of self-determination.

Man is a religious being, and the dignity is rooted, according to Karol Wojtyła, in the inner connection with God. It is revealed that in the communion of a person with God, Karol Wojtyła sees the purpose of human existence. It has been studied that he puts the right to freedom of conscience and religion in the first place along with the right to life, and the first is based on human dignity. Since, according to the teachings of Karol Wojtyła, the mind affirms the existence of God, a person needs to listen to one's voice and develop one's own religious dimension as a condition of self-establishment. By knowing God, the thinker determines the spiritual growth of a person.

It has been found that the realization of freedom is one of the key issues in the legacy of Karol Wojtyła. Revealing the concepts of "freedom" and "responsibility", he correlates them with truth, love and choice, which is a feature of the philosophical and theological teachings of Karol Wojtyła. It has been revealed that the thinker calls a person religious when he/she is fair to all that exists, and justice is called an expression of love. It is established that the growth of religiosity is based on approaching God through His knowledge.

Key words: responsibility, spirituality, love, morality, person, religiosity, justice.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 1:316.324.7:37]:316.722

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.5>**Зінкевич Василь Іванович**кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна

ORCID ID: 0000-0003-1004-1685

ДИНАМІКА ФІЛОСОФСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті на основі цивілізаційного підходу аналізується динаміка зміни філософської думки в парадигмі життєвого циклу системи індустріальної освіти, оцінюється її стан і вплив на етап зародження системи освіти XXI ст.

Етап занепаду системи індустріальної освіти автором розглядається як етап зародження системи освіти інформаційної доби. Перед філософами постала проблема, як сформулювати її новий різновид, що має обслуговувати духовне життя людини у просторі XXI ст. Є спроби позначити її філософією абсурду та деякими іншими «катастрофічними» термінами. Ми вважаємо, що тут не місце песимістичним поглядам. Філософія покликана обслуговувати процес саморозгортання соціального світу, а значить, вона повинна бути оптимістичною для пересічної людини і світової спільноти. Водночас освіті для руху вперед потрібне якісно нове філософське обґрунтування. Це закономірно, що нова епоха потребує нових філософських ідей і нових методологічних підходів до розбудови фундаментальної теорії освіти. Для обговорення громадою пропонуємо назвати наступний різновид філософської думки когнітивною філософією, що покликана обслуговувати життєдіяльність людини і планетарної спільноти в умовах антропоцену. Саме в такий спосіб сучасна філософська думка, породивши на початок XXI ст. філософію освіти, підвела освітян до створення сталої теорії освіти і педагогіки. Її остовом повинна стати філософська ідея інформатизації планетарного знання у площині розбудови нового сегменту ціннісно-смислового поля планети. Наслідком цього кроку має стати ціннісно-смилова фундаменталізація буття на основі нової науки і освіти.

Ключові слова: філософія, освіта, цивілізаційний підхід, життєвий цикл, релігійна філософія, модерн, постмодерн, постпостмодерн, когнітивна філософія.

Вступ. Сучасна планетарна спільнота переживає, як відомо, міжцивілізаційний зсув, оскільки здійснює перехід від індустріальної до інформаційної цивілізації. На цьому етапі, з огляду на проблеми політично-організаційного перенавантаження системи державного управління, в якому опинилася Україна після виборів 2019 року, знання про закономірності життєвого циклу системи індустріальної освіти важливо використати щодо оцінки нинішнього стану освітньої сфери, сподіваючись розгледіти у надмірно збудженому соціальному хаосі обрії майбутнього освіти. При цьому надто важливо встановити вплив чинників, що впливають на зміст і форму освітянської галузі.

Якщо уважно проаналізувати характер наявних нині публікацій з приводу трансформації системи освіти, то слід звернути увагу на ту обставину, що вони пролонгують існування системи індустріальної освіти, що сходить з планетарної арени. Це не перспективно. Нам, освітянам і менеджменту освіти, слід зрозуміти, що відходить індустріальний вид освіти, що виконав свою продуктивну функцію і йому на зміну йде якісно новий вид цивілізаційної освіти.

Для дослідників освітнього простору це означає, що ніякі національні особливості організації навчально-виховного процесу не мають ніякого значення. На озброєння слід брати, по-перше, цивілізаційний підхід, щоб бачити повну картину зародження, зростання, зрілості і занепаду соціальної системи індустріальної освіти, а по-друге, використати методологічну кальку життєвого циклу соціальних систем освіти для того, щоб на закономірностях породження системи індустріальної освіти спрогнозувати перші паростки системи освіти інформаційної доби.

Водночас зауважимо, що такими методологічними засобами як цивілізаційний підхід і життєвий цикл соціальних систем у галузі педагогічної науки дослідники майже не користувались, оскільки їх увага концентрувалась головним чином на використанні законів дидактики і розробки методики викладання змісту природничої, технічної або соціогуманітарної освіти для різних категорій населення або у розрізі специфічних напрямів педагогічної діяльності, наприклад, інклюзивна освіта або освіта дорослих.

Також стало очевидним фактом те, наскільки запізнилася теоретична думка планетарної спільноти з розробленням фундаментальної теорії освіти і педагогіки. Надію поклали на філософію освіти, що з'явилась наприкінці ХХ ст. і поспішили назвати її світоглядом, ідеологією, методологією і теорією освіти і тим самим фетишизували її властивості.

Тож ХХІ ст. поставило принципово якісно нові проблеми перед сучасними освітянами і педагогами для вирішення яких треба звернутися до загальнонаукового знання і відповідного інструментарію. Життєвий цикл соціальних систем є одним з таких засобів дослідження, що має привідкрити таємницю сходження у життя системи інформаційної освіти. Для її засвоєння важливо використати вищезгаданий інструментарій, що дозволяє побачити філософське забезпечення на кожному з відповідних етапів саморозгортання явища освіти і на цій основі спрогнозувати перші кроки системи інформаційної освіти. Тож повернемося до життєвого циклу соціальних систем.

Для дослідження життєвого циклу системи індустріальної освіти є теоретичні доробки в горизонті теорії систем (А. Аверьянов, В. Афанасьєв, О. Богданов, Л. Берталанфі, І. Блаумберг, Дж. Клір, В. Кузьмін, В. Садовський, Г. Щедровицький, Е. Юдін та ін.) та функціональної теорії поля (Е. Шредингер, П. Дірак, М. Сетров та ін.). Особливо багатий матеріал для осмислення життєвого циклу освітніх систем накопичено сучасною економічною наукою і менеджментом у галузі матеріального виробництва. Проблеми життєвого циклу підприємства приділяють значну увагу вітчизняні й зарубіжні науковці та практики, зокрема: І. Адізес, О. Ареф'єва, І. Бланк, Т. Волкова, Н. Родіонова, Т. Малаєва, Д. Міллер, С. Климчук та ін. Саме для цієї галузі вчені розробили і представили досить велику кількість моделей життєвого циклу організацій. Найбільш відомі з них – моделі І. Адізеса, Л. Грейнера, Д. Липпита і В. Шмідта, Б.З. Мільнера, А.І., Пригожина, Л. Данко та ін. Кожен дослідник в основі своєї моделі життєвого циклу використовував різні організаційні характеристики і розглядав різну кількість етапів розвитку.

На цьому фоні сфера духовного виробництва, особливо така її напружена галузь, як освіта, що нині виходить на передній край забезпечення еволюційного розвитку світової спільноти, подібних розробок, на превеликий жаль, ще не має. Саме ця негативна обставина й штовхає нас на когнітивний аналіз життєвого циклу у галузі освіти. Нею мають невідкладно зайнятись як філософія освіти, теорія освіти, історія педагогіки і безпосередньо педагогічна наука. Доцільність його застосування до соціальної системи освіти полягає у тому, що вони є такою формою життя, що проходять у своєму саморозгортанні традиційний шлях від народження до загибелі. На початок ХХІ століття життя є досить складним явищем. У свій час Ф. Енгельс, визнаючи неповноту свого визначення, писав: «Наша дефініція життя, зрозуміло, вельми недостатня, оскільки вона далека від того, щоб охопити всі явища життя, а, навпаки, обмежується найзагальнішими і найпростішими серед них <...> Щоб отримати дійсно вичерпне уявлення про життя, нам довелося б простежити всі форми її прояви, від найнижчої до найвищої» [4, с. 84].

Тож маючи на меті спрогнозувати характер і модус (від лат. *modus* – міра; спосіб; образ, вид) освіти інформаційної доби, ми ретельно дослідили життєвий цикл соціальної системи індустріальної доби. Він складається, на нашу думку, з чотирьох етапів, а саме: зародження – XVI (1543) – кінець XVII ст.; зростання – кінець XVII ст. – кінець XIX ст.; зрілість – кінець XIX (1895) – 70-ті роки XX ст.; занепад – 70-і роки XX ст. – початок XXI ст. На кожному з них ми дослідили метаморфози чинників, що визначали конфігурацію і функціонал освітянської діяльності. Цілком природно, що особливу увагу ми приділили впливу філософії, що обумовлювала світогляд доби і ідеологію загальної поведінки спільноти на певному етапі, у тому числі й у освітянській сфері.

Мета та завдання. За таких обставин **метою** публікації є конспективно відтворити динаміку зміни філософської думки у алгоритмі життєвого циклу соціальної системи індустріальної освіти. Ми цілком свідомо звертаємось саме до такого чинника як філософія, тому, що від нього залежить: провідний світогляд, світосприйняття, світоусвідомлення і світобудівництво певного етапу; панівна ідеологія як принцип організаційної поведінки в суспільстві, зокрема й у сфері освіти; науково-природнича картина світу і місце в ній людини; ідеал освіченої людини і морально допустимий алгоритм національної поведінки її у суспільстві та ін.

Результати. Філософія займає провідну роль у духовному виробництві будь-якої епохи, оскільки вона безпосередньо формує інші чинники духовної атмосфери суспільства. Тому її вплив на життя людини, протягом панування індустріальної цивілізації, був помітним. Чого варта філософія науки і філософія техніки, що світоглядно й ідеологічно забезпечували тривалий час розвиток і функціонування системи індустріальної освіти. Але все за порядком.

На етапі зародження філософська думка долала перешкоди між теоретичним і емпіричним, раціональним і ірраціональним. Раціоналізм, що утверджував визначальну роль Розуму не тільки у пізнанні, а й у діяльності людей, став філософською основою ідеології Просвітництва. У філософії на передній край виходять проблеми теорії пізнання і серед них проблема методу, що суттєво наблизило освіту цього періоду до реального пізнання світу і позитивного сприйняття людини як основного джерела розуму і активного суб'єкта культурно-історичного процесу. У цей час відбувалось жорстоке протистояння «чистої» філософії з релігійним її різновидом. Світогляд етапу становлення системи індустріальної освіти пройшов декілька метаморфоз. Він, як виявляється, річ дуже тонка і мінлива. Взагалі, вважається, що світогляд є кінцевим продуктом впливу філософії і науки на свідомість особистості. Але на практиці навіть при першому погляді на це явище стає очевидним той факт, що «Деякі частини навіть сучасного наукового світогляду були досягнуті не шляхом наукового пошуку або наукової думки, – вони увійшли в науку ззовні: з релігійних ідей, з філософії, з суспільного життя, з мистецтва. Але вони втрималися в ній тільки тому, що витримали пробу наукового методу» [2, с. 180–203].

На етапі зростання філософська думка набула позитивного розвитку майже в усіх сферах життєдіяльності людини до такої міри, що сформувала спочатку класичну філософію, яка позитивно сприймала світ і його пізнання. Ця доба в історії філософії сприймається як модернізм. Некласична філософія, що виникла пізніше, навпаки негативно сприймала можливість пізнання світу, а тим більше його перебудову у площині створення позитивних умов для життєдіяльності людини, у тому числі й у сфері освіти.

Проблемним моментом виявилась поява на планетарній арені філософії марксистського спрямування, що негайно вступила у конфронтацію з іншими її напрямками і загострила ідеологічні відносини між людьми і цілими країнами, що були прихильниками інших ідей.

Водночас філософські ідеї цього періоду піднімали освіту на висоту індустріалізму і розбудовували систему капіталістичного матеріального виробництва, національні держави, як органів політичного, військового і господарського управління, життєдіяльність яких забезпечувалась функціонуванням потужних університетів.

На етапі зрілості пануючою філософською парадигмою став постмодернізм. Саме в цей час боротьба в горизонті філософських протистоянь між філософськими течіями і навіть,

окремими країнами загострилась у зв'язку з перемогою в Росії соціалістичної революції в 1917 році. Філософське протистояння вплинуло на «дух епохи» з проривом його у площину мілітаризму, що суттєво вплинуло на формування національних систем індустріальної освіти цього часу. В СРСР була сформована національна система освіти на ідеях марксистсько-ленінізму. Вона суттєво відрізнялась по світоглядних засадах змісту навчання і виховних практиках від подібних систем в капіталістичних країнах.

Мілітаризація безпрецедентного масштабу, дві світові війни, потім затяжна «холодна війна», безупинна гонка озброєнь призвели до загуби мейстріму саморозгортання планетарного світу і світова спільнота потрапила у пастку бездуховності, що почав продукувати постмодернізм зі своїми атрибутивними рисами: плюралізму, невизначеності, фрагментарності, багатоваріантності тлумачення, втрати «Я», поверховості як принципу, відмови від мімезису (грец. *μίμησις* – наслідування, *mimeistkai* «імітувати»), образотворчості, іронії, пародійності, мистецтву як грі, епатажності, плагіату та імпліцитному і експліцитному цитуванню, змішуванню високої і низької культур.

Філософія цієї доби втратила цілісний образ соціального світу, що породило масові песимістичні погляди на людину та її майбутнє. Водночас фундаментальна філософія саме на цьому етапі створила специфічний напрям – філософію освіти для утримання системи індустріальної освіти на плаву.

На етапі занепаду світова спільнота опинилась, як бачимо, далеко не випадково. Філософи заговорили про постпостмодернізм, як заміник або відмову від постмодернізму. Це означало, що вона, спільнота, майже свідомо загубила вісь еволюції соціального світу. Система освіти, як засіб управління соціальним розвитком планетарної спільноти, була майже штучно загнана у глухий кут індустріалізму. Хоча система освіти за кордоном отримала більші шанси на виживання за рахунок активності філософів освіти, які активно пропонують усе нові і нові напрями розбудови освіти, що органічно входить у систему вищої освіти. Не численними науковими джерелами, у яких розглядається питання гомеоклазу соціальних систем як предмет наукового аналізу, є дослідження С.М. Попова і його монографія «Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем» [5, с. 412], а також колективна монографія вчених Драгомановського університету «Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни [1, с. 572].

Організатори систем освіти на території колишнього блоку країн так званого Варшавського договору перейнялись, у свою чергу, розбудовою національних систем освіти на основі авторських шкіл і ідей філософії освіти з намаганням приєднатися до Болонської декларації, щоб разом з іншими країнами розбудувувати єдиний європейський простір науки і освіти.

Вихід з кризи системи індустріальної освіти країни-учасниці ЄС намагаються знайти колективними зусиллями. Для цього вони намагаються розбудувати Європейський простір вищої освіти (ЄПВО). Він відкритий для усіх країн, які беруть участь у Болонському процесі, в області вищої освіти. Його створення було запущено в березні 2010 року під час проведення конференції Будапешт-Відень міністрів освіти Європи [3, с. 93–97].

Тож загальну картину філософського забезпечення розвитку системи індустріальної освіти можна прослідкувати на основі такого ланцюга: релігійна філософія (XVI–XVII ст.), класична філософія або модернізм (кінець XVII – кінець XIX), некласична філософія або постмодернізм (кінець XIX ст. – 70-ті роки XX ст.), постпостмодернізм (70-ті роки XX – початок XXI ст.).

Етап занепаду системи індустріальної освіти одночасно слід розглядати як етап зародження системи освіти інформаційної доби. Культурно-історичний процес, а філософія і освіта його іманентні складові, не може перерватися. Тож, перед філософами постала проблема, як сформулювати її новий різновид, що має обслуговувати духовне життя людини у просторі XXI ст. Є спроби позначити її філософією абсурду та деякими іншими «катастрофічними» термінами. Ми вважаємо, що тут не місце песимістичним поглядам. Філософія

призвана обслуговувати процес саморозгортання соціального світу, а значить вона повинна бути оптимістичною для пересічної людини і світової спільноти.

Водночас освіті для руху вперед потрібне якісно нове філософське обґрунтування. Це закономірно, що нова епоха потребує нових філософських ідей і нових методологічних підходів до розбудови фундаментальної теорії освіти. Для обговорення громадою пропонуємо назвати наступний різновид філософської думки когнітивною філософією, що призвана обслуговувати життєдіяльність людини і планетарної спільноти в умовах антропоцену. Термін «антропоген» (дав.-гр. ἄνθρωπος – «людина» + дав.-гр. καινός – «новий») – за аналогією з терміном «епоха, що триває останні 11 тис. років). Саме у такий спосіб сучасна філософська думка, породивши на початок ХХІ ст. філософію освіти, підвела освітян до створення сталої теорії освіти і педагогіки.

Висновки. Завершена теорія освіти у розрізі навчання і виховання, повинна вирости не з логіки саморозгортання освіти індустріальної цивілізації, а саме з надр філософії освіти, шляхом опанування нових реалій ХХІ ст., створивши при цьому власний теоретичний каркас, базу інформаційної освіти. Її остовом повинна стати філософська ідея інформатизації планетарного знання у площині розбудови нового сегменту ціннісно-смыслового поля планети. Аналогом тут може бути ідея індустріалізму, що була розбудована у площині матеріально-технічного базису планетарної спільноти. Наслідком цього кроку має стати ціннісно-смыслова фундаменталізація буття на основі нової науки і освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни: монографія / В.П. Бех, Ю.В. Бех, С.М. Попов; за наук. ред. В.П. Беґа. Запоріжжя: Просвіта, 2012. 572 с.
2. Вернадский В.И. Научное мировоззрение. *На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение.* Москва : Политиздат, 1990. С. 180–203. С. 181.
3. Король А. Вища освіта України: етапи розвитку. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* № 1 (52). Лютий 2016. С. 93–97.
4. Маркс К. и Энгельс Ф., Сочинения. Москва, 1961. Т. 20. С. 84.
5. Попов С.М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 412 с.

REFERENCES

1. Bekh V.P. (2012). Sotsialne upravlinnia u konteksti samorehuliatcii sotsialnoho orhanizmu krainy: monohrafiia [Social management in the context of self-regulation of the social organism of the country: monograph]. Zaporizhzhia: Prosvita. [in Ukraine].
2. Vernadskyi V.I. (1990) Nauchnoe myrovozzrenye // Na perelome. Fylosofskye diskussyy 20-kh hodov: Fylosofyia y myrovozzrenye. [Scientific worldview // At the turning point. Philosophical Discussions of the 20s: Philosophy and Worldview]. Moskva: Polytyzdat Pp. 180-203. P. 181. [in Russian].
3. Korol A. (2016). Vyshcha osvita Ukrainy: etapy rozvytku. [Higher education in Ukraine: stages of development]. Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskooho. Pedahohichni nauky, No. 1 (52), Pp. 93-97. [in Ukraine].
4. Marks K. and Enhels F. (1961) Sochyneniya. [Essays]. Moskva: t. 20. S. 84. [in Russian].
5. Popov S.M. (2011). Zvorotnyi zviyazok u paradyhmi samorehuliatcii sotsialnykh system: teoretyko-metodolohichni analiz. [Feedback in the paradigm of self-regulation of social systems: theoretical and methodological analysis]. Zaporizhzhia: Prosvita, 2011. 412 s. [in Ukraine].

Zinkevych Vasyl Ivanovych

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Management
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1004-1685

THE DYNAMICS OF THE PHILOSOPHICAL SUPPORT OF THE LIFE CYCLE OF THE SOCIAL SYSTEM OF INDUSTRIAL EDUCATION

The article analyzes on the basis of civilizational approach the dynamics of change of philosophical thought in the paradigm of the life cycle of the industrial education system and assesses its state and influence on the stage of birth of the educational system of the XXI century.

The decline stage of the industrial education system is considered by the author as the origin stage of the education system in the information age. The problem of how to formulate a new version of it, which is to serve the human spiritual life in the space of the 21st century, has been faced by philosophers. There are attempts to label it as philosophy of the absurd and some other "catastrophic" terms. We believe that there is no place for pessimistic views. Philosophy is designed to serve the process of self-deployment of the social world, thus it must be optimistic for the average person and the world community. At the same time, education requires a qualitatively new philosophical foundation for moving forward. It is natural that a new era needs new philosophical ideas and new methodological approaches to the development of a fundamental theory of education. We propose for discussion by the community to call the following kind of philosophical thought a cognitive philosophy that is designed to serve human life and planetary community in anthropocene conditions. It is in this way that modern philosophical thought, giving rise to philosophy of education at the beginning of the 21st century, led educators to the creation of sustainable theory of education and pedagogy. It should be supported by the philosophical idea of planetary knowledge informatization in the plane of a new segment development of the planet's value-semantic field. The consequence of this step should be a value-semantic fundamentalization of existence on the basis of new science and education.

Key words: *philosophy, education, civilization approach, life cycle, religious philosophy, modernity, postmodern, post-postmodern, cognitive philosophy.*

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.6>**Каранфілова Олена Володимирівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5823-7006

Стоянова Анна Дмитрівна

студентка
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна

ДИЗАЙН АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

У статті досліджено вплив дизайну архітектурного середовища на психологічний і духовний складники людського розуму і безпосередньо на архітектурно-дизайнерське середовище, яке оточує нас, як спосіб моделювання соціокультурного простору.

Надано наслідки й результати вивчення системи чинників розвитку і створення соціального та культурного простору і підпростору тієї чи іншої людини з погляду принципів організації дизайну архітектурного середовища.

Аналітика поданих джерел вказує й демонструє те, що мета і призначення дизайну в культурному середовищі, процеси семантики світу відчутного, предметного, способи та шляхи створення та виникнення естетично вираженого й узгодженого предметного середовища в межах реалізації дизайнерських проєктів відображаються в деяких гідних і цікавих роботах, проте такий характерний, своєрідний тип дизайну, як дизайн архітектурного середовища, і, як окремий аспект, дизайн архітектурного середовища міста раніше не було предметом наукового інтересу спеціального філософсько-культурологічного дослідження.

Незважаючи на те, що в сучасних роботах таку проблему вивчали такі дослідники, як П. Бурд'є («Соціологія соціального простору»), І. Ревзін («Нариси з філософії архітектурної форми»), Т. Чапля та інші, ми вважаємо, що роль архітектурного середовища під час утворення як соціального, так і культурного простору людини не було вивчено й досліджено повною мірою.

Було проаналізовано соціокультурний простір із позицій змісту і структури. Було зроблено висновки, що під час порівняння складних соціокультурних систем по сенсовій змістовності важливі такі елементи структури соціокультурного простору, як культурні теми, естетичні ідеали та типи соціальної взаємодії. Ці структурні елементи соціокультурного простору реалізуються на соціальному, ціннісно-символічному та інформаційно-комунікативному змістовних рівнях. Взаємодія цих рівнів, як і їхнє змістовне наповнення, забезпечується й регулюється культурними архетипами цього суспільства.

Ключові слова: міське середовище, дизайн архітектурного простору, моделювання, соціокультурний простір, система.

Вступ. Соціокультурний простір аналізується з позицій змісту і структури. Під час порівняння складних соціокультурних систем за смисловим змістом важливі такі елементи структури соціокультурного простору, як культурні теми, естетичні ідеали й типи соціальної взаємодії. Ці структурні елементи соціокультурного простору реалізуються на соціальному, ціннісно-символічному та інформаційно-комунікативному змістовних рівнях. Взаємодія цих рівнів, як і їхнє змістовне наповнення, забезпечується і регулюється культурними архетипами цього суспільства. Відповідно, культурні теми, естетичні ідеали й типи соціальної взаємодії, а також принципи їхньої взаємодії, що задаються соціокультурним часом, можна розглядати як прояви єдиної системи культурних архетипів цього соціуму. Поряд із цими завданнями дизайн

приступає до розв'язання нових проблем, зумовлених безперервним розвитком сучасної цивілізації. Так він намагається виробити принципи функціонування традиційних предметних культур у період загальної глобалізації та уніфікації, в епоху інформаційної революції. Дизайн активно працює над проблемою розуміння людиною сучасних виробів, у яких застосовуються новітні матеріали й технології.

Особливий інтерес дизайн являє як інструмент збереження і розвитку культури. Інтегральний характер дизайну забезпечує взаємозв'язок численних сфер людської культури (філософської, наукової, технічної, естетичної, екологічної та іншими), з одного боку, і продуктивний обмін досягненнями між різними регіональними і національними культурами – з іншого. Ця ситуація дає змогу припустити, що сучасний дизайн стає центром формування нового типу культури, нового світогляду. Бурдье пише про те, що соціальний простір функціонує як простір стилів життя. Сам факт функціонування соціального простору соціолог порівнює з простором архітектури, що вирізняється безсловесним управлінням людиною і формами його організації.

Мета та завдання. У статті досліджується вплив дизайну архітектурного середовища на психологічний і духовний складники людського розуму і безпосередньо на архітектурно-дизайнерське середовище, яке оточує нас, як спосіб моделювання соціокультурного простору.

Результати. До розуміння простору як динамічного середовища близький М. Мерло-Понті. Для нього «простір – це не середовище (реальне або логічне), у якому розташовані речі, а засіб, завдяки якому існування цих речей стає можливим <...> нам слід розглядати його як універсальну можливість їхніх взаємодій» [6, с. 312–313]. Далі він розмірковує про те, що простір має співвідноситись із суб'єктом, який стає початком, творить простір, і, отже, тільки він може його вивчати й описувати.

Архітектура, як жоден інший вид мистецтва, найбільш тісно пов'язана з життям людини. Саме вона дає людині можливість організувати своє життя відповідно до власних правил шляхом організації навколо себе житлового та нежитлового простору. У межах теорії комунікації архітектура не передбачає зв'язку з реальними об'єктами, вона сама виступає в ролі цього реального об'єкта й виконує роль знака, яким оперує проживаючий у ній суб'єкт. Саме архітектурна споруда, її комунікативна функція реалізується через сукупність дій, які в ньому передбачаються, і саме ці дії ставлять суттєве поле архітектурного простору, дозволяючи людині, групі, суспільству реалізувати і формувати визначення правила існування та взаємодії.

Оскільки найперші архітектурні споруди були пов'язані зі спробами людини побудувати відносини між різними світами: верхнім, середнім і нижнім, її символічне значення народилося саме в момент усвідомлення будівлі як форми чи способу взаємозв'язку людини з усім світом і іншими людьми. Можна сказати, що з мистецтва архітектури починається те, що ми називаємо простором. А форми і способи його оформлення є першими формами знаковості, тобто архітектура є одним із перших засобів втілення народженого людиною символічного сенсу світу і самих себе.

Організація архітектурного простору передбачає встановлення зв'язку людини із зовнішнім світом і зв'язків усередині людського співтовариства. З найдавніших часів, поки погляд людини був спрямований у природу, перші кроки з організації простору були пов'язані з розробленням зовнішніх форм споруд, які забезпечували зв'язок людини із зовнішнім світом. Як відомо, перші споруди було присвячено богам, і в них мало уваги приділялося організації внутрішнього простору. Той факт, що місце всередині храму, де розташовувалася статуя божества (Давній Єгипет, Стародавня Греція), було дуже тісним і маленьким, говорить про те, що жодної уваги не приділялося розробленню внутрішнього приміщення. Усі стосунки людини з богом здійснювалися за допомогою ритуалу, що проводився поза стінами храму і в присутності суспільства, тобто за допомогою масової комунікації. Система організації внутрішнього простору житлового будинку будувалася навколо мегарона, великого залу, у якому проходило життя всіх домочадців, що теж свідчить про відсутність поняття особистого простору.

Надалі в міру розвитку суспільства, його диференціації, сфери діяльності ускладнюються способи і форми організації простору. Наприклад, стає зрозумілим, що складаються стилі в архітектурі, що відповідають певним потребам суспільства. Класичний ордер зазвичай використовується

для будівництва громадських будівель, пов'язаних із банківською або судовою системами. Цілком очевидно, що їхня мета – прищеплювати своїм громадянам почуття рівноваги, мужності, раціональності, захищеності. Тому в періоди зміцнення державної влади можна спостерігати звернення до грецьких, римських, класичних форм. Забезпечення духовної сфери життя суспільства пов'язано з будівництвом і використанням готичного стилю або бароко, які повинні демонструвати грандіозність і недосяжність божества і формувати в людини почуття малозначності себе. Крім грандіозних розмірів, внутрішнє приміщення також слугувало формуванню цього почуття, навіть освячення було організовано так, що найосвітлінішим був простір угорі, на рівні вітваря. У результаті прихожани, заходячи всередину, мимоволі піднімали голову вгору, до світла, так формувалися й закріплювалися ієрархія та символізм у середньовічному суспільстві.

Форми архітектури відповідали вимогам масової та групової комунікації. Доказом того слугуватиме те, що все суспільне життя і житлові будинки групувалися навколо таких центрів, як храм, ратуша тощо. Люди селилися не за родовою ознакою, а за професійною, завдяки чому формуються цілі вулиці ремісників.

Домінуючи груповим спілкуванням над індивідуальним, житловий будинок містив майстерні, торгові лавки, господарські приміщення, які розташовувалися на перших поверхах і були розраховані на організацію взаємодії з великою кількістю людей, крім сім'ї та прислуги.

Що стосується верхніх, житлових приміщень, то, незважаючи на те, що вони були відділені від нижніх, відсутність у них стін і виділення від деяких кімнат дає змогу зробити висновок, що внутрішнє приміщення або простір будинку теж не передбачали усамітнення. Тобто епоха Середніх віків не надавала великого значення особистості простору, панівним був саме груповий простір.

Неопрацьованість внутрішнього простору на рівні будинку мала становище на рівні міста. На відміну від регулярного плану римських міст, середньовічне місто можна порівняти з першими грецькими містами, що вирізнялися хаотичною забудовою. Вулиці стають вузькими, дуже часто вони перериваються глухими кутами, що ще раз підтверджує про брак уваги до опрацювання внутрішнього простору та спрямованості до Бога, а не до стосунків із собі подібними.

Починаючи з А. Палладіо в архітектурі з'явилося анфіладне розміщення кімнат, яке робило доступним загальний огляд життя господарів цих кімнат. Усе це стало свідченням збільшення кількості переміщень людини у внутрішньому просторі й доказом того, що життя стало більш насиченим.

Анфілада приміщень – це ряд приміщень, що примикають одне до одного, а дверні прорізи розташовані на одній осі положення, одне напроти іншого. У результаті всі приміщення виходять прохідними. За відчинених дверей можна побачити перспективу анфілади – тобто всі кімнати одночасно. Сам прохід через велику кількість кімнат припускав можливість, з одного боку, господарям будинку продемонструвати своє багатство й достаток, а з іншого – гостям не тільки стежити за життям домочадців, а й доводитися здійснювати переміщення, відповідно, паралельно до площин, що повинно було дисциплінувати й поступово підпорядковувати собі поведінку гостя. У сучасному інтер'єрі анфіладне планування – це послідовне розташування житлових зон, коли кілька кімнат об'єднуються з приміщенням, виступаючим як основна вісь. До того ж кожна зона може бути окремою анфіладою. Зазвичай анфілада кімнат бере початок із холу, з нього дверні прорізи ведуть: на кухню, у вітальню, до спальні або кабінету.

Починаючи з епохи Нового часу, особливо до кінця XVIII ст., в архітектурі звертається пильна увага на розроблення й організацію внутрішнього простору будинку. Від орієнтованості внутрішнього простору зовні (тобто буквально його відсутності) нарешті приходять до усвідомлення необхідності організації внутрішнього простору з позицій комфортного проживання. Саме в цей період формується усвідомлення залежності між будинком, містом і ландшафтом або між житлом, роботою та вільним часом. Тоді ж уперше прийшло усвідомлення необхідності в поділі житлового простору й робочого місця. Це сприяло розвитку інтер'єрного простору і стимулювало усвідомлення його як чогось суто особистого і, як наслідок, призвело до народження та утвердження індивідуалізму у внутрішньому просторі.

Робоче місце – простір суспільних відносин, організація якого меншою мірою відповідає особистим вимогам і пов'язана з виконанням певної професійної функції.

Виокремлення в ньому окремих зон для різних форм взаємодії відносин, як на масовому рівні – вітальня, кухня, так і на рівні інтимному – спальня, починає не тільки регулювати форми взаємодії відносин, а й формувати в людині поняття індивідуального простору й виділяти всередині будинку кімнати для індивідуального проживання. Виникнення нових матеріалів (чавун, скло, залізобетон) створило можливості для реалізації нових тенденцій в організації внутрішнього й зовнішнього житлового простору. Розвиток психоаналізу також став результатом виникнення інтересу до людини, до її внутрішнього світу, що в архітектурі було пов'язано з розробленням індивідуального простору.

Виникла архітектура «вільного простору», яка передбачала можливе перепланування внутрішнього простору залежно від побажань кожної сім'ї. Виникнення масового, конвеєрного виробництва призвело до появи величезної кількості штапованих товарів, що не могло не відобразитися на розвитку архітектури й організації внутрішнього простору. Велике зростання міського населення, нові матеріали породили потребу та створили можливість для будівництва великої кількості багатоповерхового житла, квартири якого були однаковими для всіх.

Настала епоха інформаційної насиченості просторового і тимчасового оточення сучасної людини, яка вимагає великої мобільності в організації життєвого простору людства. Це призводить до розроблення проектів організації простору, що відповідає вимогам швидкого переміщення людини як у межах міського середовища, так і в межах житлового простору. Зростання інтенсивності й насиченості соціального життя породжує суперечливу ситуацію, з якою стикається із часом архітектурний простір.

Проводячи паралель між архітектурою Стародавнього світу, Античності та сучасною архітектурою, яскравий приклад впливу дизайну навколишнього середовища на людину та її психічний стан сприяє такому конструктивному явищу, як кесонне перекриття. Кесон – заглиблення квадратної, прямокутної або іншої форми на поверхні сводів, куполів, плафонів (пласкої стелі) або на внутрішній поверхні арки – інтрадосе. Ще за часів Античності людина опанувала технологію влучного застосування такого типу перекриття (Пантеон, 118–128 рр. до н. е). Подібну конструкцію використали не лише з урахуванням полегшення конструкції, а й з психологічного погляду, адже перебуваючи під помпезним куполом Пантеону, який являв би собою суто гладку мембранну оболонку, людина відчувала б певний дискомфорт і тиск на психіку. У сучасний час така технологія будівництва не втратила своєї актуальності, а навпаки – віднайшла себе в будівництві габаритних споруд. Нині є низка проблем, пов'язаних із формуванням комфортного з психологічного погляду архітектурного середовища. Панування функціоналізму й уніфікація архітектурних форм призвели до створення несприятливої для людини атмосфери.

Вплив архітектури на людину на сучасному етапі оцінюється дуже високо. Формування вигляду міст вирішує не тільки суто спеціальні планувальні та стилістичні завдання. З огляду на вплив архітектури на психічні особливості людини, архітектура міст є одним з активних факторів формування та розвитку психіки і психічної діяльності містян, чий вплив поки ретельно не вивчено, але який є беззаперечним. Американський архітектор Луїс Генрі Саллівен стверджував, що «архітектура – це мистецтво, яке впливає на людину найбільш повільно, проте найбільш сильно» [4, с. 1–2].

Висновки. Отже, можна помітити, що протягом усієї історії людство постійно створювало навколо себе штучне середовище, яке стало символом вираження його способу життя, його форм спілкування і способу світорозуміння. Саме архітектурний простір став одним із ранніх способів організації людської поведінки, відповідав тим способам комунікації, які переважали в тому чи іншому суспільстві в різні періоди його історії. Ми можемо бачити, як людство пройшло шлях від розрізненого, розірваного простору до моноорганізованого в епоху Нового часу і поліструктурованого в сучасній культурі; від домінування в місті кількох центрів до створення єдиного, цільового простору, що визначається всіма вхідними в нього спорудами.

Через архітектуру, тобто через ступінь і характер формалізації матеріальної діяльності людини, реалізується еволюція людини в межах земної цивілізації. Індивід, група, спільнота і суспільство є рівноправними учасниками єдиного цілого і безперервного процесу еволюції просторової свідомості. Простір, як основа життєвого середовища для всього існуючого на Землі, є матрицею розвитку будь-якого індивідуального або соціального організму. Можна сказати, що за канвою невидимих просторових зв'язків цей розвиток проявляє і актуалізує ті чи інші форми свідомості або руху, а точніше – приховані від очей інформаційно енергетичні процеси буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аронов В.Р. Искусство и техника новое единство. *Техническая эстетика*. 1983. № 6. С. 24–29.
2. Банфи А. Философия искусства. Москва : Искусство, 1989. 384 с.
3. Бурдые П. Социология социального пространства. Москва : Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 288 с.
4. Горшкова Г.Ф. Архитектура жизненного пространства человека. Москва : Искусство, 2009. 480 с.
5. Мерло-Понти М. Феноменология воспитания. Санкт-Петербург : Ювента. Наука, 1999. 608 с.
6. Ревзин Г.И. Очерки по философии архитектурной формы. Москва : ОГИ, 2002. 162 с.

REFERENCES

1. Aronov V.R. *Iskusstvo i tekhnika novoye yedinstvo* [Art and technology are a new unity]. *Tekhnicheskaya estetika*. 1983. № 6. P. 24–29.
2. Banfi A. *Filosofiya iskusstva* [Philosophy of art]. M. *Iskusstvo*, 1989. 384 p.
3. Burdye P. *Sotsiologiya sotsial'nogo prostranstva* [Sociology of social space]. M. Institut eksperimentalnoy sotsiologii; SPb. : Aleteyya. 2007. 288 p.
4. Gorshkova G.F. *Arkhitektura zhiznennogo prostranstva cheloveka* [Architecture of human living space]. M. *Iskusstvo*, 2009, 480 p.
5. Merlo-Ponti M. *Fenomenologiya vospitaniya* [Phenomenology of education]. SPB. Yuventa. Nauka. 1999. 608 p.
6. Revzin G.I. *Ocherki po filosofii arkhitekturnoy formy* [Essays on the philosophy of architectural form]. M.: OGI, 2002. 162 p.

Karanfilova Olena Volodymyrivna
 Candidate of Philosophical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Philosophy, Politology,
 Psychology and Law
 Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 4, Didrikhsona str., Odesa, Ukraine
 ORCID ID: 0000-0002-5823-7006

Stoianova Anna Dmytriivna
 Student
 Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 4, Didrikhsona str., Odesa, Ukraine

DESIGN OF ARCHITECTURAL ENVIRONMENT AS A METHOD FOR MODELING SOCIOCULTURAL SPACE

The article examines the influence of architectural environment design on the psychological and spiritual component of the human mind and, directly, the surrounding architectural and design environment as a way of modeling socio-cultural space.

The consequences and results of studying the system of factors of development and creation of social and cultural space and subspace of a person in terms of the principles of organization of architectural environment design are given.

The analysis of the presented sources indicates and demonstrates that the purpose and purpose of design in the cultural environment, the processes of semantics of the world of tangible, objective, ways and means of creating and emergence of aesthetically expressed and consistent subject environment in the implementation of design projects are reflected in some worthy and interesting works. However, such a characteristic, peculiar type of design as the design of the architectural environment, and, as a separate aspect, the design of the architectural environment of the city was not previously the subject of scientific interest of a special philosophical and cultural study.

Despite the fact that in modern works such a problem has been studied by such researchers as Bourdieu P. ("Sociology of Social Space"), Revzin I. ("Essays on the Philosophy of Architectural Form"), Chaplya TV and others, we believe that the role of the architectural environment in the formation of both social and cultural space of man has not been fully studied and researched.

Socio-cultural space was analyzed from the standpoint of content and structure. It was concluded that when comparing complex socio-cultural systems in terms of semantic content, such elements of the structure of socio-cultural space as cultural themes, aesthetic ideals and types of social interaction are important. These structural elements of the socio-cultural space are realized at the social, value-symbolic and information-communicative content levels. The interaction of these levels, as well as their content, is provided and regulated by the cultural archetypes of this society.

Key words: *urban environment, architectural space design, modeling, socio-cultural space, system.*

УДК 1(091):115.4+21

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.7>**Кравчик Марія Олександрівна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

вул. Фонтанська дорога 33, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0003-6081

ПОНЯТТЯ “NOMOS” (ЗАКОН) У ПІНДАРА ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

У статті розглядаються різноманітні інтерпретації поняття “*nomos*” у ранній поетичній (Піндар) і ранній філософській думці. Сперечання щодо фрагмента 169а Піндара виникло внаслідок його різних тлумачень Геродотом і Платоном, а потім сучасними філософами права (К. Шміттом). У статті стверджується, що залежно від тлумачення поняття “*nomos*” виникають різні підходи до виявлення сутності і природи права: права як насильства сильного або права як єдиного божественного встановлення, або права як локалізації і розподілу простору (землі).

Метою цього дослідження є порівняння значень поняття «закон (*nomos* (*νόμος*))» у ранній і сучасній філософській думці. Але оскільки предмет такого дослідження досить широкий, то йтиметься про вживання цього поняття у давньогрецького поета Піндара (522/518 до н. е. – 448/438 до н. е.) і коментарів до нього у творах Геродота і Платона, а також концепцію права сучасного філософа права К. Шмітта, який, звертаючись до давньогрецьких смислів *nomos*, утворює власну концепцію сутності і природи права.

Завдання дослідження полягає у визначенні суттєвих значень і смислів поняття «закон», яке в античній філософській думці визначалось поняттям “*nomos*”. Вивчення цих значень має велике значення для розуміння природи і сутності права, яка по-різному визначалась у античних філософів. Першим це питання в історії права поставив Платон у діалозі «Горгій», полемізуючи із софістами, а потім воно стало центром багатьох дискусій як минулого, так і сучасних. Видатні сучасні філософи права К. Шмітт і Д. Агамбен, повертаючись до тексту Піндара, підкреслюють насильницьку природу права.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу фрагмента 169а Піндара, можна зауважити, що цей уривок справді має відношення до роздумів про природу права і його сутність. Але є певні складнощі щодо інтерпретації цього фрагмента, які пов'язані з тим, що він не є повним за змістом, тобто він скоріше провокує думку, ніж пояснює її. Більшість сучасних дослідників вважають, що Піндар стверджував існування такого загального концепту права, як абсолютна і безмежна влада «Долі», «Неминучості», що може також бути виражена як «воля Зевса», або «воля Універсуму». У такому сенсі дії міфологічного героя виглядають не як насильство, а як прояв «Долі», що діє сама по собі, за межами людських бажань і міркувань.

Ключові слова: номос, закон, Піндар, Геродот, Платон, К. Шмітт.

Вступ. Поняття «закон» є важливим не тільки для юридичних дисциплін, а й для філософських. У різних контекстах використовуючи це поняття в таких висловлюваннях, наприклад, як «закон природи», «закон мислення», «внутрішній закон», «божественний закон» тощо, ми отримуємо різноманіття смислів і значень, присутніх як у філософській думці, так само і у широкому вжитку в повсякденному житті. Так, виникнення цього слова у давньоруській мові пов'язують зі давньослов'янським словом «кон», «искони», тобто «все те, що було із самого початку». Префікс за- утворив новий зміст слову «кон», тобто «за коном», усе те, що продовжує розвиток чогось, що вже має початок, що було встановлене, або має започаткування на кшталт певної традиції [6]. Однак сучасне значення поняття «закон» суттєво відрізняється від цього первісного смислу. Тому звернення до цих давніх і споконвічних смислів збагачує

наше уявлення про право і його сутність, розвиває ерудицію і культуру мислення, даючи змогу висвітлити різні контексти вживання найбільш відомих і найпоширеніших понять.

Також звернення до походження і використання давньогрецького слова *nomos* (νόμος), тобто закон, звичай, встановлення [11], в ранній поетичній (Піндар) і філософській думці дозволяє побачити не тільки його первісне значення в текстах давньогрецьких поетів і філософів, але й зрозуміти еволюцію уявлень і сенсів, пов'язаних з ним, які виникли під впливом історичного розвитку філософії. Також ми маємо уявлення про перші тлумачення сутності і природи права як такого.

Таким чином, **метою дослідження** є порівняння значень поняття «закон *nomos* (νόμος)» у ранній і сучасній філософській думці. Але оскільки предмет такого дослідження досить широкий, то йтиметься про вживання цього поняття у давньогрецького поета Піндара (522/518 до н. е. – 448/438 до н. е.) і коментарів до нього у творах Геродота і Платона, а також концепцію права сучасного філософа права К. Шмітта, який, звертаючись до давньогрецьких смислів *nomos*, утворює власну концепцію сутності і природи права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення цієї теми має вже певну філологічну і філософську традицію, яка розвивалась виключно у західній літературі, починаючи з класичного видання перекладів фрагментів Піндара А. Беха (A. Voesk) у 1821р. [12], а також останнього видання з коментарями Б. Снелла (B. Snell) і Г. Мехлера (H. Maehler) Teubner edition [13]. Також є видання папірусів, на яких збереглися деякі фрагменти Піндара, видане Е. Лобелем (E. Lobel) [17]. Серед західних дослідників філософії до цієї теми зверталось багато дослідників, серед яких варто назвати Г. Ллойд-Джонса [16], М. Демоса (M. Demos) [14], П. Куріаку (P. Kyriakou) [15], К. Стефу (K. Stefou) [19], Л. ван ден Берга (L. van den Berge) [18].

Крім того, є видання од і фрагментів Піндара російською мовою за редакцією М. Гаспарова (1980), в якому представлені переважно філологічні коментарі до творів давньогрецького поета [8]. Серед сучасних російських дослідників не тільки поезії, але й думки Піндара слід назвати Н. Грінбаума [4] і Н. Грінцера [5]. У вітчизняній перекладацькій літературі є досить невеликий обсяг перекладів Піндара, в якому однак відсутні переклади його фрагментів, а представлені тільки деякі поетичні оди [2].

Новизна. Новизною цього дослідження є впровадження у вітчизняну філософську думку перекладу фрагмента 169а Піндара і звернення до дискусій тлумачення поняття “*nomos*” у ньому. Загальне значення цих дискусій у філософській думці полягає у виявленні первісних смислів і значень цього поняття, яке нині пов'язують з поняттям «закон», тобто воно входить до найпоширеніших сучасних понять, що присутнє у різних контекстах філософської, юридичної думки і є поширеним у великому загальному вжитку.

Результати. Інтерес до дослідження цього фрагмента «самого грецького з давньогрецьких поетів» (М. Гаспаров) полягає перше за все у тому, що вже в античності до нього звертались такі видатні постаті, як Геродот і Платон, які дають різні інтерпретації думки Піндара, розмірковуючи над сутністю права.

Першим в античній літературі до фрагмента 169а Піндара звертається Геродот у своїй «Історії», цитуючи його не повністю, а частково: «бо якби запропонувати всім людям вибрати найкращі з усіх звичаїв і добре розглянути всі їх по черзі, то кожний віддав би перевагу перед іншими своїм звичаєм. Адже кожна людина вважає, що її звичаї незрівнянно кращі за всі інші. Отже, все це цілком природно і лише божевільний може знущатися з чужих звичаїв, і ніхто інший. Те, що всі люди мають таку думку, про яку я щойно згадав, можна впевнитися і з інших прикладів і насамперед із такого. Дарій, коли він був царем, запросив до себе еллінів, що були в його країні, і запитав їх, скільки грошей вони хотіли б, щоб він їм дав, якщо вони з'їдять тіло свого померлого батька. Вони відповіли йому, що цього вони ніяк не можуть зробити. Дарій після цього запросив до себе індусів, які називаються каллатіями, знаючи, що вони їдять своїх померлих батьків, і спитав їх у присутності еллінів, які зрозуміли його з допомогою перекладача, скільки грошей вони хотіли б одержати, коли помре їхній батько і вони сплять його тіло. Всі вони голосно закричали і попросили його про це не

казати. Отака є сила звичаю і, гадаю, що добре сказав Піндар в одному своєму творі, написавши, що звичай (νόμος) – це цар над усім» [3].

Але якщо повністю розглянути цей фрагмент у Піндара, то виникне слушне питання до Геродота: чому він саме таким чином інтерпретує думку поета і його смисл поняття “nomos”? Оскільки якщо привести уривок повністю, можна виявити його інше значення, особливо щодо застосування поняття νόμος.

У фрагменті 169а Піндара йдеться про те, що:

Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
 θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
 ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον
 ὑπερτάτη χειρὶ. τεκμαίρομαι
 ἔργοισιν Ἴρακλέος·
 ἐπεὶ Γηρυόνα βόας
 Κυκλώπειον ἐπὶ πρόθυρον Εὐρυσθέος
 ἀναιτεῖ τε καὶ ἀπριάτας ἔλασεν
 (Pind. fr. 169a Maehler, 1–8) [13].

У російському перекладі М. Гаспарова він виглядає таким чином:

Обычай – владыка над всеми,
 Над смертными и бессмертными;
 Правый и в насилии,
 Вершит он вершимое всевышней рукой.
 Свидетель тому, – Геракл в его подвигах:
 Не он ли Герионовых быков,
 Не дареных и не купленных,
 Пригнал к киклопическим воротам Еврисфея? [8].

Таким чином, можна побачити, що справді Геродот, наводячи тільки частину фрагмента, його інтерпретує таким чином, щоб обґрунтувати власну думку про звичаї у різних народів і людей. Оскільки Піндар в уривку цієї теми навіть не торкається, а дає визначення поняттю “νόμος”, згадуючи подвиги Геракла. Він також наводить приклад зі славних дій Геракла щодо викрадення стада корів у Геріона, який, на його думку, має проілюструвати його твердження про номос.

Далі фрагмент Піндара вже цитує персонаж платонівського діалогу «Горгій» Калікл, коли він наводить аргументи для захисту власної думки про право, закон і природу. Перше за все Калікл стверджує, що «здебільшого вони суперечать один одному, природа і звичай... Але по-моєму, закони якраз і встановлюють слабосильні, а їх більшість. Заради себе і власної вигоди встановлюють вони закони, марнуючи і похвали, і осуд, намагаючись залякати більш сильних, тих, хто здатний над ними піднятися... Ось чому звичай оголошує несправедливим і ганебним прагнення піднятися над натовпом, і це зветься у людей несправедливістю. Але сама природа, я думаю, проголошує, що це справедливо – коли кращий вищий за гіршого і сильний вищий за слабкого. Що це так, видно в усьому і всюди і у тварин, і у людей, – якщо поглянути на міста і народи в цілому, – видно, що ознака справедливості така: сильний велить слабким і стоїть вище слабкого. Мені здається, що і Піндар висловлює ті ж думки в пісні, де говорить:

«Закон є над усіма владика,
 Над смертними і безсмертними.
 І далі:
 Творить насильство рукою могутньою,
 Прав він завжди.
 У тому мені свідок Геракл: ...»[9].

Якось так у нього йдеться в цьому вірші, – точно я не пам’ятаю, – що, мовляв, Геріон корів і не продавав, і не дарував, а Геракл все-таки їх викрав, вважаючи це природним своїм правом, тому що і корови та інше добро слабшого і гіршого повинні належати кращому і найсильнішому»

[9, с. 483–484]. У цій промові Калікла досить чіткою є певна інтерпретація поняття закону і його насильницької природи загалом, яка проявляється у суспільному житті. Вона, на думку багатьох дослідників античної філософії, була притаманна софістам, з якими Платон у цьому діалозі полемізує вустами Сократа. Справді, як зазначає К. Стефу (K. Stefu): «Каліклом було зроблене проголошення радикальних ідей на той час. Згідно з цими, робити несправедливість (ἀδικεῖν) більш ганебно і гірше за законом (νόμῳ αἴσχιον καὶ κάκιον), але краще за своєю природою (φύσει). З іншого боку, страждати від несправедливості (ἀδικεῖσθαι) краще за законом (νόμῳ), але більш ганебно і гірше за своєю природою (φύσει αἴσχιον καὶ κάκιον). Таким чином, він розділяє φύσις і νόμος. Калікл говорить про те, що є природним справедливим (δίκαιον) правом найбільш могутній, який не пов'язаний із законами людини (νόμοι); людей, які встановлюють закони (οἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους), слабких і їх багато (οἱ πολλοί)... Таким чином, закони багатьох (οἱ νόμοι τῶν πολλῶν) – це закони, які суперечать природі (παρὰ φύσιν νόμοι)» [19, с. 6]. З наведеного уривку Платона зрозуміло, що питання, яке він розглядає, справді має велике значення для античної думки, бо відповідь на нього дає підстави для формування природи і сутності права як такого.

Але питання, яке є релевантним для нашого дослідження, можна поставити таким чином: чи насправді цитований фрагмент Піндара обґрунтовує думку Калікла (софістів)? Чи справді Піндар, говорячи про *nomos* як про закон, що є «владика на усіма людьми і богами», має спиратися на насильство? Інакше кажучи, чи насправді сутність права і закону полягає в насильстві, якщо Піндар схвалює вчинки Геракла. У цьому положенні саме серед сучасних дослідників філософії виникли гострі суперечки. Вони пов'язані, по-перше, з тим, що Піндар і Платон вживають дещо різні поняття. Піндар використовує поняття νόμος, а Платон, на відміну від нього, використовує поняття «природний закон», тобто «νόμος τῆς φύσεως» [19, с. 7]. У зв'язку з цим можна говорити, що має місце певна підміна терміна. І це дає змогу вказати, що слово «номос» (буквально закон) у Піндара може мати інше значення. Тобто «закон» у Піндара не є «природним законом», згідно з яким «сильніший має керувати слабшим».

По-друге, Платон дискутує із софістами про природу права, і ця полеміка має неабияке значення для античної думки загалом, бо вона тривала досить довгий час і до неї долучались різні мислителі. Але чи можна долучати і фрагмент Піндара до цієї полеміки, або чи варто вважати, що він її навіть починає? Це питання, яке потребує відповіді, оскільки якщо справді фрагмент Піндара започатковує цю дискусію, як стверджує Калікл, то тоді його слід розглядати в межах цієї дискусії.

Однак для остаточної відповіді на це питання слід повернутись до Геродота, який теж у своєму цитуванні Піндара його інтерпретує як послідовника софістів. Вище було зазначено, що Геродот наводить цитату Піндара, щоб утвердити думку про культурні відмінності різних народів, що, безперечно, було характерним для софістичних штудій. Як вважає Н. Грінцер, Геродот застосував певний прийом перетлумачення думки Піндара, ґрунтуючись при цьому на інших його фрагментах, зокрема на фрагменті 215а 2-3 SM: «Разные у разных людей обычаи, и каждый хвалит свою справедливость» (ἄλλα δ' ἄλλοισιν νόμιμα, σφετέρων δ' αἰνεῖ δίκαν ἀνδρῶν ἕκαστος) [5, с. 112]. Таким чином, Геродот «записав» Піндара в ряди «релятивістів і софістів», які вважають, що *nomos* означає звичай, тобто наполягають на існуванні різних культурних звичаїв у різних народів. Крім того, на думку Н. Грінцера, Геродот також орієнтувався на те, що етимологія слова “*nomos*” пов'язана з дієсловом «розділяти, наділяти» (νέμω), вказуючи на право народів мати різні звичаї і закони [5, с. 113]. Але дослідник між тим вважає, що Геродот неправий і «Піндар не вкладав у фразу з фр. 169а релятивістське значення «звичаю», але Геродот вкладає і перетлумачує Піндара, але за допомогою самого Піндара [5, с. 112].

Таким чином, можна зробити висновок, що у цитуванні цього фрагмента Геродотом і Платоном вони обидва відходять від думки самого автора. Геродот використовує тільки висловлювання Піндара із фрагмента для підтвердження своєї думки про звичай (краще звичаї), які існують у різних народів і є для них найважливішими. Платон використовує фрагмент Піндара

для полеміки із софістами, інтерпретуючи *nomos* як «природний закон», тобто як такий, що спирається на право сильнішого, що дається йому по природі.

У сучасних дискусіях щодо цього фрагмента є різні думки. На користь релятивістської інтерпретації цього поняття виступає німецький юрист і філософ права К. Шмітт, який, досліджуючи грецьку філософську думку, вважає, що спочатку поняття “*nomos*” було пов’язане із захопленням і розподілом землі. «У Піндара і Солона *nomos* використовується для єдиного у своєму роді акту розподілу. Правильність цієї тези полягає в тому, що він робить зримим зв’язок *nomos* з першим конкретним і конститутивним розподілом, тобто із захопленням землі» [10, с. 57]. Іншими словами, німецький філософ вважає, що поняття “*nomos*” як закону у період творчості Піндара ще не існувало. Значення закон воно набуло лише за часів Платона, який, полемізуючи із софістами, розуміє *nomos* як «просте правило (Політик. 294 В). У платонівських «*Nomoi*» (закони – М.К.) є вже щось від утопічного планового характеру сучасних законів» [10, с. 47].

Крім того, К. Шмітт призводить ще одну можливу етимологію цього поняття: «*Nomos* означає місце проживання, якусь область, округу, вигін, пасовище; одним зі значень однокорінного йому слова *temus* є культовий, священний ліс, гай, діброва» [10, с. 58]. Можна в зв’язку з цим погодитися з думкою М. Корецької, яка вважає, що «цивільний статус у полісах був міцно прив’язаний саме до володіння земельними наділами, а право на них поліси прагнули зберегти за місцевими уродженцями. У цьому ж контексті згадується і деяка зацикленість давньогрецької думки на межі визначеності як позитивному принципі, в чому справді можна углядіти сліди стародавнього землеробського підходу» [7, с. 16].

Таким чином, на думку К. Шмітта, поняття “*nomos*” у ранній традиції етимологічно пов’язується з межею і розподілом, і з огляду на навантаженість ранньої думки міфологічними тілесними образами і метафорами, спочатку у Піндара і слідом за ним у інших, то «початковий сенс *nomos*, його походження з акту захоплення землі все ще залишається відчутним. Руйнування його первісного сенсу відбувається в результаті ряду дістінкцій і антитез. З них найважливішою є протиставлення *nomos* і *physis*. Завдяки йому *nomos* стає обов’язковою повинністю, яке відірване від буття і здійснюється всупереч йому» [10, с. 49].

Але таке тлумачення фрагмента Піндара має свої слабкі сторони. У своєму фрагменті Піндар не згадує ні про розподіл землі, ні про порядок і локалізацію простору, ні навіть про природу і сутність права. Як відомо з біографії видатного поета, він свою творчість присвятив міфологічним сюжетам, укладав хоріві урочисті вірши, культові гімни і похвальні пісні на честь героїв спортивних змагань та ін. Він унікав політичних дискусій і гострих соціально-політичних питань. Крім того, як слушно зауважує Л. ван ден Берг, К. Шмітт змінює значення поняття “*nomos*” у Піндара, підводячи його під помилкову філологічну інтерпретацію. На думку голландського дослідника, «хоча є деякі випадки, коли *nomos* і *temo* здаються пов’язаними з вищезгаданими і землеволодінням, ніде у Піндара не здається, що ці поняття пов’язані безпосередньо із жорстоким «захопленням землі» [18, с. 204].

Однак К. Шмітт, незважаючи на те, що загалом вкладає у фрагмент Піндара власні думки і власне розуміння, все ж таки підкреслює один важливий момент. Він відзначає, що поняття “*nomos*” виступає як «владика», «цар над усім»: «у вже згадуваному і донесеному до нас Геродотом (III 38) і Платоном (Горгій 484 Б) і реконструйованому за допомогою декількох схолих фрагменті Піндара (fr. 169) говориться про *nomos basileus*, про *nomos* як володаря усього. *Nomos* дуже часто постає в образі царя, володаря, деспота і тирана» [10, с. 55]. Таке тлумачення, як вважають сучасні дослідники, справді відповідає тексту. Так, наприклад, Г. Ллойд-Джонс перекладає *nomos* як «закон світу», «закон Зевса», «Доля», «Неминучість» [16, с. 56]. М. Демос вважає, що Піндар вдається до ідеї *νόμος*, щоб виправдати найжорстокіший акт в обох випадках як у світі людини, так само і в божественній сфері: «*νόμος* є вищою владою, яка діє як справедливий король; незважаючи на те, що насильницькі дії Геркулеса можна вважати негожими, *νόμος* має силу заперечувати звичайні людські ідеї про справедливість і несправедливість» [14, с. 98].

Найбільш обґрунтованою, на наш погляд, вдається інтерпретація номосу в контексті власної думки Піндара, яка запропонована П. Куріяку. Грецька дослідниця наголошує, що у творчості Піндара зображення Геракла як інструменту дії божественної волі Зевсу є притаманним. Геракл завжди виглядає як благодійник людства, який є не тільки улюбленцем Зевса, але й його помічником, що втілює волю Зевса у життя. Однак це не означає, що Геракл проявляє насильство, а Піндар виправдовує його.

З точки зору античного уявлення про всемогутність верховного божества, яким визнавався Зевс, його воля ставала абсолютною необмеженою силою, що діє як у житті «смертних», так само і у світі «безсмертних». Ця власть не враховує чийсь плани або інтереси, вона діє суверенно, спираючись на власні встановлення. Тому Піндар, на думку дослідниці, постулює саме «загальний концепт суверенної влади, що править всесвітом як найвищий правитель, який діє поза межами людської моралі» [15, с. 198]. Тому вона пропонує перекладати поняття “*nomos*” як «Долю» або «Неминучість», згідно з якою складається життя людини, і навіть самі боги не можуть сперечатись з такою абсолютною владою. Іншими словами, дії Геракла, якщо прийняти таку їхню інтерпретацію, не виглядають як насильство, а як прояв «Долі», «Неминучості». Якщо Геракл мав би власні мотиви для викрадання корів Геріона або коней Діомеда, то він би вершив насильство. А в такому разі він нібито виконує вищу найсправедливішу волю, згідно з якою корови Геріона були приречені для викрадання, так само як і коні Діомеда.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу фрагмента 169а Піндара, можна зауважити, що цей уривок справді має відношення до роздумів про природу права і його сутність. Тому він перебував у центрі уваги ще у період античності, його цитували такі видатні античні мислителі, як Геродот і Платон. Але є певні складнощі щодо інтерпретації цього фрагмента, які пов'язані з тим, що він не є повним за змістом, тобто він скоріше провокує думку, ніж пояснює її. Так, в античності склалась певна його інтерпретація у дусі софістів, тобто поняття “*nomos*”, яке є головним для них, тлумачилось як «звичай» Геродотом або як «закон» Платоном, що загалом було прийнятним в інших античних текстах цього і навіть пізнішого періоду.

Але у сучасних дослідженнях цього фрагмента є суперечливість щодо його розуміння. К. Шмітт, а потім Д. Агамбен, використовуючи також і цей фрагмент у власних роздумах, доводять насильницьку природу і сутність права [1]. Однак більшість сучасних дослідників античної літератури вважають, що Піндар стверджував існування такого загального концепту влади, як абсолютна і безмежна влада «Долі», «Неминучості», що може також бути виражена як «воля Зевса», або «воля універсуму». У такому сенсі дії міфологічного героя виглядають не як насильство, а як прояв «Долі», що діє сама по собі, за межами людських бажань і міркувань.

Однак усе ж таки цей висновок слід вважати обмеженим, оскільки фрагмент Піндара треба представити у більш широкому колі його інших творів і фрагментів. Саме це і видається складною справою, оскільки зробити таку реконструкцію на основі текстів, які збереглися, досить важко. Цілком можливо, що інтерпретація його думки у руслі софістичних ідей у такому разі виявиться більш вдалою.

Подальший розвиток дослідження може бути пов'язаний з розширенням кола античних джерел, в яких розглядаються питання *nomos* як закону, звичаю, які є релевантними до цієї тематики загалом. До кола таких джерел можна долучити фрагменти інших авторів, а саме тексти інших давньогрецьких поетів (Гомера, Гесіода), софістів, драматургів (Евріпіда), філософів досократичної доби і навіть Платона та Арістотеля. Тому що поняття “*nomos*”, яке було використане Піндаром, мало дуже широкий зміст і значення у різних античних авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агамбен Д. *Nomo Sacre. Суверенная власть и голая жизнь*. Т. 1. Москва : Европа, 2011, 256 с.
2. Антична література : хрестоматія. / Упорядник О.І. Білецький. Київ : Радянська школа, 1980, 612 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова думка, 1993, с. 134–179.

4. Гринбаум Н.С. Художественный мир античной поэзии: Творческий поиск Пиндара. К 2500-летию со дня рождения поэта. Москва : Наука, 1990, 166 с.
5. Гринцер Н.П. Геродот как литературный критик. Шаги/Steps. Античная культура. Москва, 2016, с. 95–118.
6. Закон. Этимологический словарь А.И. Крылова. URL: <https://gufo.me/dict/krylov>.
7. Корецкая М.А. Философ в роли законодателя: к вопросу о природе и границах номотетических амбиций философской мысли. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. Санкт-Петербург, 2017, с. 9–21.
8. Пиндар. Антична література. URL: https://www.ae-lib.org.ua/_lit_ant_greece.htm#antlyrics; Пиндар. Оды. Фрагменты / Ред. М.Л. Гаспаров. Москва : Наука, 1980, 504 с.
9. Платон. Горгий. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/16gorgi.htm>.
10. Шмитт К. Номос Земли. В праве народов jus publicum europaem. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2008, 672 с.
11. Alpha. Древнегреческо-русский словарь / под ред. И.Х. Дворецкого. URL: <http://gurin.tomsknet.ru/alphaonline.html>.
12. Boeckh A. Pindari opera quae supersunt. Vol. 2. 2. Lipsiae: apud Ioann. August. Gottlob. Weigel. 1821.
13. Carmina Cum Fragmentis: Eleventh Revised Edition (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) / by B. Snell, H. Maehler, 2003. K.G. SAUR VERLAG. 172 p.
14. Demos M. Callicles' quotation of Pindar in the Gorgias. HSCP 96, 1994. Pp. 85–107.
15. Kyriakou P. The Violence of Nomos in Pindar fr. 169a. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*. 2002. No. 48, pp. 195–206.
16. Lloyd-Jones H. Pindar Fr. 169. HSCP 76, 1972. Pp. 45–56.
17. Lobel E. The Oxyrhynchus papyri. Vol. 26. London : Egypt Exploration Society. 1961.
18. Van den Berge L. Law, king of all: Schmitt, Agamben, Pindar. *Law and Humanities*, 2019. No. 13 (2), pp. 198–222.
19. Stefou, K.C. Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς: Pindar, Callicles and Plato's treatment of nomos in Gorgias. *Akroterion*. 2015. No. 60. Pp. 1–11.

REFERENCES

1. Agamben, D. (2010). Homo Sacer. Suverennaya vlast i golaya zizn. T.1. Moskva: Europe, 256 s. [in Russian].
2. Antichna Lyteratura: Khestomatiya. (1968). / O.I. Bhiletsky. Kyiv: Radyanskaya Shcola, 612 s. [in Ukrainian].
3. Herodot. Istorii v dev'yati knigah. 1993. Kyiv: Nauchaya Dumka, s. 134–179 [in Ukrainian].
4. Greenbaum, N.S. (1990). Hudozestvennij mir antichnoj poezii: Tvorcheskij poisk Pindara. K 2500-letiu so dhya rozdeniya poeta. Moskva: Nauka, 166 s. [in Russian].
5. Greenzer, N.P. (2016). Herodot kak literaturnij critic. Shagi/Steps. Ancient culture. Moskva, p. 95–118 [in Russian].
6. Zakon. Etymologicheskii Slovar A.I. Krylova. Retrieved from: <https://gufo.me/dict/krylov> [in Russian].
7. Koretskaya, M.A. (2017). Philosoph v roli zakonodatelya: k voprosy o prirode I granitzah nomoteticheskikh ambitzij filosofskoj misli. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina. Sankt-Peterburg, pp. 9–21 [in Russian].
8. Pindar. Antichna Literatura. Retrieved from: https://www.ae.org.ua/_lit_ant_greece.htm#antlyrics [in Ukrainian]; Pindar. (1980). Odi. Fragmenti. Red. M.L. Gasparov. Moskva: Nauka, 504 s. [in Russian].
9. Platon. Gorgij. Retrieved from: <http://psylib.org.ua/books/plato01/16gorgi.htm> [in Russian].
10. Schmitt, K. (2008). Nomos Zemli. V prave narodov jus publicum europaem. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal, 672c. [in Russian].
11. Alpha. Drevnegrechesko-russkij slovar / pod red. I.Kh. Dvoretzkogo. Retrieved from: <http://gurin.tomsknet.ru/alphaonline.html> [in Russian].
12. Boeckh, A. (1821). Pindari opera quae supersunt. Vol. 2. 2. Lipsiae: apud Ioann. August. Gottlob. Weigel [in English].

13. Carmina Cum Fragmentis: Eleventh Revised Edition (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), by B. Snell, H. Maehler, 2003. K.G. SAUR VERLAG. 172 p. [in English].
14. Demos, M. (1994). Callicles' quotation of Pindar in the Gorgias. HSCP 96, pp. 85–107 [in English].
15. Kyriakou, P. (2002). The Violence of Nomos in Pindar fr. 169a. Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici No. 48, pp. 195–206 [in English].
16. Lloyd-Jones, H. (1972). Pindar Fr. 169. HSCP 76, pp. 45–56 [in English].
17. Lobel, E. (1961). The Oxyrhynchus papyri. Vol. 26. London: Egypt Exploration Society [in English].
18. Van den Berge, L. (2019). Law, king of all: Schmitt, Agamben, Pindar. Law and Humanities, No. 13 (2), Pp. 198–222 [in English].
19. Stefou, K.C. (2015). Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς: Pindar, Callicles and Plato's treatment of nomos in Gorgias. Akroterion. No. 60, Pp. 1–11 [in English].

Kravchyk Mariia Oleksandrivna

Candidate of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Art History and General Humanities

International Humanitarian University 33, Fontanskaya doroha str., Odesa, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0003-6081

PINDAR'S CONCEPT OF "NOMOS" (LAW) AND ITS INTERPRETATIONS IN PHILOSOPHICAL THOUGHT

The paper examines various interpretations of Nomos in early poetic (Pindar) and early philosophical thought. The controversy over the Pindar fragment arose from his differing interpretations of Herodotus and Plato, and then by modern legal philosophers (K. Schmitt). The article asserts that, depending on the interpretation of the notion of Nomos, there are different approaches to the identification of the essence and nature of the law: a right as the violence of the powerful, or a right as a single divine establishment, or a right as the localization and distribution of space (land).

The purpose of this study is to compare the meaning of nomos law (νόμος) in early and modern philosophical thought. But since the subject matter of such a study is quite broad, it will concern the application of this concept to the ancient Greek poet Pindar (522/518 B.C. – 448/438 B.C.) and commentaries to it in the works of Herodotus and Plato, as well as the concept of the law of the modern legal philosopher K. Schmitt, who refers to the ancient Greek sense of nomos forms his own conception of the essence and nature of law.

The purpose of the research is to define the essential meanings and senses of the concept of "law", which in antique philosophical thought was defined by the concept of "nomos". The study of these meanings is important for understanding the nature and essence of the law, which has been defined differently in ancient philosophers. The first question in the history of the law was raised by Plato in the dialogue "Gorgia", arguing with sophists, and then it became the center of many discussions both in the past and in the modern. Prominent contemporary law philosophers K. Schmitt and D. Agamben, returning to Pindar's text, emphasize the violent nature of law.

Conclusions. In summing up the analysis of part 169a of Pindar, one can observe that this passage is indeed relevant to the reflection on the nature of law and its essence. But there are certain difficulties in interpreting this fragment, which are related to the fact that it is not complete in content, that is, it provokes opinion rather than explains it. The overwhelming majority of modern researchers believe that Pindar asserted the existence of such a common concept of law as the absolute and unlimited power of "Destiny", "Inevitability", which can also be expressed as "the will of Zeus", or "the will of the Universal". In this sense, the actions of a mythological hero look not as violence, but as a manifestation of "Destiny" as it acts in itself, outside of human desires and motives.

Key words: nomos, law, Pindar, Plato, Herodotus, K. Schmitt.

UDC 130.122+133.4+304.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.8>

Semko Yana Serhiivna

Ph.D. in Philosophy,

Assistant Lecturer at the Department of World History and Methodology of Science

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0704-567X

ANTHROPOLOGICAL FOUNDATION OF MODERN FASHION

Modern fashion is more contradictory and even scandalous than ever, and therefore especially discussed. As a special cultural institution and a constructor of aesthetic ideas and desires, fashion is a moving frontier of a culture that is constantly renewed; with the help of fashion trends new ideas about the body, gender roles, personal identity are tested.

We have witnessed significant changes in the fashion industry that are rapidly entering our lives. There was once a stable institute of fashion, based on seasonal couture shows and glossy magazines, which is being transformed today, and these changes, in our opinion, are crucial. First, the very nature of fashion is changing, it ceases to belong only to the elites. Today, fashion trendsetters are ordinary city dwellers, for whom the street has become a kind of podium for showcasing individual collections, as well as bloggers who run their pages about fashion and beauty on social networks. Secondly, before our eyes the conditional rules of style change, or rather, their boundaries expand so much that the key principle is mix and match, i. e. "mix and match". Third, under the influence of new technologies and the media, the attitude to the body changes radically, a new experience of the representation of the body is born, which requires a new interpretation and understanding.

Fashion is sensitive to changes in culture and responds to the expansion of normative notions of corporeality. With the advent of offline media, fashionable bodily canons began to penetrate and become entrenched in the mass consciousness. It was then that the discourse of glamor was born, in the focus of which was the perfect beautiful body. For the infinite improvement of the body, a whole system of practices, technologies and social institutions is invented. Today, the body is becoming a sign of social change.

Fashion as a moving frontier of culture is constantly updated. The once formed institute of fashion is being transformed today and these changes are of a turning point. Under the influence of new technologies and media, the attitude to the body changes radically, a new experience of the presentation of corporeality is born, which requires a new interpretation and understanding. The modern bodily canon is multivariate, which is undoubtedly a consequence of the transformations that are taking place in fashion today.

Key words: *fashion, fashion industry, corporeality, corporeal canon, glamor, mass consciousness.*

Problem. Fashion is sensitive to changes in culture and responds to the expansion of normative notions of corporeality. It should be noted that today there is no single norm, new media have allowed to see the plurality of fashion styles, corporeality and identification. They broadcast a variety of existing options, but in certain periods, some rules are gaining the most popularity, due to the cyclical nature of fashion, and trends that are demonstrated on the catwalks. Trendsetters snatch seemingly "sharp" details, combinations, colors from the air and demonstrate their views on social networks and other media channels. In search of something new, once formed stereotypes and norms are constantly revised, ideas about self-identification and presenting oneself to the Other are tested, gender roles and the modern canon of the body are changing.

Purpose. The term "bodily canon" was introduced by M.M. Bakhtin in the work "Creativity of Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and the Renaissance" and is defined as a trend in the image of the body and bodily life (1990). The bodily canon cannot be stable, as it always responds sensitively to the slightest changes in culture, developing in accordance with its values.

With the advent of offline media, fashionable bodily canons began to penetrate and become entrenched in the mass consciousness. It was then that the discourse of glamor was born, in the focus of which was the perfect beautiful body. Interestingly, this canon was and still is a model to follow. Sociologist B. Dubin in his lecture “The ideal body and modern society” raised the question of the ideal body, saying that the bodily ideal has always existed, but was not considered achievable. Society did not have a feeling, and therefore an idea, that it could and should be achieved. Today, on the contrary, the ideal body is recognized as the goal, and sometimes the meaning of the individual’s existence. For the infinite improvement of the body, a whole system of practices, technologies and social institutions is invented. Today, the body is becoming a sign of social change. The “dictate of a unified “beautiful” body has grown. Its significance is so great that it is difficult for people with an ordinary, normative, but not ideal model body to evaluate themselves adequately, without a negative connotation” [1, p. 240].

Samples of this canon are formed today not by cinema, as it was in the XX century, but to a greater extent by “advertising – a means of power with which neither cinema nor fine arts can compete” [2]. Many images of bodies, brought almost to the ideal, make us perceive this as the norm, as a model to strive for. We take a huge number of pictures of our own body, where we try to track our movements, control postures and facial expressions. “We are becoming a culture of careful consideration of man. Our life proceeds in a fixed visual form” [3].

Results and discussion. Largely due to the modern possibilities of the media, along with the generally accepted norm of the ideal body, a new trend is allowed – a non-normative body, a body with limited physical capabilities. In the age of television, people with congenital or acquired defects hardly appeared on the screens as the main characters. Today, such a situation is becoming possible. “Built into everyday life, which have become part of it, the media with the help of visual images broadcast new cultural standards” [4, p. 52]. Society is adapting faster to change. Social networks today show us what was recently hidden from prying eyes. Here, along with ideal faces and bodies, we observe detailed details of imperfect human bodies that have undergone operations or are recovering from accidents and so on. It is no coincidence that postmodern culture is compared to the surface of the skin. “What in modernism was considered deep (for example, identity), in postmodernism comes out, becomes superficial” [5].

New media create opportunities for the rapid introduction and adoption of norms that were not previously perceived by society or were even taboo. Today, people with disabilities are becoming heroes of TV shows, participants in intellectual shows, public social figures and athletes.

The international social project “BezGraniz”, which deals with the creation of functional modern clothing and accessories for people with disabilities, has appeared and is successfully operating. This project not only creates clothes, but also is engaged in educational activities and the creation of a new type of communication around disability.

Thus, we observe the emergence of new cultural norms, cultural standards. In other words, ideas about beauty are becoming more diverse, the norm of 90-60-90 is gradually losing its leading position. Other bodies have also become fashionable – old, full, transgender bodies. As a demonstration of a positive attitude towards their body, plus size models are gaining popularity today, which is especially relevant against the background of numerous stories about the disease of anorexia in young women who want to meet the fashion ideal. So, in New York in early December 2017, a body-positive show was held, which was attended by ordinary women with imperfect bodies. This event was a response to last year’s show Victoria’s Secret, which dictates, according to the organizer of the show, women around the world set beauty standards. Elderly women are increasingly appearing in advertising projects of fashion brands and on the covers of glossy magazines.

One of Dolce & Gabbana’s recent shows featured both young girls and middle-aged and elderly women. Another example is Iris Barrel Apfel, who created her own unique style, and the older she gets, the more active the media are interested in her person. It was in adulthood that Iris appeared in magazines such as Vogue and the New York Times, and also became the face of cosmetics company MAC. World statistics show that it is people of retirement age who begin to spend more time, lead

an active lifestyle and travel. We are witnessing the emergence of a new age norm, dictated by the era of consumption, because the most solvent people are middle-aged and older people who have been professionally successful and determined in their taste preferences.

Along with the bodily norms described above, a new norm appears – the transgender body. A transgender person is a person who was not born in his own body, that is, when he is born a boy, he feels like a girl, and vice versa. During life, a transgender person may have sex reassignment surgery. Initially, information about gender reassignment was hidden and only recently has become more than just disclosed, there has been interest in these stories. So, in the November 2017 issue of Playboy magazine for the first time the girl of the month was a transgender model – a Frenchwoman of North African descent Ines Rau. This is not the first case of transgender participation in shootings for glossy magazines and fashion shows. Note that the first transgender appeared on the cover of a men's magazine more than 30 years ago. Today, transgender people often do not hide their past (this situation is more typical of Western society); moreover, their fate is of interest in society as something new, unusual, different from the majority, and therefore many public figures who have changed sex, publish books, give lectures in which they talk about their lives, which makes them even more popular.

The considered norms, new standards become a part of modern culture and are accepted by a society where the ideology of “diversity” and tolerance is proclaimed. The so-called “gender fluidity” – the reality of today – is much more difficult to perceive. The term “gender fluidity” or “sexual fluidity” is used in psychotherapy and is usually expressed in “repeated changes in an individual's sexual orientation while maintaining a basic gender identity” [6]. This phenomenon is considered by experts to be a characteristic feature of modern culture. This phenomenon is more studied and accepted in the USA and Canada, where, for example, there are questionnaires that register passport data, “in which the column “sex” includes not only male, female, self-identification as gay or lesbian, but also the column “others”, which includes individuals who do not identify themselves within the same gender identity, but in the process of life repeatedly change it” [6]. Today we see how the boundaries between male and female are blurred, roles change. Until recently, there was a clear division of responsibilities between men and women in family and professional life.

The current situation is just the opposite, which could not help but be reflected in fashion – the mirror of the era. On the streets we see a pronounced androgyny (unisex style, normcore). Podiums show the blurring of boundaries between the sexes, and sometimes a change of roles (on the catwalks, men's suits increasingly resemble women's: long wide cloaks, baggy clothes, emphasizing the fragility of the wrapped figure, involuntary, soft movements). Women's suit often tends to the male proportional norm – wide shoulders, narrow thighs, which is carried out with the help of fabrics that hold their shape well. We see deliberately strict makeup or its absence [7]. While some designers create collections that only hint at a change of roles, others openly declare: the world has changed, people, views, culture, fashion have changed. The new macro trend is a man in a skirt. Tom Browne in his collection “Spring – Summer 2018” presented a unique vision of the male image: different shades of gray, white and black, geometric prints, clear lines – it all seems to refer to a classic men's suit, but this is only part of the image. Many costumes were complemented by a skirt as well as high-heeled shoes. A more candid female image in a men's suit was demonstrated by Spanish designer Alejandro Palomo in the Palomo Spain 2017 collection. Here are ruffles, stockings, lush skirts, as well as heels and flashy makeup.

In Ukraine, where the totalitarian system has destroyed the old urban culture, and the new one was formed in specific socialist conditions, there is a situation when a significant part of urban residents at the cultural and ideological level identifies themselves with the periphery. This kind of “farming” of Ukrainian cities, especially towns, cannot qualitatively stimulate the creation of modern Ukrainian culture and art; in such conditions, fashion will not progress, it can parasitize in a suit due to kitsch and bad taste. “Ukrainian tradition did not consist in “Cossack Baroque”, nor in ancient Russian Byzantium, nor in folk art. They were only its “carriers” in a certain historical period or (as folk art) in the respective regions. And at the end of the twentieth century, regardless of globalization trends and the use of unified forms, Ukraine has preserved a unique, unlike other cultural environment”

[8, p. 242–243]. In the years of independence, when Ukraine was flooded with fashion products, information, Ukrainian society was not yet ready to accept and inspire the “Western style”. If the modern youth of large cities actively perceived Western subcultural fashion trends, the other part, radicalized, tried to preserve post-Soviet aesthetic remnants in the form of “pseudo-fashion” of criminal subcultures, gopniks, cultivation of chanson-zone music and so on. Until recently, a large part of the modest citizens of the Soviet Union, faced with a variety of fashionable clothing choices, continued to be guided by the principle of imitation. Recall how in the early 1990s, first became widespread Turkish “angora sweaters”, and then raspberry jackets in the style of the “new capitalists”, black leather jackets, openwork nylon blouses cut shape. Such phenomena of herding and imitation are inherent in post-totalitarian societies, where the principle of individualism and the search for one’s “I” through one’s own image has not yet become decisive. Soon after the socio-economic situation in Ukraine began to improve, and the manifestations of globalization increasingly integrated the country into the European cultural and civilizational space, the “post-Soviet” subcultural aesthetics, in particular in costume, began to lose its position. It is noteworthy that the most active defenders of the post-Soviet subculture remained mostly residents of Russian-speaking industrial cities of southern and eastern Ukraine, while the capital Kyiv, traditionally pro-western Lviv and cosmopolitan, multicultural port Odesa became generators of new subcultural movements and new aesthetic search. “Street-criminal” aesthetics is increasingly being supplanted among young people by musical movements of rap, hip-hop, ARB, drama, etc. Residents of Ukrainian cities were increasingly identified with global fashion processes, and Ukrainians were likened and identified with the European cultural and aesthetic space. Along with the positive changes, we note that kitschness, which passed through all the 90s in Ukrainian fashion, manifested itself in a more refined form at the beginning of the XXI century in the so-called “kitsch glamor”.

A society that does not have time to develop aesthetically as it actively grows economically often produces fashionable kitsch. The more affluent part of it, the so-called “new bourgeoisie”, in order to “stand out”, to emphasize its success and respectability, especially with the help of a suit, becomes an expression of a more expensive, loud and sham image. Quickly earned money does not always guarantee a high level of aesthetic culture, and the formation of taste takes time, the appropriate level of education. “Kitsch glamor” in clothing is, in fact, a parody of the aesthetics of American club life, Hollywood stars, a superficial understanding of established European glamor. Inconsistency, inexpediency of club-outrageous, stage image in everyday life, abuse of cosmetics, decor, accessories, excess of valuable brands, maximum sexuality, bordering on vulgarity, clearly characterize this fashionable phenomenon in post-Soviet countries, in Ukraine as well. If it’s more intelligible: what they wear for club life in the West has become an everyday norm for domestic “glamorous girls” from universities to offices. Artificiality, sweetness, incorrectness, uniformity, oversaturation of the image, just vulgarity in clothing testified to gaps in aesthetic education, lack of own style and, hopefully, is a temporary phenomenon.

Carriers of “kitsch glamor” can be considered a cohort of Ukrainian show business stars, including I. Bilyk, T. Povaliy, N. Mogilevskaya, A. Akhat, groups “VIAGra”, “Alibi”, show ballet D. Kolyadenko, a large number presenters and TV programs in general (V. Frolov, Dandelion), etc. To become a fashionable nation, Ukrainians must first create their own modern creative urban way of life, national urban culture and finally move away from post-Soviet remnants, integrating into modern Western civilization. The time when Ukrainian fashion is being formed into a fashion industry, the national fashion market is being formed, it is noticeable that a suit is first of all an artistic product not only of unique, but also of mass use. From the artistic point of view, fashion products of domestic designers still lack aesthetic culture, creative diversity, versatility, understanding of their own artistic design as a product of national culture. Ukrainian fashion, costume should not be a creation-game, a superficial compilation, often plagiarism from Western models by non-professional designers.

At the same time, realizing that at this stage, Ukrainian fashion cannot claim any uniqueness or peculiarity, but is obliged to develop in global fashion trends, bringing its regional, national flavor.

At a time when there are significant gaps in the aesthetic culture of society, domestic costume artists with their highly artistic products should play a more active role in the aestheticization of modern Ukrainians, education of sensual culture, taste, style, so that domestic fashion finally begins to perform one of its most important functions.

Conclusions. Being an integral part of culture, fashion, on the one hand, highlights significant changes in society, and on the other – itself dictates them. In the age of digital technology there are significant changes in culture, our way of life, which, of course, is reflected in the broadcast visual trends. Once stable and familiar to us, the fashion industry has transformed. Today we see new fashion leaders – these are ordinary people who demonstrate their own, different, view of fashion, who rethink the usual and present it in a new way. We are talking about the plurality of norms or even their absence. Understanding the beautiful body goes beyond the usual framework, becomes broader. The basic principle of modern fashion is the acceptance of diversity.

And we observe this diversity not only in the suit, but also in the modern canon of the body, because the suit does not exist without the body, and the body in modern society is not thought without the suit. There is a fashion for individuality, and individuality cannot fit into the standard framework.

Fashion as a moving frontier of culture is constantly updated. The once formed institute of fashion is being transformed today and these changes are of a turning point. Under the influence of new technologies and media, the attitude to the body changes radically, a new experience of the presentation of corporeality is born, which requires a new interpretation and understanding. The modern bodily canon is multivariate, which is undoubtedly a consequence of the transformations that are taking place in fashion today.

This study allows us to predict the future effects of modern fashion on the psychology of the subject, the material sphere of its environment, as well as to formulate further prospects for fashion as a sociocultural mechanism in the generation and actualization of worldview traditions and their reflection in the collective unconscious.

BIBLIOGRAPHY

1. Герасимова Ю., Ким В. Мода и ненормативное тело. От отрицания к адаптивному дизайну. *Международный журнал экспериментального образования*. 2016. № 6-2. С. 237–240.
2. Булгакова О. Тело медиа и медиальная бестелесность. *Новое литературное обозрение*. 2012. № 117. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/b32.html> (дата обращения: 03.10.2020).
3. Горалик Л. Кривой в чести: «модная норма» и вещи, искажающие тело : видеолекция. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4f3u-Yz77hk> (дата обращения: 22.09.2020).
4. Дроздова А. Визуальные образы повседневности в современной медиакультуре. Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2017. 287 с.
5. Лебедева Н. Время больших перемен: эволюция образа тела и костюма в сценическом танце XX века. *Теория моды: одежда, тело, культура*. 2017. № 44. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/44_tm_2_2017/article/12552/ (дата обращения: 04.10.2020).
6. Короленко Ц., Шпикс Т. Сексуальная флюидность и аддиктивные реализации. *Практическая медицина* : научно-практический медицинский журнал. 2012. № 2(12). URL: <http://pmarchive.ru/seksualnaya-flyuidnost-i-addiktivnye-realizacii> (дата обращения: 03.10.2020).
7. Нерсесов Я. Они определяли моду. Москва : АСТ, 2005. 365 с.
8. Тканко О. «Естетична» культура та мода в Україні кінця XX ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 32. С. 237–246.

REFERENCES

1. Gerasimova, Yu., Kim, V. (2016). Moda i nenormativnoye telo. Ot otritsaniya k adaptivnomu dizaynu [Fashion and abnormal body. From denial to responsive design]. *Mezhdunarodnyy zhurnal yeksperimentalnogo obrazovaniya*, no. 6-2, pp. 237–240 [in Russian].
2. Bulgakova, O. (2012). Telo media i medialnaya bestelesnost [The media body and medial disembodiment]. *Novoye literaturnoye obozreniye*, no. 117. Retrieved from: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/b32.html> [in Russian].

3. Goralik, L. (2019). Krivoy v chesti: “modnaya norma” i veshchi, iskazhayushchiye telo: videolektsiya [Curve in honor: “fashionable norm” and things that distort the body: video lecture]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=4f3u-Yz77hk> [in Russian].
4. Drozdova, A. (2017). Vizualnyye obrazy povsednevnosti v sovremennoy mediakulture [Visual images of everyday life in modern media culture]. Yekaterinburg: Gumanitarnyy universitet [in Russian].
5. Lebedeva, N. (2017). Vremya bolshikh peremen: yevolyutsiya obraza tela i kostyuma v stsenicheskom tantse XX veka [A time of great change: the evolution of body image and costume in 20th century stage dance]. Teoriya mody: odezhda, telo, kultura, no. 44. Retrieved from: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/44_tm_2_2017/article/12552/ [in Russian].
6. Korolenko, Ts., Shpiks, T. (2012). Seksualnaya flyuidnost i addiktivnyye realizatsii [Sexual fluidity and addictive realizations]. *Prakticheskaya meditsina: nauchno-prakticheskiy meditsinskiy zhurnal*, no. 2(12). Retrieved from: <http://pmarchive.ru/seksualnaya-flyuidnost-i-addiktivnyye-realizatsii> [in Russian].
7. Nersesov, Ya. (2005). Oni opredelyali modu [They defined fashion]. Moscow: AST [in Russian].
8. Tkanko, O. (2017). “Estetychna” kultura ta moda v Ukraini kintsia XX st. [“Aesthetic” culture and fashion in Ukraine in the late twentieth century]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, iss. 32, pp. 237–246 [in Ukrainian].

Семко Яна Сергіївна

кандидат філософських наук,

асистент кафедри всесвітньої історії та методології науки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0704-567X

АНТРОПОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ СУЧАСНОЇ МОДИ

Сучасна мода як ніколи суперечлива й навіть скандальна, а тому особливо обговорювана. Як особливий культурний інститут та конструктор естетичних ідей і бажань, мода являє собою рухливий кордон культури, що безперервно оновлюється; за допомогою модних трендів тестуються нові уявлення про тіло, гендерні ролі, персональну ідентичність.

Ми стали свідками істотних змін у модній індустрії, які стрімко входять у наше життя. Існував колись стійкий інститут моди, заснований на сезонних показах от-кутюр і глянцевиx журналах, який сьогодні трансформується, і ці зміни, на наше переконання, мають переломний характер. По-перше, змінюється сам характер моди, вона перестає належати тільки елітам. Сьогодні трендсеттерами моди є звичайні жителі міст, для яких вулиця стала своєрідним подіумом для демонстрації індивідуальних колекцій, а також блогери, які ведуть свої сторінки про моду та красу в соціальних мережах. По-друге, на наших очах змінюються умовні правила стилю, а точніше, розширюються їх межі настільки, що ключовим стає принцип тіх and match, тобто «змішуй і поєднуй». По-третє, під впливом нових технологій і медіа радикально змінюється ставлення до тіла, народжується новий досвід представництва тілесності, що вимагає нової інтерпретації й осмислення.

Мода чуйно реагує на зміни, які відбуваються в культурі, і відповідає розширенню нормативних уявлень про тілесність. З появою офлайнових медіа модні тілесні канони стали проникати й закріплюватися в масовій свідомості. Саме тоді зароджується дискурс гламуру, у фокусі якого перебувало ідеальне прекрасне тіло. Для нескінченного вдосконалення тіла винаходиться ціла система практик, технологій і соціальних інститутів. Тіло сьогодні стає знаком соціальних змін.

Мода як рухома межа культури безперервно оновлюється. Колись сформований інститут моди сьогодні трансформується, і ці зміни мають переломний характер. Під впливом нових технологій і медіа радикально змінюється ставлення до тіла, народжується новий досвід презентації тілесності, що вимагає нової інтерпретації й осмислення. Сучасний тілесний канон багатоваріантний, що, безсумнівно, є наслідком тих трансформацій, які сьогодні відбуваються в моді.

Ключові слова: мода, модна індустрія, тілесність, тілесний канон, гламур, масова свідомість.

УДК 94(477)«1940/1950»:(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.9>

Сірук Наталія Михайлівна

кандидат історичних наук,
викладач історії

ВСП «Волинський фаховий коледж
Національного університету харчових технологій»
вул. Кафедральна, 6, Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3504-9368

Марківська Людмила Леонтіївна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»
вул. Карбишева, 2, Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3017-5587

Тарасюк Людмила Михайлівна

старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»
вул. Карбишева, 2, Луцьк, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6034-0603

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ДИКТАТ У ФІЛОСОФСЬКІЙ НАУЦІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 50-Х РОКІВ ХХ СТ.)

Осмислення суспільно-політичних та культурних процесів, які проходять нині в Україні, неможливе без глибокого вивчення її історичного минулого. У здійсненні перетворень, які почалися в кінці ХХ – початку ХХІ ст., дуже важливо використати досвід і врахувати недоліки та помилки, допущенні у попередні роки. Саме ці події активізували інтерес до вивчення тих періодів історії, що пов'язані з часом існування тоталітаризму та командно-адміністративної системи, зокрема повоєнного, останнього періоду сталінізми в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., що постійно привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. На основі вивчення архівних матеріалів та ряду праць узагальнюючого характеру висвітлюються й аналізуються ідеологічні процеси («ждановщина») в історії філософської науки в Україні повоєнного періоду, вплив політичного контролю на філософів-науковців та науки загалом. Масштабні кампанії служили одним із засобів політико-ідеологічного контролю тоталітарної влади за творчою і науковою діяльністю інтелігенції. Саме вони були спрямовані проти вчених-суспільствознавців як головного носія національної самобутності українського народу і проводилися під гаслом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму». Ідеологічний тиск на духовне життя України та суспільство загалом, децю ослаблений під час війни, у другій половині 40-х – початку 50-х років ХХ ст., знову починає набирати силу. Під жорсткий контроль підпадають не тільки культура та мистецтво, але й гуманітарні науки, зокрема філософія, починаються ідеологічні кампанії, спрямовані насамперед проти інтелігенції. Факти відходу української інтелігенції від класових позицій партійної структури України намагалися віднайти серед філософів, від яких вимагали не об'єктивних наукових досліджень, а ідеологічних праць, покликаних спростувати ідейно-теоретичні засади українського національно-визвольного руху.

Ключові слова: ідеологія, філософія, вчений, постанова, наука.

Вступ. У сучасних умовах значний науковий та пізнавальний інтерес становить дослідження проблеми ідеологічних кампаній та диктату в галузі суспільствознавчих наук в Україні

другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Актуальність статті зумовлена потребою об'єктивно відтворити сутність, форми і методи політико-ідеологічного контролю за історією філософії і визначити його вплив на подальше національно-культурне та наукове життя українського народу. Вивчення цієї теми, всебічний аналіз процесу кампаній сприятиме усуненню однієї з прогалин повоєнної історії України, допоможе краще усвідомити природу явищ і подій, дати їм об'єктивну оцінку. Відтворення правди про повоєнні роки є важливим і з точки зору збереження пам'яті про тисячі безневинних жертв, які на своїх плечах винесли неймовірні труднощі перебудовного періоду після війни. Це і діячі літератури та мистецтва, науковці нашої держави.

Аналіз досліджень і публікацій, передусім постанов та рішень ЦК КП(б)У, розкриває деформуючий вплив сталінщини на суспільно-політичне та наукове життя України повоєнного періоду. Введені у науковий обіг праці узагальнюючого характеру та матеріали преси дають змогу об'єктивно оцінювати важливі аспекти зазначеної проблеми.

Мета та завдання. Враховуючи недостатню вивченість в історіографії зазначеної проблеми, за мету поставлено комплексно дослідити і відтворити об'єктивну картину ідеологічного контролю за українською філософією другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. на основі аналізу, узагальнення архівних джерел та опублікованих праць, матеріалів періодичної преси.

Результати. Сьогодні триває серйозна наукова розробка питань новітньої української історії, зокрема стану філософської науки, які не дали відповіді на всі поставлені запитання. Однак висвітлення подій даного періоду тривалий час було тенденційним, однобоким, відверто спотворювався характер суспільно-політичних і культурних процесів. Характер тоталітарної ідеології суспільства відображав і стан гуманітарних наук. Утвердженню догматизму й диктату в науці сприяли дискусії 40–50-х років ХХ ст. з питань філософії. Однією з перших наук, яка була піддана некомпетентному втручання політики, стала філософія. Слід відзначити, що розвиток історії філософії в Радянській Україні наприкінці 20-х і у наступі десятиріччя ХХ ст., певним чином визначив й умови її існування впродовж 40–50-х років ХХ ст. Адже режим розглядав вчених-гуманітаріїв як «підручних партії», прагнув максимально використати їх у пропагандистській діяльності, залучав до виступів на прорадянських заходах, на радіо, у пресі для розвінчування так званого «українського буржуазного націоналізму». У 30-х роках ХХ ст. починається боротьба за утвердження «марксистсько-ленінського природознавства». Цей процес завершився не тільки встановленням повного контролю політично-ідеологічної системи над природознавством, але й розгромом цілого ряду наукових напрямів, фізичним знищенням їх представників, «одноставно засуджених радянським народом» [1, 510].

Відбувся перехід від філософії до політики, псевдофілософії до антифілософії. Саме цей своєрідний катехізис ортодоксального марксизму-ленінізму-сталінізму став трактуватись як вершина розвитку радянської суспільно-політичної та філософської думки. Уже з перших днів утвердження радянської влади в Україні культура, освіта, наука перетворюються в поле ідеологічної боротьби, де марксистсько-ленінський підхід був єдино допустимий у сфері суспільно-гуманітарних наук і філософії.

За передвоєнне десятиріччя (1931–1941 роки) у результаті масових репресій в Україні змінилося три покоління філософів. Ці «науковці» фактично не здатні були на прояв самостійної думки, а могли лише повторювати глибокі «думки геніального керманіча» [2, с. 410]. Роки сталінського тоталітарного режиму з їх орієнтацією на державну «класику марксизму-ленінізму-сталінізму» завдали відчутного удару філософській думці в Україні, але не вбили її. У 1944 році відкривається філософський факультет Київського університету. Своє функціонування він розпочав у складі трьох кафедр: діалектичного та історичного матеріалізму (професор Ф. Єневич), педагогіки (професор С. Чавдаров), психології (професор О. Раєвський). Першим деканом філософського факультету став професор М. Шлепаков. В 1946 році на факультеті діяло п'ять кафедр: історії філософії, логіки, діалектичного та історичного матеріалізму, педагогіки та психології [1, с. 517].

Основна увага в Україні приділялась дослідженням в галузі марксистсько-ленінської філософії і після війни. Офіційна ідеологія, особливо за умов реалій повоєнного світу, потребувала спеціальних зусиль для свого обґрунтування та виправдання, що, згідно з пануючою доктриною, мала здійснювати філософія. Це, зрештою, й зумовило відкриття в 1946 році в складі установ Академії наук Інституту філософії [3, с. 27]. З часу його відкриття він став центром науково-дослідницької роботи, підготовки фахівців вищої кваліфікації. Директорами Інституту філософії були вчені-філософи М. Омеляновський, Д. Острянин, П. Копнін, В. Шинкарук. Перед Інститутом як першочергове ставилось завдання розробки проблем діалектичного та історичного матеріалізму, історії філософської та суспільної думки в Україні, філософських питань природознавства. В галузі історичного матеріалізму досліджувалось питання про закономірний характер суспільно-історичного процесу, ролі народних мас і особи в історії [1, с. 518].

Неоднозначність, парадоксальність ситуації полягала в тому, що філософії наказано було жити за умов, які унеможлилювали нормальне філософське мислення. Адже, як і раніше, критеріями істинності будь-якого розв'язання проблеми вважали відповідність його канонізованим постулатам. Суворо каралися наміри вийти за межі догматизованої схеми, забороняли спроби конструктивного використання нових результатів, здобутих немарксистською філософською думкою. Розглядаючи стан філософської думки України радянської доби, варто зазначити, що її розвиток пов'язаний не тільки з Київським університетом, Інститутом філософії та кафедрою філософії АН України. Активізація науково-дослідницької роботи в цих центрах значно вплинула і на рівень філософії у вузах України, що пов'язано з діяльністю професорів М. Підтиченко, О. Павелка, Л. Смержа, Б. Лобовика, Г. Волинка, Ю. Федіва (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова); М. Логвина, В. Ключникова (Національний аграрний університет); С. Гурвича (Інститут фізичної культури); Б. Шубнякова (Лінгвістичний університет); О. Котової (Університет культури); В. Попова (Медична академія) [1, с. 519].

Власне кажучи, початок кампанії з розгрому філософії можна виводити ще з кінця війни, коли була піддана критиці праця «Історія філософії». Третій том цього підручника, виданий у 1943 році, містив об'єктивний аналіз розвитку філософії першої половини ХІХ ст., в тому числі німецького ідеалізму, включаючи гегелівську діалектику. Ця робота критикувалася, тому що «німецький ідеалізм» був представлений в книжці «як реакційна філософія прусського юнкерства, як ідеологія загарбницьких війн і расизму». Згодом вся робота над виданням була припинена, а третій том був вилучений із наукового обігу [4].

У 1947 році в Москві відбулася спеціально організована дискусія підручника «Історія західноєвропейської філософії» Г. Александрова, в якій активну участь взяв А. Жданов. Ще напередодні, у 1946 році автор книги був відзначений Сталінською премією, а у грудні 1946 року на адресу книги було зроблено серйозні зауваження. У ході дискусії Г. Александрова звинуватили в «об'єктивізмі». Вказуючи основним недоліком його праці, взаємозв'язок виникнення марксизму з попередньою філософською думкою, в тому числі і «буржуазною». Головний зміст дискусії навколо підручника зводився до того, що тоді була фактично відпрацьована стандартна модель організації боротьби з інакомисленням і насадженням ідеологічного монізму [5, 193]. Місце визнаних авторитетів класичної філософії надавалось новому «корифею», а сама філософська думка була віднесена до відання Центрального Комітету партії, який ставав керівним центром суспільних наук.

Познайомившись з книгою, Й. Сталін викликав кількох філософів – М. Мітіна, П. Поспелова, П. Юдіна і висловив низку докорів, серед яких, поряд із замітками, що стосувались окремих періодів і постатей історії філософії, стало вкотре фігурувати звинувачення в об'єктивізмі, відступі від принципу партійності, класового підходу. Під час дискусії щодо книги Г. Александрова А. Жданов зауважив, що автор зобразив історію філософії і хід розвитку філософських ідей та систем як

поступовий еволюційний хід розвитку шляхом нарощування кількісних змін. Філософа критикували за те, що він обмежив «марксистський підручник історії філософії рамками тільки західноєвропейської філософії і пройшов далеко поза тим, що дала російська філософія» [6, с. 7].

У листопаді 1947 р. відбулося засідання лекторів обкомів і міськкомів ЦК КП(б)У. На цьому заході також обговорювалася філософська дискусія в Москві. Виступаючі звинувачували Г. Александрова у «виключенні історії російської філософії із загальної історії філософії» [7, с. 8].

Виступаючі відзначили, що основне завдання полягало в тому, щоб дати істинну картину матеріалізму – «матеріалізм став єдиною передовою філософією, зв'язаною зі світоглядом партії». Автор підручника цього не показав. І тому на дискусії лекторів ЦК КП(б)У зазначалось: «...більша половина підручника присвячена філософам-ідеалістам, і лише 1/3 займали філософи матеріалісти...» [7, с. 14–15].

Головне звинувачення, яке було висунуто автору підручника «Історія західноєвропейської філософії», – це «безбуржуазний об'єктивізм», «відхід від марксистсько-ленінської партійності філософської науки і її історії». Учасники дискусії висунули твердження про недопустимість «виявлення раціональних зерен» і об'єктивних досягнень в працях домарксистських буржуазних філософів, про повний розрив основоположників марксизму з попередньою їм німецькою класичною філософською школою, про стрибок, в результаті якого з'явився марксистський діалектичний і історичний матеріалізм [8, с. 30–31].

У липні 1948 року відбулося засідання управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У з питання обговорення розділу із книги «Історія філософії» – «Розвиток суспільної і філософської думки на Україні в другій половині XIX ст.». У засіданні брали участь Ф. Єневич, В. Підтиченко, В. Ємель'яненко [4; 1, с. 35]. Усі рецензії на розділ були негативні. Було відзначено, що цю роботу неможливо взяти за основу, оскільки в ній «не показано дійсний зв'язок російської передової філософської думки з українською».

Основою всіх виступів була думка про те, що всі повинні керуватися вказівками А. Жданова на філософській дискусії у Москві. Виступаючі, характеризуючи саме цей період розвитку філософії в Україні (друга половина XIX ст.), піддали критиці Тараса Шевченка, Леся Українку, Івана Франка, Михайла Коцюбинського. «Виходить, що серед суспільних мислителів на Україні це – Леся Українка і М. Коцюбинський, – що саме вони відображали інтереси і робітників і селян. Це політично невірно. Потрібно проводити таку думку, що вони представники ідеології українського народу в минулому. Коли з'явився більшовизм, ідеологією став ленінізм, більшовизм» [6, с. 12].

Єдине місце, де могла ще існувати істинна філософія, це її історія. Але і це «єдине місце» було знищено новою версією історії філософії – науковим матеріалізмом. Спадщина класиків «марксизму-ленінізму» ставала догмою, абсолютною істиною. «Заідеологізованість» філософії було використано згодом для знищення перспективних науково-дослідних напрямів у інших науках. Похід проти буржуазної філософії і викорінення філософських джерел марксизму означало доведення до межі догматизму марксистської суспільної думки, радянської філософської науки. Утверджені в науці сталінські стереотипи ще більш «закостеніли», а її зв'язки зі світовою філософською наукою були обірвані [8, с. 31–33].

Після цієї дискусії, в Академії наук УРСР часто проходили об'єднані сесії інститутів філософії АН СРСР і АН УРСР. На одній з таких сесій у 1948 році в залі Українського філіалу музею В.Леніна, де зібралося до 800 вчених Києва, виступив академік Г. Александров з доповіддю «Виникнення марксизму – найбільша революція в галузі філософії». Президент АН УРСР О. Палладін у своєму виступі зазначив, що «спільна науково-дослідна робота вчених Москви та України завжди була і залишиться плідною» [9, с. 122].

Морально-політично переслідувались такі українські філософи, що стали надбанням вітчизняної філософської думки:

Шлепаков Микола Степанович – розпочав свою викладацьку роботу у 30-х роках з філософії у харківських вузах. З 1945 року працював у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де був деканом філософського факультету, засновником і першим завідуючим кафедри історії філософії. Читав курс історії філософії, а в останні роки – спецкурси з критики сучасної буржуазної філософії та соціології. Послідовно дотримуючись ортодоксальних положень марксистської філософії в її радянській інтерпретації, М. Шлепаков також знайомив студентів з новітніми надбаннями західноєвропейської філософії та соціології, через що був під пильним поглядом критиків.

Острианин Данило Хомич – полтавчанин, з 30-х років ХХ ст. на викладацькій роботі у вузах України. В 1952 році його було призначено директором Інституту філософії АН УРСР. Основний напрям філософських досліджень – історія філософії в Україні й Росії, історія боротьби за матеріалізм у природознавстві, розгорнув широку панораму формування матеріалістичного світогляду в середовищі українських і російських природознавців, розкрив характер їх філософського мислення. Особливій критиці піддавався під час періоду «лисенківщини», тому що, давав аналіз основ філософського світогляду багатьох вітчизняних природознавців. Це знайшло відображення в працях вченого «Мировозрение И. Мечников», «И. Мечников у боротьбі за матеріалізм у природознавстві» [1, с. 521–522].

Логвин Мирон Онисимович – наприкінці 30-х років філософ був звинувачений в українському націонал-фашизмі. Його було вислано в Самару. В 1948 році закінчив ВПШ при ЦК КПРС. Переїхав до Києва, де працював завідуючим кафедри філософії і наукового комунізму Української сільськогосподарської академії. Прибічник діалектико-матеріалістичного напрямку у філософії, М. Логвин у своїх працях був досить обережним у судженнях, обминаючи ідеологічні ярлики і штампи. Відчувши на собі дію сталінської репресивної машини, він вимагав від учнів більше займатися наукою, а не виконанням громадських доручень.

Танчер Володимир Карлович – здійснював наукові дослідження в галузі соціальної філософії, особливо історії і теорії релігії та атеїзму.

Не залишились поза увагою влади також такі українські філософи, як П. Копнін, В. Дмитриченко, О. Лисенко, В. Павлов, В. Куценко, М. Парнюк.

Висновки. Отже, сталінське керівництво відводило суспільствознавцям невдячну роль коментаторів і послідовників політичних рішень партії. Їхні дослідження розглядались, по суті, лише як форма ідеологічної роботи. Філософи, історики доводили, що впродовж усієї історії саме Росія була носієм прогресу, а її політика стосовно України мала велике прогресивне значення. Завдання кампаній в галузі суспільних наук полягало у пропаганді радянського патріотизму, в перевихованні національно свідомої української інтелігенції, а у випадку неможливості такого «перевиховання» – усуненні політично неблагонадійних. Крім того, керівництво всіляко прагнуло ізолювати радянську науку від світового наукового процесу, не допустити «ворожого впливу» західних учених на вітчизняних дослідників, у запереченні цілих наукових напрямів і шкіл, які трактувалися як «буржуазні», «немарксистські», а тому як «псевдонаукові».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огородник І., Огородник В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. К.: Вища школа, 1999. 543 с.
2. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії. Навч. посіб. К.: Україна, 2000. 512 с.
3. Горський В. Дещо про історію з історією філософії (суб'єктивні міркування з приводу ювілею). *Філософська думка*. 1998. № 4–6.

4. Сокращенная стенограмма совещания у начальника управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У по вопросу обсуждения глав из книги «История философии» – «Развитие общественной и философской мысли на Украине во второй половине XIX века». ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф.1. оп. 70, спр. 1183.

5. Зубкова Е. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. М.: РОССПЭН, 1999. 229 с.

6. Жданов А. Вступление на дискуссии по книге Г.А.Александрова «История западноевропейской философии». 24 июня 1947 г. М.: Госполитиздат. 1951. 45 с.

7. Стенограмма лекции «Итоги философской дискуссии» прочитанной тов. Овандером на местобласном семинаре лекторов обкомов и горкомов партии и областных комитетах западных областей Украины. 17 ноября 1947 года. ЦДАГО України. Ф.1. оп. 70, спр. 621.

8. Маслов Н. Идеология сталинизма: история утверждения и сущность (1929-1956). М.: Знание. 1990. 64 с.

9. Сірук Н.М. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): монографія. Луцьк. 2013. 206 с.

REFERENCES

1. Ohorodnyk I., Ohorodnyk V. (1999). Istoriiia filosofskoi dumky v Ukraini. Kurs lektsii. [History of philosophical thought in Ukraine. Course of lectures.]. К.: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

2. Fediv Yu., Mozghova N. (2000). Istoriiia ukrainskoi filosofii. [History of Ukrainian philosophy]. К.: Ukraina [in Ukrainian]

3. Horskyi V. (1998, № 4-6). Deshcho pro istoriiu z istoriieiu filosofii (subiektyvni mirkuvannia z pryvodu yuvileiu) [Something about history with the history of philosophy (subjective considerations about the anniversary)] // Filosofska dumka [in Ukrainian]

4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy). F.1. op. 70, spr. 1183 Sokraschennaya stenogramma soveschaniya u nachalnika upravleniya propagandy i agitatsii TsK KP(b)U po voprosu obsuzhdeniya glav iz knigi "Istoriya filosofii" – "Razvitie obschestvennoy i filosofskoy mysli na Ukraine vo vtoroy polovine XIX veka". [Abbreviated transcript of the meeting with the head of the propaganda and agitation department of the Central Committee of the CP(b)U on the discussion of chapters from the book "History of Philosophy" - "Development of social and philosophical thought in Ukraine in the second half of the 19th century."] [in Russian].

5. Zubkova E. (1999). Poslevoennoe sovetskoe obschestvo: politika i povsednevnost.1945-1953 [Postwar Soviet Society: Politics and Everyday Life. 1945-1953]. М.: ROSSPEN [in Russian].

6. Zhdanov A. (1951). Vistuplenie na diskussii po knige G.A.Aleksandrova “Istoriya zapadnoevropeyskoy filosofii”. 24 iyunya 1947 g. [Presentation at the discussion on the book by GA Aleksandrov “History of Western European Philosophy”. June 24, 1947]. М.: Gospolitizdat [in Russian].

7. TsDAHO Ukrainy F.1. op. 70, spr. 621 Stenogramma lektsii “Itogi filosofskoy diskussii” pročitannoy tov. Ovanderom na mestoblasnom seminarie lektorov obkomov i gorkomov partii i oblastnyih komitetah zapadnyih oblastey Ukrainyi. 17 noyabrya 1947 goda. [Transcript of the lecture “Results of the Philosophical Discussion” read by Comrade Ovander at the local seminar of lecturers of regional and city party committees and regional committees of the western regions of Ukraine. November 17, 1947] [in Russian].

8. Maslov N. (1990). Ideologiya stalinizma: istoriya utverzhdeniya i suschnost (1929-1956). [The ideology of Stalinism: the history of approval and essence]. М.: Znanie [in Russian].

9. Siruk N.M. (2013). «Zhdanovshchyna» v Ukraini (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rokiv ХХ ст.): monohrafiia [«Zhdanovshchyna» in Ukraine (second half of the 40's - early 50's of XX century.): Monograph]. Lutsk [in Ukrainian].

Siruk Nataliia Mykhailivna

Candidate of Historical Sciences,

Lecturer of History

Subdivision “Volyn Professional College

of the National University of Food Technologies”

6, Kafedralna str., Lutsk, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-3504-9368

Markivska Liudmyla Leontiivna

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Documentation and Information Activities

Academy of Recreational Technologies and Law

2, Karbysheva str., Lutsk, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-3017-5587

Tarasiuk Liudmyla Mykhailivna

Senior Lecturer at the Department of Documentation and Information Activity

Academy of Recreational Technologies and Law

2, Karbysheva str., Lutsk, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-6034-0603

IDEOLOGICAL DICTATION IN PHILOSOPHICAL SCIENCE IN UKRAINE (SECOND HALF OF THE 40S – FIRST HALF OF THE 50S OF THE XX CENTURY)

Understanding the socio-political and cultural processes taking place today in Ukraine is impossible without a deep study of its historical past. In the implementation of transformations that began in the late twentieth – early twenty-first century, it is very important to use experience and take into account the shortcomings and mistakes made in previous years. It was these events that intensified interest in studying those periods of history associated with the existence of totalitarianism and the command-and-control system, in particular the postwar, last period of Stalinism in Ukraine in the second half of the 1940s and early 1950s. attracts the attention of domestic and foreign researchers. On the basis of the study of archival materials and a number of generalized works, ideological processes (“Zhdanovshchyna”) in the history of philosophical science in Ukraine in the postwar period, the influence of political control on philosophers-scientists and science in general are covered and analyzed. Large-scale campaigns served as one of the means of political and ideological control of the totalitarian government over the creative and scientific activities of the intelligentsia. They were directed against social scientists as the main bearer of the national identity of the Ukrainian people and were carried out under the slogan «struggle against Ukrainian bourgeois nationalism». Ideological pressure on the spiritual life of Ukraine and society in general, somewhat weakened during the war; in the second half of the 40’s – early 50’s of the twentieth century. begins to gain strength again. Not only culture and art come under strict control, but also the humanities, in particular philosophy, and ideological campaigns are launched, directed primarily against the intelligentsia. The party structures of Ukraine tried to find the facts of the departure of the Ukrainian intelligentsia from the class positions among philosophers, who were required not by objective scientific research, but by ideological works designed to refute the ideological and theoretical foundations of the Ukrainian national liberation movement.

Key words: ideology, philosophy, scientist, resolution, science.

УДК 168+305.44

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.10>**Шаповал Антон Павлович**кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник

Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6110-8846

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Актуальність проблеми. Демографічний процес – це множина однорідних демографічних подій, що відбуваються з населенням в цілому (народжуваність, смертність, шлюбність та міграційний рух населення).

У процесі подальшої глобалізації значно ускладнюється ситуація в демографічній сфері. Сучасна демографічна ситуація в Україні вимагає комплексної оцінки основних кризових моментів. Це породжує необхідність визначення першочергових завдань щодо розв'язання цієї проблеми, серед яких, зокрема, популяризація здорового фізичного і психічного способу життя населення, належний соціальний захист усіх його категорій, фінансово-матеріальна підтримка сімей та дітей, людей з особливими потребами, розвиток мережі дошкільних та інших освітніх, медичних закладів, попередження і протидія сімейному насильству тощо.

Мета статті полягає в тому, що на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел дослідити питання сучасного стану демографічних процесів в Україні для визначення напрямів щодо її покращення.

Методи дослідження – використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування та моделювання), історизму, компаративний, критичного дискурсу, принципи діалектичного мислення.

Результати дослідження. Запропонований комплекс організаційних та інших заходів, а також відповідних законодавчих ініціатив, що сприятиме стабілізації демографічних процесів, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду і міжнародних стандартів, зміцненню здоров'я людини і нації, сталому розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: демографічні процеси, демографічна політика, державний вплив, соціально-філософські засади, правове регулювання, шлюбно-сімейні правовідносини, конституційні основи, галузеве правове регулювання.

Вступ. Майже кожне суспільство і держава зіштовхуються з демографічними змінами, підвищенням або різним зменшенням чисельності народу чи нації, соціально-економічними кризами, активізацією міграційних потоків, старінням населення і соціальним сирітством, загостренням відносин релігійних організацій з державними інституціями стосовно питань народонаселення, шлюбу і сім'ї, абортів, евтаназії, трансплантації і т. д. Відсутність належної уваги держави протягом тривалого часу до демографічної ситуації, ефективних засобів впливу, як правило, призводить певних загрозливих тенденцій. 3-поміж них виявляємо, зокрема, зниження тривалості життя населення, зниження народжуваності і зростання рівня дитячої смертності, зменшення кількості зареєстрованих шлюбів, виховання дітей у неповних або неблагополучних сім'ях тощо.

Отже, перед науковою спільнотою і представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю постали питання вивчення і врегулювання демографічних процесів, врахування позитивної зарубіжної практики при проведенні реформ в Україні в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за порушеною проблематикою демонструє, що різним аспектам регулювання демографічних процесів присвячено багато наукових

робіт зарубіжних і вітчизняних учених. Йдеться, насамперед, про наукові здобутки О. Антонової, Г. Балабанова, М. Білинської, А. Борисова, Д. Валентей, З. Варналія, Л. Васильєвої, Д. Ворони, Е. Галлея, А. Гійяра, Дж. Граунта, А. Дегтяря, Л. Дорошенка, Л. Жаліло, В. Єлізарова, І. Зюссмільха, Д. Карамішева, А. Кетле, О. Коломієць, Б. Крімера, І. Ланга, Е. Лібанової, Л. Ліндберга, М. Ломоносова, Т. Мальтуса, О. Малиновської, М. Маркевича, С. Мосьондза, З. Надюка, С. Ничипоренко, П. Прокопенко, В. Скуратівського, О. Петроє, У. Петті, С. Пирожкова, О. Пономаренко, Т. Попченко, Н. Рингач, Ю. Римаренко, Б. Розамунда, В. Стешенко, У. Уоллеса, Л. Хомич, Г. Часник, А. Щербакова та інших.

Незважаючи на це, не належною мірою, на наш погляд, не досліджені питання соціально-філософського та правового підґрунтя демографічних процесів, їх політико-правової природи та змісту, розкриття їх сутнісних характеристик, а також інституційного забезпечення та удосконалення правового регулювання сучасних демографічних процесів в Україні.

Метою статті є виокремлення соціально-філософських аспектів демографічних процесів, розкриття їх сутності і особливостей, з метою визначення напрямів покращення регулювання і реалізації демографічних процесів в Україні.

Завдання статті: окреслити проблемні питання демографічних процесів в Україні та визначити першочергові завдання щодо їх покращення.

Методи дослідження: *дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування та моделювання, історизму, компаративний, критичного дискурсу, принципи діалектичного мислення.*

Результати. Як свідчить аналіз наукової літератури, демографія займає центральне місце в системі знань про народонаселення. Уперше цей термін застосував французький вчений А. Гійяр у книзі «Елементи людської статистики або порівняльної демографії» (1855 р.). Він підкреслював, що демографія – це природна та соціальна історія людського роду, математичне пізнання людських популяцій, їх загального руху, їх фізичного, громадського, інтелектуального та морального стану. Разом з тим, загалом як галузь наукового знання демографія існує понад 300 років, а її засновником вважають англійського статистика й демографа кінця XVII ст. Джона Граунта. Ще у ті часи учений наголошував на важливому практичному значенні демографічних знань для управління державою [3; 7].

Поряд з демографією і демографічними процесами, зустрічаються і такі категорії як народонаселення, політика і процеси народонаселення. У першому виданні «Системи знань про народонаселення» (1976 р.) політика народонаселення визначалася як частина соціально-економічної політики, як діяльність, спеціально направлена на регулювання виробництва і відтворення головної продуктивної сили суспільства, суб'єкта суспільного виробництва, тобто людини, населення [2; 4]. Народонаселення (населення) при цьому розуміється як відносно стійка сукупність людей, яка природно й історично формується, безперервно самовідновлюється у процесі відтворення життя.

Отже, аналіз різного роду джерел у даній сфері дозволяє виокремити демографічні процеси, процеси народонаселення, процеси відтворення життя тощо. Щоб з'ясувати їх схожість чи відмінність, важливо розкрити їх поняття і природу, сутнісні характеристики та інші особливості.

Демографія як наука у межах власного предмету дослідження вивчає процеси відтворення населення в його суспільно-історичній обумовленості, закономірності та соціальну обумовленість народжуваності, смертності, шлюбності й припинення шлюбу, відтворення подружніх пар та сімей, відтворення населення як єдності цих процесів [10, с. 113]. На нашу думку, варто погодитись з тим, що з-поміж основних актуальних напрямів і завдань, які постали перед цією наукою:

- взаємозв'язок демографічних процесів і структур;
- вплив умов життя й суспільних відносин на демографічні процеси та структури;
- закономірності перебігу демографічних процесів з урахуванням конкретних умов місця і часу;
- аналіз та прогноз демографічних процесів і структур.

Доволі дискусійним видається виокремлення у структурі системи демографічних наук вирізняють багатьох складових, зокрема, таких як теоретична демографія, математична демографія,

історія демографії, історична демографія, економічна демографія, регіональна демографія, етнічна демографія, географічна демографія, політична демографія, військова демографія, прикладні демографічні дослідження, генетична демографія, медична демографія [7]. Кожна з перелічених складових має свій предмет дослідження і свої завдання, але об'єднують їх фактично однорідні демографічні відносини та процеси.

Викликає певне здивування – чому відсутня правова (юридична) демографія? Слід підкреслити, що певні аспекти розвитку демографічних процесів неодноразово вивчалися представниками юридичної науки в Україні та за її межами. Йдеться про дослідження конституційно-правових засад демографічних процесів в Україні, специфіки їх цивільного, сімейного, медичного, адміністративного, муніципального, міграційного, господарського, трудового, соціального та іншого законодавчого регулювання в Україні.

Згідно зі ст. 3 Конституції України від 28 червня 1996 р. людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [8].

Аналіз інших конституційних положень демонструє також, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Жінкам надаються рівні з чоловіками можливості у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ст. 24).

Кожна людина має право на життя (ст. 27), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування... (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди... (ст. 50), право на освіту (ст. 53), свободу літературної, художньої, науково і технічної творчості ... (ст. 54) тощо. Прикметно, що Основний Закон нашої держави гарантує не лише загальносоціальні стандарти, а й закріплює цінність та охороняє інститути сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, забезпечує державну підтримку шлюбно-сімейних відносин, найбільшою мірою гарантує рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 51–52) [8].

Як бачимо, на найвищому конституційному рівні регламентована значна кількість гарантій, що створює основу іншого галузевого правового регулювання правового статусу людини як основного первинного об'єкта та водночас одного із суб'єктів демографічних процесів. Не дивлячись на те, що у тексті Конституції України не розкривається сутність та зміст даних відносин і процесів [1, с. 223–225], видається достатнім рівень і дієвість реалізації і захисту людського потенціалу, шлюбно-сімейних відносин, а також комплексу біологічних, інтелектуальних, соціальних та інших здібностей особи. Водночас, як і будь-яка інша правореалізаційна діяльність, реалізація цих положень не завжди відзначається у повсякденному житті доступними, достатніми та ефективними механізмами.

Правове регулювання окремих демографічних процесів здійснюється також на підставі значної кількості інших нормативно-правових актів України. Так, слід згадати Сімейний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про відпустки», «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», «Про зайнятість населення», «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», «Про прожитковий мінімум» тощо та відповідні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, інших органів влади.

Певним зрушенням у напрямі удосконалення регулювання демографічних процесів в Україні стало розроблення і прийняття Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 рр. Вона була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2004 р. № 724-р. З огляду на необхідність пом'якшення демографічної кризи, усунення загрози національній безпеці України в соціально-економічній сфері, було закріплено ключові завдання забезпечення сталого демографічного розвитку, створення належних умов для відтворення населення як тривалого і складного процесу. При цьому завдання полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості та рівня життя населення, збереженні його життєвого і трудового потенціалу. Пріоритетом нації, яка дбає про своє майбутнє, повинно бути збереження і поліпшення здоров'я населення, а основним інструментом реалізації Концепції є державна підтримка сім'ї. [11]. Загалом, вона відзначалася переважно декларативними постулатами, тому невдовзі вона втратила чинність.

24 червня 2006 р. затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Стратегію демографічного розвитку в період до 2015 року». Її метою стало поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізація процесів його відтворення на основі відродження духовності української нації та національних традицій, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров'я сім'ї, виховання свідомого батьківства та запобігання соціальному сирітству. Відповідно основними завданнями Стратегії визначено:

- підвищення рівня народжуваності та розвиток сім'ї;
- поліпшення здоров'я, зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя населення;
- регулювання міграційних процесів;
- подолання негативних наслідків старіння населення;
- демографічний розвиток регіонів [17].

Важливо, що для реалізації Стратегії підкреслено необхідність продовження роботи з удосконалення нормативно-правової бази щодо демографічного розвитку.

Важливою, на нашу думку, є наявність збалансованої і науково обґрунтованої, ефективної демографічної політики Української держави. Як відомо, у науковій літературі дане поняття використовується у різних значеннях. Так, у широкому сенсі демографічна політика іноді отожднюється з політикою народонаселення, у вузькому сенсі – розглядається як одна з її складових, разом з регулюванням умов праці працездатного населення і умов життя всього населення [4; 6; 21].

Видається, що оптимальним визначенням демографічної політики держави є цілісна і послідовна, взаємоузгоджена діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, соціальних інституцій та громадськості, спрямована на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення з метою попередження і подолання негативних демографічних тенденцій.

Важливою є узгодженість термінології на рівні галузевого законодавства, оскільки демографічна політика держави і відповідні демографічні процеси відзначаються комплексною, міжгалузевою природою. Вони стосуються численних правових та інших соціальних інститутів, обов'язки стосовно здійснення демографічної політики держави покладено на різноманітні органи і посадових осіб держави, місцеві та регіональні структури, органи загальної і спеціальної компетенції.

Така широкомасштабність правового регулювання, очевидно, демонструє певні прогалини та суперечності. Наприклад, фактично не забезпечується належною мірою паритетні можливості чоловіків та жінок у реалізації сімейних обов'язків. Тобто, гендерно чутливими у даному відношенні є закріплені положення, зокрема, Кодексу законів про працю, що свідчить про відсутність засобів і заходів з боку держави із заохочення чоловіків займатися сімейними справами та стати повноправним учасником процесу виховання дітей.

Такі прогалини, на переконання дослідників, знижують репродуктивну вмотивованість і сприяють посиленню тенденцій збільшення кількості розлучень, цивільних шлюбів та матерів,

які народжують дітей, не перебуваючи у шлюбі. Задля надання рівних умов чоловікам і жінкам у питанні трудової діяльності і в процесі виховання дітей потребують вдосконалення норми про поєднання материнства й батьківства із трудовою діяльністю, умовами праці та навчання для осіб із дітьми [1; 11; 12].

Висновки. Проаналізовані нормативно-правові акти України в цій сфері та практика їх реалізації свідчать, певна законодавча база у сфері демографічних процесів і демографічного розвитку України створена. Проте становлення, зміна і розвиток демографічних, сімейних та інших пов'язаних відносин, їх специфіка зумовлюють необхідність удосконалення правових засад демографічної політики держави на сучасному етапі державотворення. Діючі нормативно-правові акти України відзначаються іноді неузгодженістю і несистемністю, непослідовністю, тому вони відповідно не завжди використовуються на практиці у повному обсязі, спостерігає доволі декларативний або абстрактний їх характер. Поряд з цим немає належних матеріально-фінансових, кадрових та інших ресурсів задля ефективного забезпечення конституційно гарантованого захисту з боку держави інтересів людини, громад, інститутів сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, соціалізації і державної підтримки неповних сімей, малозабезпечених і загалом зміцнення здоров'я нації.

Першочерговими завданнями, ймовірно, повинні бути визначені, зокрема, популяризація здорового фізичного і психічного способу життя населення, належний соціальний захист усіх його категорій, фінансово-матеріальна підтримка сімей та дітей, людей з особливими потребами, розвиток мережі дошкільних та інших освітніх, медичних закладів, попередження і протидія сімейному насильству тощо.

Запропонований комплекс організаційних та інших заходів, відповідних законодавчих ініціатив, сподіваємось, сприятиме стабілізації демографічних процесів, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду і міжнародних стандартів, зміцненню здоров'я людини і нації, сталому розвитку нашого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О.Р., Пашко Д.В. Конституційно-правові засади регулювання демографічних процесів в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 222–233.
2. Блюм А. Політика демографічна. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 569.
3. Валентей Д.И., Кваша А.Я. Основы демографии. М., 1989.
4. Демографічна політика URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.
5. Держстат України, 1991–2016 pp. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
6. Долінченко, О.М., Кризина, Н.П. Досвід європейських країн щодо державного регулювання демографічних процесів у великих містах. *Державне управління: удосконалення та розвиток* 2014. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=689>.
7. Дорошенко Л.С. Демографія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2005. 112 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Кодекс законів про працю України, затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>.
10. Народонаселение: Энциклопедический словарь / Ред. кол. А.Я. Кваша, Г.Г. Меликьян, А.А. Ткаченко и др. М.: Большая рос. энцикл., 1994. 640 с.
11. Немець Л.М., Сегіда К.Ю., Немець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.
12. Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу. <https://www.dsnews.ua/static/longread/donbas/page1808339.html>

13. Пирожков С.І., Лакіза-Сачук Н. Україна в демографічному вимірі: минуле, сучасне, майбутнє. К., 1995.
14. Про зайнятість населення: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
15. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20–21. Ст. 745.
16. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF>
17. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
18. Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 роки Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2004 р. № 724-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2004-%D1%80>
19. Стешенко В.С. Політика демографічна. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2011. Т. 8 : Па - Прик. 520 с.
20. Україна 2020: демографічний та міграційний виміри безпеки : Аналітична записка УПП. К., 2012. 20 с.
21. Управління демографічним розвитком. Державна демографічна політика. URL: <https://buklib.net/books/27399/>
22. Часник Г.В. Необхідність демографічної політики в Україні та пріоритетні напрями її проведення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_2/files/DU211_15.pdf
23. Moving Europe: EU research on migration and policy needs. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2012. P. 43.
24. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року від 11 січня 2018 р. № 10-р Київ.

REFERENCES

- 1 Antonova O.R., Pashko D.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady rehuliuвання demohrafichnykh protsesiv v Ukraini [Constitutional and legal bases of regulation of demographic processes in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, no 2, pp. 222–233. [in Ukrainian].
- 2 Blium A. (2011). Polityka demohrafichna. Politychna entsyklopediia [Demographic policy]. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Parlamentske vydavnytstvo, p. 569. [in Ukrainian].
- 3 Valentei D. I., Kvasha A. Ya. (1989). Osnovu demohrafyy [Basics of demography]. Moskva. [in Russian].
- 4 Demohrafichna polityka [Demographic policy]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.
- 5 Derzhstat Ukrainy, 1991–2016 rr. [State Statistics Service of Ukraine, 1991–2016]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
- 6 Dolinchenko, O. M., Kryzyna, N. P. (2014). Dosvid yevropeiskykh krain shchodo derzhavnoho rehuliuвання demohrafichnykh protsesiv u velykykh mistakh. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Experience of European countries in state regulation of demographic processes in large cities]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no 3, Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=689>. [in Ukrainian].
- 7 Doroshenko L.S. (2005). Demohrafia [Demography]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: MAUP, p. 112. [in Ukrainian].
- 8 Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no 30. St. 141. [in Ukrainian].
- 9 Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. no 322-VIII. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>. [in Ukrainian].

- 10 Narodonaselenye: Entsiklopedycheskyi slovar (1994) [Population: Encyclopedic Dictionary]. Red. kol. A. Ya. Kvasha, H. H. Melykian, A. A. Tkachenko y dr. Moskva: Bolshaia ros. entsykl, p. 640.
- 11 Niemets L. M., Sehida K. Yu., Niemets K. A. (2012). Demohrafichnyi rozvytok Kharkivskoho rehionu [Demographic development of Kharkiv region]: monohrafiia. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, p. 200. [in Ukrainian].
- 12 Okupovanyi Donbas: ekonomika, demohrafiia, hrupy vplyvu [Occupied Donbass: economy, demography, influence groups]. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/static/longread/donbas/page1808339.html>. [in Ukrainian].
- 13 Pyrozhkov S. I., Lakiza-Sachuk N. (1995). Ukraina v demohrafichnomu vymiri: mynule, suchasne, maibutnie [Ukraine in the demographic dimension: past, present, future]. Kyiv. [in Ukrainian].
- 14 Pro zainiatist naselennia (2013). [On employment]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. no 24. St. 243. [in Ukrainian].
- 15 Pro zapobihannia finansovoi katastrofy ta stvorennia peredumov dlia ekonomichnoho zrostannia v Ukraini (2014) [About prevention of financial catastrophe and creation of preconditions for economic growth in Ukraine]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. No 20–21. St. 745. [in Ukrainian].
- 16 Pro zatverdzhennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 roku: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2006 r. no 879 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF> [in Ukrainian].
- 17 Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 48. St. 409. [in Ukrainian].
- 18 Pro skhvalennia Kontseptsii demohrafichnoho rozvytku na 2005–2015 roky [On approval of the Concept of demographic development for 2005–2015]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 zhovtnia 2004 r. № 724-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2004-%D1%80> [in Ukrainian].
- 19 Steshenko V. S. (2011). Polityka demohrafichna. Entsiklopediia istorii Ukrainy [Demographic policy. Encyclopedia of the History of Ukraine]: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka, T. 8 : Pa - Pryk. p. 520. [in Ukrainian].
- 20 Ukraina 2020: demohrafichni ta mihratsiinyi vymiry bezpeky [Ukraine 2020: demographic and migration security dimensions]: Analitychna zapyska UIPP. Kyiv, 2012. p. 20. [in Ukrainian].
- 21 Upravlinnia demohrafichnym rozvytkom. Derzhavna demohrafichna polityka [Demographic development management. State demographic policy]. Retrieved from: <https://buklib.net/books/27399/>. [in Ukrainian].
22. Chasnyk H. V. Neobkhidnist demohrafichnoi polityky v Ukraini ta priorytetni napriamy yii provedennia [The need for demographic policy in Ukraine and priority areas for its implementation]. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_2/files /DU211_15.pdf. [in Ukrainian].
23. Moving Europe: EU research on migration and policy needs. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 2012. p. 43. [in Luxembourg].
24. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovolittia naselennia na period do 2022 roku vid 11 sichnia 2018 r. no 10-r Kyiv [On approval of the Strategy of state policy on healthy and active longevity of the population for the period up to 2022 from January 11, 2018 № 10-r Kyiv]. [in Ukrainian].

Shapoval Anton Pavlovich

Candidate of Sociological Sciences,

Senior Researcher

Centre for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Trokhsvyatytelska str., Kyiv Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6110-8846

SOCIO-PHILOSOPHICAL AND LEGAL BASES OF REGULATION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN UKRAINE

The urgency of the problem. *The demographic process is a set of homogeneous demographic events that occur with the population as a whole (birth rate, mortality, marriage and migration). In the process of further globalization, the situation in the demographic sphere is significantly complicated. The current demographic situation in Ukraine requires a comprehensive assessment of the main crisis moments. This creates the need to identify priorities for solving this problem, including, in particular, the promotion of healthy physical and mental lifestyle, proper social protection of all its categories, financial and material support for families and children, people with special needs, development of preschool and other educational networks, medical institutions, prevention and counteraction to domestic violence, etc.*

The purpose of the article is that on the basis of the analysis of domestic and foreign scientific, scientific and journalistic sources to investigate the current state of demographic processes in Ukraine to determine areas for improvement.

Research methods – general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis, abstraction and modeling), historicism, comparative, critical discourse, principles of dialectical thinking are used.

Results of the research. *A set of organizational and other measures, as well as relevant legislative initiatives that will help stabilize demographic processes, taking into account the positive foreign experience and international standards, strengthening human and national health, sustainable development of our society.*

Key words: *demographic processes, demographic policy, state influence, socio-philosophical principles, legal regulation, marital and family legal relations, constitutional foundations, sectoral legal regulation.*

УДК 004+316.324.8:141.7+159.923.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.11>**Шмиголь Михайло Федорович**

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1268-2582

Юшкевич Юлія Сергіївна

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8295-0346

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЯК ГЛОБАЛЬНА ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Актуальність проблеми. Остання чверть ХХ століття і перші десятиліття ХХІ століття пройшли під знаком інформатизації всіх сфер суспільного життя, і сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву теза про те, що інформатизація є об'єктивною закономірністю розвитку людської цивілізації. Зрозуміло, прояви цієї закономірності настільки масштабні, що вони не мають якогось остаточного конкретного визначення, але з впевненістю можна стверджувати: інформатизація виводить в авангард розвитку історії ті держави і народи, менталітет, а не лише технологічне життя яких, найбільшою мірою налаштовані на універсальні ХХІ століття та на його потреби. **Метою статті** є соціально-філософське дослідження сутності та ролі інформатизації як глобальної тенденції сучасного соціального розвитку. **Методологічна основа дослідження** зумовлена поставленою метою і завданнями роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів. **Результати дослідження.** Було зроблено висновок, що інформатизація являє собою процес, в межах якого нові комунікаційні технології використовуються як засіб сприяння соціально-економічному розвитку в міру того, як нація поступово набуває статусу інформаційного суспільства, що включає медіатизацію, комп'ютеризацію та інтелектуалізацію, має дуальну природу – є засобом підвищення продуктивності праці та важливою частиною соціального життя людини, що детермінує формування інформаційного світогляду та інформаційного мислення людини, сприяю набуттю особистістю нової ідентичності – інформаційної. Підкреслюється, що в інформаційну епоху актуалізується потреба не тільки оберігати духовно-моральні традиції, але і своєчасно відповідати на виклики часу, спрямовувати знання на вирішення проблем, які постали перед людством. Наголошується на тому, що ідеалізація будь-якого зі складників сучасної соціальної системи, зокрема освіти або засобів масової комунікації, є хибною, варто йти шляхом конвергенції – гармонійної взаємодії інституту освіти та новітніх засобів масової комунікації задля досягнення загальної мети – адекватної соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: засоби масової комунікації, інформатизація, інформаційна економіка, інформаційне суспільство, інформаційні технології, освіта, соціокультурна трансформація.

Вступ. Остання чверть ХХ століття і перші десятиліття ХХІ століття пройшли під знаком інформатизації всіх сфер суспільного життя, і сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву теза про те, що інформатизація є об'єктивною закономірністю розвитку людської цивілізації. Зрозуміло, прояви цієї закономірності настільки масштабні, що вони не мають якогось остаточного

конкретного визначення, але з впевненістю можна стверджувати: інформатизація виводить в авангард розвитку історії ті держави і народи, менталітет, а не лише технологічне життя яких, найбільшою мірою налаштовані на універсалії XXI століття, на його потреби.

Відповідно перед науковцями, в першу чергу, гуманітаріями, постає завдання глибокого теоретичного аналізу всієї сукупності процесів інформатизації, ретельного дослідження філософських, політичних, економічних, соціокультурних та інших проблем і перспектив, властивих для суспільства, що йде шляхом інформатизації. При цьому виникає цілий ряд методологічних, онтологічних, світоглядних, антропологічних проблем пов'язаних з новою соціальною реальністю, що потребують більш системного і цілісного аналізу.

На нашу думку, у сучасному науковому дискурсі не знайшов достатньої реалізації соціально-філософський підхід до вивчення інформатизації, що виступає тим орієнтиром у безкрайньому лабіринті наявних дефініцій, який дозволяє бачити головне, найбільш суттєве у цьому феномені, має методологічне та системотворче призначення, що виводить науковий пошук на інший рівень.

Мета та завдання. Метою статті є соціально-філософське дослідження сутності та ролі інформатизації як глобальної тенденції сучасного соціального розвитку. Найголовнішими завданнями виступають: дефініційний аналіз концепту «інформатизація»; вивчення процесу інформатизації різних сфер життєдіяльності суспільства: духовної, економічної, соціальної та освітньої; виявлення детермінант та критеріїв глобальної трансформації соціокультурного простору в інформаційну епоху; вивчення глобальних проблем інформатизації сучасної системи освіти.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою і завданнями роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів.

Результати. Визначення концепту «інформатизація» істотно впливає на вибір підходу до дослідження реального стану та перспектив реалізації процесу інформатизації суспільства. У сучасному науковому дискурсі інформатизацію визначають, як процес, в межах якого нові комунікаційні технології використовуються як засіб сприяння соціально-економічному розвитку в міру того, як нація поступово набуває статусу інформаційного суспільства, де стратегія інформатизації являє собою альтернативу попереднім стратегіям розвитку комунікації [5]; як загальний термін, для позначення низки одночасних досягнень в науці, технологіях, промисловості та адміністрації, що мають далекосяжні соціальні та політичні наслідки, при цьому розвиток інформатизації пов'язується з рядом технологічних досягнень: мініатюризацією і падінням вартості електроніки; інтеграцією таких технологій, як телекомунікація і обчислення, та акцентується на безпрецедентному впливі цих змін на промисловість, управління, громадське і приватне життя [4].

Варто зазначити, що процес інформатизації містить в собі три взаємопов'язаних складники: медіатизацію, що передбачає вдосконалення засобів збору, зберігання і поширення інформації; комп'ютеризацію, яка спрямована на вдосконалення засобів пошуку та обробки інформації; інтелектуалізацію, як розвиток здатності сприйняття і генерації інформації, тобто збільшення інтелектуального потенціалу суспільства, в тому числі з використанням методів штучного інтелекту. Процес інформатизації має дуальну природу, він визначається як засіб підвищення продуктивності праці при умові застосування інформаційних технологій, використання яких обмежується, переважно, сферами виробництва і управління та як важлива частина життя людини, важлива не тільки для виробництва, але і для соціальної сфери [6, с. 5].

Розглядаючи процес інформатизації різних сфер життєдіяльності суспільства, слід зазначити, що фундаментальні зміни, що відбулися протягом XX і початку XXI століть як в суспільному житті у світі в цілому, так і зокрема в Україні, торкнулися не стільки технологій, скільки світогляду людини, проблеми її ідентифікації та духовного, соціального, економічного вимірів її існування.

Розвиток інформаційних і комунікаційних технологій у другій половині двадцятого століття певною мірою нагадує розвиток механіки в шістнадцятому та сімнадцятому століттях. В обох випадках конкретні технологічні розробки не тільки призводять до істотних змін в природничих і гуманітарних науках, але також значною мірою впливають на культуру в цілому та у підсумку призводять до фундаментальної зміни світогляду. Однак, в той час як механістичний світогляд характеризується постулатами аналізованості та закономірності, інформаційному світогляду притаманні синтезованість та програмованість. Отже, хоча інформаційний світогляд в деякому сенсі, зокрема, виходячи з його математичної орієнтації, можна сприймати як продовження механістичного світогляду, в той же час його слід розглядати як детермінанту докорінної зміни людського досвіду, оцінки реальності та співвіднесення з нею [7].

Інформатизація має чіткий зв'язок з економічним розвитком суспільства. Основа інформаційної економіки – знання чи інтелектуально-інформаційний ресурс. Знання мають незаперечні переваги в порівнянні з матеріальними ресурсами, що були основою попередніх етапів розвитку суспільства. Знання виступають одночасно вагомим фактором ефективності сучасного виробництва, при умові їх інноваційності, та результатом, продуктом економічної діяльності. Саме знання, що являє собою або сукупність зовнішньої, абстрагованої від конкретного інтелектуального виробника, інформації, або виступає в якості внутрішніх знань-вмін-навичок суб'єкта економічної діяльності, має духовно-культурну та матеріально-економічну цінність, виступаючи з одного боку формою соціального буття та самореалізації індивіда, а з іншого товаром, що є найбільш цінним на ринку постіндустріального суспільства [3, с. 128].

У сучасному науковому дискурсі набула поширення тенденція визначати соціальну інформатизацію як розвиток інформаційних і комунікативних процесів у суспільстві на основі новітньої комп'ютерної і телекомунікаційної техніки. Однак, інформатизацію суспільства слід трактувати як розвиток, якісне вдосконалення, корінне зміцнення сучасними інформаційно-технологічними засобами пізнавальних соціальних структур і процесів; інформатизація повинна становити єдине ціле з процесами соціальної інтелектуалізації, які істотно підвищують творчий потенціал особистості та її інформаційне середовище. Для успішної реалізації процесу інформатизації в суспільстві повинні бути певні соціальні передумови, що актуалізує необхідність аналізу реального і запланованого стану всіх сфер життя суспільства з точки зору їх готовності до сприйняття і розвитку інформатизації; врахування інформаційних особливостей різних соціальних груп, ступінь їх готовності до процесу інформатизації, а також соціальної структури в її співвідношенні з процесом інформатизації.

Соціокультурний простір нового типу суспільства інформаційної ери характеризується наявністю протилежних тенденцій, що символізують собою діалектичність сучасного етапу розвитку світової цивілізації. Такими бінарними опозиціями виступають соціальна рівність, що посилюється внаслідок відкритості інформації як основного ресурсу інформаційного суспільства, та цифрова нерівність, що формується внаслідок ускладнення доступу до знання; зменшення взаємозв'язків в суспільстві, що спирається на мережевий принцип, та виникнення станового за своєю соціальною структурою суспільства, в якому соціальний ліфтинг виявляється надзвичайно складним. Крім того, відбувається міфологізація суспільної свідомості, що знаходить вираз через розквіт величезної кількості містичних течій та нетрадиційних духовних практик, при тому на тлі граничної раціоналізації світогляду сучасної людини. Сама культура, з одного боку, прагне інновацій, а з іншого, тяжіє до збереження традиційних цінностей [1, с. 153].

«Світ у пошуках самого себе», на думку італійського науковця Маріо Морчелліні, може бути доречною метафорою для опису сьогодення, що характеризується тріумфом невизначеностей, безпрецедентним накопиченням джерел невпевненості, страху і нестачі довіри, а простір застосування інформаційно-комунікаційних технологій можна порівняти з «Нічийною Землею» де формуються нові ідентичності та ролі, виникає відчуття приналежності до чогось більшого і створюються нові соціальні зв'язки, але в той же час виникають ризики і небезпеки [8, с. 47, 63].

Соціокультурна трансформація, що відбувається внаслідок розвитку інформаційного суспільства, обумовлює модифікацію змісту та взаємозв'язків стрижневих елементів сучасної соціальної системи: соціальних суб'єктів, інститутів та засобів масової комунікації.

Метаморфози, що відбуваються на рівні окремого суб'єкту мають три виміри. Насамперед ці перетворення пов'язані зі сферою самості, де має місце конструювання або перевизначення ідентичності соціального суб'єкту за допомогою стимулювання саморефлексії. Крім того, це стосується соціальних взаємовідносин, в межах яких індивід за допомогою комунікації намагається одночасно проявити себе по відношенню до інших та знайти життєві орієнтири, зрозуміти сенс власного існування. Нарешті, комунікація, що збільшує взаємодію між людьми та допомагає стримано реагувати на кризові стани, впливає на дії суб'єкта [8, с. 46].

Необхідно наголосити, що соціокультурна трансформація сучасного суспільства не є перетворенням певного сектору або соціальної підсистеми, а стосується всіх тих інститутів – релігії, сім'ї, системи освіти – що в минулому виступали гарантами стабільності, рівноваги та соціальної впевненості. у цьому контексті, можна говорити про видозмінювання тих процесів, що пов'язані з відтворенням суспільних цінностей, колективних орієнтацій і, отже, трансформацію тієї культурної навігації особистості, що виступає основою соціальної дії – кризи соціалізації. Тому слабке залучення індивіда до традиційної соціальної системи та формування відчуття втрати рівноваги змушує людину шукати альтернативи, однією з яких в сучасному світі виступають засоби масової комунікації.

Так, з погляду Маріо Морчелліні, комунікація не тільки допомагає долати кризу, обумовлену ослабленням соціальної системи, девальвацією традиційних цінностей та зростанням індивідуалізму, а й фактично виконує функцію заміни соціалізації. Тобто засоби масової комунікації компенсують занепад усіх тих інститутів, що в минулому детермінували дії кожного соціального суб'єкту в суспільстві. Зважаючи на це, «криза» набуває іншого значення, вона вже не розглядається як щось «регресивне», а навпаки символізує «примноження та зростання». Зокрема, засоби масової комунікації стимулюють розвиток трьох рівнів соціального суб'єкта, про які йшлося вище: самості, відфільтрованої у віртуальному вимірі засобів масової комунікації; взаємовідносин, опосередкованих технологіями, що спонукають людину сформулювати нове бачення світу і новий стиль життя; дії, що знаходить прояв в символічних сценаріях ідентифікації та репрезентації в межах соціальних взаємовідносин [8, с. 47].

Проте варто пам'ятати, що транслятором найважливіших та історично сталих норм і цінностей буття виступає освіта. Будучи простором творчого освоєння нової інформації, формування нових здібностей та набуття практичного досвіду, вона являє собою реальність, в якій народжуються нові цінності, що зумовлюють формування ціннісних орієнтацій всього суспільства. Освіта виступає найважливішим соціальним інститутом, що реалізує цінності, норми, ідеали, відтворює національно-культурний світ. Вона здатна розв'язувати завдання розвитку духовного світу особистості, її вищих цінностей. Одним із головних завдань освіти є відповідальність за духовну спадкоємність поколінь, освоєння новою генерацією стійких конструктів духовності, зокрема – морально-етичних цінностей [2, с. 277].

Однак сьогодні сама освіта відчуває на собі наслідки ослаблення соціальної системи та перебуває в стані кризи. У контексті соціокультурної трансформації, що відбувається внаслідок розвитку інформаційного суспільства, система освіти стикається з дилемою: з одного боку, вона повинна сприяти збереженню та передачі культурної спадщини, що пройшла перевірку часом та традиційно сприймається як «знання», з іншого, вона може ризикнути адаптуватися до інновацій та змін, які її оточують, приймаючи на себе відповідальність за фільтрацію нових культурних цінностей і знань.

Загалом, освітню інформатизацію можна визначити, як тенденцію до використання сучасних інформаційних технологій в сфері освіти, таких як комп'ютери, мультимедійні та мережеві технології, що обумовлено необхідністю оновлення освітньої концепції, реформи змісту освіти, методів і способів навчання, задля підвищення якості освіти на шляху до створення

нової освітньої системи, яка відповідає потребам суспільного розвитку. Розглядаючи інформатизацію освіти, слід акцентувати на декількох аспектах: з технологічної точки зору, пріоритетним є використання цифрового та високоінтелектуального обладнання для збереження інформації, наявність єдиної мережі поширення інформації та мультимедіазація всього освітнього простору; з точки зору змісту освіти, бажаним стає застосування різноманітних глобальних освітніх ресурсів, набуття освітнім процесом якості інтерактивного та персоналізованого, злиття освітнього середовища з віртуальним, досягнення збалансованості колективних та індивідуальних (самостійних) форм навчання, реалізація прозорості (публічної) та автоматичної системи організації та управління навчальним закладом [9].

Висновки. Інформатизація являє собою процес, в межах якого нові комунікаційні технології використовуються як засіб сприяння соціально-економічному розвитку в міру того, як нація поступово набуває статусу інформаційного суспільства, що включає медіатизацію, комп'ютеризацію та інтелектуалізацію, має дуальну природу – є засобом підвищення продуктивності праці та важливою частиною соціального життя людини, що детермінує формування інформаційного світогляду та інформаційного мислення людини, сприяє набуттю особистістю нової ідентичності – інформаційної.

Соціальна реальність змінюється сьогодні набагато швидше, ніж в попередні часи: формуються нові ціннісні установки, перманентно оновлюється технологічний вигляд культури і пов'язані з інформаційним середовищем потреби людей. Тому в інформаційну епоху актуалізується потреба не тільки оберігати духовно-моральні традиції, але і своєчасно відповідати на виклики часу, спрямовувати знання на вирішення проблем, які постали перед людством. В умовах цифрової культури саме освіта здатна не тільки зберегти накопичений досвід різних інтелектуальних традицій, а й продовжити рух вперед, збагатити світ новими ідеями, цінностями, підходами у вирішенні соціально значущих питань.

Але ідеалізація будь-якого зі складників сучасної соціальної системи, зокрема освіти або засобів масової комунікації є хибною. З одного боку, технічний прогрес не є достатньою умовою набуття культурного сенсу та якісного змісту засобами масової комунікації, з іншого, завдяки новим технологіям освіта може отримати культурний імпульс та виступити в якості інтелектуального середовища, в межах якого і за допомогою якого можна інтерпретувати сучасні зміни. Тому варто йти шляхом конвергенції – гармонійної взаємодії інституту освіти та новітніх засобів масової комунікації задля досягнення загальної мети – адекватної соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костина А.В. Информатизация и тенденции развития общества XXI века. *Знание. Понимание. Умение*. 2018. № 1. С. 143-156.
2. Юшкевич Ю.С. Освіта як найважливіша ланка реалізації морально-етичних цінностей: український контекст. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103 (12). С. 277-280.
3. Юшкевич Ю.С. Трансформація змісту феномену економічна культура в умовах глобалізації. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133 (6). С. 126-129.
4. Dieter G. Altenpohl. Informatization of industry and society: the third industrial revolution. *International Journal of Technology Management*. 1986. 1:3-4. P. 327-340.
5. Everett M. Rogers. Informatization, globalization, and privatization in the new Millenium. *Asian Journal of Communication*. 2000. 10:2. P. 71-92.
6. Goncharov V.N. Information in the context of development of information society: social and philosophical analysis. *Informatization of society: socio-economic, socio-cultural and international aspects: materials of the IX international scientific conference on January 15–16, 2019*. Prague : Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2019. P. 5-8.
7. Jos De Mul. The informatization of the worldview. *Information, Communication & Society*. 1999. 2:1. P. 69-94.
8. Morcellini M. Digital Media and Socialization. *Digital literacy: tools and methodologies for information society*. Hershey-New York: IGI Publishing, 2008. P. 45-66.

9. Shujuan Wu, Tan Na. Education informatization and university teaching reform. *International Conference on Education Technology and Information System (ICETIS 2013)*. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icetis-13/7986>.

REFERENCES

1. Kostyna, A.V. (2018). Ynformatyzatsiia y tendentsyy razvytyia obshchestva XXI veka [Informatization and trends in the development of society in the XXI century]. *Znanye. Ponymanye. Umenye*, №1, 143-156 [in Ukrainian].
2. Yushkevych, Yu.S. (2015). Osvita yak naivazhlyvisha lanka realizatsii moralno-etychnykh tsinnosti: ukrainskyi kontekst [Education as the most important link in the implementation of moral and ethical values: ukrainian context]. *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp. 103 (12), 277-280 [in Ukrainian].
3. Yushkevich, Yu.S. (2018). Transformation to the phenomenon of economic culture in the minds of globalization [Transformation of the content of the phenomenon economic culture in the context of globalization]. *Gilea: scientific newsletter*, Vip. 133 (6), 126-129 [in Ukrainian].
4. Dieter, G. Altenpohl. (1986). Informatization of industry and society: the third industrial revolution. *International Journal of Technology Management*, 1:3-4, 327-340 [in English].
5. Everett, M. Rogers. (2000). Informatization, globalization, and privatization in the new Millenium. *Asian Journal of Communication*, 10:2, 71-92 [in English].
6. Goncharov, V. N. (2019). Information in the context of development of information society: social and philosophical analysis. *Informatization of society: socio-economic, socio-cultural and international aspects: materials of the IX international scientific conference on January 15–16*. Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ». P. 5-8 [in English].
7. Jos, De Mul. (1999). The informatization of the worldview. *Information, Communication & Society*, 2:1, 69-94 [in English].
8. Morcellini, M. (2008) Digital Media and Socialization. *Digital literacy: tools and methodologies for information society*. Hershey-New York: IGI Publishing. P. 45-66 [in English].
9. Shujuan Wu, Tan Na. Education informatization and university teaching reform. *International Conference on Education Technology and Information System (ICETIS 2013)*. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icetis-13/7986>.

Shmyhol Mykhailo Fedorovych

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National University of Economics
8 Preobrazhenskaya str., Odesa, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1268-2582

Yushkevych Yuliia Serhiivna

PhD in Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National University of Economics
8 Preobrazhenskaya str., Odesa, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-8295-0346

INFORMATION AS A GLOBAL TREND OF THE MODERN INFORMATION SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The relevance of the problem. *The last quarter of the XX century and the first decades of the XXI century passed under the sign of informatization of all spheres of public life, and today no one doubts the thesis that informatization is an objective law of the development of human civilization. Of course, the manifestations of this pattern are so large-scale that they do not have any final concrete definition, but one thing is beyond doubt: informatization brings to the forefront of the development of history those states and peoples, mentality, and not only the technological life of which is most tuned in to universals XXI century and its needs. The purpose of the article is a socio-philosophical*

*study of the essence and role of informatization as a global trend of modern social development. **The methodological basis** of the study is determined by the set goal and objectives of the work and is characterized by the application of theoretical principles of the dialectical combination of analysis and synthesis, historical and logical approaches, comparison and analogy, as well as hypothetical-deductive, comparative, structural-functional and hermeneutic methods. **Research results.** It was concluded that informatization is a process in which new communication technologies are used as a means of promoting socio-economic development as a nation gradually acquires the status of an information society, including mediatization, computerization and intellectualization, has a dual nature – is a means of increasing labor productivity and an important part of a person's social life, determines the formation of an informational worldview and informational thinking of a person, contributing to the acquisition of a new identity by a person – informational. It is emphasized that in the information age, the need is actualized not only to protect spiritual and moral traditions, but also to respond in a timely manner to the challenges of the time, to direct knowledge to solve the problems facing humanity. It is emphasized that the idealization of any of the components of the modern social system, in particular education or mass communication media, is erroneous, one should follow the path of convergence – harmonious interaction between the institution of education and the latest media to achieve a common goal – adequate socialization of the individual in the information society.*

Key words: mass media, informatization, information economy, information society, information technology, education, socio-cultural transformation.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

UDC 300.3+301+930.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.12>**Dobroliubska Yuliia Andriivna**

Doctor of Philosophy, Professor,

Head of the Department of World History and Methodology of Science
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-3564-854X

THE RHETORICAL SUBSYSTEM OF HANS KELLNER'S PHILOSOPHY OF HISTORY

The postmodernist approach focuses on maintaining referentiality, which is threatened with almost complete extinction under the influence of growing interest in rhetoric. Hans Kellner proceeds from White's distinction between history and chronicle: in contrast to chronicle, history must always be narrative, that is, have a known "beginning-middle-end" structure. In the narrative is the necessary selection and organization of facts, and the description of facts is figuratively coded so that their interpretation becomes a "harvest" of their meanings. H. Kellner believes that modern philosophy of history should carry out a general re-certification of rhetorical philosophy of history, that the structuring of rhetorical codes is a fundamental characteristic of the discursive work of the historian. He balances on the distinction between history and literature, fact and fiction, and emphasizes that postmodernist philosophy of history, studying issues of historical representation, is united by an interest in the text of history, and the text can only be obtained by "distorting" history. The text should be seen as a means of historical analysis required by historical discourse, and at the same time as an adaptation by which discourse declares itself to be represented by reality. In general, according to H. Kellner, the most important fact of modern historical knowledge is that there are a huge number of different discourses and this avalanche is mainly aimed at studying the past. Modern historical discourse, according to H. Kellner, should not only change our view of the subject, but also add new information and formulate new questions. This ultimately leads to a better understanding and representation of the past. Modern historical discourse does not have a memorializing function, so the risk of historical representation cannot be eliminated, as there are no special forms of representation corresponding to complex historical events such as the Holocaust. Therefore, depending on the type of events, H. Kellner believes, it is necessary to choose the most adequate forms of representation and work in all the diversity and variability of modern historical discourse, in which the dominant, according to H. Kellner, is literary, rhetorical discourse.

H. Kellner's philosophy of history is a rhetorical subsystem of the epistemological postmodernist subsystem of the philosophy of history. Its concept is a rhetorical approach to philosophical and historical research, the structure – literary cognitive structures, the substrate – the category of "reader's letter" and the author's intention.

Key words: *philosophy of history, system of philosophy of history, post-modern subsystem, cognitive strategy, referentiality, rhetoric, textualist argument.*

Problem. During the 1980s–1990s, the postmodern philosophy of history was supplemented by the names of H. Kellner, S. Bann, D. La Capra, L. Gossman, and many others. They focused on the problems of the referentiality and rhetoric of the historical text, the correlation of the text and the context, the historical representation, the professional identity of the historian. According to M. Kukartseva's classification, White's followers form the direction of so-called deconstructivism in postmodernity [1]. Such a division, in our opinion, has no good reason that we will try to prove with a summary of the theories and views of one of the famous and recognized philosophers of history – Hans Kellner.

Purpose. Following the textualist argument, postmodern philosophers of history “transmute much (if not all) of the referential side of history solely to its representational and narrative (interpretative) side, which inevitably destroys the imperative of semantic and eventual materiality, of materiality, eventuality” [2, p. 449]. According to the postmodernists themselves, such a procedure of transmutation is absolutely necessary in philosophical and historical constructions, since it gives the “power over the reader” and opens up to modern historiography “pluralism of new possibilities”, even if all the signs of objectivity of the conducted research disappear. In this situation, history risks its uniqueness for the sake of “referentiality” and “clear and transparent historiographic style”; just to “make the facts speak for themselves”.

In this context, a debate about the nature and effectiveness of the referential approach to narrative is unfolding among postmodern philosophers of history, with the majority advocating the preservation of the referentiality that, under the influence of the growing interest in rhetoric, is almost completely extinct.

Results and discussion. Hans Kellner proceeds in his reflections on White’s distinction between history and chronicle: unlike the chronicle, history must always be narratively narrated, that is, have a known beginning-to-end structure. Kellner emphasizes that the necessary selection and organization of facts takes place in the narrative, and the description of the facts is figuratively coded so that their interpretation becomes the “harvest” of their meanings. “There are other sources in the formation of narratives, taken not from the obvious but from a language that represents the obvious at the semantic level” [3, p. 54]. H. Kellner believes that modern philosophy of history must carry out a general re-certification of the rhetorical philosophy of history. Rhetoric, in his view, is the conduit of freedom, and logic is the tyranny of modern history. H. Kellner praises the “magic imperialism of rhetoric” [3, p. 229] and considers that the structuring of rhetorical codes is a fundamental characteristic of the historian’s discursive work. He is inclined even to refer I. Kant and Z. Freud to the theorists of rhetoric, and believes that in modern philosophy of history, only one issue is not resolved to the end: where is the basis and the beginning of rhetorical ciphers – in the language of narrative or in the nature of man. Historical texts only take on the desired form in connection with the construction of many rhetorical structures. Rhetoric is needed, it is an uprising “against the authoritarian discourse of reality”, “truth and reality” are today, H. Kellner believes, a dangerous weapon of our time [3, p. 190].

In his view, White’s emphasis on the significance of imagination in historiographical work marked not only a new round of debates in historical science, but, more importantly, emphasized the power and legitimacy of imagination in the profession of historian itself. The need for constructing rhetorical structures is inspired, in Kellner’s view, by our in-depth understanding of the distinction between what we mean and the texts we write. However, there is a small problem here: “Tropologically read is a very difficult thing, but being read tropologically is almost an insoluble task” [3, p. 301]. It is in this sense that, in the works of Derrida and P. de Man, among other things, it is declared impossible not only to read but also to write. The excessive apology of rhetoric led Derrida and de Man to the contrary: to formulate fundamental theoretical concepts that could make theoretical history possible, but instead threatened to destroy it. What happened in White’s essay “The Moment of the Absurd”: Rapture Turns History into Literature [4, p. 237].

H. Kellner agrees that modern literary theories determine the intellectual basis of history and the philosophy of history, that the parallels between realism in history, literature and the fine arts have become the basis of historical work, and, with all sympathy for rhetoric, tries to avoid it. In his view, history can and should use literary concepts, but still remain history and always identify as such. The means of fulfilling this requirement is to maintain and maintain referentiality. The fascination with the literary aspects of historical work, pantextualism, leads to the disappearance of referentiality, that is, the loss of a sense of objectivity of real relations in the world, and in the world of history in particular.

It should be noted that H. Kellner himself balances on the verge of distancing history and literature, fact and fiction, and practically comes close to denying referentiality in the general flow of historio-

graphical reflections. Sensing this, H. Kellner focuses on the phenomenon of “textualism”, which, he believes, virtually annexes all modern historiography and raises a number of serious problems. The main one, H. Kellner believes, is the problem of historical representation as a problem of reproducing primary semantic content in secondary forms of text. In *Kellner Language*, Kellner emphasizes that postmodernist philosophy of history, by examining issues of historical representation, is united by interest in the text of history, and that text can only be obtained through “distortion”. A story is always a historian’s construct, but if we focus solely on the text without noticing the real content, we will get a description of the historical events “distorted”. According to H. Kellner, the text should be regarded as a means of historical analysis, demanded by historical discourse, and at the same time as an adaptation by which discourse proclaims itself as represented reality.

In this regard, Kellner’s solution to the problem of Holocaust representation, one of the most sought after topics in history, is of great interest. and the philosophy of history. This interest is inspired by postmodernism with its attention to the study of “small” situations, fragments of something more general. Due to the unprecedented scale and means of annihilation for the modern civilization, the difficulty and often insolubility of the ethical side of the case (one cannot destroy the opinion of some of the people about the unconditional correctness of the action caused by the Nazis) representations of similar historical events. H. Kellner addressed this issue in the article “What will never happen again happens again” [5]. He begins by saying that the words “never again is now” in themselves represent “a powerful expression of contradictions and discontinuities, paradoxes, and avenues of representation. <...> The notion of non-repetition (never again) is filled with eternal present (is now) and raises questions. of a temporal nature that is difficult to answer” [5, p. 127].

According to H. Kellner, no formal linguistic understanding of these words can do more than merely hint at their possible belonging to a particular type of linguistic discourse. And revealing the semantic content of these words is a huge task. Suffice it to say that this phrase, despite its non-imperative linguistic discourse, forces “someone” to decide that “something” should not be repeated again. This “someone” is a Jew at first, and the “something” is the Holocaust. H. Kellner believes that the Bible’s imperative of memory, *Zakhor*, is involved in these words: “And you will remember that you were a slave in the land of Egypt, and the Lord your God brought you out from there with a mighty hand and an outstretched arm; therefore the Lord commanded you, Your God, celebrate the Sabbath day” (5:15) [6].

This command to remember a past event is framed as an imperative to observe and keep the day holy, the ritual present as a figure of eternity. Earlier biblical requirements for observing the Sabbath, such as Exodus, do not contain the historical memory imperative. It appeared as a kind of a replay point: “remember Saturday, again”. This repeated historical memory, (the recitation-definition) that is recounted by each Jewish Passover, has a specific function – to remind the Jews of the past to avoid its recurrence. The tension between the call to celebrate and the command to remember, evoked by the words “never again”, is, H. Kellner believes, the essence of the problem of historical representation of the Holocaust. The word “now” (“again”) creates the present over events that should not be repeated, hence the misrepresentations of these events. In the representation of the past, there is often a threat of anti-historicism as a result of the unintentional distortion of historical credibility due to differences in the mentality of people of different historical eras; attribution to past events of such values and roles that they did not have before the events of the present. The immediate past is difficult to represent because it is “still a life of its own”.

In his time, A. Danto, exploring the structure of narrative proposals, formulated a thesis about the fundamental incompleteness of the historical interpretation of the past. In contrast, Michael Oakeshott believed that the past of history is an “irreversible present”, even if it is of little or no value [7] at the moment. The past is simply the present, because it is part of our collective experience, and it is always in the present.

The past, according to M. Oakeshott, should generally become a present before it becomes and becomes a historical fact. If you accept Oakeshott’s thesis, then the problem of historical representation will disappear, since it is easier to represent the present. V. Mezhyuev, for example, writes:

“To be a historical fact means to have <...> the value of the present <...> the main question that excites the philosopher in his reflections on history – who we are in history and what is present in the endless turn of historical events” [8, p. 86]. It is from these positions that the followers of post-modernism approach the problem of historical representation, although in the future it is difficult not to fall prey to their own individual (scientific, aesthetic and social) tastes and preferences, and, based only on them, to choose the most important and necessary.

This is what H. Kellner is referring to when it comes to the power of the needs of today that weigh on the process of historical representation. He believes that if we are aware of the reality of these needs and the reality of the desires of the present in the representation of the past, then we are open to the contrast between the historical weight of the present events and the historical weight of the desires of the present, which cannot be expressed in words. At the same time, this contrast, such as a sense of balance between the Holocaust itself and any interest in it, leads to a search for a limited representation of the Holocaust, and the limitation of representation is, in turn, a limitation of the desire of the present.

On the other hand, the historical weight of the Holocaust adds to the libidinal aspects of representation: the sense of guilt arises in any case, it is only a complaint, eyewitness testimony or a style of presentation. The first is banal, the second is unreliable, and the third is too aesthetic. We are a historical society, so in order to live in the memory of the community, the Holocaust must be represented historically. To do this, it was ritualistic to remind the Holocaust once a year, as a reminder on Pace to honor the Sabbath. “Memorization should be in language” [5, p. 129] because if reminders take the form of photographs or museum objects, their meaning will still depend on the discourse that articulates them. Language, linguistic, colloquial, discursive reminders destroy memory, leave only facts. H. Kellner understands that there is some risk of giving the Holocaust a “free discussion of discourse”, but he fears that this risk is equal to his potential success in the Holocaust’s historical representation.

Before explaining his point of view, H. Kellner suggests looking at other options. First, to the memories of eyewitnesses. Listening to eyewitnesses, according to H. Kellner, is identical to the process of viewing photos described by R. Bart. Someone looks at the photo of Jerome Bonaparte and thinks that his eyes have seen the emperor, and someone listens to the eyewitness of Babi Yar and thinks that his eyes have seen the shooting of thousands of people. The text in this case is written not on the page but on the body. Can you then read about the Holocaust? H. Kellner believes that this circumstance exposes the paradoxical, self-destructive nature of the Holocaust representation, which requires special efforts to preserve it. Secondly, H. White considers it indispensable that there is a need for limited discourse about such historical events, namely, the denial of literalism: something must be silenced and presented as “something” as a form of language. To this end, White chose a special linguistic form – the passive – in grammar of ancient Greek as a possible way of evading the subject’s unwanted invasion of an event [9, p. 48]. In this linguistic form, it is assumed that the subject is already involved in the action (event) that he wants to represent. The rhetorical nature of the liability confirms the disappearance of the author or any view that exists outside the text. According to White (and H. Kellner agrees here), the ability of a particular form of language to represent historical events is a sign of a new type of philosophy of history.

H. Kellner is convinced that the Holocaust has a distinctly modernist nature, and the real effect of its representation can only be achieved within historical discourse. Therefore, in Kellner’s view, for the Holocaust representation, a chronological type of presentation where events actually speak for themselves can be a form of representation. This type of Holocaust representation was proposed by Beryl Lang [10]. In his view, literal representation constitutes an adequate understanding of events. Lang believes that the figurative work of the imagination of the historian conflicts with the individuality of historical events, and that the chronicles reduce the risk of any historical representation and are the basis of historiography, that is, logically historical narrative always goes after the chronicle.

H. Kellner is convinced that White did not consider the historical narrative to the fullest extent possible. A lost element in all discussions about the historical representation of the Holocaust is the reader himself. The reader is “anyone who has experience of representing some part of the past:

a Holocaust researcher or student who learns about it at school or the media, or just someone who has a vague sense that “everyone knows” that Hitler made the Jews “something bad”. Any deliberate representation of the Holocaust will have an appropriate audience” [5, p. 140]. This audience is always the imaginary and often unconscious construction of the author himself; he always accurately grasps the purposeful power of representation. “If the author is successful in the work, it is generally because he can invent in his imagination an audience that he knows not from ordinary life, but from the experience of previous writers who invented his audience, in turn, using information from previous authors, and so to the beginning of the written narrative” [11, p. 78].

Conclusions. We summarize the elements of innovation and the preservation of tradition in Kellner’s ideas. Creating events means creating a reader who can recognize the event “as an event” and, when presented, can follow its logic according to the conditions of its reading. The reader himself designs the events, often in opposition to the official actions and intentions of their principled participants. The reader knows the plot that constitutes events of a certain type, and refuses to acknowledge for the events anything else that happens within the known description. The reader always imitates the notion of historical identity. For example, the Second World War was named precisely because the reader had experience of a similar historical story (the First World War). Similarly, the armed conflict in Korea became the Korean War, despite all attempts by US diplomacy to portray it as a police action, similarly to the Vietnam and Chechen war. The reader follows his or her individual and social experience, knowledge, which in this case can be called a sense of historical identity. The formation of the reader’s attitude to the event is influenced not by the immediate impression of the event, which may not be at all, but by the impression of a purely cognitive, a priori, which can still be called secondary historical creativity. The image of this event is as if it is “planting” on an invariant image of “something like that” and the act of identification is taking place. And since the history of mankind reproduces a great number of repetitions of transformations (farce and tragedy) of original events, in themselves small, the philosophical-aesthetic conception of historical reconstruction and representation offered by H. Kellner is not so implausible.

In the case of the Holocaust, the genocide of one people by another is a rare phenomenon in world history, so the associative reorientation of the reader’s consciousness from a particular subject to its generalized essence is not difficult here. Rhetorical techniques – epithets, metaphors, allegories and others sublimate the process of Holocaust representation from external objectivity to its historical and cultural construction. In addition, the Holocaust consists of separate events – Babi Yar, the Warsaw Ghetto, Auschwitz, etc. The essence of such an event, of course, lies not in the depiction of its individual forms and parts, but in the filling of what is called the general picture – the Holocaust. It is based on the imaginative systems of Japanese Kangi poetry and the painting of the suibokug, the elements of the gozan bunghei (Five Mountains art). In these systems, which originate in Taoism, the main influence on creativity is not a visual-spatial impression, but a literary impression. The actual observation of nature is not as important as the contemplation of this nature in the “picture of the heart”, when without seeing things, one can penetrate into their essence. In this sense, the creation of events is equal to the creation of the reader, as the creation of a work of art is equal to the creation of its viewer and vice versa. We think that H. Kellner, in creating the concept of the letter reader, followed the logic in something similar to just described.

However, no author can be completely sure of his or her reader. H. Kellner emphasizes that the rhetoric ensures the reader’s loyalty to a certain vision of the subject (comedy, tragedy), but the existence of social codes cannot be ignored. They are given to better understand the nature of the events described, as well as to regulate the relationships between the various components of historical work: factual material, the author’s intent, the discourse that controls the author’s intention, and the reader’s expectations of the audience. Together, the formal possibilities of rhetoric and the possibility of social codes, a kind of referential reference, create the real credibility of the events represented. Especially those events, that seem at all incompatible with reality, such as the Holocaust. In this sense, the word «never again is now» is a rhetorical expression of our transcendent belief in the eradication of evil, and this is what makes the Holocaust one of the central events of recent history.

In general, H. Kellner believes, the most important fact of modern historical knowledge is that it has a huge number of different discourses, and this avalanche is mainly aimed at exploring the past. Contemporary historical discourse, H. Kellner believes, should not simply change our view of the subject, add new information and formulate new questions. “With every successful historical work, things must change if the profession works the way it should” [5, p. 141]. In the end, it leads to a better understanding and representation of the past. Contemporary historical discourse does not send memorializing functions, so one cannot escape the risk of historical representation, since there are no special forms of representation corresponding to complex historical events such as the Holocaust. Therefore, depending on the type of events, H. Kellner believes, we must choose the most appropriate forms of representation and work in all the variety and variability of contemporary historical discourse, in which, in Kellner’s view, literary, rhetorical discourse is dominant.

BIBLIOGRAPHY

1. Кукарцева М.А. Современная философия истории США. Иваново : Ивановский государственный университет, 1998. 215 с.
2. Berkhofer R.F. The Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice. *Poetics Today*. 1988. № 8. P. 435–452.
3. Kellner H. Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked. Madison : University of Wisconsin Press, 1989. 339 p.
4. White H. The Absurdist Moment in Contemporary Literary Theory. *Tropics of Discourse* / H. White. Baltimore, 1978. P. 223–290.
5. Kellner H. “Never Again” is Now. *History and Theory*. 1994. № 2. P. 127–144.
6. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську перекладена. 988–1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні / пер. І.І. Огієнка. Київ : Місійне товариство «Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст», 1992. 1528 с.
7. Oakeshott M. Experience and its Modes. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 346 p.
8. Межуев В.М. Философия истории и историческая наука. *Вопросы философии*. 1994. № 4. С. 74–86.
9. White H. Historical Employment and the Problem of Truth. *Probing the Limits of Representation: Nazism and the “Final Solution”* / ed. by S. Friedlander. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1992. P. 37–54.
10. Lang B. *The Future of the Holocaust: Between History and Memory*. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1999. 198 p.
11. Ong W.J. The Writer’s Audience Is Always a Fiction. *Interfaces of the Word: Studies in the Evolution of Consciousness and Culture*. Ithaca : Cornell UP, 1977. P. 53–81.

REFERENCES

1. Kukartseva, M.A. (1998). *Sovremennaya filosofiya istorii SSHA* [Contemporary philosophy of US history]. Ivanovo: Ivanovskiy gosudarstvennyy universitet [in Russian].
2. Berkhofer, R.F. (1988). The Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice. *Poetics Today*, no. 8, pp. 435–452 [in English].
3. Kellner, H. (1989). Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked. Madison: University of Wisconsin Press [in English].
4. White, H. (1978). The Absurdist Moment in Contemporary Literary Theory. *Tropics of Discourse* / H. White. Baltimore, pp. 223–290 [in English].
5. Kellner, H. (1994). “Never Again” is Now. *History and Theory*, no. 2, pp. 127–144 [in English].
6. Ohiienko, I.I. (transl.) (1992). *Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu: iz movy davnoievreiskoi y hretskoi na ukrainku perekladena*. 988–1988. Yuvileine vydannia z nahody tysiacholittia khrystianstva v Ukraini [The Bible, or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments: Translated from the Hebrew and Greek languages into Ukrainian. 988–1988. Anniversary edition on the occasion of the millennium of Christianity in Ukraine]. Kyiv: Misiine tovarystvo “Nove zhytia Ukraina, Kempus Kruseid for Kraist” [in Ukrainian].

7. Oakeshott, M. (1985). *Experience and its Modes*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
8. Mezhuiev, V.M. (1994). *Filosofiya istorii i istoricheskaya nauka* [Philosophy of History and Historical Science]. *Voprosy filosofii*, no. 4, pp. 74–86 [in Russian].
9. White, H. (1992). Historical Employment and the Problem of Truth. *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution"* / ed. by S. Friedlander. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, pp. 37–54 [in English].
10. Lang, B. (1999). *The Future of the Holocaust: Between History and Memory*. Ithaca, NY: Cornell University Press [in English].
11. Ong, W.J. (1977). The Writer's Audience Is Always a Fiction. *Interfaces of the Word: Studies in the Evolution of Consciousness and Culture*. Ithaca: Cornell UP, pp. 53–81 [in English].

Добролюбська Юлія Андріївна

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-3564-854X

РИТОРИЧНА СУБСИСТЕМА ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ХАНСА КЕЛЛНЕРА

Постмодерністський підхід сконцентровується на тому, щоб зберегти референціальність, якій під впливом наростаючого інтересу до риторики загрожує майже повне зникнення. Ханс Келлнер виходить зі встановленої Уайтом дистинкції історії та хроніки: на відміну від хроніки історія завжди має бути оформлена наративно, тобто мати відому структуру «початок – середина – кінець». У наративі відбувається необхідна селекція й організація фактів, а опис фактів фігуративно закодований так, що їх інтерпретація стає «жнивими» їх значень. Х. Келлнер вважає, що сучасна філософія історії повинна здійснити загальну ре-атестацію риторичної філософії історії, а також що структуризація риторичних кодів є фундаментальною характеристикою дискурсивної роботи історика. Він балансує на межі дистинкції історії й літератури, факту і вигадки та підкреслює, що постмодерністська філософія історії під час вивчення питання історичної репрезентації об'єднана інтересом до тексту історії, а текст може бути отриманий тільки завдяки «викривленню» історії. Текст повинен розглядатися як засіб історичного аналізу, що вимагається історичним дискурсом, і водночас як пристосування, яким дискурс проголошує себе репрезентованим реальності. Загалом, як вважає Х. Келлнер, найбільш важливий факт сучасного історичного знання полягає в тому, що в ньому існує величезна кількість різних дискурсів, і ця лавина переважно спрямована на дослідження минулого. Сучасний історичний дискурс, на переконання Х. Келлнера, повинен не просто змінювати наш погляд на предмет, а й додавати нову інформацію та формулювати нові питання. Саме це зрештою веде до кращого розуміння й репрезентації минулого. Сучасний історичний дискурс не виконує меморалізуючі функції, тому позбавитися від ризику історичної репрезентації не можна, оскільки немає спеціальних форм репрезентації, що відповідають складним історичним подіям, подібним до Голокосту. Тому необхідно, як вважає Х. Келлнер, залежно від типу подій вибирати найбільш адекватні форми репрезентації та працювати в усьому різноманітті й мінливості сучасного історичного дискурсу, у якому домінуючим, на думку вченого, є все-таки літературний, риторичний дискурс.

Філософія історії Х. Келлнера є риторичною субсистемою епістемологічної постмодерністської підсистеми філософії історії. Її концептом є риторичний підхід до філософсько-історичних досліджень, структурою – літературознавчі когнітивні структури, а субстратом – категорії «письмо читача» та «авторська інтенція».

Ключові слова: філософія історії, система філософії історії, постмодерністська субсистема, когнітивна стратегія, референціальність, риторика, текстуальний аргумент.

УДК 316.3:316.422]:316.72

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.13>**Кириленко Катерина Михайлівна**

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії і педагогіки
Київського національного університету культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3303-3947

МІКРОКУЛЬТУРНИЙ ТА МАКРОКУЛЬТУРНИЙ РІВНІ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «ІННОВАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО»

Актуальність проблеми. Нагальність вивчення інноваційної культури з метою формування відповідного запиту сучасності рівня її розвитку в суспільстві актуалізує необхідність встановлення рівнів інноваційної культури та пошуку показників їхнього розвитку. В умовах формування концепту «інноваційне суспільство» нагальним є встановлення факторів, що впливають на цей процес, та вивчення основоположного структурного компонента такого типу суспільства, яким є інноваційна культура. **Метою статті** є пошук критеріїв розвитку інноваційної культури на мікро- та макрокультурному рівнях її існування як необхідної умови формування інноваційно орієнтованого суспільства. Завдання дослідження полягає в аналізі мікрокультурного та макрокультурного рівнів інноваційної культури, встановленні чинників, що впливають на їх формування, пошук факторів, через які виявляють себе зазначені рівні інноваційної культури. **Методологічну основу** дослідження визначає системно-структурний підхід, який формують методи системного й теоретичного аналізу, порівняння, екстраполяції в поєднанні з абстрагуванням та аксіоматичним методом. Наукова новизна дослідження полягає у вивченні показників рівнів розвитку інноваційної культури як суспільного явища, що є змістоформуючим чинником інноваційного суспільства. **Результати дослідження.** У межах проведеного дослідження було встановлено, що мікрокультурний рівень інноваційної культури залежить від адаптованості особистості до змін, освіченості та поінформованості, розвитку когнітивних здібностей, емоційного інтелекту, від рівня її інформаційної культури та комунікаційного потенціалу, а також готовності до перманентної освіти, зокрема в напрямі вдосконалення зазначених чинників. Макрокультурний рівень інноваційної культури залежить від аксіологічних модусів суспільного поступу та усталених у суспільстві пріоритетів, наявного в суспільстві ставлення до традиційного та нового, від рівня толерантності та діалоговості суспільства. Макрокультурний рівень інноваційної культури формується на основі мікрокультурного рівня та водночас впливає на його становлення. Мікро- та макрорівні інноваційної культури є стрижневими компонентами формування інноваційного суспільства, доміантними характеристиками якого є рівень розвитку науки, освіти та їхньої інфраструктури, культивована в ньому культура поширення і примноження інновацій і знань. Культурфілософський аналіз визначається як пріоритетний у вивченні інноваційно зорієнтованого суспільства.

Ключові слова: мікрокультурний рівень інноваційної культури, критерії інноваційності особистості, макрокультурний рівень інноваційної культури, інноваційне суспільство, характеристики інноваційного суспільства.

Вступ. Динаміка інноваційних процесів, що стрімко зростає в сучасному суспільстві, загострює питання формування інноваційної культури як у контексті особистісного та професійного становлення окремих індивідів, так і в площинні суспільного розвитку. Інноваційна культура, що є характеристикою особистості, яка пов'язана з її особистісним та професійним самовизначенням, та формою сучасної культури, що є втіленням інноваційного потенціалу сьогодення в напрямі до перманентного оновлення усіх сфер життя, творення нових технологій та обґрунтування нових світоглядно-методологічних принципів, має спільні ознаки, які можливо відстежити на двох вказаних рівнях її буття, які науковці, зокрема, С. Яголковський, маркують як «мікрокультурний» та «макрокультурний» [8].

Метою статті є пошук критеріїв розвитку інноваційної культури на мікро- та макрокультурному рівнях її існування як необхідної умови формування інноваційно орієнтованого суспільства. **Завдання дослідження** полягає в аналізі мікрокультурного та макрокультурного рівнів інноваційної культури, встановленні чинників, що впливають на їх формування, пошуку факторів, через які виявляють себе зазначені рівні інноваційної культури. **Методологічну основу дослідження визначає** системно-структурний підхід, який формують методи системного та теоретичного аналізу, порівняння, екстраполяції у поєднанні з абстрагуванням та аксіоматичним методом.

Результати. Мікрокультурний рівень інноваційної культури виявляє себе в контексті особистісного становлення індивіда та формування міжособистісної комунікації, до якої він долучається в міру власної приналежності до певної соціокультурної групи (колектив, галузь, суспільство; регіональне, культурне, релігійне, політичне, громадське тощо середовище). На цьому рівні інноваційна культура зазнає впливу наступних чинників: особистісна адаптованість людини до змін; ступінь консерватизму (і, відповідно, готовності до засвоєння нового) та відкритості особистості; стан її освіченості та поінформованості (який забезпечує наявність світоглядних переконань, формування інноваційних цінностей, усвідомлення місця інновацій у сучасному суспільстві та формує належну науково-теоретичну основу їх впровадження); розвиток когнітивних здібностей (що забезпечує інноваційне відношення до дійсності, здатність до нестандартного мислення та є основою продукування власних інновацій); здатність до перманентної освіти та готовність постійно вдосконалювати свою освіту в різний спосіб – формально, неформально, інформально; показник інформаційної культури особистості (який є свідченням уміння особистості працювати з інформацією та існувати в умовах інформаційного простору); її комунікаційний потенціал (що враховує ступінь індивідуалізму і здатність до участі в різних формах соціокультурної комунікації), готовність до взаємодії та співпраці з іншими; стан розвитку емоційного інтелекту особистості, який є вкрай важливим із урахуванням того факту, що все нове викликає емоційну нестабільність (у найширшому діапазоні емоцій – від роздратування до ейфорії); а також здатність до самомотивації в напрямі вдосконалення зазначених чинників. Визначення мікрокультурного рівня інноваційної культури здійснюється шляхом встановлення інноваційності (креативності) окремих особистостей із залученням різноманітних методик, що активно використовуються в психології та педагогіці.

Інноваційність особистості є показником мікрокультурного рівня інноваційної культури. С. Яголковський визначає наступні види особистісної інноваційності: когнітивна та сенсорна інноваційність (перша передбачає готовність особистості отримувати задоволення від вивчення нового, отримання раніше відсутнього досвіду, уміти сприймати та творчо доопрацьовувати наявне, друга – здатність отримувати задоволення від реалізації своєї потреби в новизні, від наявності ризику, додання складнощів, ситуації пошуку, стану динамічного існування тощо), вроджена та реалізована інноваційність (перша є здатністю особистості приймати нове незалежно від думок чи досвіду інших, друга – наслідок взаємодії особистості з іншими членами суспільства в контексті формування відношення (свого та інших) до інновацій) [8].

Мікрокультурний рівень інноваційної культури пов'язаний із макрокультурним рівнем взаємооберненими впливами та тісними взаємозв'язками: мікрокультурний рівень формується під впливом тих ціннісних домінант, норм та встановлених правил, що мають місце на макрокультурному рівні, так само останній створюють окремі індивіди та реальна комунікативна практика, що характеризує певний соціокультурний простір. Той факт, що культура суспільства існує і на особистісному рівні, робить диференціацію мікрокультурного та макрокультурного рівнів інноваційної культури подекуди досить гнучкою. Взаємозв'язки інноваційної культури на мікро- та макрорівні обумовлені не лише логікою взаємодії та співіснування зазначених зрізів, але й тими спільними рисами, які інноваційна культура має незалежно від того, йдеться про інноваційну культуру особистості, чи суспільства загалом.

Макрокультурний рівень інноваційної культури виявляє себе шляхом формування світоглядних принципів, методологічного інструментарію, аксіологічних орієнтирів, організацій-

них моделей, що визначають культуру на тому або іншому історичному чи територіальному відтинку, у межах певної соціокультурної групи чи середовища (колектив, галузь, суспільство, регіональне, культурне, релігійне, політичне, громадське тощо) та на основі яких формується інноваційна культура особистості. Макрокультурний рівень інноваційної культури визначають ціннісні домінанти та усталені звичаї певного етносу (-ів), що проживає (-ють) на тій чи іншій території; культурфілософська парадигма, яка визначає тип мислення та стиль поведінки, який репрезентує певна культура; культурна традиція, що є домінуючою в суспільстві; пріоритети, що формують національну ідею, окреслюють перспективи розвитку нації та завдання, пріоритетні для їх досягнення; встановлені моделі стосунків між людьми в суспільстві та людей із структурами суспільства; релігійні настанови, які важливі для членів суспільства, взаємодія світського та релігійного в межах певного соціального утворення; відношення до традиції та новаторства, до нового та динаміки його впровадження, яке є усталеним у певному суспільному цілому; гендерні, расові, конфесійні та інші диференціали, що визначають будь-яке суспільне утворення як питомо гетерогенне, моделі їх співіснування в напрямі подолання різних форм сегрегації та створення комунікативного суспільного простору.

Визначити стан макрокультурного рівня розвитку інноваційної культури значно складніше, ніж встановити рівень особистісної інноваційності. Втім, такий аналіз науковцями здійснюється. Для прикладу, економіст Ю. Шипуліна «визначення рівня стану інноваційної культури» пропонує «здійснювати з урахуванням принципу Парето ((Vilfredo Pareto – прим. авт.) (20/80) (згідно з даним принципом, в основі 80% того, що стається, лежить лише 20 % причин, які мали місце – прим. авт.) та шкали АВС-аналізу (50/80/100)» [7], дослідницею «розроблено теоретико-методологічні та методичні засади аналізу стану інноваційної культури суспільства як складової макросередовища» [7]. Варто зазначити, принцип Паретто «20 на 80» лежить в основі АВС-аналізу, а сам принцип значною мірою є приблизним та науково не доведеним.

Універсальних критеріїв та загально визначених методик з встановлення рівня розвитку інноваційності суспільства немає, є натомість індекси інноваційності, зокрема: Global Innovation Index, Bloomberg Innovation Index. Маркерами позначення стану розвитку інноваційної культури на макрорівні в контексті культурфілософського підходу до її вивчення можуть бути наступні показники: характер відношення до традиційного та нового, що є домінуючим у певному суспільстві, готовність суспільства до сприйняття власної гетерогенності, до діалогу та колаборації різних ідей, а також їхніх носіїв, та соціальний зріз суспільства в контексті оцінювання «інноваційного портрету» його членів.

Макрокультурний рівень інноваційної культури формує світоглядно-методологічне підґрунтя інноваційного суспільства. «Вперше визначення інноваційного суспільства було надане в декларації Санкт-Петербурзького саміту G8 (2006 р. – прим.авт.). У ній вказується, що інноваційне суспільство – «це суспільство, яке на постійній основі шукає, розробляє, впроваджує інновації і за рахунок цього увесь час рухається вперед» [5]. Як зазначає доктор філософських наук Г. Клімова, «вже в 1991 р. англійські дослідники А. Амін (Ash Amin – прим. авт.) і К. Роббінс (Kevin Robins – прим. авт.) [1] констатували, що сучасна індустріальна система, що ґрунтується на інноваціях, є новим вираженням локальної і глобальної динаміки» [4]. Концепт «інноваційне суспільство» є не достатньо вивченим, разом з тим його науковий обіг з роками зростає.

Економісти Г. Мохонько та Н. Сімченко говорять про «чинники розвитку інноваційно орієнтованого суспільства» та класифікують їх «таким чином: за характером впливу: зовнішні (екзогенні), внутрішні (ендогенні); за функціональними ознаками: законодавчі, науково-технічні, економічні, інформаційні, інституційні, соціальні, інфраструктурні, культурні, екологічні, організаційно-управлінські; за рівнем формалізації результатів впливу: формальні, неформальні; за рівнем економічного впливу: макровпливу, мезовпливу, мікрое впливу, нановпливу» [6].

Попри цілком обґрунтований та вкрай необхідний економічний контекст вивчення інноваційного суспільства, вкрай нагальним є культурфілософський аналіз його домінант. «Представлення інноваційного суспільства в якості об'єкта соціально-філософського пізнання забез-

печує можливість екстраполяції тенденцій розвитку соціальних процесів, що відбуваються в інноваційному суспільстві, а отже вивчення принципів і закономірностей його розвитку» [3].

Концепт «інноваційного суспільства» та соціально-філософський ракурс його вивчення актуалізує розгляд питання про сутнісні ознаки інноваційної культури як його стрижневого компонента на усіх рівнях (макро- (рівень державних установ та політичних інститутів), мезо- (рівень організацій та установ) та мікрорівні (особистість та її найближче оточення)) та підсистемах (економічній, політичній, соціальній та культурній) [2]. Як зазначають науковці, «інноваційне суспільство відрізняється складністю та специфічністю. Воно володіє певним онтологічним контуром, представленим соціальними відносинами, що мають мережевий характер і радикально змінюють соціум у ході соціоінноваційного розвитку. Змістом соціальних відносин у цьому випадку виступає виробництво й використання інновацій. Для інноваційного суспільства властиві гарно організовані та фінансовані освіта й наука, орієнтація на творчий потенціал особистості, соціальних прошарків і груп, розвинена інфраструктура поширення знання» [3].

Результати дослідження. У межах проведеного дослідження було встановлено, що мікрокультурний рівень інноваційної культури залежить від адаптованості особистості до змін, освіченості та поінформованості, розвитку когнітивних здібностей, емоційного інтелекту, від рівня її інформаційної культури та комунікаційного потенціалу, а також готовності до перманентної освіти, зокрема в напрямі вдосконалення зазначених чинників. Макрокультурний рівень інноваційної культури є відображенням аксіологічних модусів суспільного поступу та усталених в суспільстві пріоритетів, наявного в суспільстві відношення до традиційного та нового, рівня толерантності та діалоговості суспільства. Макрокультурний рівень інноваційної культури формується на основі мікрокультурного рівня та водночас впливає на його становлення. Інноваційна культура на макрокультурному рівні залежить від світоглядно-методологічних принципів окремих особистостей, етнічних, релігійних, професійних та інших утворень, до яких вони належать та ціннісні принципи яких репрезентують. Водночас усталені в суспільстві принципи інноваційності, настанови на вдосконалення та розвиток впливають на формування інноваційної культури його членів. Стан розвитку інноваційної культури на макрорівні тим вищий, чим більш укоріненими в суспільстві є засади толерантності, діалогічності, відкритості. Мікро- та макрорівні інноваційної культури є стрижневими компонентами формування інноваційного суспільства, домінантними характеристиками якого є рівень розвитку науки, освіти та їхньої інфраструктури, культивована суспільством культура поширення і примноження інновацій та знань. Концепт «інноваційне суспільство» перебуває у стані формування та потребує більш глибокого науково-теоретичного вивчення. Водночас у контексті розроблення цього поняття доречно говорити про інноваційно орієнтоване суспільство як таке суспільне утворення, у якому рівень споживання та продукування інновацій є високим та таким, що постійно зростає, а ціннісні пріоритети та світоглядні переконання, що культивуються більшістю його громадян, формуються на засадах інноваційності, перманентної освіти, самовдосконалення особистості та перманентного суспільного поступу. У зв'язку з цим повноти свого вивчення концепт «інноваційне суспільство» здобує лише у разі залучення до його вивчення арсеналу культурфілософських студій та методології гуманітарного знання.

Висновки. Засадничі підвалини концепту «інноваційне суспільство» сформовані на основі ключових ознак інноваційної культури, що є його змістоформуєчим чинником. Інноваційна культура розвивається на мікро- та макрорівнях, кожен з них має як свої особливості репрезентації, так і спільні наскрізні ознаки. Предметом окремих подальших досліджень має стати аналіз впливу аксіологічних принципів інноваційної культури на формування окремих компонентів соціальної системи інноваційного суспільства. Окремого вивчення потребує також порівняння концепту «інноваційне суспільство» з іншими, зокрема: «постіндустріальне суспільство» Е. Тоффлера (Alvin Toffler), «технотронне суспільство» З. Бжезинського (Zbigniew Brzezinski), «постмодерністське суспільство» А. Етціоні (Amitai Etzioni), «постекономічне суспільство» Г. Кана (Herman Kahn), «постцивілізаційне суспільство» К. Боулдінга (Kenneth Ewart

Boulding), «постісторичне суспільство» Р. Сейденберга (Roderick Seidenberg), «кібернетичне суспільство» Р. Тіболда (Robert Theobald) та ін., – а також вивчення ролі, яку відводять автори зазначених понять інноваційній культурі у формуванні сучасного суспільства, що визначене ними у той чи інший спосіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Amin A., Robins K. These are not Marshallian times. *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. London, 1991. P. 28–43.
2. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2002. 472 с.
3. Денсжніков С.С. Інноваційні запити сучасного суспільства. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 4. С. 235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rednauk_2015_4_29 (дата звернення: 19.01.2021).
4. Клімова Г.П. Концепт інноваційного суспільства: соціально-філософський дискурс. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1. С. 21–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2016_1_5 (дата звернення: 19.01.2021).
5. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / Клімова Г.П. та ін. ; за ред. Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової. Харків, 2015. 452 с. С. 15.
6. Сімченко Н.О., Мохонько Г.А. Чинники розвитку інноваційно орієнтованого суспільства. *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_48 (дата звернення: 19.01.2021).
7. Шипуліна Ю.С. Інноваційна культура як основа сприятливого середовища інноваційного розвитку організації: методичні засади оцінки. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 1. С. 240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_1_24U (дата звернення: 19.01.2021).
8. Яголковский С.Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2011. С. 147–152.

REFERENCES

1. Amin, A., Robins, K. (1991). These are not Marshallian times. *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. London.
2. Dvoretzka, H.V. (2002). *Sotsiologhiia [Sociology]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Dieniezhnikov, S. S. (2015). Innovatsiini zapyty suchasnoho suspilstva [Innovative demands of modern society]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, no. 4, P. 235. [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rednauk_2015_4_29.
4. Klimova, H.P. (2016). Kontsept innovatsiinoho suspilstva: sotsialno-filosofskiyi dyskurs [The concept of innovative society: socio-philosophical discourse]. *Law and innovative society*, no. 1, pp. 21–25. [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2016_1_5.
5. Atamanova, Yu.Ye., Klimova, H.P. (Eds). (2015). *Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [Conceptual bases of formation of innovative society in Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Simchenko, N.O., Mokhonko, H.A. (2011). Chynnyky rozvytku innovatsiino oriientovanoho suspilstva [Factors of development of innovation-oriented society]. *Economy. Management. Innovations*, no. 2. [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_48.
7. Shypulina, Yu.S. (2013). Innovatsiina kultura yak osnova spriyatlyvoho seredovyscha innovatsiinoho rozvytku orhanizatsii: metodychni zasady otsinky [Innovative culture as the basis of a favorable environment for innovative development of the organization: methodological principles of evaluation]. *Marketing and management of innovations*, vol. 1, P. 240. [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_1_24U.
8. Yagolkovskii, S.R. (2011). *Psikhologiya innovatsii: podkhody, modeli, protsessy [Psychology of innovations: approaches, models, processes]*. Moscow: Izdatel'skii dom Vyshei shkoly ekonomiki [in Russian].

Kyrylenko Kateryna Mykhailivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Philosophy and Pedagogy

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia str., Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-3303-3947

MICROCULTURAL AND MACROCULTURAL LEVELS OF INNOVATION CULTURE IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE CONCEPT OF “INNOVATIVE SOCIETY”

Problem. *The urgency of studying the innovation culture in order to form the level of its development in society corresponding to the demands of modernity actualizes the need to establish the levels of innovation culture and search for indicators of their development. In the context of the formation of the concept of «innovation society» it is urgent to identify the factors influencing this process and study the fundamental structural component of this type of society – the innovation culture.*

Purpose of the article *is to find criteria for the development of innovation culture at the micro- and macro-cultural levels of its existence as a necessary condition for the formation of an innovation-oriented society. The objectives of the study is to analyze the microcultural and macrocultural levels of innovation culture, to identify the factors influencing their formation, to find the factors through which these levels of innovation culture reveal themselves. Methods of the research are determined by the system-structural approach, which is formed by the methods of system and theoretical analysis, comparison, extrapolation in combination with abstraction and axiomatic method. The scientific novelty of the research is to study the indicators of the levels of development of innovation culture as a social phenomenon, which is a content-forming factor of innovative society. Results.* *It was found that the microcultural level of innovation culture depends on the adaptation of the individual to change, education and awareness, development of cognitive abilities, emotional intelligence, the level of their information culture and communication potential, as well as readiness for continuing education, including improvement of the specified factors. The macrocultural level of innovation culture depends on the axiological modes of social progress and the priorities established in society, the existing attitude in society to the traditional and new, the level of tolerance and dialogue of society. The macrocultural level of innovation culture is formed on the basis of the microcultural level and at the same time influences its formation. Micro- and macro-levels of innovation culture are the core components of the formation of an innovative society, the dominant characteristics of which are the level of development of science, education and their infrastructure, the culture of spreading and increasing of innovations and knowledge. Cultural-philosophical analysis is defined as a priority in the study of innovation-oriented society.*

Key words: *microcultural level of innovation culture, criteria of innovative personality, macrocultural level of innovation culture, innovative society, characteristics of the innovative society.*

UDC 141

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.14>**Okorokova Vira Viktorivna**

Doctor of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of the World History and Methodology of Science

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

26 Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0661-4313

HISTORIOSOPHICAL FUNDAMENTALS OF SIMULYACRUM IN THE ROUTE OF THE POSTMODERNISTIC PARADIGM

The article is devoted to the study of the phenomenon of simulacra in the course of historiosophical analysis. The relevance and scientific novelty of this issue is determined by the socio-cultural transformation of modern society. The latter is expressed in the process of virtualization of society as a result of simulation of social reality. The simulacrum in this case is the basis of cognition/construction of the social environment, at the subconscious level forms a social model, the scope of which is a virtual environment.

The methodological basis of the scientific article includes the use of methods specific to the philosophy of history. It is a dialectical method that made it possible to study the simulacrum within the historical genesis of society, the peculiarities of its worldview. Also a transcendental method, which allowed us to consider the category of simulacra at the epistemological level.

The article notes that the simulacrum is a form of knowledge of the world around us, inherent in man. From ancient times we can see its manifestations on the example of the expression of creative activity, especially in, for example, artistic creativity. With the development and improvement of the scientific and technical sphere, simulacra as signs – copies – have found their embodiment in cyberspace, the virtual world. The search for pleasure, the realization of those properties that man has not been able to reveal in historical reality, produces a simulation world that offers a new virtual world created on the basis of reality.

At the ontological level, simulacra become a motive and an element of activity that reproduce the unreal, embody signs in the artificial world, the virtual world. The latter indicates their peculiar temporal characteristic, which speaks of temporality in a certain space. The outlined understanding of simulacra allows the author to emphasize that the postmodern worldview is a conceptual basis in the study of simulacra. The latter in postmodern historiosophy are images – models of a new social reality, representative forms of which are the media, the Internet, social networks, and finally virtual reality as such.

Key words: *virtualization of society, virtual reality, postmodernism, simulacrum.*

Introduction. In modern social reality, the process of materialization of time is increasingly observed. On the one hand, man is in the grip of time, which controls all life processes. On the other hand, she is again trying to put time into the cycle. That is, we are talking about the fact that the space in which modern man is, is differentiated into real and modeled. Everything combines and generates the same consequences, the real meaning disappears, it is replaced by monotonous models designed to give people a guarantee of uniformity and invisibility of their daily existence. In this regard, S. Urazova notes but the deep problem of interaction between media and society was and remains the question of the formation of meanings associated with the content of historical time, clothed in popular media forms [12, p. 417]. The latter are a product of the iconic culture of the information society. That is, we are talking about a simulacrum.

The simulation concept in modern historiosophy occupies a special place. Especially when it comes to studying the simulacrum within the postmodernist paradigm. This is largely due to the fact that the simulacrum is a product of postmodernism, within which the iconic culture is of great importance. Nowadays, we see how a separate type of reality is formed on the basis of simulacrum signs – virtual, which is based on simulation, i. e. the replacement of reality as such. Such modern scientists

as R. Hnatyuk, P. Grechko, O. Danilyan, V. Yemelin, V. Kaftan, E. Kurmeleva, O. Novikova, S. Urazova, studying the simulacrum in the vein of postmodernism, virtualization of society, distinguish its nature, features, importance in the process of virtualization of society.

For example, V. Emelin speaking about virtual reality defines it as an organized space of simulacra – special objects, “alienated signs”, which, in contrast to the copy signs, fix not the similarity, but the difference with the reference reality. In contrast to the actual reality, expressing integrity, stability and completeness, virtual reality is a source of difference and diversity. Thus, virtuality is a phenomenon immanent in the very structure of being, embodying the possibility of creative, generating activity [6].

Other researchers, O. Danilyan and O. Dzoban, note that the reality of the simulacrum masks not the absence of true reality, but of any reality in general. The simulacrum presupposes the existence of some true (illusory) world [4].

R. Hnatyuk and M. Kolinko generally talk about the processes of simularization, which penetrate into all spheres of public life and have a strong influence on the social structure, thereby setting a new basis for material and spiritual values [2, p. 21].

Thus, **the aim of the article** is a historiosophical analysis of the simulacrum within the postmodernist paradigm.

Research methods. The methodological basis of the article includes the use of the following methods: dialectical (provided an opportunity to explain the simulacrum in the historical genesis of worldview), transcendental (enabled the disclosure of the simulacrum through the prism of its formation, expression, which works especially well in modern society in its virtualization).

Results and discussion. It is known that the conceptualization of the simulation concept occurred in the studies of J. Deleuze and J. Baudrillard, who define a simulacrum as a sign that acquires its own being, creates its own reality, and, in fact, brings the very idea of a sign to the point of absurdity, to elimination. It is not even a “centaur of sign and body”. In fact, the simulacrum itself is a body, but a virtual body, i.e. it is just as real as any body that is a referent is real, but it is real virtually. That is why a simulacrum is not a sign in the full sense of the concept of a sign, but it itself can be a reference in relation to the next-order simulacrum representing it. The simulacrum begins where the likeness ends. It is there that virtual reality begins, which is nothing but the space of simulacra [6].

So, J. Baudrillard called postmodernism the era of total simulation. In the situation of the postmodern suspension, if the reality is transformed into a model, the contrast between the action and signs is erased, everything is transformed into a simulacrum – a copy, as if the image is imagined, but in reality it is not a little original. At the thought of a philosopher, the very meaning of reality, say: well, what can be equivalently seen. The same value is determined at once from science, so I postulate that any process can be accurately reproduced in the given minds, and in the promiscuous rational, that postulates a universal system of equivalence (the class is the representative of the transcendental. As a result of the creative process, reality appears – not just those that can be created, but those that have already been introduced into the hyperreality [1, p. 151]. For, for the firmness of J. Deleuze, the food is about those who are real, concrete, or explicit, inconsistently delivered. Difference pass not between the clear and the real, but also go like this and with the trivial camp of speeches, such as her challenges and in which you won't go [5].

Simulacra are the only reality available to us. There is simply no other reality, no other world for us (our feelings and our consciousness). This world becomes simulative or just imaginary for us. The space of the imaginary is the method of constitution that underlies what is commonly called modern social reality. This applies equally to the processes of distortion of reality. Reality signs replace reality, become hyperreality, in which the perception of reality is based not on facts, but on simulations. In connection with the increasing role of the Internet as a means of mass communication, the speed of exchange of simulative constructions is increasing [8, p. 54].

Examining the historical roots of the simulacrum, E. Kurmeleva notes that the simulacrum in the conceptual sense we inherited from Greek culture. Plato's “Simulacrum” is a copy of a copy, and its ontological status is very low. A simulacrum is not a reflection of an original idea, but just a reflection

of a reflection, it copies a thing, which itself is a copy (with one degree or another) of an idea, of eternal and absolute being. The sphere of manifestation of simulacra is, first of all, the sphere of art. They do not deceive, deliberately mislead or create a new reality. Simulacra are artificial images in which the artist reflects what he sees around him. The theory of simulacra is closely related to the theory of mimesis (imitation), which lies at the heart of ancient Greek ideas about art [9, p. 31].

In the epoch of modern times another meaning is assigned to the concept of “simulacrum”. A simulacrum is no longer so much a copy of a copy, an image two steps away from the original, but nevertheless testifying to it, as an illusion, a trick. Simulate – to create appearances, deceive, pretend and even deliberately distort reality. To a large extent, this interpretation was due to a departure from the theory of mimesis, that is, to the refusal to consider art only as an imitation of reality. Nevertheless, the simulacrum continues to be included in a certain common (single) reality for everything and for all.

Since about the end of the 20th century, the term “simulacrum” has become the key for postmodern thinking. In postmodern theories, the interpretation of the concept of “simulacrum” has changed radically, which is associated with the crisis of the theory of representation. The latter is the basis of both the theory of reflection and the theory of mimesis, and, more broadly, the classical approach to language (as a particular system of signs) and the reality that it represents. This theory is based on the principle of correspondence (equivalence) between consciousness and reality, between a copy and an original, between a concept and a thing, between a sign and a referent, etc. A copy does not exist just like that, there is always a sample that it reproduces. If you remove the original (sample), its copy will also disappear. A sign always refers to its referent, indicates a certain reality, of which it is a sign. The value of a sign is not in itself, but precisely in this reality contained in it or standing behind it [9, p. 32].

P. Grechko, considering the history of the emergence of simulacra in Western culture, notes that the individual, the individual has always been considered limited in their affairs and thoughts and therefore can only simulate the existential fullness of the original. The situation was mitigated, but not saved, again consistently changing each other's reasoning that man is a microcosm that embodies the macrocosm, that he is the image and likeness of God, that individual cogito open horizons of the transcendental and therefore universal subproject. Obviously, a microcosm could be equal to a macrocosm only if it were preformist demiurgic. But such an ability and strength in the microcosm in the great cosmocentric world was not [3, p. 29].

Remarkable in this case is the three-level scheme of existence of simulacra in history, proposed by J. Baudrillard in the work “Symbolic exchange and death”. Namely, the scientist proposes a scheme of three levels that replace each other in European civilization from the Renaissance to the present day: forgery – production – simulation. The first-order simulacrum operates on the basis of the natural law of value, the second-order simulacrum – on the basis of the market law of value, the third-order simulacrum – on the basis of the structural law of value. Because simulacra, which are heterogeneous in material, show profound structural and stage similarities, their development does not take place as a gradual and uneven transition, but as a general structural revolution.

At the first stage the sign reflects certain states, at the second – hides a certain situation and passes into the realm of ideology, at the third stage the sign hides the absence of reality, at the last stage the sign begins to exist as an independent whole. Each configuration of the sign is reinterpreted following it and falls into a higher category of simulacra. In the system of each such new stage the integrated system of the previous phase is revealed – as a ghostly, simulated correlation. Each new order of simulacra is subordinate to the previous one.

In this three-member scheme, we can see the asymmetry associated with the heterogeneity of objects that become “samples” for simulacra: if counterfeiting (e. g., imitation of expensive materials) and production (production of serial industrial goods) relate to material things, the simulation is applied faster to processes (simulation of actions, activities) or signs, symbols (simulation of disease, etc.). There is also a zero level of simulation – the level of technology, solutions, independent of the system of signs, symbols or real objects [11, p. 34].

According to J. Baudrillard, the last form of simulation is regulated by code. Code is the main category of structuralists and semiotics, which allows to organize and reduce to spatial forms the “crazy” existence of temporal forms. Thus, J. Baudrillard considers the history of society as a process of population of social reality by erroneous objects, and assumes the role of the exposé of this erroneous reality. To such a worldview basis, the French thinker reduces the simulation project, which interprets the history of society as a system of changing the state of the simulacrum from “true” to “false” [1, p. 35].

In Baudrillard’s understanding, the modern world has lost reality, replacing it with hyperreality. A sign as a symbol of identification and self-reflection becomes a simulacrum passing through 4 stages of its development. At the first stage, a reflection of a certain deep reality occurs, the second stage is represented by the masking and perversion of this reality, the third presupposes the masking of the absence of any deep reality, and the fourth is the loss of any connection with reality, that is, the conversion of the sign into a simulacrum. Postmodern thinkers define simulacrum as a sign that acquires its own being and, in essence, ceases to be a sign. The simulacrum is itself a body, but a virtual body [10, p. 23].

In contrast to actual reality, which expresses integrity, stability and completeness, virtual reality is a source of difference and diversity (or the illusion of such). Simulacra as virtual objects have always been present in various guises in individual and social life and have even been an effective means of influencing the course of history. The desire to create alternative worlds without prejudice to the real world in the computer field materialized for so long. With regard to the computer, virtual reality is inextricably linked with graphic technologies, which, through the feedback-endowed human-computer interaction, give the effect of being in some other, different from the real, artificial world [7, p. 90].

Entering cyberspace, a person begins to feel himself not just surrounded by some strange landscapes, unreal bodies, but he himself becomes such a body – a simulacrum, a “de-materialized” body. This fact is already beyond the scope of events of a purely technological plan, and such a breakthrough in the field of information activity carries quite significant consequences, both for the individual and for society [7, p. 91].

V. Kaftan and L. Ryazanova denote a fundamental difference between virtual reality and simulative: the first is reproduced exclusively with the help of technical means, is an online space, the second can exist both in online and offline dimensions. It may happen, Baudrillard wrote, that it is no longer the bodies that will cast their shadows, but the shadows that will cast their bodies, which will become only the shadow of a shadow. This is already happening in the case of virtual reality, which is just a re-introduced abstraction and digital life. Simulated reality is a more general concept in relation to virtual reality. Online and offline measurements are simulative in nature, however, technical means are a condition for the existence of virtual reality. The phenomena of simulative and virtual realities are neutral in nature, which means that the authors fundamentally reject the identification of simulative reality with purposefully constructed constructions that have a negative interpretation. They are characterized as environments in which a manipulative component may or may not be present [8, p. 55].

Conclusions. The simulation of social reality is considered as a specific characteristic of the post-modern onto-gnoseological perception of the world. Virtual technologies are essentially a product of simulacra, which cannot be called a new phenomenon. Historiosophical analysis shows that they have existed since the era of the ancient world. The only difference here is that simulacra, depending on the technological level, have different forms of expression. The point is that, in fact, simulacra at the psychological level are inherent in human consciousness, act as a reaction to the perception of the surrounding world. In our time, virtual information technology is just one of the possible embodiments of simulation, the manifestations of which we can find in different spheres of life.

BIBLIOGRAPHY

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : Добросвет, 2000. 387 с.
2. Гнатюк Р.Г., Колинько М.В. Симулятивная реальность в эпоху постмодерна. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2013. Т. 1. № 5. С. 21–27.

3. Гречко П.К. Постмодерный конструкционизм. *Вопросы социальной теории*. 2013–2014. Т. VII. Вып. 112. С. 25–42.
4. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. «Симулякр»: концептуалізація феномена у постнекласичній філософії. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 66–76.
5. Делез Ж. Платон и симулякр. *Новое литературное обозрение*. 1993. № 5. С. 45–56.
6. Емелин В.А. Виртуальная реальность и симулякры. URL: <http://emeline.narod.ru/virtual.htm>.
7. Емелин В.А. Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе. *Национальный психологический журнал*. 2016. № 3(23). С. 86–97.
8. Кафтан В.В., Рязанова Л.В. Концепции виртуальной и симулятивной реальности в условиях цифровой трансформации. *Власть*. 2019. № 3. С. 53–56.
9. Курмелева Е.М., Мещерякова Л.Ю. Симулякр и общество в современной социальной теории. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Социология»*. 2006. № 2. С. 31–47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/simulyakr-i-obschestvo-v-sovremennoy-sotsialnoy-teorii/viewer>.
10. Новикова О.Н. Виртуальный игровой мир как симулякр жизни. *Гуманитарный вектор*. 2017. Т. 12. № 3. С. 23–29.
11. Окорочкова В.В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання : монографія. Одеса : ВМВ, 2018. 288 с.
12. Уразова С.Л., Кильпеляйнен Е.С. Виртуальная реальность и медиареальность: тенденции и прогнозы эволюции медиасистемы. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Литературоведение. Журналистика»*. 2018. Т. 23. № 4. С. 410–421.

REFERENCES

1. Bodriyyar, Zh. (2000). *Simvolicheskij obmen i smert'* [Symbolic exchange and death]. Moscow: Dobrosvet [in Russian].
2. Gnatyuk, R.G., Kolin'ko, M.V. (2013). Simulyativnaya real'nost' v epokhu postmoderna [Simulated reality in the postmodern era]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa – Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University*, vol. 1, no. 5, pp. 21–27 [in Russian].
3. Grechko, P.K. (2013–2014). Postmodernnyy konstruksionizm [Postmodern constructionism]. *Voprosy sotsial'noy teorii – Social theory issues*, vol. VII, iss. 112, pp. 25–42 [in Russian].
4. Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2016). “Symuliakr”: kontseptualizatsiia fenomena u postneklasychnii filosofii [“Simulacrum”: conceptualization of the phenomenon in post-classical philosophy]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, no. 2917, pp. 66–76 [in Ukrainian].
5. Delez, Zh. (1993). Platon i simulyakr [Plato and the simulacrum]. *Novoe literaturnoe obozrenie – New literary review*, no. 5, pp. 45–56 [in Russian].
6. Emelin, V.A. (1999). Virtual'naya real'nost' i simulyakry [Virtual reality and simulacra]. Retrieved from: <http://emeline.narod.ru/virtual.htm> [in Russian].
7. Emelin, V.A. (2016). Simulyakry i tekhnologii virtualizatsii v informatsionnom obshchestve [Simulacra and virtualization technologies in the information society]. *Natsional'nyy psikhologicheskii zhurnal – National Psychological Journal*, no. 3(23), pp. 86–97 [in Russian].
8. Kaftan, V.V., Ryazanova, L.V. (2019). Kontseptsii virtual'noy i simulyativnoy real'nosti v usloviyakh tsifrovoy transformatsii [Virtual and simulated reality concepts in digital transformation]. *Vlast' – Power*, no. 3, pp. 53–56 [in Russian].
9. Kurmeleva, E.M., Meshcheryakova, L.Yu. (2006). Simulyakr i obshchestvo v sovremennoy sotsial'noy teorii [Simulacrum and society in modern social theory]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya “Sotsiologiya” – Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series “Sociology”*, no. 2, pp. 31–47. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/simulyakr-i-obschestvo-v-sovremennoy-sotsialnoy-teorii/viewer> [in Russian].
10. Novikova, O.N. (2017). Virtual'nyy igrovoy mir kak simulyakr zhizni [The virtual game world is like a simulacrum of life]. *Gumanitarnyy vector – Humanitarian vector*, vol. 12, no. 3, pp. 23–29 [in Russian].
11. Okorochkova, V.V. (2018). *Obraz novoi sotsialnoi realnosti Postmoderну ta formy yoho modeliuвання: monohrafiia* [The image of the new social reality of Postmodernism and forms of its modeling: a monograph]. Odessa: VMV [in Ukrainian].

12. Urazova, S.L., Kil'pelyaynen, E.S. (2018). Virtual'naya real'nost' i mediareal'nost': tendentsii i prognozy evolyutsii mediasistemy [Virtual reality and media reality: trends and forecasts of the evolution of the media system]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya "Literaturovedenie. Zhurnalistika"* – *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series "Literary Criticism. Journalism"*, vol. 23, no. 4, pp. 410–421 [in Russian].

Окорокова Віра Вікторівна

доктор філософських наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0661-4313

ІСТОРИОСОФСЬКІ ЗАСАДИ СИМУЛЯКРУ В РУСЛІ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Статтю присвячено дослідженню явища симулякру в руслі історіософського аналізу. Актуальність і наукова новизна цієї проблематики визначаються соціокультурною трансформацією сучасного суспільства. Останнє виражається у процесі віртуалізації суспільства як результату симуляції соціальної реальності. Симулякр у цьому випадку є основою пізнання/конструювання соціального середовища, на підсвідомому рівні формує соціальну модель, сферою реалізації якої є віртуальне середовище.

Методологічний базис статті включає використання методів, притаманних саме філософії історії. Ідеться про діалектичний метод, який дав змогу дослідити симулякр у межах історичного генезису суспільства, особливостей його світосприйняття; про трансцендентальний метод, який дав можливість розглянути категорію симулякру на гносеологічному рівні.

У статті зазначається, що симулякр є формою пізнання оточуючого світу, притаманною невід'ємно людині. З давніх часів ми можемо побачити його прояви на прикладі творчої діяльності, особливо це стосується, наприклад, художньої творчості. Із часом у процесі розвитку й удосконалення науково-технічної сфери симулякри як знаки-копії знайшли своє втілення в кіберпросторі, віртуальному світі. Пошуки задоволення, реалізація тих властивостей, які людина не змогла розкрити в історичній дійсності, продукують симуляційний світ, який пропонує новий віртуальний світ, створений на основі реальності.

На онтологічному рівні симулякри стають мотивом та елементом діяльності, які відтворюють ірреальне, утілюють знаки у штучний світ, віртуальний світ. Останнє вказує на їх своєрідну темпоральну характеристику, яка свідчить про тимчасовість у визначеному просторі. Окреслене розуміння симулякру дає авторові змогу наголошувати на тому, що постмодерністське світосприйняття є концептуальною основою в дослідженні симулякрів. Останні в постмодерністській історіософії є образами – моделями нової соціальної реальності, репрезентативними формами якої є засоби мас-медіа, інтернет, соціальні мережі, а також віртуальна реальність як така.

Ключові слова: віртуалізація суспільства, віртуальна реальність, постмодернізм, симулякр.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 141.7:37

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.15>

Рилова Ольга Юріївна

аспірантка кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету

бульв. Шевченка, 460, Черкаси, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1735-613X

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ МАСОВІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У представленій автором статті розглянуто одну з найважливіших тенденцій у глобальному просторі вищої освіти – її масовізацію. Продемонстровано, що масовізація представляє собою двосторонній процес, який об'єднує велику кількість індивідів та уніфікує їх шляхом нівелювання відмітних ознак і зниження стандартів. Метою статті є аналіз статистичних даних з відкритих європейських та українських джерел, які свідчать про глобальний характер процесу масовізації вищої освіти. Прослідковано зв'язок між кількісними та якісними перетвореннями сучасної системи вищої освіти. Акцентовано увагу на вражаючому зростанні рівня охоплення вищою освітою 18-річного та дорослого населення протягом останніх тридцяти років. Водночас показано, що швидка поява великої кількості закладів вищої освіти та збільшення чисельності студентів не гарантують настільки ж суттєвого підвищення якості освітніх послуг. Наголошено на розширенні доступу до вищої освіти для широких верств населення незалежно від віку, соціального статусу та рівня попередньої підготовки. Визначено причини виникнення, закономірності розвитку та наслідки масовізації вищої освіти в Україні. Наголошено, що серйозним викликом для нашої держави стало поєднання масового доступу з якістю освітніх послуг, оскільки багато закладів мають сумнівну репутацію, вдаються до політики «легкого доступу», їхня матеріально-технічна база є застарілою та не відповідає реаліям сьогодення. Усе це призводить до девальвації вищої освіти України. Зазначено, що одним з найважливіших завдань для нашої держави залишається збалансування обсягів підготовки фахівців за певними спеціальностями та рівнями освіти і потреб ринку праці. Зроблено висновки про позитивні і негативні наслідки масовізації вищої освіти на глобальному та національному рівні. Констатовано, що у найближчі роки тенденція до масовізації вищої освіти збережеться, тому основним завданням освітніх установ має стати низка інституційних трансформацій, пов'язаних із переходом до нових схем управління, механізмів фінансування, спеціальностей та освітніх програм, форм та методів навчання тощо.

Ключові слова: масовізація, заклади вищої освіти, рівень охоплення населення вищою освітою, якість освіти, інституційні трансформації.

Вступ. Однією з найактуальніших глобальних проблем сучасної вищої освіти є її масовізація. Демократичні перетворення галузі, запровадження обов'язкової початкової та середньої освіти, потреба у великій кількості висококваліфікованих спеціалістів після Другої світової війни, а також думки про те, що університетський диплом має вирішальне значення для майбутнього соціального та економічного добробуту індивіда, спрямували великі людські маси до закладів вищої освіти.

Масовізація характеризується високим рівнем охоплення населення вищою освітою. За статистикою в розвинених країнах цей показник наближається до 50 %. У країнах, що розвиваються, коефіцієнт охоплення часто залишається досить низьким, хоча тенденція до швидкого зростання чисельності студентів зберігається протягом тривалого часу. Така ситуація призво-

дить до збільшення навчального навантаження та адміністративних обов'язків науково-педагогічних працівників, що, в свою чергу, впливає на якість викладання та досліджень.

«Студентський бум» кінця ХХ – початку ХХІ століття викликав суттєві інституційні трансформації. Серед них можна назвати розширення мережі закладів вищої освіти та різноманітність освітніх програм, зміни в структурах управління та механізмах фінансування, запровадження сучасних форм здобуття освіти (дистанційна, мережева, дуальна) та ведення систематичного обліку дослідницької діяльності, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі тощо. Причому деякі заклади вищої освіти позитивно сприйняли ці перетворення, інші – виявилися не готовими до подібних новацій.

Протягом останніх років серед закордонних авторів проблема масовізації у контексті вищої освіти набула великої популярності. Е. Тоффлер зазначає, що масова освіта виникла в індустріальну епоху і порівнює її з «фабрикою знань», яка випускає уніфіковану робочу силу зі стереотипним, стандартизованим мисленням [1]. П. Скотт використовує термін «масовізація» для пояснення швидкого зростання кількості студентів у другій половині ХХ століття [2]. Ф. Альтбах визначає її як найбільш критичну сучасну силу, яка здійснює вплив на університети [3]. М. Трой типологізує вищу освіту в залежності від коефіцієнта прийому на елітну (до 15 %), масову (до 50 %) та всезагальну (понад 50 %) [4].

Серед вітчизняних науковців розробкою проблеми масовізації вищої освіти, в тому чи іншому контексті, займаються С. Щудло, Л. Хижняк, С. Курбатов, П. Саух, В. Судакова, М. Карпенко, І. Піманова, Ю. Гальонкіна та ін. Їхні роботи, як правило, характеризуються критичним ставленням до масовізації через перетворення вищої освіти на самоціль, невмотивованість молоді ставати висококваліфікованими фахівцями [5], зниження якості освіти [6], фактичну відсутність відбору [7], підготовку кадрів виходячи не з потреб ринку, а з попиту на освітні послуги [8], нерівномірність розподілу вищої освіти [9] тощо.

Метою статті є аналіз даних, які свідчать про глобальний характер процесу масовізації вищої освіти та його наслідки. Важливим є **завдання** показати зв'язок між кількісними та якісними перетвореннями сучасної системи вищої освіти. Для досягнення поставленої мети і реалізації завдання у статті використано такі **методи дослідження** як аналіз, синтез та порівняння. Основними інформаційними джерелами для дослідження проблем масовізації вищої освіти виступили відкриті бази даних Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світового банку та Державної служби статистики України, Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік та аналітична доповідь Центру Разумкова «Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ».

Результати дослідження. Європейська система вищої освіти почала формуватися ще в епоху середньовіччя і продовжувала стабільно розвиватися більш-менш рівномірними темпами до середини ХХ століття. Однак ця тенденція змінилася після закінчення Другої світової війни, коли попит на спеціалістів з вищою освітою суттєво зріс. Число охочих навчатися в університетах було значно більшим, ніж передбачалося раніше. Зокрема, велика кількість студентів з'явилася у Франції, оскільки там заклади вищої освіти автоматично приймали всіх охочих, хто мав загальноосвітню підготовку. З іншого боку, у Великобританії відбір до університетів був дуже жорстким і між претендентами існувала серйозна конкуренція. Незважаючи на різні критерії відбору, в розвинених країнах за пів століття відбувся перехід від елітної до масової вищої освіти, кількість дорослого населення з вищою освітою зросла майже удвічі і у 2019 році в країнах ЄС їхня частка в середньому становила 34,6% (рис. 1) [10].

Зростання відбулося в тому числі за рахунок появи так званих «дорослих студентів», тобто людей віком старше 30 років, які раніше або не мали можливості отримати вищу освіту, або хочуть підвищити свою кваліфікацію чи змінити напрям діяльності. Ще одним із сучасних світових трендів у галузі освіти стало навчання протягом життя (lifelong learning).

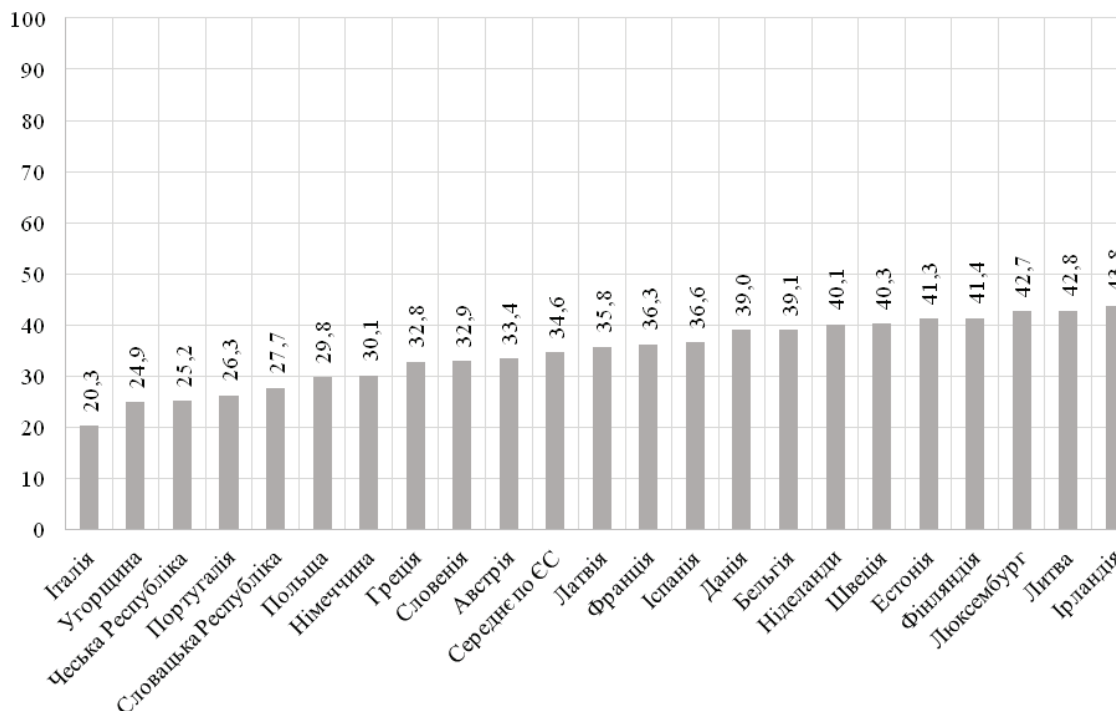

Рис. 1. Частка дорослого населення з вищою освітою у країнах ЄС

Сьогодні масовізація вищої освіти фактично перетворилася на глобальне явище і попит на неї серед випускників загальноосвітніх закладів з кожним роком зростає. На рисунку 2 показано рівень охоплення 18-річного населення в країнах ЄС середньою та вищою освітою у 2018 році [11].

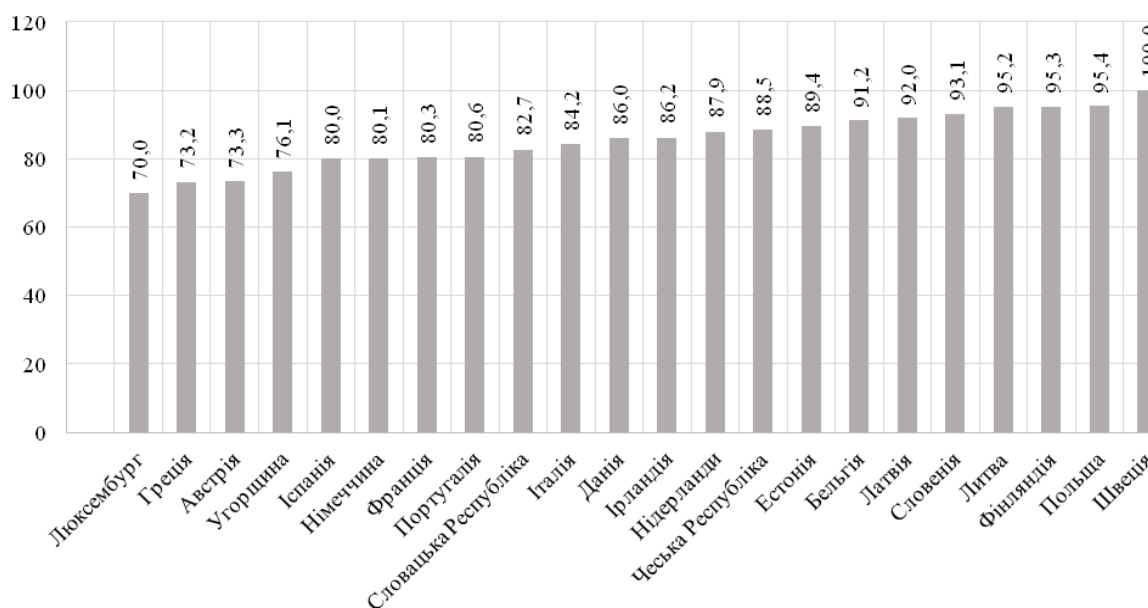

Рис. 2. Рівень охоплення середньою та вищою освітою 18-річного населення в країнах ЄС

Згідно з типологією М. Труа країни ЄС вже перебувають на рівні всезагальної, а не масової середньої та вищої освіти. З одного боку, збільшення кількості студентів є пози-

тивним знаком демократизації вищої освіти, доступ до якої отримують люди різного віку та соціального статусу. Це призводить до зростання людського капіталу, забезпечуючи країни спеціалістами, необхідними для інноваційного економічного розвитку. З іншого боку, в університетах з'являється багато людей з низьким рівнем загальноосвітньої підготовки, внаслідок чого відбувається зниження стандартів якості та девальвація вищої освіти.

За таких умов традиційні заклади змушені вдаватися до серйозних змін, оскільки вони повинні забезпечувати актуальну для ринку праці підготовку фахівців, які, зі свого боку, прагнуть покращити своє життя завдяки вищій освіті. До того ж ці перетворення стосуються не лише збільшення чисельності споживачів освітніх послуг, але й таких супутніх змін як вимоги до науково-педагогічних працівників, різноманітність асортименту спеціальностей та освітніх програм, їхня відповідність суспільним потребам, запровадження сучасних форм та методів навчання, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

У результаті поширення демократичних процесів поступово масовізація вищої освіти почала поширюватися і на країни, що розвиваються, в тому числі і на Україну. Наша держава відчула підвищений попит на вищу освіту починаючи з 90-х років ХХ століття. За часи незалежності рівень охоплення випускників шкіл вищою освітою суттєво зріс і у 2017-2018 навчальному році сягнув 82 %, а частка дорослого населення з вищою освітою в Україні перевищила 40 %. Ці показники є на рівні країн ЄС.

Однією із причин, що сприяли масовізації вищої освіти в Україні, стало розширення галузі. На рисунку 3 графічно відображено інформацію щодо загальної кількості університетів, інститутів, академій та чисельності студентів у них станом на 2019–2020 навчальний рік [12].

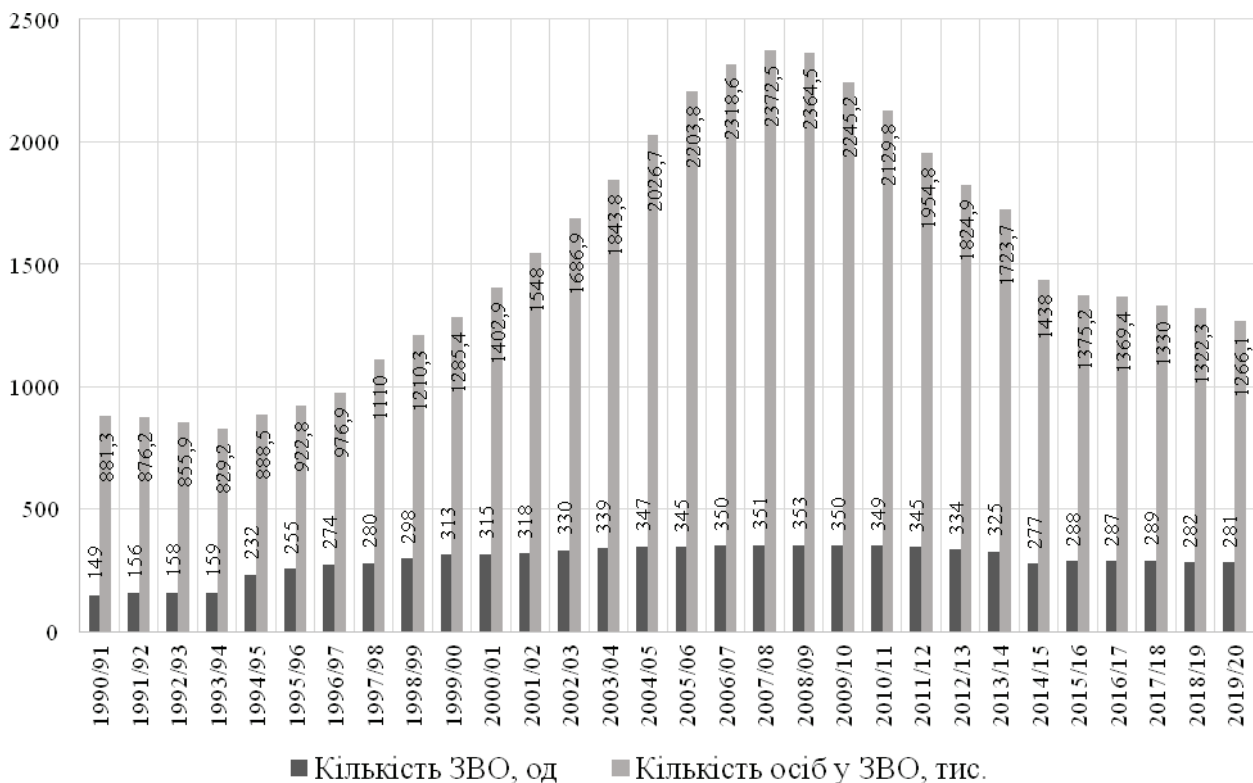

Рис. 3. Заклади вищої освіти в Україні (на початок навчального року)

З 1990 по 2008 рік в Україні відбулося збільшення кількості закладів вищої освіти та їхнього контингенту майже у два з половиною рази, що також можна розглядати не просто як масовізацію галузі, а як її перехід до всезагального рівня. Це стало можливим в основному завдяки сприятливим умовам для появи значної кількості відокремлених структурних підрозділів державних університетів та приватних закладів вищої освіти. Причому, фактично безконтрольне відкриття нових університетів, інститутів та академій і перепрофілювання вже існуючих на початку 90-х років минулого століття відбувалося без глибокого соціально-економічного обґрунтування та врахування їхнього наукового, педагогічного та фінансового потенціалу. Тому переважна більшість новостворених освітніх установ була не в змозі забезпечити якісний навчальний процес для споживачів їхніх послуг.

Ба більше, матеріально-технічна база та знання науково-педагогічних працівників у сфері інформаційно-комунікаційних технологій у багатьох установах не відповідають реаліям сьогодення. Особливо це стало помітним в умовах переходу на змішану та дистанційну форми навчання у зв'язку із запровадженням карантину у березні 2020 року.

Непропорційно швидке розширення галузі вищої освіти у порівнянні з темпами зростання національної економіки та зважаючи на складну демографічну і політичну ситуацію в Україні у довгостроковій перспективі виявилось неможливим. Протягом останніх десяти років кількість студентів в Україні почала зменшуватися. З одного боку, це відбулося через зниження чисельності молоді за вказаний період на 40 %, з іншого – через окупацію території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини територій у Донецькій і Луганській областях. Ще однією з причин можна вважати розгалужену мережу закладів вищої освіти. У 2018 році у співвідношенні до чисельності населення Україна мала в середньому 6,35 університетів на 1 млн. осіб. Цей показник є занадто великим порівняно з іншими країнами Європи та світу. Наприклад, у Великобританії припадає 2,2 університету на 1 млн. осіб, у Швеції – 4,95, у Німеччині – 5,28 [13, с. 109].

Суттєве перевищення пропозицій над попитом на ринку освітніх послуг призвело до того, що деякі заклади вищої освіти вдалися до політики «легкого доступу», коли стати студентом міг практично кожен, хто мав атестат про здобуття повної загальної середньої освіти та подолав поріг «склав/не склав» з необхідних тестів зовнішнього незалежного оцінювання. Тому, щоб обмежити доступ до вищої освіти та сприяти підвищенню її якості, в Умовах прийому до закладів вищої освіти 2020 року було встановлено мінімальні конкурсні бали для вступу на навчання за кошти державного та регіонального бюджету, а також запроваджено єдиний вступний іспит з іноземної мови для здобуття ступеня магістра.

Утім, незважаючи на ускладнення процесу відбору, не просту демографічну, економічну та політичну ситуацію в Україні, кількість студентів, які щороку приймаються до закладів вищої освіти, продовжує залишатися доволі високою. Так, за результатами вступної кампанії 2020 року загалом було подано понад 1 мільйон заяв від 191 тисячі вступників [14].

Саме по собі бажання мати університетський диплом не є проблемою. Значно актуальнішим є питання щодо того, який фах обирають українські абітурієнти. Наприклад, цього року вже традиційно до рейтингу найпопулярніших потрапили такі спеціальності як «Право», «Менеджмент», «Філологія», «Економіка», «Комп'ютерні науки», «Інженерія програмного забезпечення» (рис. 4). І це при тому, що вони не затребувані на ринку праці.

Тож одним із наслідків масовізації стала поява значно більшої кількості фахівців з вищою освітою, ніж це потрібно. За інформацією Державного центру зайнятості саном на 1 липня 2020 року в Україні офіційно зареєстровано майже 518 тисяч безробітних і половина з них мають дипломи про вищу освіту [15]. За цим показником Україна також суттєво випереджає країни ЄС (рис. 5).

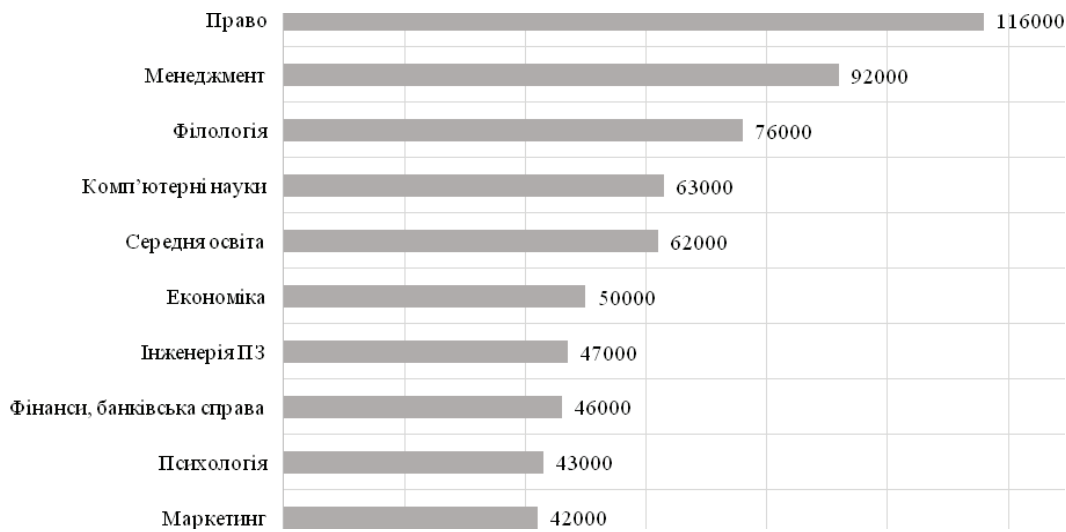

Рис. 4. 10 найпопулярніших спеціальностей за кількістю поданих заяв

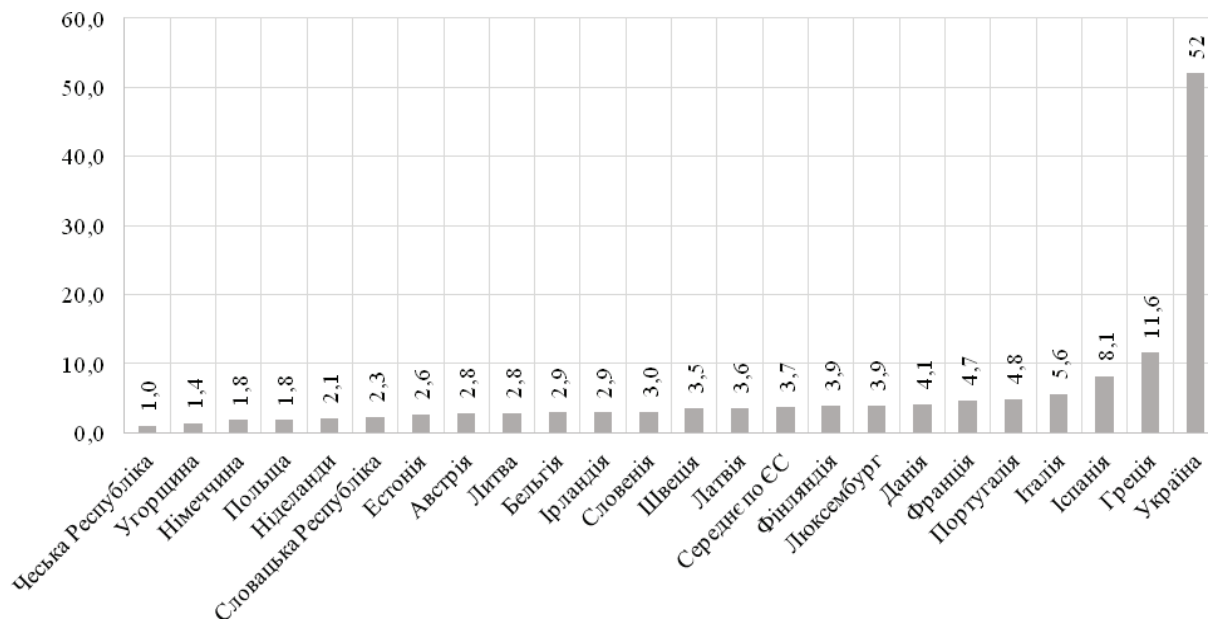

Рис. 5. Рівень безробіття серед населення з вищою освітою в країнах ЄС та Україні

В той же час на ринку праці з'являється дедалі більше вакансій, для яких вища освіта взагалі не потрібна. Так, за інформацією сайту minfin.com.ua у другому кварталі 2019 року найбільшим попитом серед роботодавців користувалися продавці-консультанти, працівники робітничих спеціальностей, люди без кваліфікації, водії, кухарі, офіціанти, бармени [16]. Таким чином, сьогодні для України одним із найважливіших завдань залишається збалансування потреб ринку праці з обсягами підготовки фахівців за певними професіями та рівнями освіти.

Як уже зазначалося, всі ці кількісні трансформації у сфері вищої освіти не могли не позначитися на якості підготовки фахівців. Адже масовізація – це є двосторонній процес, що, з одного

боку, об'єднує велику кількість індивідів, а з іншого – призводить до їхньої уніфікації, шляхом нівелювання відмітних ознак. Причому тут спостерігається тенденція до зниження стандартів та вимог.

За результатами міжнародного дослідження «Навички для зайнятості та продуктивності» (The Skills Toward Employment and Productivity (STEP)), проведеного Світовим банком, понад 60 % роботодавців незадоволені рівнем професійної підготовки кадрів з вищою освітою [13, с. 110], оскільки рівень їхньої функціональної грамотності є занадто низьким, а це свідчить про те, що університетський диплом не є гарантом наявності навіть базових когнітивних навичок та практичних умінь у його власника [17, с. 6].

Висновки. Масовізація вищої освіти призводить до, безумовно, позитивних наслідків на глобальному рівні. Завдяки поширенню демократичних процесів збільшується кількість студентів як у розвинених країнах, так і у країнах, що розвиваються. Вища освіта стає доступною для широких верств населення незалежно від віку, соціального статусу та рівня попередньої підготовки й оцінюється ними як гарант майбутнього соціального та фінансового добробуту. Водночас зниження якості підготовки майбутніх фахівців, що підтверджується відгуками роботодавців, у деяких країнах фактично призводить до девальвації вищої освіти. І це можна вважати одним із негативних наслідків масовізації системи.

За прогнозами експертів на найближчі роки тенденція до масовізації збережеться. Тому основним завданням закладів вищої освіти має стати низка інституційних трансформацій, пов'язаних із переходом до нових схем управління, механізмів фінансування, спеціальностей та освітніх програм, форм та методів навчання тощо. У довгостроковій перспективі всі ці перетворення стануть запорукою економічного та соціального зростання.

За роки незалежності Україна перетворилася на одного з лідерів охоплення населення вищою освітою в Європі. Проте серйозним викликом для нашої держави стало поєднання масового доступу з якістю освітніх послуг. Багато закладів мають сумнівну репутацію та вдаються до політики «легкого доступу», їхні освітні програми орієнтовані на попит зі сторони абітурієнтів, а не на потреби ринку праці. У результаті зростає рівень безробіття серед випускників. Матеріально-технічна база багатьох закладів освіти є застарілою та не відповідає сучасним вимогам.

Для підвищення ефективності і продуктивності функціонування системи українському уряду та закладам вищої освіти потрібно планомірно впроваджувати інноваційні стратегії розвитку, активно залучаючи всі зацікавлені сторони. Також можна спиратися на досвід інших країн, хоча слід пам'ятати, що деякі рішення можуть не відповідати національному контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
2. Scott P. The Meanings of Mass Higher Education. Buckingham : Open University Press, 1995. 198 p.
3. Altbach P. G. Reform and innovation in higher education. *Education documentation and information: bulletin of the International Bureau of Education*. 1982. No 223. P. 160–173.
4. Trow M. From Mass Higher Education to Universal Access: The American Advantage. *Minerva*. 1999. Vol. 37, №. 4. P. 303–328.
5. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : монография. Харьков : Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
6. Щудло С.А. Масовізація вищої освіти : інституційна пастка чи суспільне благо? *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. Соціологія. 2014. Т. 234. Вип. 222. С. 65–69.
7. Курбатов С.В. Феномен університету в контексті часових і просторових викликів : монографія. Суми : Університетська книга, 2014. 262 с.
8. Хижняк Л.М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг : оптимізація управління. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. Сер. Спеціальні та галузеві соціології. 2009. Т. X. Вип. 116. С. 288–294.

9. Актуальні тренди вищої освіти : монографія / Н.Г. Ушакова та ін. Харків : Monograf, 2019. 124 с.
10. OECD (2020), Adult education level (indicator). doi: 10.1787/36bce3fe-en (Accessed on 15 November 2020).
11. OECD (2020), Enrolment rate in secondary and tertiary education (indicator). doi: 10.1787/1d7e7216-en (Accessed on 15 November 2020).
12. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.11.2020).
13. Розвиток людського капіталу : на шляху до якісних реформ : аналітична доповідь Центру Разумкова / О. Пищуліна та ін. Київ : Заповіт, 2018. 368 с.
14. Найпопулярніші виші та спеціальності у 2020 році – результати вступної кампанії. *Освіторія медіа* : вебсайт. URL: <https://osvitoria.media/news/najpopulyarnishi-vyshi-ta-spetsialnosti-u-2020-rotsi-rezultaty-vstupnoyi-kampaniyi/> (дата звернення: 15.11.2020).
15. Державний центр зайнятості : веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/bezrobitnyu-sogodni-hto-vin-i-ya-robotu-shukaє> (дата звернення: 15.11.2020).
16. 10 найбільш затребуваних професій у містах-мільйонниках. *Мінфін* : вебсайт. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2019/08/14/38725420/> (дата звернення: 15.11.2020).
17. Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності. Огляд. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> (дата звернення: 15.11.2020).

REFERENCES

1. Toffler, A. (2000). *Tretia khvyliia*. [The Third Wave]. Kyiv: Vsesvit [in Ukrainian].
2. Scott, P. (1995). *The Meanings of Mass Higher Education*. Buckingham: Open University Press [in English].
3. Altbach, P.G. (1982). Reform and innovation in higher education. *Education documentation and information: bulletin of the International Bureau of Education*, 223, 160-173 [in English].
4. Trow, M. (1999). From Mass Higher Education to Universal Access: The American Advantage. *Minerva*, 37(4), 303-328 [in English].
5. Sokurianskaia, L.H. (2006). *Studenchestvo na puty k druhomu obshchestvu: tseinnostnyi dyskurs perekhoda: monohrafiya* [Students on the way to another society: the value discourse of the transition]. Kharkov: Kharkovskiy natsyonalnyi universytet ym. V.N. Karazyna [in Russian].
6. Shchudlo, S.A. (2014). *Masovizatsiia vyshchoi osvity: instytutsiina pastka chy suspilne blaho?* [Massification of higher education: an institutional trap or a public good?]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Ser. *Sotsiologhiia*, 234(222), 65-69 [in Ukrainian].
7. Kurbatov, S.V. (2014). *Fenomen universytetu v kontesti chasovykh i prostorovykh vyklykiv: monohrafiia* [The phenomenon of the university in the context of temporal and spatial challenges]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
8. Khyzhniak, L.M. (2009). *Problemni polia na rynku pratsi i rynku osvitynykh posluh: optymizatsiia upravlinnia*. [Problem fields in the labor market and the market of educational services: management optimization]. *Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologhii upravlinnia*. Ser. *Spetsialni ta haluzevi sotsiologhii*, 116, 288-294 [in Ukrainian].
9. Ushakova, N.H., Kulinich, O.A., Pominova, I.I., Zaretska, L.M., Sokol, N.A., Fedorenko, N.M. (2019). *Aktualni trendy vyshchoi osvity: monohrafiia* [Actual trends in higher education]. Kharkiv: Monograf [in Ukrainian].
10. OECD. (2020). *Adult education level (indicator)*. Retrieved from doi: 10.1787/36bce3fe-en [in English].
11. OECD. (2020). *Enrolment rate in secondary and tertiary education (indicator)*. Retrieved from doi: 10.1787/1d7e7216-en [in English].
12. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Razumkov Centre. (2018) *Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform: analitychna dopovid* [Human Capital Development: Towards Quality Reforms: Analytical Report]. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].

14. Naipopuliarnishi vyshi ta spetsialnosti u 2020 rotsi – rezultaty vstupnoi kampanii [The most popular universities and specialties in 2020 – the results of the admission campaign]. Retrieved from <https://osvitoria.media/news/najpopulyarnishi-vyshi-ta-spetsialnosti-u-2020-rotsi-rezultaty-vstupnoyi-kampaniyi/> [in Ukrainian].

15. State Employment Service. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/novyna/bezrobitnyy-sogodni-hto-vin-i-yaku-robotu-shukaye> [in Ukrainian].

16. 10 naibilsh zatrebuyanykh profesii u mistakh-milionnykakh [10 most popular professions in cities with a population of millions]. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2019/08/14/38725420/> [in Ukrainian].

17. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini. Do bilshoi rezultatyvnosti, spravedlyvosti ta efektyvnosti. Ohliad [Research in the field of education in Ukraine. To greater results, fairness and efficiency. Overview.]. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> [in Ukrainian].

Rylova Olha Yuriivna

PhD Student at the Department of Philosophical and Political Sciences
Cherkasy State Technological University
460, Shevchenka Blvd, Cherkasy, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1735-613X

GLOBAL AND NATIONAL DIMENSIONS OF MASSIFICATION OF HIGHER EDUCATION

The article presented by the author considers one of the most important trends in the global space of higher education – its massification. Massification is shown as a two-way process that unites a large number of individuals and unifies them by leveling out distinctive features and lowering standards. The purpose of the article is to analyze statistical data from open European and Ukrainian sources, which indicate the global character of the process of massification of higher education. The connection between quantitative and qualitative transformations of the modern system of higher education is traced. The author focuses attention on the impressive increase in the level of higher education coverage of 18-year-olds and adults over the last thirty years. At the same time, it is shown that the rapid emergence of a large number of higher education institutions and the increase in the number of students do not guarantee an equally significant growth in the quality of educational services. The article emphasizes the expanding access to higher education for broad sectors of the population, regardless of age, social status and level of prior training. It determines the reasons for massification of higher education in Ukraine, development patterns and its consequences. The author underlines that mass accessibility to higher education and the quality of educational services became a serious challenge for our country, as many institutions have a dubious reputation, use the policy of «easy access», their outdated physical infrastructure do not meet modern requirements. All these factors lead to the devaluation of higher education in Ukraine. It is noted that one of the most important tasks for our state is to balance the volume of training specialists in certain specialties and levels of education and the labor market needs. The author makes conclusions about positive and negative consequences of the massification of higher education at the global and national levels. As in the coming years the trend towards massification of higher education will continue, the main task of educational institutions should be institutional transformations to new governance structures, funding mechanisms, upgraded range of course offerings, new training forms and methods, etc.

Key words: massification, institutions of higher education, level of higher education coverage, quality of education, institutional transformations.

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

УДК 171

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.16>**Яровицька Наталя Анатоліївна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету будівництва та архітектури
вул. Сумська, 40, Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4448-1355

Мельник Емілія Анатоліївна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6498-7452

БІНАРНІ ДИХОТОМІЇ У ТВОРЧОСТІ Г. ПІНТЕРА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ П'ЄСИ «ЗРАДА»)

Актуальність. *Він. Вона. По різні боки подвійного буття. Класична драма, у якій заздалегідь для кожного визначено ролі. Взаємна потреба одне в одному потребує і єдності, і збереження роз'єднаності.*

Мета – показати та розкрити основні дихотомічні опозиції, такі як приховане/очевидне; любов/зрада; повнота/порожнеча, що реалізують свою сутність через онтологічний модус – буття як кризу основ, як соціальну адаптованість і мовчазне споглядання щодо девіацій морально-етичного виміру (п'єси «Зрада»).

Методи. У статті актуалізується онтологічний простір буття за М. Гайдеггером; ієрархічна система побудови свідомості Ж.-П. Сартра; ідеї «вічного повернення» й тема Іншого в рефлексіях Ф. Ніцше.

Результати дослідження. *Творчі експлікації реалізуються в п'єсі «Зрада» в декількох напрямках. Отже, герої – оголені та неприкриті своїми діями. Ідея фаталізму пронизує всіх головних персонажів. Фатальність стосунків, почуттів охоплює своєю зухвалістю й одночасно стриманістю. Традиційні почуття (дружба, любов) обмежені в часі – вони, як метелики, життя яких заздалегідь передбачено. Ця приреченість є своєрідною легітимацією девіантних вчинків. Відокремити те, що випадає з традиційного ланцюжка дій, означає мати сильну мотивацію і волю до спротиву проти наявних цінностей. Та, якщо виокремити тих, хто може спитати за неподобства, вторгнення в особистий простір, то місце для мук совісті та сорому вже й не потрібно. Механізм руйнації (деформації) запущено, тому всі складники цього процесу починають функціонувати в автоматичному режимі (життя на дві родини, дві квартири, зустріч із другом, із жінкою, з якою ти маєш зв'язок): нікого це не бентежить.*

Досвід, як категорія багатовимірна, накладає аспект умовності: усі все знають і продовжують сприймати, як наявне буття. Зрада спокушає наявністю відчуття «нормальності» стосунків, але врешті-решт вона примушує згадати свої духовні вади, зазирнути в безодню особистої деформації та прийти на зустріч і розмову, як у тій кав'ярні, що розкрив нам майстер слова Г. Пінтер.

Ключові слова: *Інший, дихотомія, свідомість, приховане/очевидне, мораль, фатальність дій.*

Емма: Згадуєш мене коли-небудь?

Джеррі: Мені немає потреби тебе згадувати.

Емма: Ах так?

Джеррі: Не варто. Я пам'ятаю.

Г. Пінтер «Зрада»

Вступ. Підгрунтя часу, коли була створена п'єса Г. Пінтера «Зрада», має велике значення [3]. Саме на 60-ті роки ХХ століття припадає потреба в переписуванні й переосмисленні історичного, морального, ідеологічного нарративу, необхідність «проговорити» вади, деформації у стосунках між чоловіком і жінкою, суб'єктом і суспільною думкою. Прийняття та сприйняття зради, легітимізація позашлюбних стосунків, тривалий час наявність дружби між героями та їхніми половинами створює фон присутності терпимості, деформації як норми: «некогда думали они стать героями, эти теперешние сластолюбцы. Ныне – герой вещает им скорбь и ужас. Но любовью и надеждой закликаю тебя: храни героя в душе своей! Свято храни свою высшую надежду» [*прим. авторів, цит. рос. мов. 2, с. 38*]. Деконструкція традиції, основ ініціює повернення до, здавалось, уже зруйнованого та розірваного. Головні герої – Емма і Джеррі – коханці, «фрагментовані в не-цілому» просторі, що уособлюється наявністю тимчасового житла, зустрічі в кав'ярні чи побаченням у спальні будинку чоловіка Емми – Роберта. Сама зустріч у кав'ярні Емми та Джеррі – привід поставити останні крапки у своїх взаєминах, а не довгоочікувані обійми люблячих людей. Тому візуальним лейтмотивом для цієї п'єси є робота Р. Магритта «Коханці» (1928) [10]: так, сама назва виявляє глибоку символічність. Бінарна опозиція повнота/порожнеча реалізує свою функцію: головні персонажі порожні й замасковані симуляцією повноти проявів своїх почуттів [4; 7].

Мета та завдання – показати та розкрити основні дихотомічні опозиції, такі як приховане/очевидне; любов/зрада; повнота/порожнеча, що реалізують свою сутність через онтологічний модус – буття як кризи основ.

Методи дослідження. Людина стає буттям, набуває онтологічного простору, адже, на думку М. Гайдеггера, питання про буття – це питання ставлення людини до свого буття, яке постає в контексті досвіду буття як присутність теперішнього [1].

Рис. 1 «Закохані (Коханці)» (1928, Рене Магрітт)

Головні герої твору Г. Пінтера «Зрада» одночасно стають спотвореними через належність до свого буття, виявляючи моральні вади, вади, слабкість та обмеженість власних дій. Але одно-

часно ці вади створюють передумови для гідності, що притаманна свідомій людині. Постійний поєдинок любовної втіхи двох закоханих сердець, які зраджують себе та людей навколо, з пам'яттю про ці стосунки виявляє їхню приреченість і фатальність, що бентежить і одночасно надихає на «вічне повернення» до усвідомленості здійсненого. Через діалог як форму комунікації головних героїв актуалізується проблематичність нашого мислення: ми думаємо лише тоді, коли не забуваємо про те, що означає «думати» [1, с. 83], адже саме думка народжує зустріч з іншим досвідом буття (М. Гайдеггер).

Філософська рефлексія п'єси «Зрада» звертається до ідеї Ф. Ніцше володіння «Іншим», адже, як зазначав німецький інтелектуал, людина сповнена жагою володіння «Іншим», тому що «Ти» – більш стара і фундаментальна структура, ніж «Я» [2]. У цьому випадку категорія «Інший» уособлюється не просто як співмешканець по спільноті (у бутті), а є своєрідною антитезою людського «Я», якому притаманні як добрі, так і злі якості [6].

Важливим методологічним інструментарієм, що пронизує світ головних героїв п'єси «Зрада», виступає ієрархічність буття за Ж.-П. Сартром [4; 9], який розрізняє три його сфери: «буття-у-собі», «буття-для-себе» і «відсутність усвідомлення». Так, «буття-для-себе» – це будь-який факт, емпіричні умови, які розкривають індивідуальну свідомість і є її дійсністю (доба, минуле, класові, соціальні чинники, психіка, фізіологічні константи) тощо. «Буття-для-себе» – це жива свідомість. Її онтологічний статус є виявом і розкриттям існуючого, вона проявляє себе як «ніщо», «порожнеча», заперечення, постійне виштовхування себе та присутнього світу [5].

Результати. Він. Вона. По різні боки подвійного буття. Класична драма, у якій заздалегідь для кожного визначено ролі. Утім, Гарольд Пінтер вирішує по-своєму [3].

Джері та Емма не бачилися два роки, після того як зруйнувався їхній позашлюбний зв'язок. У п'єсі події розгортаються у зворотному порядку – літературний прийом Г. Пінтера (від розв'язки до початку стосунків, ніби кожен початок є завершенням, розв'язкою): у перших зустрічах 1977 року Емма сповіщає, що розлучилася з чоловіком, з Робертом; а остання сцена 1968 року – освідчення нетверезого Джері в безумному коханні до Емми. У ці любовні взаємини додається той факт, що Джері – літературний агент, а Роберт – видавець, які багато років поспіль разом збиралися на обіди, грали у сквош.

Постаті Емми і Джері – майданчик семантичних, лінгвістичних, психоаналітичних рефлексій. Їхні діалоги спотворені і сповнені повторами, іноді, здається, що герой розмовляє сам із собою, втім, це повністю влаштовує його співрозмовника. Наприклад, на запитання Джері: «Як Ви спите?», яке має подвійний контекст, чоловік Емми, вже обізнаний про її зраду, відповідає, що Емма вкладає спати сина Неда. Уточнення Джері лише додають присмаку певної недоречності. Головні герої багато п'ють: так, рідина сублимує сексуальні прояви щодо поведінки персонажів [3].

Особливого значення набуває квартира, яку винаймав Джері. Вона, як була порожньою, так і залишилася, незважаючи на те, що Емма намагалася облаштувати її – посуд, білизна, фіранки і навіть скатертину, яку вона привезла з Венеції: «Це просто ... не оселя. Мертве житло. У кожного своя домівка. З фіранками і дітьми», – зазначає Емма [3, с. 452–513].

Саме тут наочно розкриваються не поєднані одна з іншою сфери буття за Ж.-П. Сартром: «буття-у-собі» і «буття-для-себе». Онтологічний сенс першої – це те, що воно є» (дійсність). Це предметний світ речей, природа або сукупність зовнішніх обставин. Також це й минуле людини: те, що сталося, що неможливо зробити тим, що «не було» [9].

Другу сферу буття ідентифікуємо за запереченням, «вопрошаниєм» (*прим. рос. мов.*) [5]. Відповідно, змістом такого буття є заперечення, яке можливе, якщо його онтологічний сенс «порожнеча», «ніщо», «відсутність». Отже, Емма надала квартирі якостей «буття-для-себе», які стикнулися з фактичністю – тобто з першою сферою буття за Сартром [4; 5]. Отже, «буття-для-себе» не обирає свою фактичність, світ, у якому воно існує, але воно відповідає за той зміст, який надає цій сукупності фактів, перетворюючи її в певне важливе місце життя, у конкретну ситуацію. Емма намагається проєктувати себе в майбутнє, у якому немає позитивного буття, але яке формує горизонт «буття-для-себе», що виявляє себе зовні («тимчасове житло

для таємних побачень/нові фіранки/мертвий дім») – апофеоз (ушавлення) спустошеності. Ця символічна тріада наочно слугує безнадійною спробою схопити майбутнє, але в міру того, як воно реалізується, набуває чинності процес відкидання, заперечення як такого, що є чужим, нездійсненим.

Дихотомічна пара приховане/очевидне спостерігається в дійсності, адже Джері винаймає квартиру, наповнює новими речами, щоби створити умови родинного гніздечка – тут проходить друге таємне життя, автономне від першого – за спільною згодою та деякою мірою із захопленням. Джері зосередився на прихованості стосунків із дружиною товариша, втім, на останній зустрічі Джері довідується, що таємний зв'язок розкрито, адже про його стосунки з Еммою Роберт давно обізнаний. Саме тому припинилася традиція спільних обідів і гри у сквош [3]. Як зазначав Ф. Ніцше: «Занадто швидко Я змінююсь»: моє «сьогодні» спростовує моє «вчора». Підіймаючись, я часто перескакую через східці, і цього не пробачає мені жодна щаблина» [2, с. 36].

Бінарні дихотомії реалізуються в п'єсі «Зрада» в декількох напрямках. Отже, герої – оголені та неприкриті своїми діями. **Ідея фаталізму** наскрізно проходить через усіх головних персонажів. Фатальність стосунків, почуттів охоплює своєю зухвалістю й одночасно стриманістю. Традиційні почуття (дружба, любов) обмежені в часі – вони, як метелики, життя яких заздалегідь передбачено. Ця приреченість є своєрідною легітимацією девіантних вчинків. Виокремити те, що випадає з традиційного ланцюжка дій, означає мати сильну мотивацію і волю до спротиву проти наявних цінностей. Та, якщо виокремити тих, хто може спитати за неподобства, вторгнення в особистий простір, то місце для мук совісті та сорому вже й не потрібно. Механізм руйнації (деформації) запущено, тому всі складники цього процесу починають функціонувати в автоматичному режимі (життя на дві родини, дві квартири, зустріч із другом, з жінкою, з якою ти маєш зв'язок): нікого це не бентежить...

Досвід, як категорія багатовимірна, накладає аспект умовності: усі все знають і продовжують сприймати, як наявне буття. Реалізується моральна дозволеність вчинків, які аморальні за своєю сутністю: коли Джері дізнається, що Роберту вже 4 роки відомо про зв'язок його дружини, Джері в розпачі хапається за голову, на що Роберт реагує в аспекті патології нормальності («не переймайся, який сенс?»). Зрозуміло, що стосунки будуються в соціально напруженій атмосфері тих часів (у п'єсі вказуються 1968–1977 роки). Цей хронологічний проміжок є викликами для європейської свідомості: культурних, релігійних, ідеологічних чинників (студентська весна в Парижі 1968-го, політичні події Чехословаччини, літературні експерименти в постмодернізмі).

Подія пов'язана з часом: тривалість стосунків неможливо «законсервувати», огидність має свою ціну, тому зв'язок існує в духовному вакуумі не тільки зрадників, але й того, хто цю зраду сприйняв як належну (Роберт). Час спрямований проти них: вступити в поєдинок відважується Джері: приховати стосунки від своєї дружини Джудіт і від друга Роберта. Зрада – феномен норми для дійових осіб: в Емми новий «роман» із Роджером Кейсі, який має ділові стосунки і з Джері, і з Робертом, а Роберт також мав довгі роки любовних взаємин із жінками. Зрада тривалістю в життя для всіх головних героїв. Утім, персонажі просякнуті алієнацією – душевним сум'яттям, хворобою духу. І навіть забуття і час їх не вилікує. «На словах всі знають. А по-справжньому ніхто не знає. І не дізнається. Вони в іншому світі живуть», – зазначає Джері [3, с. 513].

Висновки. Отже, у п'єсі «Зрада» зрада постає уособленням демонстрації надії на порятунк від закону моралі, канону цінностей через акт занурення у власну мушлю, спроби захватитися від норм життя шляхом поділу його на екзистенційні виміри [8]. Ілюзія жити в багатьох деформованих світах як індульгенція власної втіхи, емоцій, виходу за обмеження. Усі стосунки повинні втратити свою цнотливість, своєрідну сакральність і трансформуватися тільки в досвід – логічний, організований і простий. Досвід, який відмежується від ціннісного, морального зобов'язання, надіває на себе маску «анонімності», хоча всім дійовим особам відомі обставини скоєного вчинку.

Фігура Джері уособлює характеристику темпоральності та тривалості часу в аспекті бажання затримати, хоч би на мить, стосунки, які приречені на завершення вже на самому початку. Цей відрізок часу пов'язано з якістю таємниці, категорією прихованого, того, що за мовчазної згоди всіх дійових осіб, здатне відродитися в просторі моральних норм. Зрада спокушає наявністю відчуття «нормальності» стосунків, але врешті-решт вона примушує згадати свої духовні вади, зазирнути в безодню особистої деформації та прийти на зустріч і розмову, як у тій кав'ярні, що розкрив нам майстер слова Г. Пінтер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долгов К.М. От Киркегора до Камю. Философия, эстетика, культура. Москва : «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2011. 427 с.
2. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого. Москва : Интербук, 1990. 301 с.
3. Пинтер Г. Предательство (пьеса, перевод Б. Носика, В. Харитонов) / Г. Пинтер. Коллекция (авторский сборник). Санкт-Петербург : Амфора, 2006. С. 452–513.
4. Сартр Ж.-П. Объяснение к «Постороннему». Назвать вещи своими именами. Программные выступления мастеров западноевропейской литературы XX век. Москва : Прогресс, 1986. С. 92–107.
5. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред.: О. Хеффе, В.С. Малахова. Москва : Культурная революция, 2009. 392 с.
6. Шаап С. Человек как мера: учение Ницше о resentimente. Киев : Изд-во Жупанского, 2008. 205 с.
7. Яровицька Н.А., Мельник Е.А. «Я і НІЩО»: символічність реального або реальність символічного (за матеріалами творчості Г. Пінтера). Херсон : Гельветика, 2019. С. 164–172.
8. Esslin Martin. Language and Silence . Harold Pinter: Critical Approaches. London, 1984. pp. 34–59.
9. Sartre Jean-Paul Existentialism and Humanism. London: Methuen, 1970. 74p.
10. Рис. 1 «Закохані (Коханці)» (1928, Рене Магрітт) URL: <https://artchive.ru/renemagritte/works/333476~Vljublennye>.

REFERENCES

1. Dolgov K.M. Ot Kirkegora do Camyu. Filosofiya, estetika, kultura. [From Kierkegaard to Camus. Philosophy, aesthetics, culture]. Moskva: «Kanon+», ROOI «Reabilitaciya», 2011. 427 p. [in Russian].
2. Nicshe F. Tak govoril Zaratustra. Kniga dlya vseh i ni dlya kogo. [Thus spoke Zarathustra. A book for everyone and for no one]. Moskva: Interbuk, 1990. 301 p. [in Russian].
3. Pinter G. Predatelstvo [Betrayal] (p'esa, perevod A. Doroshevicha) / G. Pinter Kollekcija [Collection] (avtorskij sbornik). Sankt-Peterburg: Amfora, 2006. pp. 452–513 [in Russian].
4. Sartr Zh.-P. Obyasnenie k «Postoronnemu» [Explanation to the “Outsider”]. Nazvat veshi svoimi imenami. Programmnye vystupleniya masterov zapadno-evropejskoj literatury XX vek. Moskva: Progress, 1986. pp. 92–107 [in Russian].
5. Sovremennaya zapadnaya filosofiya. Enciklopedicheskij slovar [Modern Western philosophy. Encyclopedic Dictionary] / pod red.: O. Heffe, V. S. Malahova. Moskva: Kulturnaya revolyuciya, 2009. 392 p. [in Russian].
6. Shaap S. Chelovek kak mera: uchenie Nicshe o resentimente. [Man as a Measure: Nietzsche's Doctrine of Resentment]. Kiev: Izd-vo Zhupanskogo, 2008. 205 p. [in Russian].
7. Yarovicka N.A., Melnik E.A. «Ya i NISHO»: simvolichnist realnogo abo realnist simvolichnogo (za materialami tvorchosti G. Pintera). [“I and NOTHING”: the symbolism of the real or the reality of the symbolic (based on the work of G. Pinter)]. Herson: Gelvetika, 2019. pp. 164–172. [in Ukrainian].
8. Esslin Martin. Language and Silence. Harold Pinter: Critical Approaches. London, 1984. pp. 34–59. [in English].
9. Sartre Jean-Paul Existentialism and Humanism. London: Methuen, 1970. 74p. [in English].
10. Pic. 1 “Falling in love (Lovers)” (1928, Rene Magritte) URL: <https://artchive.ru/renemagritte/works/333476~Vljublennye>.

Yarovitska Natalia Anatoliivna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
40, Sumska str., Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4448-1355

Melnyk Emilia Anatoliivna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Legal and Public Management
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskyi str., Vinnytsia, Ukraine

BINARY DICHOTOMIES IN THE WORKS BY G. PINTER (BASED ON THE PLAY “TREASON”)

Actuality. *He. Her. On opposite sides of the double being. A classic drama in which everyone has the roles assigned in advance. The mutual need for each other requires both unity and the preservation of disunity.*

Purpose. *To show and reveal the main dichotomous oppositions, such as the hidden/obvious; love/betrayal; fullness/emptiness, realizing their essence through the ontological mode of being as a crisis of foundations, as social adaptation and silent contemplation of deviations in the moral and ethical dimension (the play “Treason”).*

Methods. *The article actualizes the ontological space of existence according to M. Heidegger; the hierarchical system of consciousness building by J.-P. Sartre; the ideas of “Eternal Return” and the theme of the Other in the reflections of F. Nietzsche.*

Research results. *Creative explications (dimensions) are implemented in the play “Treason” in several directions. Thus, the characters are naked and undisguised by their actions. The idea of fatalism permeates all the main characters. The fatality of relationships and feelings covers with its audacity and at the same time restraint. Traditional feelings (friendship, love) have a limited time – they are like butterflies whose lives are predicted in advance. This doom is a kind of legitimization of deviant actions. The separation what falls out of the traditional chain of actions means having a strong motivation and will to resist existing values. But if you single out those who can ask for outrages, intrusions into personal space, then there is no need for a place for torments of conscience and shame. The mechanism of destruction (deformation) is running, so all components of this process begin to function automatically (life for two families, two apartments, meeting a friend, with a woman with whom you have a connection): no one is confused by this.*

Experience, as a multidimensional category, imposes an aspect of convention: everyone knows everything and continues to perceive it as an existing being. Infidelity tempts with the presence of a sense of «normality» of relationships, but sooner or later it makes you remember your spiritual shortcomings, look into the abyss of personal deformation and come to a meeting and talk, as in the cafe that was presented by the master of words, G. Pinter.

Key words: *The Other; dichotomy, consciousness, hidden/obvious, morality, fatality of actions.*

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 266.3:261.6

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.17>

Гулямов Богдан Святославович

аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

вул. М. Пирогова 9, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8523-5420

ПАЦИФІЗМ У СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

Вступ. Нова соціальна доктрина Вселенського патріархату, запропонована в 2020 році, передбачає як ідеал повну відмову від усіх форм насилля та є яскравим документом сучасного християнського ненасильницького спротиву теорії та практикам глобалізованого капіталізму. Нове бачення культури радикальної солідарності та повної відмови від усіх форм насилля було створене в межах сучасної постмодерної православної теології, а потім стало надбанням офіційного соціального вчення, однак було прийняте частково. **Мета та завдання.** Аналіз основних рис соціального вчення Вселенського патріархату щодо війни та миру, а також виявлення коренів цього вчення в сучасній православній теології. Розкриття актуальності соціального вчення Вселенського патріархату щодо війни та миру, порівняння цих концепцій із соціальними доктринами інших церков щодо цієї тематики, а також із сучасними богословськими концепціями насилля та миру. **Методи та результати дослідження.** З огляду на мету та завдання статті формується її методологічна база, що представлена герменевтичним та компаративним методами. На ідеях сучасної православної теології доби постмодерну засновані теорії соціального вчення Вселенського патріархату про мир як гармонійну єдність різноманіття, про миротворчість як першу рису християнської ідентичності, про повну легітимність лише ненасильницького спротиву злу, про необхідність відмови від смертної кари, про можливість застосування евангельських заповідей як в особистому моральному житті, так і у соціальній активності громад. Разом із тим це соціальне вчення відрізняє визнання можливості та необхідності правового обмеження зла та спротиву злу на війні. Радикальні миротворчі принципи соціального вчення Вселенського патріархату є аналогічними до положень про війну та мир із компендіуму соціальної доктрини католицької церкви. Нове соціальне вчення Вселенського патріархату надає гуманістичну інтерпретацію значення норм канонів, що застосовуються до воїнів і поліцейських, які вимушено застосували насилля. У цілому соціальне вчення Вселенського патріархату стало новим етапом у розвитку православного персоналістичного гуманізму та теорії миротворчості.

Ключові слова: соціальне вчення Православної церкви, сучасна теологія, теологія миру, моральна теологія.

Вступ. Нова соціальна доктрина Вселенського патріархату, запропонована в 2020 році [4], передбачає як ідеал повну відмову від усіх форм насилля та є яскравим документом сучасного християнського ненасильницького спротиву теорії та практикам глобалізованого капіталізму. Нове бачення культури радикальної солідарності та повної відмови від усіх форм насилля було створене у межах сучасної постмодерної православної теології, а потім стала надбанням офіційного соціального вчення. Переваги та недоліки теології радикалізованої любові та теорій про абсолютну відмову від насилля ще не були осмислені у критичній літературі, так само як важливі відмінності між постмодерною православною теологією та соціальним вченням Вселенського патріархату у проблематиці ставлення до насилля.

Сьогодні перш за все заслуговують на увагу інтерпретації нового соціального вчення Вселенського патріархату, що запропоновані Іоанном Хриссавгісом [8], що очолював богословську комісію із створення документу «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви». Згідно із цим богословом нова соціальна доктрина є відповідями аутентичної традиції на численні виклики і проблеми, які стоять перед християнами сьогодні. Кирил Говорун дав іншу інтерпретацію нової соціальної доктрини Вселенського патріархату, наголошуючи на тому, що вона не відображає усього спектру поглядів кліриків та мирян минулого і сьогодні, є лише голосом православного лібералізму з притаманною його обмеженістю, яка знайшла свій вияв навіть у мові документу, який створений з використанням множини концептів християнського персоналізму 1960-х років [3]. Перрі Хамаліс та Деметріос Харпер обговорили вчення соціальної доктрини про війну та мир, дійшовши висновку, що будь-яке насилля та війна несуть численні негативні наслідки, тоді як мир є умовою для гармонійного розвитку [1]. При цьому військові розглядаються як гідні всілякої поваги, як такі, що не можуть принижуватися через власне служіння [1].

Метою статті є аналіз основних рис соціального вчення Вселенського патріархату щодо війни та миру, а також виявлення коренів цього вчення в сучасній православній теології. Основні **завдання** полягають у розкритті актуальності соціального вчення Вселенського патріархату щодо війни та миру, порівняння цих концепцій із соціальними доктринами інших церков щодо цієї тематики, а також із сучасними богословськими концепціями насилля та миру.

Методи дослідження. З огляду на мету та завдання статті формується її методологічна база, що представлена герменевтичним та компаративним методами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно соціальне вчення Православної церкви передбачало визнання за головний принцип своєї побудови уявлення про симфонію між церквою і державою. Також останнім часом виникали численні пропозиції про необхідність симфонії між церквою і нацією, між церквою і громадянським суспільством. Унаслідок визнання основоположного значення симфонії стало нормативним уявлення про пріоритет колективного над особистим. Як окрема особа, православний вірний був покликаний до служіння церкві та світській спільноті (інституції), з якою церква має відносини «симфонії». Унаслідок таких уявлень виникали різні способи легітимізації правового і навіть позаправового насилля держави чи спільноти над особистістю. Звичайно, що усі такі легітимізації насилля цілого над індивідуальним виправдовувалися інтересами особи, яка просто не до кінця розуміє власні високі потреби і своє справжнє покликання. Вимоги підкорення вищим цінностям, вимоги радикальної жертвності особливо яскраво проявлялися під час осмислення проблематики війни, коли соціальна доктрина пропонувала парадоксальну логіку: особистість мала усім жертвувати заради любові до спільноти та інших її членів, але при цьому усе одно була особисто винною у разі вбивств ворогів та вчинення інших порушень декалогу за наказом влади. Оскільки у православ'ї не існувало теорій шахідизму як в ісламі чи вчення про справедливую війну як у католицизмі, завжди особисто воїн (принаймні за канонами) мав пройти через очищення від гріха вбивства, мав бути відлученим від причастя на три роки після повернення з війни. Явна негуманність такого підходу, коли церква вимагає крайньої самопожертви, але при цьому не підтримує воїна після настання наслідків виконання такої вимоги, створювала ситуацію кризи моральної свідомості у православних. Лише сповідання крайнього пацифізму як загальної світоглядної позиції, неприйняття усіх форм насилля, боротьба з усіма видами дискримінації тощо створили в соціальному вченні Вселенського патріархату послідовну доктрину загального миру як способу життя та етичної вимоги, яка майже не має виключень.

Сучасна православна теологія з 1960-х років постійно підкреслює цінність різноманіття, особистої унікальності, безпосереднього чуттєвого досвіду. Єдність та спільнотність як виразники традиції, раціональність та систематичність як властивості богослов'я перестають бути самоцінними. Більше того, богослови наголошують на абсолютній цінності відмінності та дистанції. Апофатика починає розумітися як виразник містичного переживання унікальної цін-

ності іншого, переживання його таємничої іншості. Традиційне для античного, середньовічного і модерного світоглядів переважання цінності єдності приводило до того, що цінності різноманіття, унікальності, сингулярності, особистісності були фактично в тіні. Сучасна православна теологія, навпаки, підкреслює цінність особистого і різноманітності як виразу особистого. Основною причиною насилля у минулому та сьогодення православна теологія початку ХХІ століття називає прагнення до встановлення одноманітності та однорідності. У соціумі, як і всякій створеній реальності, різноманіття у його проявленості характеризується як краса, яку має захищати мир.

Компендіум соціального вчення Католицької церкви описує мир у соціумі та між народами як дар Божий та плід зусиль людей, але цей соціальний та міжнародний мир є подобою миру, який є властивістю Бога. «Мир – не лише Божий дар людині та людський план, що відповідає Божому задуму, а й, насамперед, основна характеристика Бога» [5, с. 299]. Компендіум соціального вчення Католицької церкви заперечує можливість справедливої війни, констатує, що завжди негативні наслідки війн переважають, ведуть до нових хвиль насилля у подальшій історії. Миротворчість є благословенною. Вимушена оборонна війна є виправданою, але її легітимність є обмеженою. Повністю схвалюються лише активні військові дії у випадку боротьби з тероризмом. Також соціальне вчення Католицької церкви вимагає від вірних та усіх людей доброї волі значних зусиль миротворництва всередині національних спільнот, розділених конфліктами, допускаючи насильницькі дії проти тиранії тільки якщо склалися цілий ряд конкретних умов, які легітимізують революцію. Прагнення до обмеження насилля і до необмеженості миротворництва розвивається все більше у соціальному вченні папи Франциска, який наголошує на необхідності повного втілення євангельських ідеалів загальної любові, радикальної гостинності, соціального братерства [2].

Декларація «За життя світу», в якій Вселенським патріархатом пропонується нове соціальне вчення для православ'я, також розуміє мир як щось принципово більше, ніж просто відсутність війни чи конфлікту. «Мир для Церкви – це щось більше, ніж стан перемир'я, з легкістю нав'язаний жорстокому за своєю природою світові. Радше це – справжнє розкриття глибинної реальності творіння, яким його бажає Бог і яким Він його замислив у Своїй передвічній раді. Це відновлення творіння в його істинній формі, хоча й часткове. Істинний мир – це сама присутність Бога серед нас» [4, с. 44]. Такий справжній мир характерний для внутрішнього життя святих та для їх діяльності. Бути миротворцями – це реалізовувати загальнолюдське покликання до святості.

Декларація наполягає на необхідності християнського пацифізму ще більш радикально, ніж католицька соціальна доктрина. Це безпосередньо пов'язано з такою оцінкою насилля: «Ніщо так не суперечить волі Бога щодо істот, створених за Його образом і подобою, як насильство людини над людиною, і немає більшого блюзнірства, ніж організована практика масових убивств. Будь-який вияв людського насильства в певному сенсі є повстанням проти Бога і створеного Ним порядку» [4, с. 42]. Звичайно, що при таких принципах важко заявити, що війну чи насилля можна якось виправдати. Декларація формує загальне правило, виходячи з усвідомлення радикальної близькості кожної особистості з усіма представниками людства. «Кожен акт насильства проти іншої людини – це, насправді, насильство над членом власної родини, а вбивство, навіть коли його не можна уникнути, – це вбивство власного брата чи сестри» [4, с. 43]. У декларації «За життя світу» заперечується навіть право держави на вбивство. «Тією мірою, якою насильство підтримує, захищає чи збагачує наше життя – навіть якщо його чинить держава від нашого імені без нашого відома – ми беремо участь у гріху Каїна. Зрештою, можна справедливо стверджувати, що насильство – це гріх *par excellence*» [4]. Звичайно у святоотцівській традиції переважним гріхом називалося самолюбство, а не насилля. Це пов'язано з індивідуальним, а не соціальним розумінням гріха. Радикальне заперечення саме насилля стало центральним для християнської теології доби постмодернізму після праць Рене Жирара. Останній, при аналізі антропологічних коренів феномену насилля, виявив, що періодичне або постійне насилля звичайно легітимізувалося релігійним світоглядом, а у християнстві вперше

релігія стала на сторону жертви. Тому намагання легітимізувати насилля суперечить самій ідентичності християнства. Сучасний православний богослов Д. Гарт пов'язує наявне сьогодні соціальне насилля із модерним прагненням до величного панування та постмодерним прагненням до ігрової деструкції [7]. Звичайно, ці прагнення існували в історії людства завжди, але для цих світоглядних тенденцій (модерну і постмодерну) вони найбільш характерні, відверто проявляючи власну суть з часів Ніцше. Гарт вважає, що плекання краси персональних відносин як мирне збереження гармонійного різноманіття існуючого має бути завданням для всього людства, але перш за все – для усіх християн. Очевидно, що у сьогоднішні насилля все ще є розповсюдженим, і актуальною є проблема легітимності насилля у відповідь. Традиційні християнські уявлення про допустимість насилля заради уникнення більшого зла, розповсюджені у якості розвинутих теорій від вчення Августина про справедливую війну до тверджень християнського реаліста Рейнхольда Нібура про виправдання міжнародної боротьби проти міжнародної тиранії, повністю заперечуються Гартом та практично всіма іншими впливовими західними православними богословами сьогоднішнього дня. Шлях, який пропонує Гарт обирати перед обличчям соціального насилля – це ненасильницький спротив та сповідування християнства як релігії миру в риторичному свідченні про вищі духовні цінності. Надання великого значення риторичному свідченню та ненасильницькому спротиву як знаковій системі, що включена у цю риторичну пов'язані з уявленнями Гарта про те, що людина є тим, що вона говорить і як говорить. Риторика миру перед обличчям деструктивних викликів сьогоднішнього дня має конституювати ідентичність православних вірних та православних спільнот.

Досягнення християнських ідеалів у соціальному житті при сповідуванні такої позиції пацифізму є практично неможливим, оскільки реальні обставини соціальної дійсності часто настільки трагічні, що пацифізм привів би виключно до більшого зла та соціальної деструкції. Тому не дивно, що декларація після засвідчення бажаності саме абсолютного пацифізму раптово повертається до деяких елементів християнського реалізму та благословення спротиву злу силою, що теж повністю відповідає православній традиції. У цілому слід зазначити, що декларація ігнорує традиційне патристичне вчення про моральний вибір та його обмеженість. Так, Максим Сповідник [6] говорить, що необхідно розрізняти як перший етап розвитку людяності стан виникнення людської природи, коли свобода людини, у тому числі – свобода морального вибору ще не діє. Другий етап – це стан вибору добра і зла, коли людина або схиляється до пристрастей, серед яких одна із впливових – пристрасть до насилля або ж за допомогою Бога творить добро, зростаючи у особистій свободі. На цьому етапі підтримання миру є завданням аскетичним для особистості та завданням спільнотним для церковного і світського соціумів. Особливу відповідальність за реалізацію миру в спільноті несуть очільники спільнот та монархи. Третій етап розвитку людяності – це святість, стан обоження, в якому людина досягає надприродного миру і спокою, які є чистим даром благодаті для всіх, хто цього дару гідний. Гідність чи негідність визначається, виходячи з результатів другого етапу розвитку людяності. І навіть не усі, хто виявився гідним, відразу будуть отримувати надприродний стан миру, оскільки особисте відношення Бога до кожної людини може включати різноманітні плани. Так чи інакше, але мир, який мали святі, – це особливий дар благодаті, якого можна бажати, але який на етапі розвитку звичайного людського життя для особистості недоступний: у звичайному житті мир, за який бореться особистість є чимось меншим, ніж мир, який мали святі, хоча у цьому мирі теж є певна присутність Бога, як і визнає Максим Сповідник. Таким чином, коли декларація визнає мир святих як життєвий ідеал для церковної і навіть світської соціальної дійсності [4, с. 44], то маємо справу з деяким перебільшенням. Не можна у звичайних ситуаціях політичної та військової боротьби пропонувати приклади святих князів Бориса і Гліба як взірці для наслідування як це робить декларація, оскільки така приреченість на мучеництво завжди має бути наслідком особливого благодатного покликання, а не нормою загальнохристиянської моралі. Ігнорування окремішності від стану святості звичайного для всіх людей стану набуття чеснот, коли є вибір та боротьба – ось причина появи радикальної колізії, коли декларація вимагає повного пацифізму та визнає можливість і моральну легітимність спротиву злу

силою. «Церква усвідомлює, що вона не може передбачити всіх неочікуваних обставин, на які людям або народам доводиться реагувати в той чи інший момент, і що в занепалому і роздробленому світі бувають періоди, коли не існує виключно мирних засобів плекати мир для всіх. Беззастережно засуджуючи всілякого роду насильство, вона, однак, визнає трагічну необхідність того, щоб окремі особи, спільноти або держави використовували силу для захисту себе та інших від безпосередньої загрози насильства. Так, дитина, що зазнає насильства від члена сім'ї, жінка, яка потерпає від брутального поводження чоловіка, законослухняний громадянин, на якого жорстоко напали, перехожий, який став свідком домагання, спільнота або народ, що зазнали агресії з боку безжального завойовника, можуть, у міру власної віри і любові, вирішити захистити себе та ближнього від насильників. Самооборона без злоби може бути виправданою, і захист пригноблених від гнобителів часто є моральним обов'язком; але іноді, як це не трагічно, ні одне, ні інше неможливе без розумного застосування сили. У таких випадках необхідні молитва й розважливність, а також щирі зусилля, спрямовані на досягнення примирення, прощення і зцілення. До того ж, Православна Церква визнає й підтверджує обов'язок законної влади захищати вразливих, запобігати насильству й обмежувати його, а також сприяти миру між людьми і між народами» [4, с. 45]. Усі ці роздуми є реалістичним визнанням необхідності застосування в соціумі правового, а іноді – і неправового насилля. Звичайно, декларація закликає уникати надмірного застосування сили та пропонує вдаватися до насилля, навіть правового, виключно як до останнього засобу. Також декларація використовує принципи християнського реалізму в ставленні до правового і неправового насилля для запобігання очевидного зла і насилля у випадку воєнних дій [4, с. 46]. А саме декларація визнає, що Православна церква в історичному бутті не наполягала на повному пацифізмі, підтримувала воїнів, і, не маючи теорії справедливої війни, завжди пропонувала певні моральні принципи, які б регулювали легітимне насилля та надавали перспективу миру. Зокрема, декларація закликає уникати під час військових дій насилля щодо мирного населення, оскільки таке насилля, навіть застосоване законною владою з використанням передових технологій, фактично виявляється терором та не може бути легітимним. Реалії військових дій у країнах Близького Сходу підтверджують своєчасність і правильність таких пропозицій щодо захисту мирного населення.

Також декларація говорить про необхідність духовного оновлення після військових дій або поліцейського застосування насилля, навіть якщо усі ці дії були морально легітимними та керувалися лише усвідомленням обов'язку і готовністю до самопожертви ради ближнього і любові до людей [4, с. 47]. Соціальне вчення Вселенського патріархату намагається інтерпретувати саме як певну практику антропологічно-духовної віднови та духовно-психологічної реабілітації ті норми канонів, які передбачають тимчасове утримання від причастя воїнів, що повернулися з війни. Декларація свідчить: «Навіть у тих рідкісних ситуаціях, коли застосування сили не заборонено безумовно, Православна Церква все ж бачить потребу в духовному й емоційному зціленні взаємин між усіма причетними до нього. Незалежно від того, потерпає людина від насильства або чинить його, і незалежно від причини, шкода завдається всій особі, неминуче зачіпаючи її стосунки з Богом, ближнім і творінням. З огляду на це свт. Василій, наприклад, радив воїну, що вбив людину під час оборонної війни, хоча сам він і не є навмисним «убивцею», все ж утриматися від Євхаристії на обмежений термін і прийняти покайну дисципліну, бо він «має нечисті руки». Чимало жертв нападів, а також багато військовослужбовців, поліцейських та осіб, які вчинили насильство, свідчать, що цей досвід є духовно руйнівним і, відтак, глибоко підриває їхню спроможність до віри, надії та любові. Церква страждає разом з усіма такими людьми, молячись про зцілення і спасіння всіх «недужих, знеможених та поневолених» (Божественна літургія св. Йоана Золотоуста). Православна Церква ніколи не має припиняти служіння духовного зцілення як тим, хто став жертвою насильства, так і тим, хто його застосував». Таким чином, соціальна доктрина намагається уникати розуміння утримання від причастя воїнів, які могли на війні вчинити вбивство, як лише ритуальної норми. Йдеться про необхідність цілісної реабілітації особистості, до якої церква має бути залучена. Вся реабілітація військових, поліцейських та інших осіб, що вчинили легітимне насилля, розглядається

як частина соціальної терапії церкви відносно світу, сповненого страждань і насилля. Але із тексту декларації не ясно, чим саме може бути і повинна бути така соціальна терапія, оскільки мова йде лише про те, що церква молиться за всіх постраждалих від самого факту застосування насилля і намагається відновити відносини людини з Богом. Очевидно, що подолання ритуалістичного ставлення до практики відлучення військових від причастя після здійснення ними актів легітимного насилля, є частиною християнського реалізму в ставленні до соціального насилля взагалі та до насилля на війні зокрема. Але ця прогресивна позиція потребує власного повноцінного розвитку.

Поза увагою декларації не могло залишитися питання про ставлення церкви до смертної кари. Розглядаючи цю тематику, документ «За життя світу» повертається до радикально-ідеалістичних поглядів на насилля і заперечує право державної влади на застосування такого роду покарань. Декларація надає розлогу аргументацію на користь тези про недопустимість смертної кари. «Православна Церква відкидає смертну кару і робить це з вірності Євангелію і прикладу Апостольської Церкви. Вона дотримується законів прощення і примирення як головних імперативів християнської культури, постійно вказуючи на потенціал і обітницю преображення у Христі. Вона наполягає на обов'язку всіх урядів обмежувати насильство всіма можливими способами. Оскільки смертна кара є відплатою злом за зло, її не можна вважати добродесною або навіть терпимою практикою. І хоча дехто намагається виправдовувати її як вираз співмірної справедливості, християни не повинні погоджуватися з такою логікою. У Євангеліях Христос неодноразово відкидає сам принцип пропорційності. Він вимагає від Своїх послідовників дотримуватися правила прощення, яке не лише перевершує вимоги «природної» справедливості, але навіть залишає осторонь гнів Закону на користь його ж власної, глибшої логіки милосердя (як у випадку жінки, заскоченої в перелюбі)» [4, с. 48]. На підкріплення цієї аргументації декларація детально згадує усі патристичні свідчення про заборону християнам перших століть вступати у військо, щоб уникнути ризику вчинити вбивство і подібні заяви щодо неможливості брати участь у соціальних відносинах, які б не були побудовані для християн на уникненні насилля з їх боку. Також стверджується, що відоме нагадування у посланні до Римлян про владу «носіїв меча», тобто поліції заради покарання зла, не є заохоченням до такого покарання від володарів-християн, а має на увазі лише необхідність поваги до законної влади з боку християн, які самі мають від такої влади, пов'язаної з насиллям, відмовлятися. Оскільки християнський реалізм, особливо у його варіанті, пропонованому Рейнхольдом Нібуром, наголошував на тому, що євангельські норми є лише ідеалами, що вказують на гріховність людини, а у реальному житті необхідно користуватися практичними нормами, які мають зменшувати зло і примножувати добро залежно від соціального контексту, то декларація «За життя світу» вказує на можливість і необхідність безпосереднього застосування норм Нагірної проповіді до особистого і соціального життя. Дуже радикально декларація заявляє, що «серед Отців переважала думка, що Нагірна проповідь, яка забороняє відплату, встановлює для християн стандарт поведінки як в особистій, так і в суспільній царинах». Звичайно, що таке твердження є занадто радикальним, оскільки велика кількість представників патристики визнавала необхідність розрізнення особистої моралі, яка має ґрунтуватися на євангельських заповідях та суспільної морально-правової свідомості, яка має орієнтуватися на природний закон. Декларація не згадує про природний закон та можливість його застосування для вирішення питання про легітимність смертної кари. Покарання на смерть за злочини, які заподіяли втрату життя та інші важкі злочини, у декларації трактується як відступлення від християнської моралі саме тому, що ця остання визнається як повністю тотожна до євангельської моралі, що для патристичної традиції все-таки є явним перебільшенням.

Підсумовуючи рефлексії щодо проблем війни, миру і насилля, декларація «За життя світу» звертається до переваг миру як цілком очевидних, і до обов'язку християн бути миротворцями на практиці у щоденній діяльності як до частини самої ідентичності вірних [4, с. 49]. «Для православних християн шлях миру, діалогу й дипломатії, прощення і примирення завжди кращий від застосування насильства, страти, поліцейської або військової сили.

Найвищий вияв християнської святості у відповідь на насильство, мабуть, можна побачити в тих, хто день у день прагне до порозуміння та поваги між людьми, до запобігання конфліктам, возз'єднання тих, кого розлучили, пошуку економічних і соціальних механізмів пом'якшення проблем, що часто призводять до насильства, а також у тих, хто підтримує страждених і маргіналізованих». У цьому підсумку бачимо те саме намагання приписати сьогоднішньому станові християн властивість святості. І вже на основі покликання жити як святі для християн само собою вважається найпершою рисою їх ідентичності миротворчість [4]. Характерними для сьогодення є підкреслення значення діалогу як конкретного шляху реалізації миротворчості.

Висновки. На ідеях сучасної православної теології доби постмодерну засновані теорії соціального вчення Вселенського патріархату про мир як гармонійну єдність різноманіття, про миротворчість як першу рису християнської ідентичності, про повну легітимність лише ненасильницького спротиву злу, про необхідність відмови від смертної кари, про можливість застосування євангельських заповідей як у особистому моральному житті, так і у соціальній активності громад. Разом із тим це соціальне вчення відрізняє визнання можливості та необхідності правового обмеження зла та спротиву злу на війні. Радикальні миротворчі принципи соціального вчення Вселенського патріархату є аналогічними до положень про війну та мир із компендіуму соціальної доктрини католицької церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fr. Perry Hamalis & Fr. Demetrios Harper (2020). Join the Conversation: For the Life of the World. War and Peace. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=0vcL9UA40Hs&t=566s>.
2. Fratelli tutti. Енцикліка всі брати (брати і сестри) Святішого отця Франциска про братерство і суспільну дружбу. Львів : Єзуїти в Україні, 2020. 125 с.
3. Відеокурс навколо документу 'За життя світу': дияк. М. Денисенко, О. Філоненко, архім. К. Говорун 2020. URL : <http://www.ethos.org.ua/za-gittja-svitu/>.
4. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви 2020. URL : https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=uk_UA.
5. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. Київ : Кайрос, 2008. 549 с.
6. Максим Исповедник. Амбигвы. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. 464 с.
7. Харт Д. Красота бесконечного. Эстетика христианской истины. Москва : ББИ, 2010, xviii + 673 с.
8. Хриссавгіс, Й 2020. Православна Церква й соціальне вчення. URL : <http://oou.org.ua/2020/03/27/shho-diznayemosya-za-zhyttya-svitu-sogodni-media-opublikuyut-dokument-pro-kerivni-prynczypu-pravoslavnoyi-czerkvy-u-suchasnomu-sviti/>.

REFERENCES

1. Fr. Perry Hamalis & Fr. Demetrios Harper (2020). Join the Conversation: For the Life of the World. War and Peace. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=0vcL9UA40Hs&t=566s>.
2. Fratelli tutti. Entsyklika vsi braty (braty i sestry) Svyatishoho ottsya Frantsyska pro braterstvo i suspil'nu druzhbu (Encyclical letter Fratelli tutti of the Holy Father Francis On fraternity and social friendship). – L'viv: Yezuyity v Ukraini, 2020. – 125 s.
3. Videokurs navkolo dokumentu 'Za zhyttia': dyiak. M.Denysenko, O.Filonenko, archim. K. Hovorun (Video course around the document 'For the life of the world': deac. M. Denysenko, O. Filonenko, archim. C. Hovorun) 2020. Dostupno: <http://www.ethos.org.ua/za-gittja-svitu/>.
4. Za zhyttia svitu. Na shliakhu do sotsialnoho etosu Pravoslavnoi Tserkvy (For the life of the world. On the way to the social ethos of the Orthodox Church) 2020. Dostupno: https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=uk_UA.

5. Kompendium Sotsial'noyi doktryny Tserkvy (Compendium of the Social Doctrine of the Church). – К. : Kayros, 2008. – 549 s.
6. Maximus the Confessor. Ambigua / Maximus the Confessor. – М.: Institute of Philosophy, Theology and History of St. Thomas, 2006. 464 p.
7. Khart D. Krasota beskonechnogo. Estetika khristianskoy istiny (The Beauty of the Infinite. Aesthetics of Christian Truth) /Devid Khart.. – М. : BBI, 2010, xviii + 673 с.
8. Chryssavgis, J 2020. Pravoslavna Tserkva i sotsialne vchennia (The Orthodox Church and social doctrine.). Dostupno: <http://oou.org.ua/2020/03/27/shho-diznayemosya-za-zhyttya-svitu-sogodni-media-opublikuyut-dokument-pro-kerivni-pryncypy-pravoslavnoyi-czerkvy-u-suchasnomu-sviti/>.

Gulyamov Bogdan Svyatoslavovich

Postgraduate Student at the Department of Theology and Religious Studies
National Pedagogical Drahomanov University
9 Pirogova str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8523-5420

PACIFISM IN THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CONSTANTINOPLE PATRIARCHATE

Introduction. *The new social doctrine of the Ecumenical Patriarchate, proposed in 2020, provides as an ideal complete rejection of all forms of violence and is a clear document of modern Christian nonviolent resistance to the theory and practices of globalized capitalism. A new vision of a culture of radical solidarity and complete rejection of all forms of violence was created within the framework of modern postmodern Orthodox theology, and then became the property of official social teaching, but was partially accepted. Given the **purpose** and **objectives** of the article, its methodological basis is formed, which is represented by hermeneutic and comparative methods. Theories of the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate about peace as a harmonious unity of diversity, about peacemaking as the first feature of Christian identity, about the full legitimacy of only nonviolent resistance to evil, about the need to renounce the death penalty, about the possibility of applying personal moral life and social activity of communities. At the same time, this social doctrine distinguishes between the recognition of the possibility and necessity of the legal restriction of evil and the resistance of evil in war. The radical peacekeeping principles of the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate are similar to the provisions on war and peace from the compendium of the social doctrine of the Catholic Church. The new social doctrine of the Ecumenical Patriarchate provides a humanistic interpretation of the meaning of the norms of the canons applicable to soldiers and police officers who have been forced to use violence. In general, the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate was a new stage in the development of Orthodox personalist humanism and the theory of peacemaking.*

Key words: *social doctrine of the Orthodox Church, modern theology, theology of peace, moral theology.*

УДК 27-18

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.18>**Лисенко Олександр Віталійович**

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Національної академії служби безпеки України
вул. М. Максимовича, 22, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8368-7810

Шульмін Сергій Олександрович

доцент кафедри філософії
Національної академії служби безпеки України
вул. М. Максимовича, 22, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2929-2583

МІСЦЕ ПОЗИТИВНО-НАТУРАЛІСТИЧНИХ ЗНАТЬ У ХРИСТІЯНСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Досить поширеною є думка про зневажливе ставлення християнської церкви до позитивно-натуралістичних та медичних знань, а також байдужість до тілесно-фізичного модусу буття людини. Наскільки є виправданою така позиція в межах християнської антропології, намагаємося розібратися в статті, звернувшись до творчої спадщини видатних богословів та мислителів минулого: Орігена, Немезія Емеського, Миколи Федорова та Валентина Войно-Ясенецького.

Актуальність такого дослідження зумовлена потребою філософської рефлексії традиційних християнських цінностей і смислів та виявлення їх актуальності в нових історичних умовах, коли життєво необхідною є суспільна протидія пандемії Covid-19, а відтак важливим є діагностування гуманістичного потенціалу християнського ідеалу людини, відображеного у практичній діяльності релігійних організацій та інституцій.

У дослідженні використано наукові методи: структурного, тематичного, текстуального та інтертекстуального аналізу.

Ставлення до наукового пізнання та тілесно-фізичного буття людини у історії християнської думки є далеко не однозначним. Плоть визнається богодостойною частиною людського ества, гідною воскресіння і вічного життя у багатьох християнських мислителів. Найбільш повно та переконливо така позиція антропологічного оптимізму представлена Орігеном, Немезієм Емеським, Миколиною Федоровим, Валентином Войно-Ясенецьким та представниками «терапевтичного» повороту у християнському богослов'ї: Томіславом Іванчічем, Ієрофеєм Влахосом, Л. Шеховцовим, Ю. Зенько, К. Якуевичем. Отже, аскетична практика може розумітися не лише як «умертвіння» плоті, а і як зміцнення тіла системою психо-фізичного тренінгу, постів, боротьбою з негативними (гріховними) пристрастями, потягами, звичками, досягненням поміркованого, цнотливого, добродійного способу життя, контролю духу над тілом.

Ключові слова: віра, знання, воскресіння, преображення, тілесність.

Вступ. Тема протиставлення Афін та Єрусалиму, академії та церкви, віри та розуму; філософії (науки) та релігії є наскрізною для всієї європейської релігійно-культурної традиції.

Спектр варіантів вирішення цієї проблеми у межах християнської свідомості достатньо широкий: від радикального фідеїзму (релігійна позиція що обстоює вищість віри над розумом, а релігії над наукою) – Татіан Асірієць «Промова до еллінів», різка тональність якої була скоріше зумовлена апологетичними мотивами, Тертуліан: «Вірю, бо абсурдно»; до гармонії розуму та віри, науки й релігії – Іустин Філософ про взаємну узгодженість віри та розуму; Клемент Олександрійський з вченням про досконалий гнозис; Оріген з обґрунтуванням необхідності тілесного начала як невід'ємної частини людського ества та його відновлення у воскресінні

та перспектив цього світу у «Новому Небі і Новій Землі»; Августин: «увіруй, щоб пізнати»; Ансельм Кентерберійський: «Вірую та розумію»; Альберт Великий – вчитель католицької церкви, який залишив об'ємну наукову спадщину у галузі не лише богослов'я, але й логіки, ботаніки, хімії, алхімії, астрономії, мінералогії, зоології та психології; Фома Аквінський з теорією двоїстої істини та інші.

Більшість науковців світового рівня були глибоко віруючими людьми: Галілео Галілей, Блез Паскаль, Роберт Бойль, Ісак Ньютон, Карл Ліней, Михайло Ломоносов, Луїджі Гальвані, Антуан Лоран Лавуаз'є, Алесандро Вольта, Андре-Марі Ампер, Майкл Фарадей, Семюель Морзе, Микола Пирогов, Джейм Прескотт Джоуль, Георг Фридрих Бернхард Риман, Гульєльмо Марконі, Макс Планк, Ігор Сікорський, Вернер Карл Гейзенберг та багато інших, але в силу не приналежності до церковного кліру, функціонерів церкви, їхній власний релігійний досвід залишився приватною спробою позитивного вирішення цього гострого питання, фоновим та супутнім щодо канонічно-догматичної відповіді церкви. З іншого боку, може скластися враження (часто не безпідставне), що церковний клір та богослови загрузли в суцільному обскурантизмі та ксенофобії і втратили будь-яку здатність до діалогу не лише з представниками науки, а й з представниками іншодумців та іншославців.

Зневажливе ставлення до світу земного з його благами не є новим в історії духовних пошуків людства. Такі переконання знаходимо у вченні орфіків, платоніків, неоплатоніків, індійській релігійно-філософській традиції. Світоглядно-ідейне підґрунтя християнства у вирішенні цього питання спирається на тексти Святого Письма та положення Священного Переказу – постанов Соборів, вчення отців та вчителів церкви та має на меті докорінно змінити ієрархію пріоритетів та цінностей тогочасного суспільства. Так у Євангеліє від Іоана знаходимо «Мое Царство не від світу Цього» [1, с. 245] – говорить Христос. Від Матвія: «Бо поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчичне, і горі оцій скажете: Перейди звідси туди, то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого!» [1, с. 247].

Пріоритет горнього перед дольнім, небесного перед земним, свободи перед природньою необхідністю, духа перед матерією – є основоположними світоглядними принципами християн, однак така установка не вимагала беззаперечного забуття земних форм та умов існування, тому і Господь приходить з проповіддю істини у цей світ, з метою його преображення та заповідає оволодівати ним через пізнання. «Сам Він дарував мені істинне пізнання існуючого, щоб пізнати устрій світу і дії стихій, початок, кінець і середину часу, зміни поворотів і переміни часів, коло років і положення зірок, природу тварин і властивості звірів, рух вітрів і думки людей, відмінності рослин і силу коренів» [1, с. 24]; «І пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними» [1, с. 145]; «Усе досліджуючи тримайтеся доброго» – пише апостол Павло [1, с. 224]; «І знову Ісус промовляв до них, кажучи: «Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя» [1, с. 311], та інші старо та ново завітні контексти наголошують на важливості позитивного знання.

Мета та завдання. Ця багатогранна проблема, на наш погляд, має найбільш продуктивне витлумачення, через призму антропологічних пошуків взагалі та через призму категорії психічного та фізичного здоров'я зокрема, що в умовах сучасних соціокультурних та біологічних викликів: пандемії коронавірусу COVID – 19 та способів солідарної соціальної протиепідемічної самоорганізації, проблем біоетичного порядку, тощо набуває особливої актуальності. Окреслений нами ракурс є радше проєктом, який окреслює контури проблеми, аніж вичерпним та фундаментальним дослідженням.

Методи. Хоча серйозні наукові праці з цієї теми уже почали з'являтися у середовищі світової наукової спільноти та українських вчених: М. Бек, Ганса Урса фон Бальтазар, К. Ранер, Й. Мюллер, Є. Древерман, В. Лехлер, І. Влахос, Дж. Романідес, Ж.-К. Ларше, Т. Іванчич, Кіпріан (Керн), І. Васильєва, Т. Гаврилук, Кирило (Говорун), О. Предко, А. Глущенко, О. Марчук, однак все ж ця тема лишається мало дослідженою та достатньо перспективною. Її окремими цікавими проєкціями є дослідження феномену цілительства у аскетів-подвижників, феномену «Христа заради юродивих», філософія гігієни, спорту, сім'ї, компаративіський аналіз конфе-

сійних підходів при вирішенні біоетичних питань, що стане предметом подальших наукових розвідок. Методи системного, тематичного, текстуального та інтертекстуального аналізу, іманентного спостереження, дескриптивно-аналітичний та герменевтичний виявилися найбільш продуктивними при вирішенні дослідницьких завдань.

Результати. Окремого завершеного й цілісного християнського антропологічного вчення не існує, лише тому, що вся догматична система зав'язана на темі взаємовідношення Бога та Людини. Тобто вся догматика є «геоцентричною» і «антропоцентричною» водночас і відповідає на питання: як можливе уподібнення людини Богу. Різні акцентуації антропологічного дискурсу у православ'ї породили різні не суперечні, а взаємодоповнювальні «моделі» людини. Зокрема Кіпріан (Керн) виділяє: 1) антропологію пустелі; 2) антропологію містиків; 3) антропологію богословських синтезів. Цей ряд можна продовжувати: а) антропологічними вченнями духовно-академічного напрямку; б) неопаламізму; в) філософії всеєдності; г) терапевтичної теології тощо.

Спільним знаменником вище вказаних моделей є загально християнське розуміння ідеалу людини, як еталона людської довершеності, регулятивного принципу самореалізації людини, ідеальної моделі особистісного розвитку, вищої мети її прагнень та устремлінь.

Християнський ідеал людини полягає в уподібненні, наслідуванні та єднанню віруючого з Ісусом Христом, тобто у внутрішньому преображенні тваринної природи людини та поступовому перетворенню її у Божественну шляхом обоження. Через глибинне засвоєння спокутувальної жертви Христа, аскетичну практику, покаєння, благодіяння, милосердя, жертвовність, усвідомлюючи та долаючи наявний гріховний стан, віруючий досягає досвідного Богопізнання, водночас змінюючись духовно, психічно і фізично.

Однією з наскрізних тем християнської антропології є ідея преображення людини у всій її цілісності, сукупності суттєвих ознак. У той же час питання, що власне трансформується, яка саме тілесна природа людини преображається, відійшло нібито на другий план. Укорінена у християнській традиції, аскетична практика може мати неоднозначне витлумачення та не суперечливі, проте різні вияви своєї реалізації. Чи є змарнілий і виснажений відлюдник-аскет єдиним еталоном фізичної досконалості, чи усе ж можливі альтернативні варіанти? Ці питання спробуємо розглянути у нашій статті.

З перших етапів християнства істинною, вартою уваги, природою людини розумілась духовна природа – так звана «внутрішня людина», центральною проблемою якої є спасіння, у той час, як психологічні чи фізіологічні параметри мали вільне трактування, а то й взагалі віддавалися забуттю як не суттєві. Проте такі тенденції у християнському богومисленні не були тотальними.

Тому предметом нашої уваги будуть ідеї тих християнських подвижників, мислителів та філософів, чий голос мав авторитетний вплив на вирішення антропологічної проблематики церковною свідомістю та актуалізував питання тілесності та фізичного здоров'я.

Такі постаті християнського богослов'я та філософії, як Оріген (185–254), Немезій Емеський (390 – ?), Микола Федоров (1828–1903), Валентин Феліксович Войно-Ясенецький (1877–1961), найбільш виразно представляють позитивне ставлення до досягнень та відкриттів природничих наук та медицини у віддаленому та не далекому минулому. І хоча між їхніми подвижницькими шляхами пролягає значна часова відстань, однак вони належать до єдиної релігійної традиції, духовного клімату, містично-богословської атмосфери, а вплив їхніх ідей, поглядів, переконань на сучасників та нащадків надзвичайно великий: Орігена – на апологетів та отців церкви: Василя Великого, Григорія Назіанзіна, Григорія Ниського, Іоана Золотоустого, Максима Сповідника; у католицькій традиції на Іоана Скота Еріугену; теософів XVIII століття – Пуаре, Мартінеса Паскаліса і Сен-Мартена, а в XIX ст. – на Франца Баадера і Юліуса Гамбергера, Ф.Шлєрмахера, С.Булгакова, Ф.М.Достоевського, В.С. Солов'єва; Немезія – на пізньо візантійське богослов'я: Максим Сповідник, Іоан Дамаскін, Мелетій Монах, Іоан Філопон та середньовічну схоластику: Петра Ломбардського, Альберта Великого, Фому Аквінського; В. Войно-Ясенецького – на філософів та релігійних мислителів новітнього періоду.

Оріген – найавторитетніший богослов донікейського періоду продовжує позицію свого вчителя Климента Олександрійського щодо когнітивної та сотеріологічної значимості знання. У основоположній богословській праці «Про начала» Оріген наголошує, що апостольське сповідання християнської віри не містить готові відповіді на усі питання лише для того, щоб віруючі могли потрудитися і показати плоди свого розуму [6, с. 43]. Бог – над сутній Абсолют, який може відкриватися лише у творінні та Святому Письмі. Тому Оріген схвально ставиться як до пізнання світу так і до тлумачення Біблії. Він розвиває ідею апостола Павла та обґрунтовує необхідність тілесного начала як невід’ємної частини людського єства, що має трансформуватися з тлінного в нетлінне, з смертного в безсмертне, відновлюючись через воскресіння у Царстві Небесному. Щодо умов потойбічного існування та аналогії з земним буттям Оріген пише: «Чи буде той світ, про який говорить Спаситель, відокремленим від цього світу ті віддаленим від нього на велику відстань і за місцем і за якістю і за славою, або ж він, хоча й буде переважати цей світ славою і якістю, проте все ж буде утримуватися у межах цього світу, – це не відомо, хоча останнє припущення здається мені більш вірогідним» [6, с. 52]. Ідея апокатастасису – відновлення усіх сутностей у Бозі по завершенню цього буття, після справедливого покарання, спокутування і виправлення, вимагала необхідності всезагального спасіння та моральної і онтологічної неможливості вічних мук.

Наступною яскравою постаттю цієї плеяди є Немезій, єпископ міста Емеса. Погляди Немезія Емеського викладені в праці «Про природу людини». Вона є важливим доксографічним джерелом медичних, фізіологічних, психологічних знань, які були інтегровані у систему християнської антропології. Якщо для проповіді християнства в еллінському середовищі апологети використовували філософію, то Немезій йде далі і використовує мову та досягнення античної і середньовічної науки, особливо ідеї Гіпократів і Галена. Немезій критикує уявлення про матеріальність душі. Він вважає єство людини двошклядовим: душа-тіло, які поєднані незлинянно. Автор досить детально вивчає склад і функції тілесної організації, пояснює навіть процеси дихання і кровообігу. У міркуваннях про душу, органи відчуття, задоволення, пристрасті Немезій стає першим християнським психофізіологом та психологом систематиком. Він пише: «Людина перепливає моря, перебуває спогляданням на небі, осягає рух, відстань і величину зірок, користується плодами землі і моря, із зневагою ставиться до диких звірів і великих риб; людина досягає успіху у будь-якій науці, мистецтві та знанні, розмовляє за допомогою письмен, анітрохи не утруднюється тілом, передбачає майбутнє; над усіма начальствує, всім володіє, наказує тварі, повеліває демонами; досліджує природу існуючого, старанно намагається осягнути істоти Божі, робиться будинком і храмом Божества. Отже, знаючи якого благородства ми причетні, не посоромимо нашої природи ...» [5, с. 17]. Продовжуючи ідею «Шестоднева» Василя Великого та «Про устрій людини» Григорія Богослова, щодо космічно центрального місця людини, Немезій зазначає що Бог в особі людини створив точку, в якій поєднуються світ тілесний і світ духовний: «Ось людина і з’явилася живою істотою, що поставлена в межах двох природ – розумної і нерозумної, – людина, якщо схиляється на бік тіла і любить більше тілесне, то наслідую життя нерозумних (тварин) і буде зарахована до них, якщо ж, зневажить всі тілесні задоволення, підкориться розуму, то успадковує божественне і для людини передуготоване блаженне життя, і буде – як «небесна ...» [5, с. 22]. Отже, людина мікрокосм та центр світобудови, який живе за законами земного світу. Відмінність її від тваринного царства полягає у здатності пізнання світу та Бога, духовному вдосконаленню у спокутуванні гріха та досягнення безсмертя у тілі.

Також у патристичній традиції ідея всецілої людської досконалості знаходить обґрунтування у творчому доробку Григорія Ниського, Йоана Золотоустого, Діадоха Фотікійського, Максима Сповідника, Григорія Палами, Миколая Кавасіли та багатьох інших.

Надмірна ідеалізація людської природи у період середньовіччя призвели до появи натуралізованої людини епохи Відродження та пробудила прагу до поза релігійного – магічного пізнання світу з пошуками еліксиру життя та філософського каменю (алхімія) і революційними зрушеннями у галузі медицини (Раймунд Лулій (1235–1315), Парацельс (1493–1541)).

Доба Нового часу привнесла багато нових біологічних, фізіологічних, анатомічних, медичних, психологічних знань, які збагатили уявлення про людину, але залишили все ж таки таємницю людського буття не розкритою.

Цікаві погляди на цю проблему знаходимо новітній вітчизняній релігійно-філософській традиції. Микола Федорович Федоров (1828–1903) автор оригінальної філософської концепції, основоположні ідеї якої сформувалися ще під час навчання у одеському лицейі Ришельє. Користувався надзвичайним авторитетом і популярністю у своїх сучасників і наступників: В.С. Соловйова, Ф.М. Достоєвського, Л.М. Толстого, М.О. Лоського. Останній вважав М.Ф. Федорова «праведником та не канонізованим святим».

У роботах, опублікованих під загальною назвою «Філософія загальної справи», М.Ф. Федоров визначає своє відношення до наукового знання, яке повинно не лише відображати об'єктивну дійсність, але й сприяти її активному перетворенню з боку людини та людства, тобто завдячуючи знанню, перетворювати наявну реальну ситуацію у проєкт кращого світу.

Творіння Богом світу розуміється М.Ф. Федоровим не як факт, а як акт, що триває з огляду на «драму» не завершеності людського буття. В ідеалі людство у сукупності своїх зусиль та домагань – всезагальної справи, розуміється М.Федоровим, як співпрацівник, союзник та помічник Бога у плані Творіння та Спасіння світу. Антропологія у М.Ф. Федорова тісно переплетена з космологією. Людина покликана бути Пастирем Буття, силою духу та розуму перетворювати хаос світу в космос. Однак результатом гріхопадіння стала не лише пізнавальна пасивність (бездіяльність), але й смерть, скінченність людського земного шляху, яка перешкоджає опануванню людиною природи. Після Боготілення, життя та спасительної смерті та Воскресіння Христа, умови, ресурси спасіння стають іманентними людині та людству загалом. Як Христос відновив грішну людську природу в її цілісності, з'єднавши з божественним началом – церкві, так і людина повинна долати власний егоїзм та любов'ю, піклуванням та благодіянням долати роз'єднаність людства, як в межах покоління сучасників, так і з поколіннями тих, кого немає серед живих.

Майбутнє Воскресіння повинно бути не вибірковим, а обов'язково повним, загальним і спасительним, з відновленням плоті у житті блаженному, вічному і безкінечному. Водночас воно повинно стати не справою дива, а соборного знання і загальної справи. Микола Федоров вірив, що науковий поступ досягне рівня, коли через керування атомами та молекулами, з людського праху зможе відновлювати живі і повноцінні людські тіла, які в свою чергу, через психосоматичний індивідуалізм, призведуть до відновлення свідомості. «...організм – це машина і свідомість відноситься до нього як жовч до печінки; зберіть машину – і свідомість повернеться до неї» [7, с. 644]. Воскреслі люди внутрішньо зміняться і стануть гідними Синами Божими – творцями Божої волі. Тоді «людині будуть доступні всі небесні простори, усі небесні світи, коли вона сама буде відтворювати себе із самої первісної речовини, атомів, молекул, тому що тільки тоді вона буде спроможна жити у всіх сферах, набирати будь-яку форму і гостювати у всіх поколіннях – від самих найдавніших до самих новітніх, у всіх світах, як найвіддаленіших, так і найближчих, керованих усіма воскреслими поколіннями», – пише мислитель [7, с. 501]. Вочевидь, філософ такими міркуваннями провидів майбутні відкриття генетики, генної інженерії ще у IX столітті.

Творчий геній науковця й подвижника В.Ф. Войно-Ясенецького виявив вищий продуктивний синтез наукової та релігійної свідомості як у світогляді, так і у власному житті та визначив подальший імпульс розвитку православного вчення про людину. У роботі «Про дух, душу й тіло» В. Войно-Ясенецький зазначає, що кризовий стан класичного природознавства зумовлений новітніми великими відкриттями науки. У наукових дослідженнях відкриваються факти, які не можливо пояснити у виключно раціональний, або єдино раціональний спосіб. Реальність виявляється глибшою та складнішою за теоретично-наукову модель її відображення і це зумовлює звернення до релігійного досвіду. Виявляється недосконалість та не повність віри наукової, яка вимагала беззастережно визнавати за істинні умовні умоглядні конструкції, метанаративи: точки, лінійності простору, універсальності законів механіки, небачених елементарних

часток, Великого вибуху тощо. Відкриття Куртом Гьоделем у 1931 році теорем про «неповноту формальних систем» та «неможливості доведення несуперечливості формальної системи засобами самої системи» – вказали на логічні суперечності в основі математичних та фізичних теорій, а як відомо у кожній науці міститься стільки істини, скільки у ній математики (І. Кант).

Неспроможним виявляється бездуховний потенціал науки і при вирішенні глобальних викликів та загроз, породжених техногенним та сцієнтичним характером сучасної цивілізації. «Наука без релігії – небо без Сонця, а наука, просякнута світлом віри, – це натхненна думка, що пронизує яскравим світлом пільму світу» [2, с. 501], – пише В. Войно-Ясенецький.

У праці «Наука та релігія» вчений поділяє науковців на три типи: 1) ті, хто зневажає релігію заради науки; 2) ті, хто нехтує наукою заради релігії; 3) ті, хто реалізує взаємодоповнювальність цих двох світоглядів.

Поверхневе напівзнання як в галузі науки, так і в галузі релігії – ось причина появи першого та другого типів, – підсумовує В.Ф. Войно-Ясенецький. Релігія суперечить не науці, як способу теоретичного пізнання світу, а релятивному, змінному змісту знань, які відображають скінченну мінливу дійсність явищ і являють собою істину відносно. Тоді як релігія відображає царину Абсолютного, метафізичного, істинно сутнього як стосовно світу загалом, так і щодо суті буття самої людини (за Божим задумом) у її цілісності, завершеності та досконалості. Принциповим є розмежування сфер, методів і мети досліджень у науці та богослов'ї. Наука займається питаннями чому і як, а релігія – навщо.

Окрім цього, має місце суперечність між постулатами релігійної свідомості та необґрунтованими, приватними упередженими позиціями та смаками деяких вчених, які, за великим рахунком, суперечать і природі і науці. В.Ф. Войно-Ясенецький услід за О. Хвольсоном, закликає таких вчених дотримуватися «Дванадцяті заповіді Кошута» (яка була спрямована проти наукових фальсифікацій у теорії природного відбору) – не писати й не говорити про те, чого не розумієш.

Предметом дослідження науки є явища. Філософська допитливість вимагає встановлення істинно сутнього буття – онтологічної основи царини явищ. Услід за Г. Гегелем В. Войно-Ясенецький твердить, що наука логічно доводить, що Бог повинен бути, естетика відображає його в образах, а релігія приводить до спілкування з Ним.

Релігія як форма індивідуальної та суспільної свідомості має два вияви: досвідно-містичне переживання Абсолютного, що становить сутність релігії, та знання про релігію – теорію релігії, яка і корелює з наукою і забезпечує їхню взаємодоповнюваність. Але другий вияв без першого принципово не можливий. Релігійне диво не протиприродне, а надприродне: зцілення хворих та воскресіння мертвих, не порушує закони природи, а відновлює їх, вказує на дію над досвідної сили. І це не абстрактно-спекулятивна проблема, а питання життя та смерті: «Лише знання може зробити нас книжниками, теоретиками, гамлетами, які тільки розмірковують, але не можуть творити. Лише віра, яка не знає у що вірить, яка не має своїм предметом бездонний і світлий образ Бога, що являється у Христі, – сліпа віра... Нам потрібне живе знання і зряча віра, і лише їхній синтез та нерозривний зв'язок відкривають можливість творчого життя» [2, с. 74], – твердить подвижник.

За аналогією з незнижчимістю матерії та енергії архієп. Лука наголошує на вічності енергії духовної як людини так і світу в усіх його проявах видимих і не видимих. Вчений допускає наявність поза земного розуму та паралельних світів створених волею Бога.

Саму людину архієпископ Лука розуміє трьох складовою: дух-душа-тіло, де дух не безумовно пов'язаний з душею та тілом і може мати самостійні, не зумовлені станом душі та тіла прояви – пророчі появи померлих, екстеріоризація живих людей, успадкування духовних якостей. Однак тіло й душа мають визначальний формуючий вплив на спрямованість духа або до добра, або до зла. По завершенню земного шляху знаходить подальший розвиток той духовний потенціал, який був набутий людиною за життя. Енергійне наповнення духа стане визначальним у перспективі Страшного Суду та загального Воскресіння для відновленого тіла: «...тіла будуть причетні блаженству праведників, або безкінечним мукам грішників... Необ-

хідно, щоб зв'язок безсмертного духа зі всіма фізичними та хімічними елементами зітлілого тіла був відновленим у Воскресінні, бо ніщо не зникає, а лише видозмінюється... І в цьому новому житті ми повинні володіти повнотою ества нашого. Повинні сприймати цілком нові враження оновленими і просвітленими відчуттями, а тому буде необхідною діяльність тієї частини духа нашого, яку ми тепер називаємо низькою фізіологічною душею. Буде працювати напружено думка наша у пізнанні нового світу, в умовах якого буде будуватися і наближуватися до Бога звільнений від влади земної, від гріховної плоті дух наш. Розум є частина нашого духа і тому безсмертним має бути і мозок наш. Безсмертне серце буде вмістилищем нових, чистих та глибоких почуттів» [2, с. 287], – пише вчений.

В. Войно-Ясенецький продовжував традицію «філософії серця», обґрунтовуючи власні релігійно-філософські переконання новітніми науковими відкриттями з галузі анатомії, фізіології, психофізіології та медицини. «Наші анатомо-фізіологічні знання про серце не лише не заважають, а швидше навіть спонукають нас вважати серце найважливішим органом почуттів, а не лише центральним мотором кровообігу» [2, с. 162]. Вчений визначає серце як орган вищого пізнання та центр духовного життя. В ньому начало віри в Бога та любов до Нього.

Світоглядна атмосфера постмодернізму дещо згладила класичне традиційне протистояння науки та релігії виникненням напрямів агіотерапії Томіслава Іванчіча, православної психотерапії (Ієрофей Влахос), православної практичної психології (Л. Шеховцова, Ю. Зенько, К. Яцкевича), які знаменують «терапевтичний» поворот у християнській теології ХХ століття [4, с. 4]. Богодостойність тіла вимагає розуміння спасіння як зцілення не лише духовно-душевного, але й тілесного. «Тож Будьте досконалі як Отець ваш Небесний досконалий» [1, с. 187]. Ця досконалість – цей біблійний імператив передбачає також рівень абсолютного психосоматичного здоров'я та довершеності, про що пише український дослідник О. Марчук у дисертації «Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики». «Христологічність влаштування складної людської природи передбачає взаємозалежне володіння повноцінною природою – інтегральністю двох складових (душі і тіла), що за своєю природною необхідністю, енергійно охоплюючи одна одну, функціонально уможлиблює повноцінне й здорове життя розумного тваринного сутнього (як досконалого виду), розкриває творчо закладені у ній можливості благочесно-здорових змін, преображаючого розвитку-обоження» [4, с.15], – пише автор.

Висновки. Отже, античне гасло: «У здоровому тілі – здоровий дух», набуває свого нового прочитання у християнському контексті, де аскетизм може розумітися не лише «умертвінням» та нівеляцією плоті, а її зміцненням системою психофізичного тренінгу, постів, боротьбою з негативними (гріховними) пристрастями, потягами, звичками, досягненням поміркованого, цнотливого, добродійного способу життя, контролю духу над тілом.

Сьогодні людство вимушене консолідуватися перед загрозою зниження, зумовленої різноплановими чинниками: збройними конфліктами та війнами, екологічними катастрофами, вичерпанням не відновлюваних життєво важливих ресурсів, зіткнулося також з загрозою пандемії, викликаної вірусом Covid-19. Загалом християнські організації та установи різних гілок та конфесій на практиці продемонстрували світоглядно-ідейний та ціннісний потенціал сповідуваних ними антропологічних доктрин та значимості ідеалу людини обмеживши богослужіння та культову діяльність, збільшивши вимоги щодо дотримання протиепідемічних та санітарно-гігієнічних норм поведінки, турбуючись і піклуючись про безпеку та здоров'я вірян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Іван Огієнко. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2002. 1159 с.
2. Войно-Ясенецький В. Ф. Наука и религия. Дух, душа и тело. Ростов-на-Дону : Троицкое слово, 2001. 316 с.
3. Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2008. 432 с.

4. Марчук О. Т. Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. Київ, 2017. – 220 с. – URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.21/Marchyk.pdf
5. Немезий Эмесский. О природе человека. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_srednevekovaja/nemezij_ehmesskij_o_prirode_cheloveka/8-1-0-4019
6. Ориген. О началах. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Origen/o_nachalah/
7. Федоров Н. Ф. Супраморализм или всеобщий синтез (т.е. всеобщее объединение). Москва : Мысль, 1982. С. 473-503.

REFERENCES

1. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu [The Bible or the Books of Scripture of the Old and New Testaments] / per. Ivan Ohienko. (2002). Kyiv : Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 1159 s. [in Ukrainian].
2. Voino-Yasenetskyi V. F. (2001). Nauka y relyhya. Dukh, dusha y telo [Science and religion. Spirit, soul and body]. Rostov-na-Donu : Troytskoe slovo, 316 s. [in Russian].
3. Kitov M. H. (2008). Ruska natsionalna filosofia v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: monohrafiia [Russian national philosophy in the context of Ukrainian history and culture: monograph]. Kyiv : Vyd. PARAPAN, 432 s. [in Ukrainian].
4. Marchuk O. T. (2017). Kontseptsiiia dukhovnoho zdorovia v antropologii skhidnoi patrystyky [The concept of spiritual health in the anthropology of Eastern patristic]: dys. ... kand. fil. nauk: 09.00.11. Kyiv. – 220 s. – URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.21/Marchyk.pdf [in Ukrainian].
5. Nemezyi Emesskyi. O pryrode cheloveka [About human nature]. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_srednevekovaja/nemezij_ehmesskij_o_prirode_cheloveka/8-1-0-4019 [in Russian].
6. Oryhen. O nachalakh [About the beginnings]. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Origen/o_nachalah/ [in Russian].
7. Fedorov N. F. (1982). Supramoralizm yly vseobshchyi syntez (t.e. vseobshchee obedinenie) [Supramoralism or universal synthesis (i.e. universal unification)]. Moskva : Myisl, S. 473–503 [in Russian].

Lysenko Oleksandr Vitaliiovich

Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy
National Academy of the Security Service of Ukraine
22 M. Maksymovycha str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8368-7810

Shulmin Serhii Oleksandrovyh

Associate Professor at the Department of Philosophy
National Academy of Security Service of Ukraine
22, M. Maksymovycha str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-2929-2583

THE PLACE OF POSITIVE NATURALISTIC KNOWLEDGE IN CHRISTIAN ANTHROPOLOGY

There is the common idea of the contemptuous attitude of the Christian church to the positive naturalistic and medical knowledge, as well as indifference to the physical and physical mode of human existence. We try to understand how justified such position is in the framework of Christian anthropology in this article, referring to the creative heritage of prominent theologians and thinkers of the past: Origen, Nemesis Emesky, Nikolai Fedorov and Valentin Voino-Yasenetsky.

The relevance of this study is due to the need for philosophical reflection on traditional Christian values and meanings and detection their relevance in the new historical context, when vital is

the public response to the Covid-19 pandemic, and therefore it is important to diagnose the humanistic potential of the Christian ideal of man, reflected in the practical activities of religious organizations and institutions

Scientific methods were used in the study: structural, thematic, textual and intertextual analysis.

The attitude to scientific knowledge and physical and physical existence of man in the history of Christian thought is far from unambiguous. The flesh is recognized as a godly part of human nature, worthy of resurrection and eternal life by many Christian thinkers. This position of anthropological optimism is more fully and convincingly represented by Origen, Nemesis Emesky, Mykola Fedorov, Valentin Voyno-Yasenetsky and representatives of the “therapeutic” turn in Christian theology: Tomislav Ivanchich, Hierofei Vlachov, L. Shekhovtsov, Yu. Zenko, K. Yatskevich. Thus, ascetic practice can be understood not only as the “killing” of the flesh, but also as the strengthening of the body by a system of psycho-physical training, fasting, fighting negative (sinful) passions, inclinations, habits, achieving a moderate, chaste, charitable lifestyle, spirit control over the body.

Key words: *faith, knowledge, resurrection, transformation, corporeality.*

УДК 248.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.19>

Сидорак Андрій Миколайович

аспірант кафедри богослов'я

Українського Католицького Університету

вул. Хуторівка 35-а, Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9285-5588

ПРОБЛЕМА БОГОПІЗНАННЯ ЗГІДНО З УЧЕННЯМ СОФРОНІЯ САХАРОВА

Актуальність. Сучасний світ є серйозним викликом для правильного, автентичного розуміння християнської духовної спадщини. Особливо це має відношення до тих вимірів, які пов'язані з вершинами містичного досвіду. Суміш культур, ідей, традицій нівелюють сприйняття сучасною людиною первісної атмосфери формування, зростання та існування християнської аскетичної традиції, представником якої був Софроній Сахаров. Він прожив довге земне життя і, маючи колосальний духовний досвід, зумів його передати через свої твори. Будучи на вершині містичного життя, отець Софроній реально досвідчив те, про що пишуть численні християнські містики і зміг дати слушні відповіді на питання, які стосуються істинного пізнання Бога у аскетично-містичній християнській традиції.

Мета – комплексно дослідити, проаналізувати, представити модель богопізнання в богословській думці архимандрита Софронія Сахарова.

Методи дослідження. Під час роботи над темою застосовано комплексний підхід, який дав змогу досягнути логічної завершеності поставленої мети. Використано загальнотеоретичні методи логічного мислення – аналізу, індукції, дедукції у дослідженні творів Софронія Сахарова й авторів монографій та статей, що на пізнішому етапі приводили до узагальнення, синтезу та конструювання моделі предмета дослідження.

Результати досліджень. У статті автор досліджує вчення про богопізнання архимандрита Софронія Сахарова. Він вказує на центральне значення цієї проблематики у богослов'ї отця Софронія. Показує спосіб розв'язання архимандритом можливості пізнання людиною Бога. Для Софронія Сахарова богопізнання позбавлене суб'єктивно-об'єктивних відносин, а є особовим спілкуванням двох осіб – Бога і людини. Архимандрит Софроній говорить про спільність буття, яке виникає у разі пізнання персонального Бога. Особливо цінним є виділення критеріїв істинного пізнання Бога. Вони поділені автором на внутрішні та зовнішні. Внутрішні стосуються того, як людина всередині своєї свідомості переживає спілкування з Богом. А зовнішні вказують на ті, не залежні від свідомості чинники, за допомогою яких містичний досвід можна відрізнити від духовної омани.

Ключові слова: Сахаров, богопізнання, екзистенціалізм, персоналізм, містицизм, християнство.

Вступ. Софроній Сахаров (1896–1993) прожив довге земне і монаше життя. Маючи колосальний духовний досвід, зумів його передати через свої твори. Його свідчення є особливо цінними ще й тому, що на певному етапі духовних пошуків він мав пантеїстично подібний досвід містицизму нехристиянського Сходу, і тому може з авторитетністю, яка спирається на глибокий екзистенційний досвід, дати оцінку критеріям істинності християнського містичного досвіду. Проблема богопізнання у богословській думці Софронія Сахарова посідає центральне місце. У нашому дослідженні ми хочемо зупинитись на розумінні пізнання Бога у архимандрита Софронія Сахарова.

Мета статті – дослідити та проаналізувати значення феномена богопізнання в богословській думці архимандрита Софронія Сахарова.

Відповідно до мети визначено такі дослідницькі **завдання**: визначити онтологічні передумови можливості богопізнання; прослідкувати динаміку перебігу та критерії істинності пізнання Бога в контексті богомислення Софронія Сахарова.

Методи дослідження. Під час роботи над темою використано загальнотеоретичні методи логічного мислення – аналізу, індукції, дедукції у дослідженні творів Софронія Сахарова й авторів монографій та статей, що на пізнішому етапі приводили до узагальнення, синтезу та конструювання моделі предмета дослідження.

Результати. Проблема богопізнання у богословській думці Софронія Сахарова є найважливішою. Для нього критерій якості життя не полягав у якомога більшій кількості приємних відчуттів, а саме в обсязі пізнання першої та останньої істини [6, с. 80]. Саме богопізнання для отця Софронія було найважливішою справою життя людини, як він зауважує: «найнасушніша потреба людського світу в тому, щоби знати істинного Бога» [8, с. 122]. Він наголошує, що найважливішою потребою людини є досконало знати Отця, дух людини жадібно тягнеться до любові Отця [6, с. 79], тягнеться до того, щоб знати Першу і Останню Істину. Саме в досконалому знанні Отця полягає сутність того миру, який Христос давав своїм учням за декілька годин перед смертю [6, с. 80]. Архимандрит говорить про знання цього світу у формі піраміди, де на вершині є знання, які найбільше ціняться у сучасному суспільстві – знання науки та техніки, а не знання, про яке говорить отець Софроній. Найвища ціль, що стоїть перед монашим життям, на думку архимандрита, полягає у пізнанні Пресвятої Трійці: «Так світ не знає того, про що ми говоримо, про найвищу освіту як ціль, яку ставить перед собою монастир, – досягнути пізнання і знати Отця і Ісуса Христа, Його Сина. Це є вічне життя. Це є вершина для людини» [5, с. 94].

Архимандрит Софроній ставить питання про саму можливість для людини пізнавати Бога. Те, що Бога не можна пізнати до кінця, ще не означає, що Його не можна пізнавати взагалі. Адже навіть світу не можна пізнати до кінця, проте це не заперечує факту можливості пізнавання світу назагал [13, с. 154]. Пояснюючи чим є богопізнання, архимандрит зазначає: «Я знаю, що відання моє не абсолютне, але це не означає, що існує якась інша істина. Я вірю, що торкалась до мене безначальна істина, але також знаю, що не реалізував в акті мого життя пізаного у досвіді молитви» [6, с. 303].

На переконання архимандрита будь-якому християнину, незалежно від соціального статусу чи ієрархічного стану, доступні навіть найвищі ступені богопізнання [8, с. 118]. Отець Софроній наголошує на існуванні безмежної кількості рівнів богопізнання [13, с. 155], на глибині та висоті осягнень, які даються Святим Отцям. Якщо одні «говорять повною мірою даного нам через апостолів Одкровення» [13, с. 150], то інші, вважаючи на передчасні спроби непідготовлених, «більше підкреслюють момент Божої неосяжності і цим перебувають немов би ще в межах та ступенях пізнання, які можливо припустити в пророкові Мойсею» [13, с. 150].

В архимандрита Софронія розуміння богопізнання характеризується цілісністю та повнотою. Воно виходить далеко за межі дихотомії – суб'єкта-об'єкта як щодо взаємозв'язків Бог–людина, так і у разі внутрішньо-особистісних зв'язків. У пізнанні бере участь ціла людська істота – ум-дух, серце-душа, сумління-розум, воля-почуття, особливо любов [13, с. 153]. Аналізуючи поняття «пізнання», архимандрит наголошує на значно ширшому і глибшому його значенні, ніж те, яке вкладають у це поняття «вчені» та «філософи» [13, с. 154]. Зокрема, він пише, що «для нас пізнання – це перш за все спілкування у самому житті, особистісний дотик, особистісна бесіда, спільність у Бутті, уподібнення до того, що пізнається. Наше поняття про пізнання включає у себе такі елементи, яких ми не бачимо в інших уявленнях про пізнання» [13, с. 153]. Важливо відзначити вплив старця Силуана на розуміння архимандритом процесу богопізнання як співбуття. У своїй книзі «Старець Силуан» отець Софроній написав, що під знанням Силуан розумів «не гностичні богословські побудови, а досвід живого спілкування, досвід причастя Божественного світла... Знання – співбуття» [12, с. 189]. В іншому місці Софроній Сахаров говорить уже не просто про спілкування у бутті, але про злиття у бутті: «Знати Бога» всією нашою істотою не є простою інтелектуальною здогадкою, ні! Біблійне поняття «знання» є злиттям у самому бутті, а не абстрактним поняттям. Так, пізнання Бога дається через перебування у Ньому. І тоді богослов'я приймає характер розповіді» [7, с. 176].

Архимандрит пише про двосторонній вимір богопізнання: «Пізнання нами, сотвореними персонами, Бога – двосторонній акт: Того Хто дає і того хто сприймає. Воно, це пізнання, завжди носить персональний, а не «об’єктивний» характер» [6, с. 125]. Як наслідок, у богопізнанні не лише Бог не стає об’єктом, а також це стосується і людини – обоє є саме суб’єктами, які «живуть єдиним життям» [13, с. 91], де «у єднанні Бога з нами – і Він, і ми – незмінно перебуваємо персонами, які усвідомлюють себе пов’язаними любов’ю» [6, с. 125]. Про відсутність категорій об’єкта-суб’єкта у сприйнятті не лише Бога, а й назагал духовного досвіду зазначає Павло Євдокімов: «Бог необ’єктивізований і, відповідно, відкривається лише зсередини людини: «Бог тим більше невидимий, чим більше Його опалююча близькість сяє у душі». Духовне життя, як і релігійний досвід, однаково необ’єктивізовані» [1, с. 58]. Тут можна говорити про аскетичну гносеологію як своєрідну апофатичну деінтелектуалізацію, яка відкидає будь-які спроби звести пізнання Бога до певного представлення про нього і співвідносить його з подією участі та спілкування з Ним. Так, Свилен Тутеков пише: «У своїй сутності <...> аскетична гносеологія – своєрідна апофатична деінтелектуалізація, яка відкидає будь-які спроби звести просвітлення і споглядання, тобто містичне богопізнання, до певного представлення про Бога (що означає – до володіння Богом) і співвідносить його з подією участі та спілкування з Ним у Христі за допомогою благодаті Святого Духа. Відповідно, головна передумова цієї гносеології – не «інтелектуальне уявлення», а самовласне вольове прямування людини до спілкування як участі в діалогічній містичній зустрічі з Христом за допомогою святотайнственої благодаті Святого Духа» [14, с. 167–168].

Архимандрит Софроній говорить про «СПІЛЬНІСТЬ БУТТЯ», яке виникає у «БУТТЄВОМУ» пізнанні «ПЕРСОНАЛЬНОГО» Бога [6, с. 263]: «Наше буттєве поєднання з Богом Любові передбачає гармонійне злиття двох воль: Бога і людини. Бог – Особовий Дух, людина – особа єднаються воедино у вічному Акті Божественного Життя. Так ми пізнаємо Бога» [6, с. 60].

Особливий феномен необ’єктивізованого пізнання, який виникає у намаганні людини пізнати Бога, був для архимандрита своєрідним фундаментом його християнського екзистенціалізму, адже «Одкровення персонального Бога – АЗ ЄСМЬ – виключає Його пізнання у формі об’єктивуючого наукового знання. Ми знаємо Бога лише за умови, що «живемо» у Ньому, і Він живе у нас» [13, с. 160]. Зрештою, саме християнство пов’язане зі зміною акцентів у сторону екзистенції та особи. Так, про примат екзистенційного та персонального у християнському філософствуванні пише Георгі Капрієв: «Будь-хто, хоча б трохи компетентний в історії філософії, може чесно визнати, що ідея персональності є фундаментальним християнським внеском у філософію; що християнське філософствування відходить від еллінського есенціального мислення, яке розглядає загальну сутність як найвище, і направляє до певного персоналістичного мислення; що як перший об’єкт у ньому (і особливо в грекомовному християнському філософствуванні) бачиться не сутність, субстанція або суще саме по собі, а його дійсність, його дії та порухи, і в цьому сенсі – його існування, екзистенція; що вони – персональність та екзистенція – мають для нього предметний пріоритет» [4, с. 29–30].

Джерело екзистенційного розуміння пізнання Бога через спілкування у бутті слід шукати у тому часі, коли Софроній Сахаров після усвідомлення безперспективності безособової містики нехристиянського Сходу пережив момент інтуїтивного осяяння. Наступні слова з його головного богословського твору, в якому він з висоти пережитих років аналізує свій духовний шлях, привідкривають це: «Заповідь: «Люби Бога всією сутністю твоєю і ближнього твого, як самого себе» (пор. Лк. 10, 27) несподіваним для мене чином повстала перед моїм умом в її євангельському контексті: буттєве злиття з Богом здійснюється через любов. І так те, що раніше відвело мене від Євангелія: «любити» мені видалось «тоді», в «той» дивний час на московській вулиці, недостойним психізмом, – «тепер» проникло в моє серце і ум як світло істинного пізнання: буттєве єднання виникає в акті любові. Євангельське поняття любові йде незрівнянно далі нашого психічного чи тілесного розуміння» [6, с. 68].

Для архимандрита знати та любити є майже одне і теж – у вічності знання є наслідком любові, а любов причиною поєднання з Богом [7, с. 184]. Він, наводячи слова Силуана про

те, що хто більше любить Бога, той краще знає його, ставить питання: чому любов та знання є чимось єдиним у духовній вічності, чому християнам заповідано весь час любити, – і доходить висновку, що це тому, що «любов об'єднує у самому бутті» [7, с. 95]. Поєднання любові та знання стає можливим лише після довгих років молитовного життя: «Після довгих років молитви, яка поєднує ум та серце, ми приходимо в стан, коли і ум, і серце одночасно і спільно живуть даним Богом Одкровенням. У такому разі і любов, і пізнання зливаються у властиву їм онтологічну єдність, і людина відновлюється у своєму первісному просторі – цілісності. Тоді молитва перестає бути вираженою словами» [13, с. 166].

Для Софронія Сахрова екзистенційність, буття людини є найглибшим виміром, де здійснюється богопізнання. В процесі зустрічі з Богом пізнання неначе проникає в людину. Тоді таке дієве перебування Бога у нас означає введення нас у самий акт Божого буття [6, с. 50]. Архимандрит пише, що «Бог незбагненно великий. Ми чуємо і читаємо слова про Його велич, але зовсім інакше жити їй, цю велич» [6, с. 101]. Отець Софроній наголошує на феномені інтегрування у своє буття того, що ми пізнаємо. «Пізнати» означає «сприйняти», «інтегрувати у своє життя», «зробити те, що пізнається іманентним собі». Звичайно, будь-яке пізнання уже у самому принципі передбачає певний елемент «іманентності», але досконале пізнання, згідно з біблійною перспективою, можемо розуміти не інакше, як досконале єднання у бутті» [11, с. 67]. Подібно про причастя-участь в євхаристійному контексті як суті містичного досвіду пише Павло Євдокімов: «От, стою при дверях і стукаю: як хто почує голос мій і відчинить двері, увійду до нього і вечеряти з ним і він зо мною» (Одкр. 3:20). Цей текст суто євхаристійного характеру добре пристосовується до того, що можна назвати в містичному житті літургією або навіть внутрішньою євхаристією ... Поступове осяяння через причастя-участь є сутністю містичного досвіду» [2, с. 155–156]. Йдеться тут саме про причастя-участь, а не про якийсь інтелектуальне сприйняття. Подібно як архимандрит Софроній наголошує, що «буттєве знання – це наслідок єднання у бутті, а не лише інтелектуальний здогад» [11, с. 30].

Для архимандрита гносеологічний вимір пов'язаний з явлінням Бога людині та буттєвою любовною відповіддю з її сторони: «Коли воістину Суцций Бог <...> відкривається у явлінні Нетварного Світла, тоді інтуїтивно людина покидає філософію трансперсонального Абсолюту, яка йде знизу. Не абстрактне, а буттєве пізнання Бога ніяк не обмежується одним інтелектом: необхідне живе злиття-спілкування цілої людини з Актом Божого Життя... І це наша гносеологія» [6, с. 208]. Архимандрит Захарія (Захару) зазначає, що у біблійному та святоотцівському сприйнятті пізнання означає спілкування в бутті, де богопізнання є поєднанням Бога і людини, яке здійснюється Духом Святим, при чому «любов до ворогів як апогей богопізнання є також апогеєм спілкування з Богом, здійснюваного дієвою присутністю Святого Духа» [3, с. 342–343]. Міра пізнання та міра любові є залежними. Отець Софроній пояснює це на прикладі внутрішньотроїчних взаємин: «Якщо любов насправді є «союз», то із цього можна зробити висновок, що міра пізнання залежить від міри любові. Таким чином, у Святій Трійці – абсолютна Любов і абсолютне Пізнання є тотожними, і при цьому відмінність між ними не затирається» [11, с. 67].

Отець Софроній говорить про екзистенційне осягнення, пізнання стану духа, який не можна пізнати за допомогою спекулятивного мислення [6, с. 300]. Микола Сахаров пише про переродження людини під дією благодаті, дія якої проникає в кожний закуток людського буття, де сам стан людини перетворюється на «богослов'я»: «Богослов'я як стан» не є філософською наукою, ні навіть змістом молитви, але воно є живим входженням у Божественну вічність. І таке «богослов'я», як відображення стану чистої безпристрасності, саме стає чистим і справжнім у найглибшому сенсі цього слова» [9, с. 27]. Отже, можна сказати, що подвижник за допомогою інтуїції «схоплює» стан свого духа, який він отримує завдяки дії Божої Благодаті та праведного життя. І цей стан духа є факт екзистенції-буття, де час втрачає свою владу.

Коли дослідник аналізує результати містичного досвіду, завжди повстає проблема критеріїв істинності аксіологічного виміру такого досвіду. Архимандрит наголошує, що «лише через віру в Бога–Христа ми отримуємо справжній критерій про реальності несотвореного та сотво-

реного світлів» [6, с. 24]. Усі критерії в отця Софронія можна поділити на дві групи – внутрішні та зовнішні. Внутрішні характеризують те, як людина у собі переживає зустріч з Богом. Вони пов'язані з феноменом досвідного направлення богословської думки архимандрита Софронія, з одного боку, та онтологічною структурою людського буття – з іншого. Зовнішні базуються на факторах, незалежних від людської свідомості. Розглянемо глибше ці питання.

Те містичне пережиття, яке важко виразити словами, часто пов'язане з досвідом Божественного Світла. Архимандрит розрізняє декілька типів феномена світла. Так, аналізуючи своє життя, він описує пережиття, яке можна було б назвати «філософським досвідом»: «В роки зрілої молодості не один раз траплялось, що у станах напруженого мислення про тайни Буття я відчував-бачив мою мислячу енергію, подібну до світла. Світ споглядань ума по-своєму світосайний. Та і наш ум все ж – це «образ Першого Ума», який є Світлом. Інтелект, зосереджений на метафізичних проблемах, може втратити сприйняття часу і матеріального простору: як би вийти за їх межі. Саме в таких випадках я бачив свій ум як світло. Такий стан доступний людині за природою. Пізніше з'ясувалось, що описаний мною стан якісно відрізняється від події – явління Бога у Несотвореному Світлі» [6, с. 186].

В іншому місці Софроній Сахаров згадує, що у пошуках незмінного Бога він відвертався від усього відносного, пов'язаного з різноманітними формами існування, і у пориві до буття-небуття бачив свій ум як світло та відчував певний «спокій» [6, с. 67]. Проте архимандрит дійшов висновку, що таке заспокоєння є самовбивством у метафізичному сенсі: «Не «чисте Буття» предстало переді мною, а смерть для усієї моєї цілісності, включаючи персональне начало» [6, с. 68]. Окрім такого світла філософського споглядання, отець Софроній згадує також інші типи світла, такі як: світло мистецького натхнення, світло наукового пізнання. Також він описує особливий вид світла, який пов'язаний з духами неприязні, і який викликає у душі змішання. Досвід такого світла Сергій Сахаров пережив у період практикування медитації. Прокинувшись одного разу вночі, він став свідком такого: «Я побачив усю кімнату наповнену розірваними кусками вібруючого світла. Душа моя збентежилась; я відчув відштовхування від цього видіння; я би сказав – щось подібне до неприязні, змішаної з певним страхом, який був подібний до боязні аспіда (родина аспідових – отруйних змій), що заповз у мій дім» [6, с. 36].

На противагу описаним вище феноменам, пов'язаним зі світлом, Безначальне Світло – якісно інше, і за аналогією до світла Сонця затьмарює світло зір, затьмарює всі інші види «світла» [6, с. 186]. Несотворене Світло в час Преображення на горі Тавор зміцнило богопізнання [6, с. 214], більше того, «без цього Світла Земля перебувала би поза істинним богопізнанням» [6, с. 214]. Завдяки явлінню Світла людині дається буттєве пізнання Бога, де душа, ум і навіть тіло беруть участь у ньому [6, с. 126]. Про початковий вплив Божественного Світла на людину архимандрит пише таке: «На початку нашого покаяння ми нічого, здається, не бачимо, окрім нашого внутрішнього аду, але дивним чином незримо поки що нами Світло проникає уже всередину як живе відчуття присутності Бога. Якщо ми міцно, обома руками, будемо тримати край Господньої ризи, то чудо нашого росту в Бозі буде все підсилюватись, і нам почне відкриватись дивовижний образ Ісуса і з Ним – споглядання, якими ми, люди, були задумані Творцем перед сотворенням світу» [6, с. 24]. Софроній Сахаров відзначає, що явління Несотвореного Світла не є таким рідкісним, як це може здаватись на перший погляд. Він зазначає, що багато аскетів, буттєво переживаючи це явище, не зупинялись на дослідженні природи Божественного Світла, але швидше акцентували увагу на плодах його впливу – примиренні з Богом, розраді, пережиттю вічності та перемозі над смертю [6, с. 207]. Саме такі результати впливу містичного досвіду на людину становлять серцевину внутрішніх критеріїв істинності богопізнання.

Отець Софроній вважає, що суттєвим критерієм істинності явління Несотвореного Світла є те, що воно обов'язково має бути поєднаним з глибоким пережиттям присутності Божої благодаті [6, с. 205]. Архимандрит наводить слова Силуана про те, що коли бачиш світло і нічого іншого не зауважуєш у своєму серці, то таке видіння не потрібно приймати [6, с. 205]. Окрім того, описані архимандритом суттєві ознаки Несотвореного Світла можна вважати важливими

«внутрішніми» критеріями правдивості досвіду богопізнання: «Несотворене Світло – спокійне, цілісне, рівне; впливає на ум, на серце і навіть тіло. При спогляданні його вся істота перебуває в стані, якого не знає «земля». Це Світло є світлом любові, світлом розуму, світлом безсмертя та незбагненого миру» [6, с. 36]. Проте найбільш виразною «внутрішньою» ознакою дії благодаті і відповідно істинності видіння є любов до ворогів. Архимандрит Софроній посилається на старця Силуана, який категорично стверджував, що саме любов є гарантією справжнього богоспілкування [12, с. 218].

Архимандрит Софроній наголошує, що бачення Несотвореного Світла нерозривно пов'язане з вірою в «БОЖЕСТВО Христа» – «І пов'язане, і дивним чином залежить одне від іншого. В ЄДИНОМУ Світлі являється і Христос, і Святий Дух. Це Світло свідчить про Божество Христа, тому що не можна не впізнати Бога в тому Світлі, про яке йдеться» [6, с. 189]. В іншому місці він пише, що заповіді Христа – «суть Несотворене Світло, в якому Він особливо відкривається нам «як Він є» (1Ів. 3,2)» [6, с. 180]. Христове Світло отець Софроній розуміє як енергію Божества, і коли воно осіняє, тоді іпостасне начало в людині із потенційного стану в народженні актуалізується і стає здатним бачити Бога: «Світло Христове – «енергія» Божества, несотворене, безначальне життя Бога Трійці. Вона, енергія–дія, властива і Отцю, і Святому Духу. В цьому Світлі ми пізнаємо і Отця, і Святого Духа, і Єдинородного Сина. Коли це Світло благоволінням Бога осіняє нас, тоді наше іпостасне начало з потенційного стану в нашому народженні актуалізується і стає здатним «бачити» Бога (пор. Мт. 5.8), сприймати Його буттєву силу, багатство життя Самого Бога» [6, с. 220].

Надзвичайна внутрішня переконливість у правдивості містичного досвіду є наслідком того, що людина – це «образ і подоба» найвищого Особового Буття. Архимандрит посилається на Одкровення у тому, що людина сотворена на образ і подобу Бога, і, відповідно, «людина наділена потенційною можливістю досягнути подоби свого Творця... у самій природі людини закладена ідея Абсолютної Істоти, так, коли Бог Вседержитель входить у спілкування з духом людини, то цей останній може «впізнати» Його, тому що Він рідний йому» [6, с. 304]. Пізнання Бога пов'язане з онтологічним виміром наближення до нього. Тут присутній не лише вузько пізнавальний, гносеологічний вимір, а є щось значно глибше і величне, бо у пізнання включається вся людина своєю глибокою екзистенцією. Можливість для людини пізнавати Бога закорінена в онтологічній сфері. Адже людина саме внаслідок свого онтологічного статусу може перебувати в Бозі, і Бог може перебувати в ній, оскільки «Людина, як іпостасний дух, належить вічній онтології» [6, с. 225]. Істина онтологічно закладена в нас, тому що Бог–істина не може творити нічого протилежного істині [6, с. 307]. Архимандрит пише: «В нас закладена Істина Самого Бога, тому що ми Його «образ та подоба». Вічна Істина дається іпостасному началу в нас. І як Персона в людині народжується спочатку як потенція, так і сім'я Істини в нас – також підлягає актуалізації із потенційного стану. В падінні Адама Істина в нас спотворилась. Через благодать покаяння та послух любові Отця – Істина, в її первинній святості, дається нам як життя Самого Бога» [6, с. 307]. У Софронія Сахарова, як і у Григорія Ниського, подібність людини з Богом є не лише в тих чи інших статичних ознаках людини, але також у можливості безгрішного досконалого життя, яке певною мірою є наслідуванням Бога [15, с. 117]. Архимандрит зазначає, що саме «ідея повної не часткової «богоподібності» є підвалиною християнської антропології» [11, с. 96]. «Образ та подоба» у розумінні С. Сахарова охоплює цілу людину у всій її цілісності, і «образ буття» є найбільш відповідним тлумаченням цього поняття, оскільки обіймає всю людину [10].

Архимандрит говорить про істину як СТАН духу, як щось, що зовсім не подібне до того, що зустрічає свідомість у звичайному емпіричному бутті. Людина, шукаючи пізнання Бога, виходить на рівень, який відрізняється від рівня звичайного пізнання предметів зовнішнього світу. Архимандрит пише, що Бог є вогонь, і наближатись до цього вогню потрібно з великим смиренням: «Для нас стан, який був даний пережити Силуану, далеко ще не є реальністю. Від страждання, яке він – Силуан – пережив, народився стан, коли він жив життям цілого Адама. І це був не філософський, а духовний стан людини» [7, с. 167].

Дорога до пізнання Істини починається з покаяння. Далі настає стан, якого досягає каяник – він «переживає Істину не як результат своїх роздумів, але як СТАН свого духа, даний йому Божим Духом. СТАН – факт буття, з якого і сама наша думка схоплює властивим їй чином розуміння Істини: знову ж таки не в процесі демонстративного мислення, але як інтуїтивне проникнення або констатація факту, як пізнання Божественного Буття, яке до нас від Бога сходить» [6, с. 307]. Саме досвідне пережиття онтологічної інакшості такого містичного одкровення є причиною незворушної внутрішньої переконливості в правдивості досвіду богопізнання.

Опирання лише на внутрішні критерії може бути пов'язане з небезпекою духовної омани. Тому існує також необхідність у зовнішніх критеріях. Так, попри внутрішню переконаність у правдивості явлення Несотвореного Світла, отець Софроній підкреслює також важливість підтвердження із зовні істинності такого містичного досвіду. Він виокремлює три джерела: 1) Святе Писання Нового Завіту; 2) аскетичні писання святих; 3) живу людину, яка вже мала такий досвід у своєму житті [6, с. 206]. Архимандрит наголошує на необхідності впевненості через свідчення інших осіб у тому, що ми включені у соборне, на образ Троїчного Бога, буття. Таких осіб потрібно шукати в Церкві, багатолітній досвід якої завжди буде більшим за досвід окремого індивідуального буття. Отець Софроній переконаний, що «в кожний даний історичний момент у Церкві присутні живі свідки; до кінця днів цього світу людство не втратить справжнього БОГОВІДАННЯ» [6, с. 128].

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що проблема богопізнання у богослов'ї Софронія Сахарова посідає центральне місце, воно є найважливішою потребою людського ества. Для кожної людини є доступні найвищі форми пізнання Бога. Людина є образом та подобою Бога, тому можливість пізнавати Бога закорінена в онтологічній сфері – людина саме внаслідок свого онтологічного статусу може перебувати в Бозі, і Бог може перебувати в ній. Людина пізнає Бога за допомогою інтуїтивного екзистенційного осягнення, пізнання стану духа, який не можна пізнати за допомогою спекулятивного мислення. Досвідне пережиття онтологічної інакшості містичного досвіду богопізнання є причиною незворушної внутрішньої переконливості у правдивості досвіду. Також внутрішніми критеріями істинності є глибоке пережиття присутності Божої благодаті, віра в Божество Ісуса Христа, просвічення світлом любові, світлом розуму, світлом безсмертя та незбагненого миру, а особливо виразною внутрішньою ознакою є любов до ворогів. Зовнішніми середниками, за допомогою яких потрібно перевіряти містичний досвід, є: Святе Писання Нового Завіту, аскетичні писання святих, жива людина, яка мала такий досвід у своєму житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Евдокимов П. Этапы духовной жизни: от отцов-пустынников до наших дней. Москва, 2003. 232 с.
2. Евдокимов П. Православие. Москва, 2012. 500 с.
3. Захару З. Христос как путь нашей жизни. Введение в богословие старца Софрония (Сахарова). Москва : Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, 2003. 408 с.
4. Каприев Г. Ипостась и энергии. *Современная болгарская патрология. Сборник статей.* Киев, 2016. С. 27–54.
5. Сахаров С. Беседа 20: Спасение через любовь, а не богатство интеллектуальных познаний. Том. 1. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Sofronij_Saharov/dukhovnye-besedy/20---98.
6. Сахаров С. Видеть Бога как Он есть. Москва, 2006. 400 с.
7. Сахаров С. Духовные беседы, в двух томах. Том 2-й. Москва : Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, 2007. 336 с.
8. Сахаров С. О молитве. Сергиев Посад : Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2010. 222 с.
9. Сахаров С. Подвиг богопознания. Письма с Афона (к Д. Бальфуру). Сергиев Посад : Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, Свято-Троицкая Сергиева Лавра. 2010. 368 с.

10. Сахаров Н. Понятия Образа и Подобия у архимандрита Софрония Сахарова. *Богословие, философия, культурология* № 4. Санкт-Петербург, 1997. С. 101–117 с. URL: <http://sophrony.narod.ru/texts/obraz1.htm>.
11. Сахаров С. Рождение в Царство Непоколебимое. Москва, 2001. 223 с.
12. Сахаров С. Старец Силуан. Краматорск : Тираж-51, 2009. 671 с.
13. Сахаров С. Таинство христианской жизни. Сергиев Посад : Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2009. 272 с.
14. Тутеков С. Антропологические и еклесиологические оросы мистического богопознания в богословии св. Симеона Нового Богослова. *Современная болгарская патрология. Сборник статей*. Киев, 2016. С. 158–184 с.
15. Sakharov Nicholas. I love, therefore I am. The Theological Legacy of Archimandrite Sophrony. New York : St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, 2002. 253 p.

REFERENCES

1. Evdokymov, P. (2003). *Etapy dukhovnoi zhyzny: ot ottsov-pustynnykov do nashykh dnei* [The stages of Spiritual Life: from the Desert Fathers to the Present Day]. Moskva [in Russian].
2. Evdokymov, P. (2012). *Pravoslavnye* [Orthodoxy]. Moskva [in Russian].
3. Zakharu, Z. (2003). *Khrystos kak put nashei zhyzny. Vvedeniye v bohosloviye startsa Sofroniya (Sakharova)* [Christ as the path of our life. Introduction to theology of Elder Sophrony (Sakharov)]. Moskva: Sviato-Yoanno-Predtechenskiy monastyr [in Russian].
4. Kapryev, H. (2016). *Ypostas i enerhyy* [Hypostasis and energy]. *Sovremennaia bolharskaia patrolohiya. Sbornyk statei*. Kyev [in Ukrainian].
5. Sakharov, S. *Beseda 20: Spaseniye cherez liubov, a ne bohatstvo intellektualnykh poznanyi*. Tom. 1 [Conversation 20: Salvation through love, not wealth of intellectual knowledge. Volume 1]. Retrieved from: https://azbyka.ru/otechnik/Sofronij_Saharov/dukhovnye-besedy/20 [in Russian].
6. Sakharov, S. (2006). *Vydet Boha kak On est* [Seeing God as He Is]. Moskva [in Russian].
7. Sakharov, S. (2007). *Dukhovnye besedy*. Tom 2 [Spiritual conversations]. Moskva: Sviato-Yoanno-Predtechenskiy monastyr [in Russian].
8. Sakharov, S. (2010). *O molytve* [About prayer]. Serhyev Posad: Sviato-Yoanno-Predtechenskiy monastyr, Sviato-Troytskaia Serhyeva Lavra [in Russian].
9. Sakharov, S. (2010). *Podvyh bohopsnaniya. Pysma s Afona (k D. Balfuru)* [The feat of knowledge of God. Letters from Athos (to D. Balfour)]. Serhyev Posad: Sviato-Yoanno-Predtechenskiy monastyr, Sviato-Troytskaia Serhyeva Lavra [in Russian].
10. Sakharov, N. (1997). *Poniatyia Obraza i Podobyia u arkhymandryta Sofroniya Sakharova* [Archimandrite Sophrony Sakharov's concepts of Image and Similarity]. *Bohosloviye, fylosofiya, kulturolohiya* No. 4. Retrieved from: <http://sophrony.narod.ru/texts/obraz1.htm> [in Russian].
11. Sakharov, S. (2001). *Rozhdeniye v Tsarstvo Nepokolebimoe* [Birth in the Kingdom of Unshakable]. Moskva [in Russian].
12. Sakharov, S. (2009). *Starets Syluan* [Elder Siluan]. Kramatorsk: Tyrazh-51 [in Ukraine].
13. Sakharov, S. (2009). *Taynstvo khrystyanskoi zhyzny* [The sacrament of the Christian life]. Serhyev Posad: Sviato-Yoanno-Predtechenskiy monastyr, Sviato-Troytskaia Serhyeva Lavra [in Russian].
14. Tutekov, S. (2016). *Antropolohycheskye y ekklesyolohycheskye orosy mystycheskoho bohopsnaniya v bohosloviy sv. Symeona Novoho Bohoslova*. *Sovremennaia bolharskaia patrolohiya. Sbornyk statei* [Anthropological and ecclesiological oroses of mystical knowledge of God in the theology of St. Simeon the New Theologian. Modern Bulgarian patrology. Collection of articles]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Sakharov, N. (2002). *I love, therefore I am. The Theological Legacy of Archimandrite Sophrony*. New York: St. Vladimir's Seminary Press Crestwood [in USA].

Sydorak Andriy Mykolajovych

Postgraduate Student at the Department of Theology

Ukrainian Catholic University

35-a Hutorivka str., Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-9285-5588

THE PROBLEM OF KNOWLEDGE OF GOD ACCORDING TO THE TEACHINGS OF SOPHRONY SAKHAROV

Relevance. *The modern world is a serious challenge to a proper, authentic understanding of Christian spiritual heritage. This is especially relevant to those dimensions that are associated with the tops of mystical experience.*

The mixture of cultures, ideas, traditions leveled the perception of the modern man of the primitive atmosphere of the formation, growth, and existence of the Christian ascetic tradition, which was represented by Sophrony Sakharov. He lived a long earthly life and, having tremendous spiritual experience, managed to pass it through his works. Being at the top of mystical life, Sophroniy really experiences what numerous Christian mystics wrote about and was able to give good answers to questions related to the true knowledge of God in the ascetic and mystical Christian tradition.

The goal – to investigate, analyze and present a model of theognosia in the theological thought of Archimandrite Sofroniy Sakharov.

Research methods. *While working on the topic, an integral approach was applied, which made it possible to achieve a logical completion. General theoretic methods of logical thinking were used – analysis, induction, deduction in the study of works by Sofroniy Sakharov and authors of monographs and articles, which at a later stage led to generalization, synthesis, and design of the model of the subject of research.*

Research results. *In the article the author explores the doctrine of the knowledge of God of Archimandrite Sophroniy Sakharov. He points to the central importance of this issue in Sofroniy's theology. The archimandrite shows the way in which he resolves the possibility of the Divine being learned by man. For Sofroniy Sakharov, knowledge of God is not subjective-objective relations. It is the personal communication of two persons – God and man. The archimandrite Sophroniy underlines of the common being, which arises in the knowledge of a personal God. The criterions for the true knowledge of God are especially valuable. They are divided by the author into internal and external. Internal refers to how a person within his consciousness experiences communication with God. And the external ones point to those factors beyond consciousness by which mystical experience can be distinguished from spiritual delusion.*

Key words: *Sakharov, knowledge of God, existentialism, personalism, mysticism, Christianity.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.20>

Гугнін Едуард Анатолійович

кандидат соціологічних наук, доцент,

перший проректор,

доцент кафедри соціальної роботи та психології

Національного університету «Запорізька політехніка»

вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6390-3691

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОНОВИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОГО ВПЛИВУ В ПЕРЕХОДІ ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ

Актуальність проблеми. У статті досліджено глобалізацію як фоновий чинник зовнішнього впливу суспільств, які є культурними лідерами, щодо суспільств, які є об'єктами зовнішнього впливу. Побудову здійснено за рахунок визначення культурно-стандартизаційних чинників глобалістичного лідерства та наслідків глобалістичних культурних проєктів для нестійких суспільств. **Метою статті** є побудова описової характеристики глобалізації як фоновий чинник зовнішнього впливу суспільств, які є культурними лідерами, щодо суспільств, які є об'єктами зовнішнього впливу.

Методи. Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів пізнання соціальних явищ і процесів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації, моделювання, екстраполяції, операціоналізації, інтерпретації, абстрагування, узагальнення й синергії, а також методів логіко-історичного, системного, порівняльного, мережевого та структурно-функціонального аналізу).

Результати дослідження. Визначено, що поглиблення постмодерністської деконструкції передбачає перш за все створення нестабільних держав із нестабільними культурними системами. У структуруванні соціального порядку глобалістичні актори пропонують перепідпорядкування культурних систем екстернальним суб'єктам та остаточне розмивання культурної статичності на користь безсуб'єктної культурної динаміки. Зазначено, що соціальна статичність, якою є культурний порядок, тримається на суб'єктності, в той час як постмодерн поширює уявлення про безсуб'єктну динаміку. Це означає зміщення дослідницьких акцентів із структур на процеси та «поток» спонтанного культуротворення. Визначено, що така парадигма дає можливість розмивати авторство відповідних культурних впливів та зняти всілякі обмеження у сфері цензурування та фільтрації культурних сенсів. Зрозуміло, що потокова та процесуально-безсуб'єктна картина культурного та соціального світу зазнає спрямованого поширення в тих суспільствах, які стають мішенями неоколонізації та інфільтрування агентів зовнішнього впливу.

Ключові слова: глобалізація, зовнішній вплив, культурна гегемонія, культурні референції, ідентичність, дифузія, фрагментація.

Вступ. Глобалізацію як фоновий чинник зовнішнього впливу можна віднести до слабо досліджених предметів соціології міжнародних відносин та соціології глобалізації. Частково слабка дослідженість пояснюється дезорієнтованістю наукової громади тих суспільств, які переживають ситуацію глобалізаційного шоку та наукові еліти яких самі стають об'єктами зовнішнього впливу. Часткове пояснення недостатньої дослідженості можна пояснити незацікавленістю ключових акторів глобалізаційного впливу у виявленні їх проєктивних задумів та аналізі прагматичних мотивів, які істотним чином відрізняються від викладених в різноманітних офіційних документах.

Зазначене пояснює актуальність предмета дослідження статті, яким є культурно-референційні чинники глобалістичного лідерства та наслідки такого лідерства для суспільств із нестабільними культурними системами та нестійкими державними устроями.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є побудова описової характеристики глобалізації як фонового чинника зовнішнього впливу суспільств, які є культурними лідерами, щодо суспільств, які є об'єктами зовнішнього впливу. Завданнями статті є: 1) визначення культурно-стандартизаційних чинників глобалістичного лідерства; 2) визначення наслідків глобалістичних культурних проєктів для нестійких суспільств.

Методи дослідження. Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів пізнання соціальних явищ і процесів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації, моделювання, екстраполяції, операціоналізації, інтерпретації, абстрагування, узагальнення й синергії, а також методів логіко-історичного, системного, порівняльного, мережевого та структурно-функціонального аналізу).

Аналіз попередніх досліджень з обраної теми. Дослідження глобалізації як сучасного тренду формування нового культурного, економічного, політичного світопорядку та спільноти нового типу. Автори, які є представленими в переліку використаних джерел, досліджують соціально-економічні та політичні наслідки глобалізації (А. Арсеєнко); ризикогенні наслідки глобалізації для різних спільнот (З. Бауман); групи впливу глобалізації та її контраверсії (В. Власов, Д. Гелд); співвідношення глобалізації та регіоналізації (І. Кононов); культурно-соціальні виміри глобалізації (В. Степаненко, В. Бурлачук); стратегії розгортання глобалізації (О. Білорус, Д. Лукьяненко); глобалізація та ідентичність (Т. Воропай, Ю. Романенко, Ю. Яковець); глобальна політика та економіка (Б. Дікон, А. Філіпенко, Г. Колодко); глобалізація та міжкультурні комунікації (Д. Муза, В. Медоуз, Я. Олійник, І. Родіонова); шоково-кризові виміри глобалізації (Е. Тоффлер) [1-21].

Результати дослідження. В глобальному світі мегатенденцією є не лише зростання взаємозалежності, але і керованості. Ключовою формою глобалістичної керованості різних суспільств стають дві засадничі форми гегемонії: культурна та економічна. Саме цим двом формам гегемонії поступається військово-політична гегемонія, яка була типовою для архаїчних способів узалежнення одних суспільств іншими і передбачала пряме вторгнення із наслідками прямої асиміляції як сировинних ресурсів, так і населення.

Культурна гегемонія в змістовому відношенні є стратегією монополізації стандартів оцінювання та різноманітних соціальних референцій. Привласнення подібної влади означає досягнення найвищого рівня впливовості в будь-якому суспільстві, оскільки культура є найвищою формою структурування сенсів, які, в свою чергу, утворюють символічні універсуми мислення та соціальної дії.

Як зауважує шерек дослідників, із точкою зору яких солідаризується автор цієї статті, прототипом для культурної гегемонії є практики остракізму, що мали як ціннісно-стандартизуючий, так і нормативно-дисциплінаризуєчий вплив на екслюзентів. Авторизована компетенція щодо прилучення/відлучення до певної престижної спільноти набула логічного продовження в інституціях католицької церкви періоду середньовіччя.

Зазначені прототипи є представленими нині в глобалістичних сценаріях обробки елітних груп суспільств, які піддаються узалежнюючому культурному та економічному впливу. В сценаріях узалежнюючого культурного та економічного впливу простежується загальна схема, яка зазнає відтворення із певними видозмінами. В цій схемі є представленими наступні стадії:

Стадія деконструктивної критики соціального життєстрою суспільства-об'єкта узалежнення. Деконструктивна критика може здійснюватися шляхом розгортання критичних дискурсів з боку різноманітних агентів впливу. Зазначені критичні дискурси можуть фокусуватися навколо різних предметів і тем, як-от: міжетнічні відносини, економічна модернізація, політичні репресії минулого тощо.

Стадія мобілізації фоловерів, промоутерів та інших агентів впливу. Поширення критичного дискурсу призводить до поляризації суспільства, яке є об'єктом впливу, за тією чи іншою озна-

кою: політичною, економічною, етнокультурною і т.п. Завдяки поляризації відповідні групи впливу стають вирізненими й підлягають подальшому відбору з боку актора-гегемона.

Стадія відбору агентів впливу. Групи агентів впливу виконують для центрально-встановлюючого суб'єкта зовнішнього впливу роль референтних груп для суспільства-об'єкта узалежнення. Референтні групи для подальшого просування проекту зовнішнього впливу мають здобути командні позиції в інформаційному просторі для того, щоб здійснювати інформаційне кілерство опонентів шляхом їх витискання на інформаційну периферію та подальшої культурної маргіналізації.

Стадія первинних культурних інтервенцій, на якій відбувається відкрита конфронтація агентів впливу із культурними елітами у формі філософських та політичних дискусій, літературних полемік, протистояння різноманітних напрямків мистецтва.

Стадія культурної та/або економічної війни включає агресивну пропаганду системо-руйнівної спрямованості з боку однієї держави на адресу іншої, яка може супроводжуватися міжетнічними та міжконфесійними конфліктами, дифамаціями різних груп інтелігенції, торговельними та митними війнами, закриттям кордонів тощо.

Конструювання референцій є сукупністю практик створення престижних груп та суспільств, які отримують додаткові можливості для самопросування серед менш престижних, а отже, здобувають серед менш престижних груп ціннісно-стандартизуючі прерогативи. Такі ціннісно-стандартизуючі прерогативи означають вплив більш престижних груп на менш престижні групи через формування престижних ідентичностей, саме просування яких спонукає менш престижні групи до інтерналізації цих ідентичностей.

У соціологічному аспекті йдеться про розбіжності між престижними та непрестижними спільнотами, які зреалізують вплив через пропозицію членства та регулювання доступу до нього. В пропозиції членства та регуляторній стратегії його пропонування завжди закладено дефіцит пропозиції, що створює напруженість в імітаційній поведінці групи, яка прагне здобути подібне членство. Так, міські соціальні групи та середовища є референтними для сільських груп та середовищ. При цьому перші є зацікавленими в створенні відповідних фільтрів для других при збереженні функції стандартизаторів щодо них. Інформаційні суспільства стають референтними середовищами-центрами для суспільств індустріальної та доіндустріальної периферії.

На глобальному рівні фактично відбувається те саме соціокультурне наслідування, що і на мікрорівні. Якщо якесь суспільство позиціонує себе як розвинене і просуває відповідну ідентичність у дискурсі на засадах гегемонії, то воно стає еталонним суспільством для менш розвинених суспільств. Менш розвинені суспільства в особі своїх елітних груп можуть приховано або ж відкрито реалізовувати відповідні рецепції ідентичностей більш розвинених суспільств, що створює всередині таких ідентичностей дифузії, розщеплення та фрагментації [8, с. 16-34].

Розщеплення, дифузії та фрагментації стають тими найпоширенішими культуропатіями, яких зазнають суспільства, що стають об'єктами культурного узалежнення в глобалізованому світі.

Ю. Романенко визначає дифузії ідентичності як розмивання її кордонів з допущенням імплементації в культурну систему чужорідних образів, що призводить до спотворення структур середньої цензури, передусім – спрямованості та ієрархії цінностей. Автор додає до цього загального визначення перелік культурних, соціальних, психічних та тілесних ефектів, як-от: профанацію місії, профанацію життєвого часу, тілесні девіації та органічні захворювання привнесеного походження [20, с. 148].

Фрагментація (дроблення) ідентичності означає відсутність зв'язку між центруючими (осьовими) ідентичностями та периферійними ідентичностями (напр. релігійною та етнічною, професійною та соціальною). До можливих культурних, соціальних, психічних та тілесних ефектів автор зараховує домінування ентропії та дефіцитарності місії спільноти, дистемпоралізація (порушення часової упорядкованості) життя, тілесні девіації та захворювання ендогенного походження різної етіології.

Під розщепленням ідентичностей автор розуміє привнесення в ієрархію ідентичностей (інкорпорування) вторинних, третинних і ін. ідентичностей або фрагментів ідентичностей інших культурних систем як по вертикалі (коли вищі рівні ідентифікації відщеплюються від середніх і нижчих, напр., соціальні ідентичності від етнічних), так і по горизонталі, коли однорівневі ідентичності перестають бути комплементарними внаслідок їх фрагментації.

Суспільства, що перестають утримувати кордони власної ідентичності, переходять до категорії лімітрофних або ж лімінальних суспільств, що означає розототожнення із собою та плутанину між зовнішньою та внутрішньою реальністю. Культурні інвазії суспільств-гегемонів стають неперервними та все більш руйнаційними за рахунок перервної картини соціального порядку та індукованого хаосу, нерозрізнення між акторами впливу та колаборантами суб'єктів культурної гегемонії та прихильниками первинного культурного суверенітету.

Дифузії ідентичності «з точки зору соціокультурного реалізму» можна вважати джерелом повзучої катастрофи для суспільств-імітантів [14, с.40-80]. Адже вирівнювання поля домагань, зовсім не означає вирівнювання їх можливостей із суспільствами, які є встановлювачами референцій. Отже, престижні групи створюють престижні референції шляхом обмеження доступу до відповідних ресурсів, наявність яких є маркерною для відповідності цим референціям.

Водночас акторам глобалістичного впливу для формування зазначених ідентичностей необхідно не лише створювати стандарти оцінювання, але і згенерувати легітимізуючі їхні дискурси, що, в свою чергу, сприяє ініціюванню ланцюжка наслідувань і виникнення спільнот послідовників. Спільноти послідовників перебувають в інформаційному просторі імітування престижних ідентичностей гегемонів, що дає останнім можливість не просто поширювати культурні сенси, але і насаджувати спочатку соціальні мікро-осередки, а потім і інституції зовнішнього впливу.

У соціологічному аспекті є підстави вести мову про індукований ліберально-демократичний транзит суспільств, які є глобалістичними гегемонами, щодо суспільств-послідовників.

Відсутність консенсусу між розвиненими і слабко розвиненими державами, незважаючи на ілюзорне обмеження глобального управління та тенденцію до соціальної фрагментації, призводитиме до зростання культурного макростресу. Випадкові події набуватимуть статусу порядку-утворюючих та впливатимуть на структуру світопорядку в протилежних напрямках. Нестійка багатополосність влади, зростаючий регіоналізм і очікуване уповільнення економічного зростання стають можливими перспективами подібного транзиту [1, с. 23–50].

Криза культурної ідентичності і відповідна їй криза влади з фоновими соціальними і політичними змінами в системах охорони здоров'я, освіти при зменшенні доходів населення триватимуть і зазнають прискорення, а сам перехід до ліберальної демократії, високо-імовірно, стане менш стабільним і тривалішим, чому сприятиме також демографічне убування в суспільствах периферії [9, с. 66–111].

Індукований демократичний транзит означає нав'язування багатьом суспільствам сценаріїв штучного конфлікту між автократією і демократією в спільнотах та суспільствах Африки, Південно-Східної і Центральної Азії, Близького Сходу. Це означатиме зигзагоподібний рух в пошуках культурних референцій шляхом незрозумілого сценарію перетворень від автократії до демократії.

Економічна гегемонія є побудованою на практиках нееквівалентного обміну, що означає отримання ресурсів більшою вартості в обмін на ресурси меншої (нижчої) вартості. При цьому презентування нееквівалентного обміну як різноманітних способів «допомоги» суспільствам, які розвиваються, можна вважати загальним місцем.

Сучасна гегемонія, проте, в значній мірі є фундованою на обміні симулякрів на реальні ресурси, а не одних реальних ресурсів на інші реальні ресурси. Нееквівалентному обміну підлягають сировинний та людський капітал менш розвинених суспільств, яким більш розвинені суспільства пропонують символічний капітал, яким є членство в престижній спільноті, отримання легітимного визнання серед цивілізованих суспільств і т.п. [21, с. 15–56].

Так, членство в міжнародних організаціях, фігурування у відповідних класифікаторах, здобуття відповідних рейтингів і т.п. стають предметами боротьби для малорозвинених суспільств та утворюють вектори їх імітацій. З іншого боку, неспроможність створювати власні референції, стандарти оцінювання є свідченнями девальвованості власних культурних сенсів, неспроможності відповідного суспільства «скласти собі ціну».

Глобалістичні проекти референцій та спільнот, еталонних для наслідування, передбачають конкуренцію неонаративів глобалістичних етномесіанізмів. Ю. Романенко веде мову про етномесіанізм як конкуруючі неоесхатології, які є стратегіями гегемонії тих чи інших спільнот та обґрунтування їх історичного часу домінування у створюваному світопорядку [20, с. 89–122].

Ефекти глобалізації є унаочненими за обставин прийняття проекту наслідування євроцентристських або північно-атлантичних ідентичностей та створення на їх основі відповідних референцій. Ці групові референції стають передумовами для різноманітних культурних поступок, починаючи від формування в просторі суспільства-об'єкта впливу тіньових груп тиску і завершуючи інституціями культурного виробництва (медіа-корпораціями, університетами, культурно-просвітницькими центрами і т.п.). Це стає своєрідним початком не просто для часткових культурних рецепцій, але для всебічного проникнення глобалістичних акторів в економіку, політику, релігію, практики споживання тощо.

Варто зазначити, що створення культурного зразка, супутніх їм референцій та конституювання тіньових груп впливу є прологом глобалізаційних інтервенцій та проникнення культурних кодів євроцентристського та євроатлантичного змісту в культурний та інформаційний простір суспільства-об'єкта впливу. Саме суспільство при цьому стає своєрідним полем впливу різноманітних компрадорів та популяризаторів культурних сенсів глобалістичних акторів [4, с. 40–80].

Компрадорські спільноти в більшості випадків є представленими маргінальними групами впливу, для яких, в силу тих чи інших обставин, є прийнятним екстериторіальний статус, так що їх висхідна макроідентичність набуває ознак космополітичності. Космополітизм як ідеологія громадянства світу є фундованим на вибудовуванні орієнтацій на людство як світову спільноту, що обґрунтовує розототожнення із первинними культурними універсаліями: цінностями, традиціями, звичаями, нормами суспільства-автохтона та створення території культурної присутності світової спільноти в кордонах національних держав.

Поширення глобалістичного впливу є неуявним поза формуванням компрадорських груп та їх космополітичної ідеології. Саме вони стають первинними осередками розхитування культурного порядку та делегітимації культуро-утворюючих компонентів соціальних інституцій. Компрадорські еліти обстоюють нежиттєспроможність будь-якого досвіду етноцентричного та націоцентричного співтовариства поза універсальними загальнолюдськими сенсами. Саме тому ключовим для компрадорів стає переривання неперервності поколінь та дискредитація ідеології патріотизму. Водночас типовою є апеляція до патрімоніуму авторитетних західних та американських суспільств із презентуванням їхніх культурних традицій, цінностей, ідентичностей як гідних наслідування у світовому масштабі.

Отже, основою конституювання компрадорських груп стає позичковий культурний капітал, починаючи від первинних культурних запозичень в сфері матеріального споживання, побуту, організації громадської інфраструктури і закінчуючи вищими культурними сенсами: релігійними доктринами, філософськими та науковими концепціями, ідеологічними референціями, художньо-естетичними форматами організації кінематографу, музики та ін.

Основою техніцистського тріумфу глобалістичної присутності стає філософія та ідеологія постмодерну. Постмодерн є спекулятивною парадигмою відмови від універсалістичних наративів, які мають всеохопний масштаб пояснення. Постмодерністи артикулюють пропозицію спочатку відмови від універсальних наративів і перехід до часткових наративів, а опісля цього – обмеження раціональності як такої.

Із обмеженням раціональності видозмін зазнає культурно взірцевий образ людини. Із істоти, яка є прихильною до раціональності, розумності, керованості та планованості власного життя

вона зазнає метаморфози в бік емоційності/інстинктивності, чуттєвості, естетичного суб'єктивізму. В ідеологічному сенсі постмодерн відповідає проекту структурування соціального простору за ліберальним сценарієм. В ліберальному сценарії первинний акцент зміщено на дерегуляцію, приватизацію, електронне урядування та формування розумних міст із автономною інформаційною інфраструктурою [20, с. 60–111].

Відносини між соціальними групами також зазнають відповідної зміни в бік заміни саларіату прекаріатом, контингентами з нерегулярною зайнятістю та появи доволі значного за обсягом дозвіллевого середнього класу. Цей середній клас із девіантофільною субкультурою стає середовищем поширення різноманітних аддикцій, включаючи наркоманію, алкоголізацію, проституцію, кримінальну поведінку. Їх поширення вмотивовується потребами в експресії, спонтанності, індивідуалізації та ін.

В аспекті економічної підсистеми це відповідає поверненню від індустріального суспільства із типовою для нього мобілізаційним соціальних програм до традиційного суспільства із толеруванням мимовільного та імпульсивного. Індустріальна економіка створює дисциплінаризує ритми активності міського населення. Глобалізаційний вплив зміщує акценти на деіндустріалізацію, що презентується як перехід до сервісної економіки. В Україні деіндустріалізація тягне за собою наслідки у формі існування депресивних регіонів, в яких серед населення переважають настрої розгубленості, дезадаптивності, неконкурентоздатності, меншовартісності, що стає далеко не останнім чинником регіонального сепаратизму [5, с. 88–112; 12, с. 80–122].

У нашій країні наслідки деіндустріалізації погіршуються за рахунок збереження архаїчної феодално-станової структури суспільства, яка фактично саботує ринкові реформи та демократичний транзит, що сприяє не просто формальному економічному відставанню, але і культурній архаїчності та політичній корумпованості.

Всебічна дискредитація раціональності та її заміна інстинктивністю остаточно руйнує аристократичні культурні ніші та спричиняє псевдоінтеграцію суспільства на засадах біологічних цінностей. Фізіологічна спонтанність, брутальність, нецензурована дискурсивна реальність дозволяють досягти стану відповідності сучасному рівню комунікабельності в мультикультурному суспільстві. Парадокс постмодерну полягає в розумінні культури як диз'юнктивної складової суспільства на протигагу розуміння «природі» як об'єднуючої та глобалізуючої рамки планетарної спільноти.

Десублімація проти сублімації, гедонізм проти дисциплінарності, чуттєвість проти раціональності, природа проти культури утворюють далеко не повний перелік бінарних опозицій створюваного глобалізацією культурного конфлікту. В цілому постмодерн стає інструментом відтворення архаїчних соціальних життєстроїв як частини нової капіталістичної периферії. Для інформаційного капіталізму це є пов'язаним із відсутністю просторів для подальшого розширення, що тягне за собою пошук альтернатив для класичного колоніалізму. Такою альтернативою стає підтримка сепаратистських угруповань та рухів «нового національного відродження» [6, с. 25–89].

У стратегічному аспекті примітивізація культурних сенсів та практик послаблює цивілізаційні засади нестійких суспільств та заохочує їх регресію в напрямку регіональних центробіжних рухів. Їх поверхнєве представлення, однак, не співпадає із подібними перспективами. Глобалістичні проекти презентуються як шлях від тоталітаризму та антидемократичних режимів до свободи, від архаїчного етноцентризму до толерантності, від епохи марновірств до всебічної освіченості. Часовороти глобалізації, отже, працюють в напрямку створення культурних індустрій як машин часу, які підтримують десублімаційні практики, які стають, водночас, практиками декультурації та формування нової колоніальної периферії [7, с. 26–29].

Висновки. Поглиблення постмодерністської деконструкції включає, перш за все, створення нестабільних держав із нестабільними культурними системами. В структуруванні соціального порядку глобалістичні актори пропонують перепідпорядкування культурних систем екстернальним суб'єктам та остаточно розмивання культурної статистики. Ще в позитивізмі в будь-якому суспільстві було вирізняно соціальну статистику і соціальну динаміку. Статика розумілася

як каркас, сукупність твердо-основних структур для відповідних соціальних процесів як динамічної складової соціальної системи. Варто відзначити, що соціальна статика тримається на суб'єктності, в той час як постмодерн поширює уявлення про безсуб'єктну динаміку. Це означає зміщення дослідницьких акцентів із структур на процеси та «поток» спонтанного культуротворення та спонтанної соціальної політики [10, с. 12–67].

Така парадигма дає можливість розмивати авторство відповідних культурних впливів та зняти всілякі обмеження у сфері цензурування та фільтрації культурних сенсів. Зрозуміло, що потокова та процесуально-безсуб'єктна картина культурного та соціального світу зазнає спрямованого поширення в тих суспільствах, які стають мішенями неокolonізації та інфільтрування агентів зовнішнього впливу.

У неокolonіальних проектах важливою складовою забезпечення зовнішнього впливу стає розгвинчування есхатологічних настроїв серед населення. Йдеться про відповідні зміни соціальної темпоральності у векторі нав'язування суспільству, яке є об'єктом зовнішнього впливу, сценарію безчасовості або надчасовості. Для створення безчасовості або надчасовості необхідно створити інформаційний простір, перенасичений точковими подіями. Таке перенасичення спричиняє втрату нормального часоплину, а отже, створює передумови для часових ілюзій, зокрема – ілюзії часової нестачі та часового надлишку, які є необхідними в глобалістичному образі культурного та соціального світу.

Ілюзія часової нестачі змістовно співпадає із втратою контролю над часоплином та перманентним переживанням аномального прискорення. Цьому сприяють, в свою чергу, як фрагментування порядку денного в ЗМІ, так і створення художніх продуктів гедоністичної спрямованості та різновекторна шоуізація немистецьких сфер активності: політики, бізнесу, релігійних практик тощо. Обмеження часової перспективи збільшує імовірність фіктивного ціле-визначення та ціле-досягнення. Це означає, що ціле-визначення та ціле-досягнення перестають залежати від «логіки вертикалі» та починають залежати від «логіки горизонталі».

Ілюзія надчасовості, на відміну від ілюзії часової нестачі, відповідає гедоністичним та релаксаційним соціальним програмам та нераціональним часовитратам. Ірраціональна часовитратність в значній мірі відповідає українському суспільству як такому, що поєднує архаїчний премодерн із стихійним постмодерном. В соціально-інституційному вимірі простором часовитратності стає патрімоніальна бюрократія, а субкультурному аспекті – поява кредито-орієнтованого середнього класу, який зацікавлений у євро- та американо-відповідних стандартах споживання відповідних середніх класів. За рахунок невідповідності таких консьюмерських експектацій та споживчих практик можуть створюватися міжгенераційні конфлікти та переведення проблеми в площину «осучаснення» наявного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеєнко А. Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні XXI століття. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття : *колективна монографія*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 1999. С. 23-50.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Коробочкина М. Л. Москва : Весь Мир, 2004. 188 с.
3. Власов В. І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії : *монографія*. Київ : ННЦ „ІАЕ”, 2012. 794 с.
4. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. Київ : К.І.С., 2004. 180 с.
5. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. *Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів*. Луганськ : Альма матер-Знання, 2002, 664 с.
6. Глобалізація в соціологічному вимірі. Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. 319 с.
7. Глобальні трансформації і стратегія розвитку: *монографія* / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. Київ : ВПОЛ, 1998. 416 с.
8. Глобализация и идентичность: *Хрестоматія* / Сост. Т.С. Воропай. Харьков : Эксклюзив, 2007. 460 с.

9. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации: курс лекций. Москва : ИНФРА-М, 2003. 768 с.
10. Дікон Б. Глобальна соціальна політика / Міжнар. орг. й майбутнє соц. добробуту / Пер. з англ. А.Олійник. Київ : Основи, 1999. 346 с.
11. Економічна глобалізація: підручник / за ред. А.С. Філіпенка. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 543 с.
12. Колодко Г. В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / пер.с пол. О.М. Палій. Київ : Основи цінності, 2002. 248 с.
13. Муза Д.Е. Введение в глоба листику : учебное пособие. Донецк : Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2010. 240с.
14. Медоуз Д., Медоуз В., Рандес И. За пределами роста: предотвратит глобальную катастрофу. Обеспечит устойчивое будущее : учеб. пособие. Москва : Прогресс, Пангея, 1994. 303 с.
15. Олійник Я., Степаненко А. Глобальні проблеми людства: контексти виникнення. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006, №38. С. 3-4.
16. Прыкин Б.В. Глобалистика : ученик. Москва : Юнити-Дана, 2012. 464 с.
17. Ритцер, Дж. Современные социологические теории. СПб : Питер, 2002. 688 с.
18. Родионова И.А. Глобальные проблемы человечества. Москва: Аспект-Пресс, 1994. 143 с.
19. Тоффлер Э. Третья волна / Пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 784 с.
20. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополітики : монографія / ред.-коорд. Романенко Ю.В. Київ : Меркьюри-Подолье, 2016. 369 с.
21. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Москва : Экономика, 2001. 343 с.

REFERENCES

1. Arsenko A. Globalizaciya: osnovnij zmist ta socialno-ekonomichni j politichni naslidki naperedodni HKHI stolittya. [Globalization: the main content and socio-economic and political consequences on the eve of the XXI century]. Ukrainske suspilstvo na porozi tretogo tisyacholittya : kolektivna monografiya. Kiiv : In-t sociologii NAN Ukraini, 1999. S. 23-50.
2. Bauman Z. Globalizaciya. [Globalization]. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva / Per. s angl. Korobochkina M. L. Moskva : Ves Mir, 2004. 188 s.
3. Vlasov V. I. Globalizaciya i globalistika: istoriya, teoriya, praktika, personalii : monografiya. [Globalization and globalism: history, theory, practice, personalities: a monograph]. Kiiv : NNC „IAE”, 2012. 794 s.
4. Geld D., Mak-Gryu E. Globalizaciya / antiglobalizaciya. [Globalization / anti-globalization]. Kiiv : K.I.S., 2004. 180 s.
5. Globalizaciya. Regionalizaciya. Regionalna politika. [Globalization. Regionalization. Regional policy]. Hrestomatiya z suchasnoi zarubizhnoi sociologii regioniv. Lugansk : Alma mater-Znannya, 2002, 664 s.
6. Globalizaciya v sociologichnomu vimiri. [Globalization in the sociological dimension]. Kiiv : Institut sociologii NAN Ukraini, 2010. 319 s.
7. Globalni transformacii i strategiya rozvitku: monografiya [Global transformations and development strategy: monograph]. / O.G. Bilorus, D.G. Lukyanenko ta in. Kiiv : VIPOL, 1998. 416 s.
8. Globalizaciya i identichnost : [Globalization and identity] Hrestomatiya / Sost. T.S. Voropaj. Harkov : Eksklyuziv, 2007. 460 s.
9. Delyagin M.G. Mirovoj krizis. Obshchaya teoriya globalizacii : [The world crisis. General theory of globalization]. kurs lekcij. Moskva : INFRA-M, 2003. 768 s.
10. Dikon B. Global'na social'na politika [Global Social Policy]. / Mizhnar. org. j majbutne soc. dobrobutu / Per. z angl. A.Olijnik. Kiiv : Osnovi, 1999. 346 s.
11. Ekonomichna globalizaciya: [Economic globalization]. pidruchnik / za red. A.S. Filipenka. Kiiv : Vidavnichopoligrafichnij centr «Kiivskij universitet», 2009. 543 s.
12. Kolodko G. V. Globalizaciya i perspektivi rozvitku postsocialistichnih krain [Globalization and prospects for the development of post-socialist countries]. / per.s pol. O.M. Palij. Kiiv : Osnovni cinnosti, 2002. 248 s.

13. Muza D.E. Vvedenie v globa listiku [Introduction to the fine sheet]. : uchebnoe posobie. Doneck : Izd-vo «Noulidzh» (doneckoe otdelenie), 2010. 240s.
14. Medouz D., Medouz V., Randes I. Za predelami rosta: predotvratit globalnuyu katastrofu [Beyond growth: preventing a global catastrophe]. Obespechit ustojchivoe budushchee : ucheb. posobie. Moskva : Progress, Pangeya, 1994. 303 s.
15. Olijnik YA., Stepanenko A. Globalni problemi lyudstva [Global problems of mankind] : konteksti viniknennya. Kraeznavstvo. Geografiya. Turizm. 2006, №38. S. 3–4.
16. Prykin B.V. Globalistika [Globalistics] : uchenik. Moskva : YUniti-Dana, 2012. 464 s.
17. Ritcer, Dzh. Sovremennye sociologicheskie teorii. [Modern sociological theories]. SPb : Piter, 2002. 688 s.
18. Rodionova I.A. Globalnye problemy chelovechestva. [Global problems of humanity]. Moskva: Aspekt-Press, 1994. 143 c.
19. Toffler E. Tretya volna [The third wave] / Per. s angl. Moskva : AST, 2002. 784 s.
20. Etnicheskaya identichnost : sociosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki : monografiya [Ethnic identity: socio-systemic dimension of geopolitics: monograph] / red.-koord. Romanenko YU.V. Kiiv : Merkyuri-Podole, 2016. 369 s.
21. Yakovec YU.V. Globalizaciya i vzaimodejstvie civilizacij. [Globalization and the interaction of civilizations]. Moskva : Ekonomika, 2001. 343s.

Gugin Eduard Anatoliyovych

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,

First Vice-Rector,

Associate Professor at the Department of Social Work and Psychology

“Zaporizhzhia Polytechnic” National University

64, Zhukovskiy str., Zaporizhzhia, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6390-3691

GLOBALIZATION AS A BACKGROUND FACTOR OF EXTERNAL INFLUENCE IN THE TRANSITION FROM MODERN TO POSTMODERN

***The urgency of the problem.** The article examines globalization as a background factor in the external influence of societies that are cultural leaders in relation to societies that are objects of external influence. The construction is carried out by determining the cultural and standardization factors of globalist leadership and the consequences of globalist cultural projects for unstable societies. **The aim of the article** is to construct a descriptive characteristic of globalization as a background factor of external influence of societies that are cultural leaders in relation to societies that are objects of external influence. **Methods.** Methodological support of the study is based on the use of general scientific methods of cognition of social phenomena and processes (analysis, synthesis, induction, deduction, typology, modeling, extrapolation, operationalization, interpretation, abstraction, generalization and synergy, as well as methods of logical-historical, systematic, systematic comparison and structural and functional analysis). **Results of the research.** It is determined that the deepening of postmodern deconstruction includes, first of all, the creation of unstable states with unstable cultural systems. In structuring the social order, globalist actors propose the subordination of cultural systems to external subjects and the final erosion of cultural statics in favor of subjectless cultural dynamics. It is noted that social statics, which is a cultural order, is based on subjectivity, while postmodernism spreads the notion of subjectless dynamics. This means shifting the research emphasis from structures to the processes and “flows” of spontaneous cultural creation. It is determined that such a paradigm makes it possible to erase the authorship of the relevant cultural influences and remove all restrictions in the field of censorship and filtering of cultural meanings. It is clear that the current and procedurally impersonal picture of the cultural and social world is spreading in those societies that are the targets of neo-colonization and infiltration of external agents.*

***Key words:** globalization, external influence, cultural hegemony, cultural references, identity, diffusion, fragmentation.*

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.4:37.06

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.21>**Горпинич Ольга Валеріївна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств та соціальних технологій
Державного університету телекомунікацій
вул. Солом'янська, 7, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6101-4612

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Метою статті є показати роль соціальних технологій у процесі адаптації особистості на сучасному підприємстві, основним завданням виступає потреба вивчати нові аспекти адаптації працівників, нові змінені умови та процеси, щоб відповідно змінювати методи, засоби та інші складові процесу адаптації, під вимоги сучасного підприємства. У статті розглянуто основні соціальні технології, які використовуються на сучасних підприємствах для успішної адаптації молодих працівників. Зроблено висновок про те, що соціальні технології виконують важливу роль в адаптації особистості на підприємстві, оскільки важливо розробити організаційний механізм управління цим процесом та дотримуватись послідовності етапів процесу адаптації. Завершення кожного етапу дає знання і можливість зробити наступний крок в адаптації особи. Зазначено, що вирішенням багатьох проблем, які виникають під час адаптації особистості є впровадження та дотримання ефективної програми адаптації. Завдяки їй: по-перше, новий працівник входить в компанію за мінімальний термін і в результаті він повноцінно, самовіддано працює і досягає поставлених перед ним цілей; по-друге, ймовірність звільнення працівника в період випробувального терміну мінімізується, тож не виникає потреби в пошуку нового фахівця і цим заощаджує ресурси підприємства: по-третє, ефективна програма адаптації допомагає зекономити час керівництва та звичайних працівників. Тому головне, щоб заходи адаптаційної програми не були лише формальністю, а дійсно допомогли новому працівнику зрозуміти і прийняти правила організації і виконувати належним чином свою роботу. Звернено особливу увагу на те, що на сьогоднішній день, в Україні на підприємствах ще не до кінця розуміють важливість проведення заходів пристосування для новачків. Багато підприємств вважають процес введення нового працівника в роботу лише формальністю, тобто для них достатньо заповнити необхідні документи для офіційного оформлення особи, показати робоче місце та ознайомити з обов'язками. Деякі взагалі не акцентують увагу на проблемі адаптації і не мають навіть базових програм для цього.

Ключові слова: адаптація, виробнича адаптація, соціальні технології, сучасне підприємство, молодий працівник.

В усі часи робота посідала одне з важливих місць в житті людини. Але сьогодні вона не тільки задовольняє матеріальні потреби, а й допомагає особі розвиватися, відкриває нові можливості, забезпечує культурний і духовний розвиток, допомагає досягти поставлених цілей та, власне, впливає на формування особистості. Тому, важливо щоб робота, яка доречі займає майже третину життя, приносила задоволення та впевненість в завтрашньому дні. Тож потрібно з самого початку влаштування на роботу створювати комфортні умови для працівника, щоб він зміг адаптуватися в новому середовищі і відмінно виконував свої обов'язки.

В соціології в останні роки посилюється увага до проблем адаптації людини в галузі праці, що свідчить про визнання важливої ролі процесу адаптації в трудовій діяльності людини. В той же час функціональні підходи перешкоджають вивченню сутності адаптації працівника,

виділяючи тільки окремі сторони взаємодії працівника та виробництва. Сьогодні в розумінні сутності адаптації людини важливо відобразити її роль як головної виробничої сили, так і її роль в розвитку особистості, яка формується в процесі виробництва.

На сьогоднішній день, в Україні на підприємствах ще не до кінця розуміють важливість проведення заходів пристосування для новачків. Багато підприємств вважають процес введення нового працівника в роботу лише формальністю, тобто для них достатньо заповнити необхідні документи для офіційного оформлення особи, показати робоче місце та ознайомити з обов'язками. Деякі взагалі не акцентують увагу на проблемі адаптації і не мають навіть базових програм для цього. Але з розвитком підприємства, виникатиме потреба збільшення штату, введення нових робочих місць та посад, тим самим збільшуючи важливість проблеми адаптації.

Зміни в змісті та характері виробничої діяльності, створені інформатизацією та використанням новітніх технологій, все більше впливають на виробничу адаптацію. Соціологи відмічають, що нова хвиля науково-технічної революції в умовах постіндустріального виробництва викликає соціально-економічні наслідки, що роблять жорсткішими вимоги до виробничої адаптації працівника, обумовлюють її більш інтенсивний, жорсткий, психічно та соціально напружений характер.

Щоб зробити проходження адаптаційного періоду більш ефективним як для молодого спеціаліста, так і для організації потрібні соціальні технології, що представляють собою адаптаційні схеми. Бажано, щоб вони були розроблені саме для конкретної організації, з урахуванням цілей, задач та специфіки організації.

Проблема адаптації особистості на підприємстві розглядалася в наукових публікаціях багатьох науковців, зокрема: Д. Аширова, Л. Балабанової, А. Бикової, Д. Богині, Д. Василичева, В. Васильченка, О. Віханського, А. Волгіна, О. Гетьман, В. Гриньова, О. Грішнєвої, В. Герасимчука, А. Гриненка, М. Дороніної, Н. Касьянова, Є. Качан, Л. Керб, А. Кібанова, Є. Кобцевої, А. Колот, В. Корнюшина, О. Крушельницької, Г. Назарова, В. Пономаренко, І. Троцької, М. Хілб, Ф. Хміля, В. Хьюбера, О. Харчишиної, Ю. Шабанової, Р. Шулера, Л. Щербак, О. Ястремської та інших.

Соціальні технології є предметом дослідження таких авторів як: М. Марков, М. Тарасенко, М. Стефанов, Ю. Красовский, В. Патрушев, А. Пригожин, В. Іванов, В. Подшивалкина, Ю. Сурмин, М. Туленков та інші.

Проте недостатньо висвітленими залишаються питання створення соціальних технологій адаптації нових працівників на підприємствах. Відповідно до цього необхідним є розкриття особливостей соціальних технологій адаптації персоналу підприємства. Виходячи з цього, основним завданням виступає потреба вивчати нові аспекти адаптації працівників, нові змінені умови та процеси, щоб відповідно змінювати методи, засоби та інші складові процесу адаптації, під вимоги сучасного підприємства.

Ціль статті показати роль соціальних технологій у процесі адаптації особистості на сучасному підприємстві.

Теоретико-методологічні передумови і принципи дослідження соціальної адаптації особистості повинні виходити із загальності і специфічності процесу адаптації; взаємодії в ньому об'єктивних і суб'єктивних чинників на основі визначальної ролі матеріальних відносин; конкретно-історичного аналізу суті, функцій і форм соціальної адаптації. Найважливішими методами у вивченні понять соціальних технологій адаптації особистості на підприємстві є системний та діяльнісний підходи. Вони дозволяють найглибше пізнати вищенаведені поняття, тому що при їх вивченні ми маємо справу з системними питаннями, які мають місце тільки під час взаємодії людей.

Останні роки серед науковців зросла увага до проблеми адаптації людини у трудовій сфері. Оскільки виробничо-трудова діяльність – це один із чинників, що визначає спосіб життя особистості, то виробнича адаптація є у цьому розумінні провідною.

Швидкий та успішний процес адаптації нового працівника дає змогу йому швидше оволодіти професійні навички, вивчити свої обов'язки та завдання, підвищити матеріальний добро-

бут, порозумітися з колегами, проявити себе та продемонструвати відмінний результат своєї роботи. Коли новачок відчуває підтримку з боку колег, почуває себе комфортно та невимушено, розуміє свою важливість в колективі, йому вдається досягти найвищих результатів, він відчуває внутрішнє задоволення новим місцем роботи. Такі умови ведуть до зменшення психічної напруженості особи, яка присутня на початковому періоді адаптації та запобігання стресових ситуацій [1, с. 64].

Важливо, що процес обміну інформацією має взаємний характер. Тому не тільки особа повинна пізнавати всі сторони нової роботи до найменших нюансів, а й підприємство повинно цікавитися інтересами нового працівника, його метою, цілями та пропозиціями для подальшого створення сприятливих умов трудової адаптації. Таким чином, вдалий перебіг адаптації особистості залежить від створених спеціально для цього умов, відповідно якщо умови не відповідають потребам, процес перетворюється на дезадаптацію, що може призвести до припинення трудових відносин.

Вивчення впливу різних чинників на соціально-психологічну адаптацію доводить, що ефективність адаптації молодого робочого в соціально-психологічній сфері колективу значною мірою визначається моральним і психологічним кліматом, спрямованістю і різноманітністю неформальних груп, ступенем взаємодії формальних і неформальних лідерів. Проте характер дії кожного з елементів соціально-психологічної сфери колективу на адаптацію працівника варіюється залежно від особистих якостей того, що адаптується.

Сучасні українські підприємства стикаються з низкою типових проблем, які приводять до необхідності вдосконалення процесу адаптації.

На українських підприємствах з метою економії, на адаптацію працівників виділяють невеликий бюджет і не приділяють вивченню цього питанню достатньої уваги. Але варто розуміти серйозність цієї проблеми, адже людський ресурс є одним з головних у функціонуванні та ефективності діяльності підприємства. Все частіше на відділ кадрів підприємства покладено ряд функцій, які потребують оптимального їх виконання з боку співробітників підрозділу, наприклад [2, с. 88]:

- дотримання принципів підбору персоналу на підприємстві;
- контроль та забезпечення виконання трудового законодавства, розпоряджень, вказівок, наказів та рішень вищестоящих організацій з питань роботи з кадрами;
- розроблення системи мотивацій;
- забезпечення коректного розміщення кадрів, на основі вивчення практичної діяльності керівників і фахівців;
- сприяння лояльності персоналу;
- вивчення та аналіз психологічного клімату в колективі та ін..

Через обмежені ресурси на функціонування відділу кадрів на підприємстві та зокрема на адаптацію персоналу, формується невеликий бюджет. В свою чергу, це передбачає невелику кількість працівників цього підрозділу та, інколи, їхню невисоку кваліфікацію, тому що не мають достатньої мотивації розвиватися і підвищувати кваліфікацію. Важливо відмітити, що працівники відділу кадрів не завжди мають спеціальну освіту у сфері управління персоналом чи психології. В результаті таких проблем, з'являються негативні наслідки, наприклад, плинність персоналу підприємства [3].

Також під час процесу адаптації у працівника може виникнути бажання покинути підприємство через такі причини:

- несумісність з колегами в трудовому колективі;
- незадовільний для особи стиль керівництва;
- невиправдані уявлення про організацію та її діяльність;
- нерозуміння працівником вимог, які висуває підприємство;
- недотримання обіцяних умов праці;
- низький рівень комунікабельності, відсутність підтримки чи допомоги;
- відмінність між очікуваною та реальною зарплатнею.

Розв'язанням багатьох проблем, які виникають під час адаптації особистості є впровадження та дотримання ефективної програми адаптації. Завдяки їй: по-перше, новий працівник входить в компанію за мінімальний термін і в результаті він повноцінно, самовіддано працює і досягає поставлених перед ним цілей; по-друге, ймовірність звільнення працівника в період випробувального терміну мінімізується, тож не виникає потреби в пошуку нового фахівця і цим заощаджує ресурси підприємства: по-третє, ефективна програма адаптації допомагає зекономити час керівництва та звичайних працівників. Тому головне, щоб заходи адаптаційної програми не були лише формальністю, а дійсно допомогли новому працівнику зрозуміти і прийняти правила організації і виконувати належним чином свою роботу.

Найбільш сучасна форма розробки соціальних технологій в даний час – технологічні процедури управління. Будь-яка технологія фіксується на виробництві письмово, у формі, що задається деяким стандартом. Соціальна технологічна процедура і є деяка усереднена модель, стандарт дій працівників для реалізації завдання соціального управління.

Процедура описує процес управління конкретним об'єктом у вигляді послідовно і функціонально взаємозв'язаних операцій, що чітко визначають зміст діяльності і конкретних виконавців, а також необхідний документообіг, рекомендовані форми роботи з членами трудового колективу, виділяє основні нормативні акти, механізми і способи їх застосування.

Процес входження нових працівників на підприємство повинен бути ціле направленим і здійснюватися на основі спеціально розроблених адаптаційних програм. Адаптаційні програми складаються з метою врегулювання або, навіть, запобігання питань чи проблем, які виникають в ході влаштування нових працівників на робоче місце [5].

Використання соціальних технологій на підприємстві необхідне для контрольованого впливу на людську діяльність, створення та впровадження спеціальних програм, процедур, операцій чи прийомів для покращення функціонування організації. Соціальні технології можуть застосовуватися як до підлеглих, так і до керівництва. Адже використання соціальних технологій може сприяти створенню нових моделей поведінки керівника, що в результаті впливає на управління підприємства і, в свою чергу, сприяє поліпшенню умов на підприємстві та його продуктивному функціонуванні.

У практичній трудовій діяльності реалізуються безліч соціальних технологій, розглянемо детальніше деякі з них:

1. Професійна орієнтація. Вона спрямована більше на молоде покоління. В наш час мало хто з молоді приходячи на роботу, мають хоч якесь уявлення про умови праці, характер роботи, або ж їхнє бачення даної професії оманливе, оскільки сформоване на основі здогадок чи фантазій. Тому, коли така особа приступає до нової роботи, вона відчуває розчарування своїх очікувань або повну відсутність розуміння робочого процесу та поставлених задач перед ним. В результаті такі працівники, в більшості випадків, вирішують змінити місце роботи чи сферу діяльності загалом. Через це так багато випадків зміни професій. Кожен 5-й працівник не володіє необхідними для своєї професії особистісними якостями. Реалізація технології професійної орієнтації дозволить зменшити тривалість процесу адаптації нових працівників і, в свою чергу, зменшить плинність кадрів [4].

2. Управління адаптацією новачків. З появою нового працівника в трудовому колективі, важливо проконтролювати кожний з етапів адаптації. Початком цього нелегкого процесу є знайомство з колективом та новим робочим місцем. Важливо офіційно представити нову людину колегам та, по можливості «приставити» особу, яка б допомагала орієнтуватись як фізично на підприємстві, так і в робочих питаннях. Наступним кроком повинно бути ознайомлення новачка з традиціями та правилами в середині організації. Знання правил дозволять в майбутньому створити певну модель поведінки, контролювати дисципліну в колективі, дотримуватись робочої субординації, а традиції допоможуть встановити дружні відносини в неформальних обставинах. В свою чергу, організація культурно-розважальних програм забезпечить духовний розвиток, емоційну розрядку та заохочення творчих здібностей. Важливим елементом управління адаптацією є постійний контакт та зворотній зв'язок з новачком. Саме завдяки

цьому, можна отримати інформацію про вдалість вибору методів адаптації та доцільність їх використання, побажання з боку працівника щодо самого процесу роботи, його емоційний стан та відносини в колективі, що формує робочий настрій. Адже виявлення недоліків або труднощів в процесі адаптації дає можливість вчасно корегувати та усувати проблеми, що стають на шляху.

3. Професійно-кваліфікаційне просування працівників. Стабільність колективу залежить від рівня мобільності його працівників в середині організації. Технологія управління мобільністю включає в себе: просування в кваліфікації і положення всередині одної професії; освоєння нової професії наближеної до попередньої; освоєння нової професії, складнішої за попередню в межах однієї професійної групи, перехід в більш вищу професійну групу та ін.

4. Формування резерву керівників.

5. Профілактика порушень трудової дисципліни.

6. Робота з особами, які звільняються. Завдання керівництва полягає у тому, щоб виявити причину звільнення підлеглого, вислухати пропозиції чи скарги.

Наведені вище технології - лише частина форм дії на адаптанта, їх може бути більше і різної сили впливу. Вимога оптимальної частоти дії на об'єкт проекрованої соціальної технології виходить із необхідності економії ресурсів, з одного боку, і досягнення оптимального ефекту, з іншою.

Особливість технологічної процедури полягає тому, що кожна операція чітко розподілена за конкретними виконавцями із складу персоналу підприємства у вигляді частини посадових обов'язків. Найбільш оптимальним у формулюванні окремих операцій соціальної технології є поділ фактичної і проекрованої діяльності на певну структуру, що має визначені цикли з початком, функціонуванням і завершенням.

Особливу увагу необхідно приділити адаптації молодих спеціалістів в первинних колективах. Адже для них прихід нової людини – не таке вже часте явище. І саме тому вся робота тут може бути організована з урахуванням особи новачка, персонально. Така схема діяльності має і соціально-психологічну сторону. В даний час слабо враховується вплив на новачка референтної групи, тобто групи людей, з якою індивід себе співвідносить, ототожнює і думкою якої особливо дорожить. Як правило, первинний колектив для більшості членів співпадає в своїх межах з референтною групою.

Конструювання соціальної технології вимагає чіткої організації інформаційного забезпечення, як правило, з використанням ЕОМ. Будь-яка технологія, будь-то виробнича або соціальна, вимагає для свого вдосконалення накопичення інформації. Це дозволяє, наприклад, об'єктивно оцінювати діяльність колективів і навіть окремих наставників. Відомо, що процесом без інформації управляти неможливо. Спроби замінити системні заходи покладанням надії на свідомість кожного задіяного в реалізацію технології працівника, як показує досвід, поки що мало обґрунтовані. Без управління на основі точних фактів, системи досить швидко руйнуються, перетворюючись на паперові і нікому не потрібні справи.

Зіставляючи профілі робочих місць з об'єктивними характеристиками працівників, можна виділити як найбільш проблемні для стабілізації, типи працівників, так і типи, за своїми соціальними якостями, що оптимально відповідають умовам тієї або іншої групи робочих місць. Останній аспект розробки соціальної технології, нормативний, вимагає зосередження в додатках до управлінської процедури всієї необхідної додаткової методичної інформації для управління даним соціальним процесом або його частиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Вид-во Інституту соціології НАН України, 2004. 185 с.
2. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации. М.: ИНФРА – М, 2003. 431 с.
3. Кир'янова О.В. Особистісні детермінанти професійної адаптації. *Україна : аспекти праці*. 2013. № 6. С. 44-46.

4. Коханов Е. Ф. Отбор персонала и введение в должность. М.:ИНФРА- М, 2006. 98 с.

5. Чорна М.В., Білоножко М.М. Підбір персоналу на підприємстві: системний та процесний підходи. *Організація ефективного підбору персоналу на підприємстві*. 2013. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/263.pdf>. (дата звернення: 21.012.2020).

REFERENCES

1. Zlobina O. (2004). Osobystist yak subiekt sotsialnykh zmin. [Personality as a subject of social change]. K.: Vyd-vo Instytutu sotsiologii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

2. Kybanov A.Ia.(2003). Upravlenye personalom orhanyzatsyy. [Personnel management of the organization]. M.: YNFRA – M. [in Russia].

3. Kyrianova O.V.(2013). Osobystisni determinanty profesiinoi adaptatsii. Ukraina: aspekty pratsi. (№ 6) [Personal determinants of professional adaptation. Ukraine: aspects of work]. [in Ukrainian].

4. Kokhanov E. F. (2006). Otbor personala y vvedenye v dolzhnost. [Recruitment and induction]. M.: YNFRA- M. [in Russia].

5. Chorna M.V., Bilozhko M.M. (2013). Pidbir personalu na pidpriemstvi: systemnyi ta protsesnyi pidkhody. Orhanizatsiia efektyvnoho pidboru personalu na pidpriemstvi. [Personnel selection at the enterprise: system and process approaches. Organization of effective personnel selection at the enterprise]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/263.pdf>. (data zvernennia: 21.012.2020). [in Russia].

Horpynych Olha Valeriyivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Social Technologies
State University of Telecommunications
7, Solomyanska str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-6101-4612

SOCIAL TECHNOLOGIES OF PERSONALITY ADAPTATION AT THE ENTERPRISE

The aim of the article is to show the role of social technologies in the process of adaptation of the individual in a modern enterprise. The article considers the main social technologies used in modern enterprises for the successful adaptation of young workers. It is concluded that social technologies play an important role in the adaptation of the individual in the enterprise, as it is important to develop an organizational mechanism for managing this process and follow the sequence of stages of the adaptation process. Completion of each stage gives knowledge and the opportunity to take the next step in personal adaptation. It is noted that the solution to many problems that arise during the adaptation of the individual is the implementation and maintenance of an effective adaptation program. Thanks to her: first, the new employee enters the company for a minimum period and as a result he works fully, selflessly and achieves the goals set before him; secondly, the probability of dismissal of an employee during the probationary period is minimized, so there is no need to find a new specialist and thus saves the company's resources; thirdly, an effective adaptation program helps save time for management and ordinary employees. Therefore, the main thing is that the measures of the adaptation program were not just a formality, but really helped the new employee to understand and accept the rules of the organization and perform their work properly. Particular attention is paid to the fact that today in Ukraine enterprises do not fully understand the importance of adaptation measures for beginners. Many companies consider the process of hiring a new employee as a formality, i.e. it is enough for them to fill in the necessary documents for formal registration, show the job and familiarize with the responsibilities. Some do not focus on the problem of adaptation at all and do not even have basic programs for this.

Key words: adaptation, production adaptation, social technologies, modern enterprise, young worker.

УДК 349.2.(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.22>**Клочко Олексій Олександрович**

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

вул. Роменська, 87, Суми, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9799-1618

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність проблеми. У науковій статті визначено сучасний стан і проаналізовані механізми нарахування і надання різних соціальних допомог пільговим категоріям населення.

Метою даного дослідження є визначення особливостей і конкретизація соціальних допомог пільговим категоріям населення в Україні. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання дослідження: визначити поняття соціальної допомоги; схарактеризувати основні види соціальної допомоги та здійснити класифікацію соціальної допомоги відповідно до основних видів та форм.

Однак, беручи до уваги стан і динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі з усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, духовними процесами, необхідність продовження глибинних системних соціальних реформ, соціальні допомоги потребують належної конкретизації своїх перспектив розвитку.

У ході дослідження використали **методи** аналізу, систематизації й класифікації наукової літератури з означеної проблематики, узагальнення та порівняння, аналіз соціальної дійсності; метод статистичного аналізу виплат.

Результати дослідження. Соціальна допомога являє собою систему заходів, що передбачає покращення стану певних соціальних прошарків шляхом упровадження соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. Тому стверджуємо, що соціальна допомога спрямована на збереження якості життя людей, які потрапили в скрутне становище.

Соціальна допомога визначається як сукупність заходів, які гарантують особі, в складних життєвих обставинах, надання за рахунок державних коштів адресної диференційованої допомоги у вигляді декількох форм.

Грошова форма соціальної допомоги устанавлюється як форма матеріальної допомоги, що полягає у грошових виплатах готівкою. Безготівкова форма соціальної допомоги визначається як форма матеріальної допомоги, що полягає у зменшенні фінансових зобов'язань особи. Близька до готівки допомога як форма матеріальної допомоги, що передбачає використання певних замінників грошей, як-от спеціальних талонів, карток, які дають право отримати товар чи послугу безоплатно або зі зменшенням вартості. Натуральна допомога як форма матеріальної допомоги, що полягає у наданні індивіду певних товарів, яке не передбачає оплати за них ні грошей, ні в близькій до готівки формах.

Для вдосконалення системи надання соціальних допомог, перш за все, необхідно переглянути механізми розрахунку прожиткового мінімуму.

Ключові слова: соціальна допомога, мінімальний прожитковий мінімум, грошова допомога, безготівкова допомога, близька до готівки допомога, натуральна допомога, соціальні пільги, соціальні послуги.

Вступ. Надання соціальної допомоги пільговим категоріям населення повинно стати одним із пріоритетних напрямів здійснення соціальної політики в Україні. Проте, погіршення, останніми роками, соціально-економічного становища у країні і падіння рівня росту економіки, подальше управління державою, карантинні обмеження кінця 2020 – початку 2021 року у зв'язку із поширенням COVID-19, і, військовий конфлікт, врешті-решт, усі ці фактори не сприяють удосконаленню і оптимізації системи надання соціальної допомоги населенню, підвищення її розмірів. Тому, ураховуючи усе вищезазначене, стверджуємо, що питання ефективної реалі-

зації надання соціальної допомоги пільговим категоріям населення знаходиться на периферії процесів соціальної політики України.

Як справедливо зазначає В. Костюк реформування соціальних допомог має на меті підвищення рівня та якості життя пільговим категоріям населення. Тому, у цьому контексті, важливого значення набувають процеси реформування соціальних допомог, урахувавши той факт, що їхнє соціально-правове регулювання характеризується низкою факторів, що пов'язані із: 1) невідповідністю стану розвитку соціуму та держави; 2) невідповідністю розміру гідного рівня та якості життя громадян; 3) ускладненістю механізмів реалізації права на державну соціальну допомогу; 4) відсутністю ефективного соціально-економічного та правового забезпечення соціальної допомоги; 5) відсутність належних бюджетних джерел або ж труднощі фінансування видатків на соціальні допомоги; 6) відсутність належних механізмів контролю з боку держави, громадськості у питаннях призначення та виплати соціальних допомог [5, с. 2].

Мета та завдання. Метою дослідження є визначення особливостей і конкретизація соціальних допомог пільговим категоріям населення в Україні. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання дослідження: визначити поняття соціальної допомоги; схарактеризувати основні види соціальної допомоги та здійснити класифікацію соціальної допомоги відповідно до основних видів та форм.

Зазначимо, що висвітлення проблемного кола щодо визначення термінології, історії становлення, особливостей, видів, механізмів і способів надання соціальних допомог в Україні представлено у наукових доробках багатьох вітчизняних юристів, політологів, соціологів, фахівців із соціального забезпечення (В. Андріїв, К. Дубич, О. Іванова, А. Мацюк, В. Костюк, І. Хомич та ін.), що мають концептуальне значення щодо розуміння сутності соціальних допомог. Однак, беручи до уваги стан і динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі з усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, духовними процесами, необхідність продовження глибинних системних соціальних реформ, соціальні допомоги потребують належної конкретизації своїх перспектив розвитку.

Методи дослідження. У ході дослідження використали методи аналізу, систематизації й класифікації наукової літератури з означеної проблематики, узагальнення та порівняння, аналіз соціальної дійсності; метод статистичного аналізу виплат.

Результати. Доречно наголосити, що у контексті соціального забезпечення соціальна допомога являє собою систему заходів, що передбачає покращення стану певних соціальних прошарків шляхом упровадження соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. Тому стверджуємо, що соціальна допомога спрямована на збереження якості життя людей, які потрапили в скрутне становище.

Відповідно до засад організаційно-інституційного забезпечення ефективного процесу надання соціальних допомог її здійснення неможливе без спеціальних умов, а саме: створення соціальних та соціально орієнтованих служб, структур, закладів соціального захисту, підготовки фахівців з конкретних питань (інспекторів із надання соціальної допомоги), відпрацювання механізмів надання різних видів державних допомог.

На думку О. Іванової, соціальна допомога визначається як сукупність заходів, які гарантують особі, в складних життєвих обставинах, надання за рахунок державних коштів адресної диференційованої допомоги у вигляді готівкової чи безготівкової грошової допомоги, допомоги у натуральній формі та у вигляді пільг, субсидій тощо [3].

Дослідниця також наголошує, що за своїми специфічними ознаками соціальні допомоги диференціюються на: 1) матеріальну (матеріальне забезпечення у випадку тимчасової чи постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення продуктами харчування, засобами гігієни, одягом та іншими речами першої необхідності); 2) соціально-медичну (забезпечення формами медичного обслуговування та надання технічної допомоги за медичними показниками (ортопедичні засоби, слухові апарати, окуляри, візочки тощо) [3].

На предметну увагу заслуговує позиція К. Дубич, яка соціальну допомогу розуміє як інструмент політики, який застосовується для регулювання рівня життя населення, а також являє собою процес надання послуг та матеріальних ресурсів у різних їх формах, що фінансується із загальних доходів держави і надаються на основі перевірки потреб або засобів для існування [1]. Відповідно, метою соціальної допомоги є створення умов для подолання складних життєвих обставин (як підстава для надання і отримання соціальної допомоги) та забезпечення можливості рівної участі особи у житті суспільства.

Під час процесу надання соціальної допомоги можемо констатувати, що він реалізується на трьох рівнях, у залежності від кількісних показників охоплення громадян суспільства: макрорівень, мезорівень, мікрорівень.

Так, макрорівень передбачає соціальну політику міжнародного та загальнодержавного рівнів у сфері соціального захисту і розроблення стратегії із соціального забезпечення різних прошарків суспільства, життєдіяльність яких відбувається за межею гарантованих державою норм та стандартів.

На мезорівні спостерігається організація соціального забезпечення на рівні міністерств, відомств, організацій, установ, соціальних служб, фондів, як суб'єктів надання соціальної допомоги. На цьому рівні відбувається визначення категорій населення, що мають право на соціальну допомогу, адресність її доставки. Мезорівень визначає форми та зміст інформування населення про документаційний супровід та правове забезпечення отримання допомоги.

На мікрорівні передбачається здійснення соціальної допомоги конкретній особі чи групі, що перебувають у складних життєвих обставинах [1, с. 158–160].

Заслуговує на увагу спільна позиція К. Дубич, О. Іанової, В.Костюка, О. Ключка та ін. щодо визначення основних видів та форм надання соціальної допомоги пільговим категоріям населення. Якісний аналіз наукових доробків цих дослідників установив, що окрім нормативно введених видів соціальної допомоги (адресна і державна соціальні допомоги), фігурують і активно вживаються у науково-методологічному та практичному обігу такі види і форми соціальної допомоги: матеріальна допомога (форми – грошова, безготівкова, близька до готівки, натуральна) і соціальні послуги (визначаються як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [2]).

Проаналізуємо ці види з їхніми основними формами детальніше.

Найбільш поширеною, пізнаваною, формою надання соціальної допомоги пільговим категоріям населення є грошова. Така допомога устанавлюється як форма матеріальної допомоги, що полягає у грошових виплатах готівкою.

Зазначимо, що з 1 грудня 2020 року відбулося за планове підвищення розміру прожиткового мінімуму. Установлено прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 2 189 грн, а для основних соціальних і демографічних груп населення, зокрема: дітей віком від 6 до 18 років – 2 395 грн; працездатних осіб – 2 270 грн; дітей віком до 6 років – 1 921 грн; осіб, які втратили працездатність – 1 769 грн.

Випадками для надання грошової допомоги є (відповідно чинного законодавства станом на 2021 рік): у зв'язку із вагітністю та пологами; з народженням дитини (41 280 грн, з них одноразово при народженні – 10 320 грн. і по 860 грн щомісяця протягом перших 3-х років життя дитини); при усиновленні дитини (41 280 грн); виплати під час вагітності і пологів (2207 грн); виплати на дитину; виплати одиноким матерям (до 6 років – 1 921 грн; від 6 до 18 років – 2 395 грн; від 18 до 23 років якщо дитина навчається) – 2 270 грн); виплати для дітей-інвалідів та інвалідів із дитинства (для дітей з інвалідністю максимальний розмір допомоги становитиме: до 6 років – 6 723,50 грн; від 6 до 18 років – 8 382,50 грн; від 18 до 23 років (якщо дитина навчається) – 7 945 грн); максимальний розмір тимчасової державної соціальної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів (для дітей до 6 років – 960,50 грн; для дітей від 6 до 18 років – 1 197,50 грн); максимальний розмір державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (до 6 років – 4 802,50 грн.;

від 6 до 18 років – 5 987,50 грн; від 18 до 23 років (якщо дитина навчається) – 5 675 грн); максимальний розмір допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (до 6 років – 4 802,50 грн; від 6 до 18 років – 5 987,50 грн); надання грошової допомоги особам, потерпілим від стихійного лиха, техногенної катастрофи; допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною (1 769 грн); максимальний розмір допомоги по безробіттю (9 080 грн); адресна допомога для осіб з інвалідністю з числа внутрішньо переміщених (I група – 2 299,70 грн; II група – 2 034,35 грн; III група – 1 769 грн); мінімальний розмір пенсійної виплати особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій (I група – 11 498,50 грн; II група – 9 287,25 грн; III група – 6 368,40 грн.; УБД – 2 918,85 грн) [6].

Наступною формою надання соціальної допомоги є безготівкова як форма матеріальної допомоги, що полягає у зменшенні фінансових зобов'язань особи. Практика надання безготівкової допомоги наповнена відповідними прикладами, а саме: зменшення вартості товарів чи послуг у вигляді пільг на оплату вартості; зменшення податкових зобов'язань особи; субсидії, хоча, останнім часом, вони переведені до грошової форми завдяки відповідним змінам до законодавства, завдяки установам принципу «монетизації субсидій»).

У контексті аналізу особливостей надання безготівкової допомоги слід детально описати положення щодо зменшення вартості товарів чи послуг у вигляді пільг.

О. Іванова установила, що соціальними пільгами можуть називатися випадки повного або часткового звільнення певних категорій громадян від дотримання встановлених законом вимог і правил, виконання певних обов'язків. Правовою підставою надання громадянам соціальних пільг є: 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених законодавством; 2) наявність в особі особливих заслуг перед державою, пов'язаних з публічними подіями державного чи міжнародного значення, такими як воєнні дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо [3].

Дослідниця зауважує, що пільги можна класифікувати: за періодичністю їх надання (одноразові, щомісячні); за ступенем персоніфікації (одноособові, сімейні); за спрямованістю (категорії населення) [3].

На думку авторів (О. Іванової, В. Костюка, П. Павльонка та ін.), основними ознаками соціальних пільг виступають: 1) пільги спрямовуються на певний рівень задоволення потреб та покращення становища окремих категорій населення; 2) елементом спеціального правового статусу для окремих категорій населення (забезпечення дітей-сиріт соціальним житлом, вступ до ВНЗ дітей загиблих військовослужбовців); 3) пільги являються винятком із загальних правил забезпечення; 4) пільги закріплюються законами щодо спеціальних статусів окремих категорій населення [3].

Зі свого боку, надання пільг ґрунтується на принципі відшкодування витрат підприємствам, які надають послуги.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що соціальні пільги (за П. Павльонком) визначаються як надання переваг повного або часткового звільнення від виконання будь-яких встановлених правил, норм поведінки (податкові пільги, звільнення від виконання частини функціональних обов'язків, несумісних з фізичними або психічними особливостями громадян, звільнення або відтермінування призову в армію), оплати отриманих послуг або при придбанні будь-яких товарів (пільги в оплаті проїзду у транспорті, оплаті житла, комунальних послуг та палива, технічних засобів тощо), а також надання додаткових прав та послуг у випадку необхідності (позачергових путівок санітарно-курортного лікування, протезування та інших видів медико-санітарної допомоги, на придбання технічних засобів для осіб з інвалідністю, безкоштовне надання житла або кредиту на житлове будівництво, безкоштовне встановлення телефону тощо).

У найбільш узагальненому вигляді соціальні пільги надаються під час оплати житлово-комунальних послуг і проїзду у громадському міському, міжміському транспорті. Соціальними пільгами можуть скористатися: особи, звільнені зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років, працівники поліції, керівного складу фіскальної служби, рядового і керівного складу кримінально-виконавчої служби; діти з інвалідністю, яким встановлено

інвалідність, пов'язаною із Чорнобильською катастрофою; дружини (чоловіки) та опікуни (на час опікунства) дітей померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС віднесених до категорії; особи, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи I та II категорій; учасники війни; члени сімей загиблих ветеранів війни; особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; вдови (вдівці) та батьки померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; жертви нацистських переслідувань; багатодітні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, в яких не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, а також сім'ї (крім багатодітних сімей), в яких не менше року проживають троє і більше дітей, ураховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування; діти війни; особи, звільнені із служби цивільного захисту за віком, через хворобу або за вислугою років, та які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків; пенсіонери, які раніше працювали у сільській місцевості та селищах міського типу і проживають у них; інваліди війни; учасники бойових дій тощо.

Однак проблемним полем постає механізм реалізації монетизації пільг за проїзд, адже правом на пільговим проїзд можуть користатися близько 37 пільгових категорій населення; неустановленими залишаються розміри щомісячної готівкової виплати для оплати проїзду усіма видами транспорту загального користування на міських, приміських та міжнародних маршрутах (окрім залізничного та річкового транспорту); невизначеність соціальної норми місячної кількості поїздок за видами транспорту загального користування; відсутність сталої генеральної лінії у цьому питанні у регіонах (у разі неухвалення органом місцевого самоврядування рішення про надання пільг у грошовій формі відповідні пільги продовжують надаватися у безготівковій формі).

Доволі поширеною формою надання соціальної допомоги є т.зв. близька до готівки допомога як форма матеріальної допомоги, що передбачає використання певних замінників грошей, як-от спеціальних талонів, карток, які дають право отримати товар чи послугу безоплатно або зі зменшенням вартості (див. рис 1 і 2).

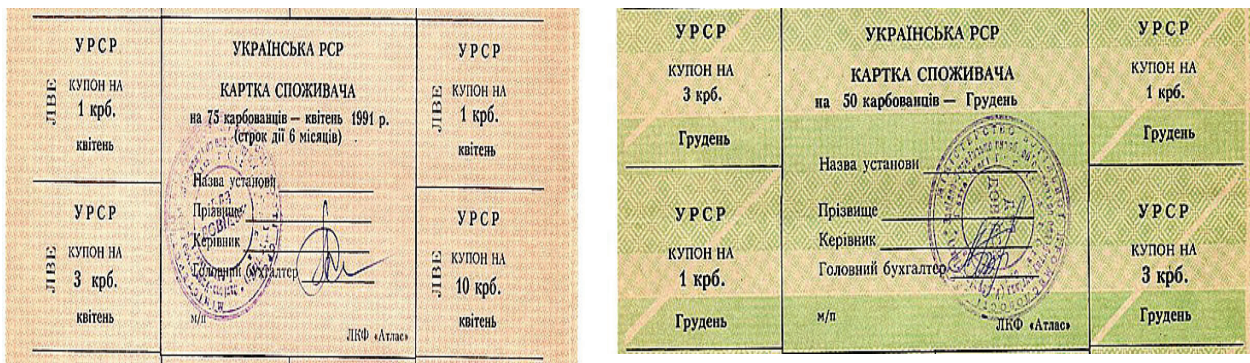

Рис. 1. Приклади близької до готівки соціальної допомоги («Відрізні купони» – купони разового використання на різні групи продовольчих товарів 1990–1991 рр.).

Фото з відкритих інтернет-джерел

Установлені випадки надання негрошової допомоги: установлена інвалідність I чи II групи внаслідок психічного розладу опікуваної особи); наявність висновку лікарської комісії медичного закладу про потребу у постійному сторонньому догляді опікуваної особи; постійне проживання разом з опікуваною особою; розмір сукупного доходу з розрахунку на одну особу менший за визначений тощо [3].

Ще однією формою залишається натуральна допомога як форма матеріальної допомоги, що полягає у наданні індивіду певних товарів, яке не передбачає оплати за них ні грошей, ні в близькій до готівки формах.

Рис. 2. Приклади близької до готівки допомоги (2000–2021 рр.)

Фото з відкритих інтернет-джерел

Випадками надання натуральної допомоги можуть бути: надання медичних препаратів та ліків тяжкохворим особам (замісна підтримувальна (імуннозамінна) терапія хворих на СНІД; замісна підтримувальна терапія наркозалежних (метадоном) тощо); надання продуктів харчування малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю і громадянам похилого віку; надання засобів санітарії та гігієни малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю і громадянам похилого віку тощо [3]. Особливо заслуговує на увагу введення у практику оформлення натуральної допомоги отримання т.зв. «пакунків малюка» (або ж вибір пілотного проекту «Монетизація одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» на суму – орієнтовно 5000 грн.)), а також можливості замовлення новітніх послуг («Муніципальна няня», «єМалятко», «ЧужихДітейНеБуває» (повернення аліментів, про що було зазначено вище)).

Висновки. Отже, стверджуємо, що надання права на соціальну допомогу є важливим напрямом державної соціальної політики, як гарантованого захисту пільгових категорій населення. Однак, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку розмір соціальної допомоги у більшості випадків не забезпечує громадянам достатнього життєвого рівня, оскільки прожитковий мінімум, визначений відповідно до законодавства України, не враховує усіх нормальних життєвих потреб людини. Тому для вдосконалення системи надання соціальних допомог перш за все необхідно переглянути механізми розрахунку прожиткового мінімуму. Крім того, важливим залишаються визначення підстав та умов призначення різних видів соціальної допомоги, систематизувати законодавство в цій сфері та привести його у відповідність до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубич К.В. Вступ до соціальної допомоги : навчальний посібник. К. : «Слово», 2015. 224 с.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року № 2671-VIII. [Електронний ресурс]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
3. Іванова О.Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти : курс лекцій. К. : «Академія», 2003. 107 с.
4. Клочко О.О. Інноваційні моделі надання соціальних послуг : навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності «Соціальна робота». Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. 150 с.

5. Костюк В.Л. Державні соціальні допомоги: поняття, ознаки, основні види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2017. № 1(15). С. 1–18.

6. Норвезька рада у справах біженців в Україні – правова допомога [офіційна сторінка]. [Електронний ресурс]. URL : <https://www.facebook.com/ua.nrc.no/>

7. Хомич І.Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 717–724. [Електронний ресурс]. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_118.pdf

REFERENCES

1. Dubich K.V. (2015). *Vstup do sotsialnoyi dopomohy : navchalnyy posibnyk*. [Introduction to social assistance: a textbook]. Kyiv : «Slovo», 224 p. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrayiny «Pro sotsialni posluhy». (2019). № 2671-VIII. [Law of Ukraine «On Social Services»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. [in Ukrainian].

3. Ivanova O. L. (2003) *Sotsialna polityka: teoretychni aspekty : kurs lektsiy*. [Social policy: theoretical aspects: a course of lectures]. Kyiv : «Akademiya», 107 p. [in Ukrainian].

4. Klochko O. O. (2018) *Innovatsiyni modeli nadannya sotsialnykh posluh : navchalno-metodychny kompleks dlya studentiv spetsialnosti «Sotsialna robota»*. [Innovative models of social services: educational and methodological complex for students majoring in «Social Work»]. Sumy : FOP Tsyoma S. P., 150 p. [in Ukrainian].

5. Kostyuk V. L. (2017). *Derzhavni sotsialni dopomohy: ponyattya, oznaky, osnovni vydy ta tendentsiyi rozvytku // Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Pravo»*. [State social benefits: concepts, features, main types and trends of development // Journal of the National University «Ostroh Academy». Law series]. № 1(15). Pp. 1–18. [in Ukrainian].

6. Norvezka rada u spravakh bizhentsiv v Ukrayini – pravova dopomoha [ofitsiyna storinka]. [Norwegian Refugee Council in Ukraine – legal aid [official page]]. URL : <https://www.facebook.com/ua.nrc.no/> [in Ukrainian].

7. Khomych I. YU. (2013). *Osoblyvosti sotsialnoyi dopomohy yak formy sotsialnoho zabezpechennya naseleण्या Ukrayiny // Forum prava*. [Features of social assistance as a form of social security of the population of Ukraine // Forum of Law.]. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_118.pdf [in Ukrainian].

Klochko Oleksii Oleksandrovych

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-9799-1618

SOCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE: REALITIES, PROSPECTS

The urgency of the problem. The scientific statute has a specific status and an analysis of the mechanisms of development and provision of social assistance to the population categories.

By the method of this advancement is the identification of special features and the concretization of social assistance to the population categories of the population in Ukraine. For the achievement of the information, it is necessary to have the following information: the visitor of the social assistance; characterize the main types of social assistance and the classification of social assistance in different ways to the main types of that forms.

However, taking into account the state and dynamics of development of Ukrainian society at the present stage with all its transformational political, socio-economic, military, spiritual processes, the need to continue deep systemic social reforms, social benefits require proper specification of their development prospects.

In the course of the study, we used methods of analysis, systematization and classification of scientific literature on the designated issues, generalization and comparison, analysis of social reality; method of statistical analysis of payments.

Research results. Social assistance is a system of measures that involves improving the condition of certain social strata through the implementation of social programs and ensuring the activities of a network of relevant social institutions. Therefore, we argue that social assistance is aimed at maintaining the quality of life of people in difficulty.

Social assistance is defined as a set of measures that guarantee a person, in difficult life circumstances, the provision of targeted differentiated assistance in the form of several forms at the expense of public funds.

The monetary form of social assistance is established as a form of material assistance, consists in cash payments. Non-cash form of social assistance is defined as a form of material assistance, which consists in reducing a person's financial obligations. Close to cash assistance as a form of material assistance, involves the use of certain substitutes for money, such as special coupons, cards, which give the right to receive goods or services for free or at a reduced cost.

In-kind assistance as a form of material assistance, which consists in providing an individual with certain goods, does not provide for payment for them either in money or in forms close to cash.

To improve the system of social assistance, first of all, it is necessary to reconsider the mechanisms for calculating the subsistence level.

Key words: *social assistance, minimum subsistence level, financial assistance, non-cash assistance, close to cash assistance, in-kind assistance, social benefits, social services.*

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.3+331.5

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.23>

Борюшкіна Оксана Володимирівна

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри філософії, історичних і соціальних дисциплін

Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва

п/в «Докучаєвське – 2», Харківська область, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6726-5113

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
З ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ

За період незалежності України можна спостерігати безліч суспільних змін практично у всіх сферах соціального життя, які досить стрімко відбуваються в Україні, зокрема це стосується ринку праці. Корінним чином змінюються зміст, характер та соціально-трудова відносина на ринку праці, з'являються інноваційні форми організації праці та зайнятості. Проте можна відзначити, що український ринок праці усе ще недостатньо зорганізований. Недостатньо розвинена інфраструктура та інституційні чинники, що покликані підготувати роботодавця та працівника до встановлення контакту, надати всебічну взаємну допомогу з метою максимально можливого скорочення розриву між попитом та пропозицією робочої сили; скоординувати діяльність систем зайнятості.

На жаль, додатковим фактором, який негативно впливає на розвиток ринкових відносин у сфері зайнятості в Україні є атрофована до сприйняття ринку психологія суспільства, де переважають застарілі або неадекватні мотиваційні стереотипи в сфері праці. Усе це вимагає більше розробленого механізму пошуку праці та більш ефективних заходів для рішення проблем зайнятості. Саме тому стає зрозуміло, що найважливішою складовою частиною переходу до ефективної ринкової економіки є розробка та забезпечення ефективних та дієвих соціальних технологій функціонування ринку праці.

Метою статті є теоретико-методологічний огляд соціологічної компоненти соціальних технологій, які спрямовані на соціальний захист тієї частини населення, яка з урахуванням об'єктивних причин має проблеми з пристосуванням до нових соціально-економічних умов. Це, у першу чергу, особи, які не працювали раніше (у більшості випадків – молодь) та ті, хто має вже певний досвід трудової діяльності.

Технології, основним об'єктом яких є молодь, спрямовані на формування структури пропозиції робочої сили на ринках праці. Формування та оптимізація мотивів трудової діяльності відповідно до прогнозованої структури робочих місць є найбільш ефективним механізмом узгодження інтересів держави, регіону, підприємства та працівника у галузі праці. Тут створюються основи, що визначають трудову діяльність людини на тривалий період. Сформовані у період одержання освіти мотиви професійної діяльності стають тим стрижнем, що визначає економічну поведінку суб'єкта у всіх ситуаціях на ринку праці.

Ключові слова: суспільні зміни, соціальна технологія, мотивація, професійна орієнтація молоді.

Вступ. Ринкова економіка потребує сучасних технологій управління та організації, які надають можливість раціоналізувати працю кожної людини, створити ефективні ділові зв'язки між різними активними соціальними групами. Сьогодні, наприклад, активно розробляються технології управління та інформаційні технології, технологізуються сфери освіти, професійної підготовки, формування здорового способу життя та розвитку активності людини, вирішення конфліктів. Загальна тенденція цього процесу така, що кожна галузь знань, яка вивчає людину

та її діяльність, розробляє певні соціальні технології, що забезпечують реалізацію соціальних проєктів і програм, оптимізацію соціальних процесів. Таким чином, проблема соціальних технологій набула сьогодні актуального суспільного звучання.

Метою статті є теоретико-методологічний огляд соціологічної компоненти соціальних технологій, які спрямовані на соціальний захист тієї частини населення, яка з урахуванням об'єктивних причин має проблеми з пристосуванням до нових соціально-економічних умов, а саме, двох ключових соціальних групи, які частіше стають об'єктами застосування соціальних технологій. Це, у першу чергу, особи, які не працювали раніше (у більшості випадків – молодь) та ті, хто має вже певний досвід трудової діяльності.

Для логічного розгляду даних понять ми використовуємо найбільш авторитетні праці, – точки зору В. Радаєва, Є. Бабосова тощо. Дослідження, присвячені аналізу професії, професійних груп в контексті стратифікаційних досліджень, проводилися багатьма вченими, серед яких: Е. Дюркгайм, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, В. Радаєв, М. Руткевич, О. Шкаратан, Н. Коваліско, В. Погрібна.

До наукової розробки теоретичних та прикладних проблем розвитку ринку праці значний внесок зробили: Е. Лібанова, О. Грішнова, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Радаєв, В. Васильченко, В. Герасимчук, Т. Заяць, О. Яременко та інші. Актуальні проблеми соціології праці досліджує А. Здравомислов, В. Подмарков, Є. Суїменко, В. Осовський, Г. Соколова, А. Арсеєнко.

Результати. На ринку праці великого міста можна виділити дві ключових соціальних групи, які частіше стають об'єктами застосування соціальних технологій. Це, у першу чергу, особи, які не працювали раніше (у більшості випадків – молодь) та ті, хто має вже певний досвід трудової діяльності. Подібний розподіл на підставі досвіду трудової діяльності, вважаємо найбільш раціональним, тому що саме ці дві групи істотно розрізняються у своїх установах під час пошуку праці.

Технології, основним об'єктом яких є молодь, спрямовані на формування структури позиції робочої сили на ринках праці. Формування та оптимізація мотивів трудової діяльності відповідно до прогнозованої структури робочих місць є найбільш ефективним механізмом узгодження інтересів держави, регіону, підприємства та працівника у галузі праці. Тут створюються основи, що визначають трудову діяльність людини на тривалий період. Навіть якщо людина змінює професію, то у новій сфері діяльності вона об'єктивно використовує попередні набуті знання та навички. Одним з найбільш важливих моментів впливу на молодь варто виділити роботу щодо мотивації цієї соціальної групи.

Можна сформулювати постулат: сформовані у період одержання освіти мотиви професійної діяльності стають тим стрижнем, що визначає економічну поведінку суб'єкта у всіх ситуаціях на ринку праці. Тому досить важливим завданням постає вивчення та формування оптимальної структури професійної мотивації молоді як основи, що визначає якість робочої сили надалі. В цій галузі вже не обійтися без застосування дослідницьких соціологічних технологій [3, с. 67].

Вивчення мотивів трудової діяльності може бути основою для:

- складання прогнозу подальшої структури навчальних місць для одержання освіти молоддю;
- рекомендацій з удосконалення навчальних планів навчальних закладів (об'єднання спеціальностей, видалення спеціалізацій, набір навчальних дисциплін та інше);
- активізації факторів, які визначають створення робочих місць, що відповідають мотиваційній структурі молоді, у тому числі збагачення непопулярних у цей час робочих місць характеристиками, здатними залучити робочу силу;
- визначення факторів, що характеризують формування структури трудової мотивації, що відповідає інтересам регіону, управління;
- визначення завдань та механізмів формування оптимальної мотиваційної структури для різних суб'єктів управління.

Найоптимальнішим засобом отримання необхідної інформації у цьому випадку могло б стати соціологічне дослідження з використанням масового репрезентативного опитування

молодих людей та експертного опитування. Одиницею спостереження виступають окремі представники цієї соціальної групи, відібрані по репрезентативній вибірці. Одиницею аналізу служать різні соціальні групи молоді. Методика масового опитування має містити окрім показників професійної мотивації також й інші індикатори, які складають підґрунтя наступних розділів програми дослідження, зокрема варто передбачити блок питань, на основі яких можна провести факторний аналіз професійних орієнтацій. Останнє стає інформаційною базою для різноманітних розрахунків перспективного балансу молоді у структурі зайнятості населення.

Відокремлення молоді як об'єкта для окремого напрямку роботи щодо регулювання ринку праці зумовлено тим, що вона становить біля чверті населення країни. Це найбільш активна частина, яка характеризується високим рівнем освіти, мобільною мотиваційною структурою та високим рівнем потреби у праці. Значна частина цієї групи навчається та готова навчатися надалі [11, с. 542].

Інший напрям діяльності – профорієнтаційна робота, яку розуміємо як основний механізм формування структури професійної мотивації, відповідно до інтересів роботодавців та найманих працівників. Профорієнтацію варто також розглядати як безперервний, багатоаспектний процес формування професійно-трудової спрямованості та професійно-трудового самовизначення особистості на вікових етапах. Передбачаємо органічне залучення профорієнтації до структури діяльності всіх освітніх установ, органів праці та зайнятості, соціального захисту населення, виробничих підприємств та організацій. Діяльність згаданих структур повинна всебічно та своєчасно оцінювати особливості профорієнтаційного процесу та формувати професійні плани, що сприятиме встановленню рівноваги в інтересах працівника, роботодавця та регіону на ринку праці, забезпеченню повнішому використанню професійного потенціалу молоді. Це можна здійснювати, використовуючи соціологічний інструментарій виміру динаміки професійно-трудова планів, потреб та інтересів молоді. Отримана інформація використовується для наступної розробки технологій профорієнтаційної роботи, яка узгоджується зі стратегією, особливостями та інтересами розвитку економіки, ринку праці, системи освіти, підготовки й перепідготовки персоналу у регіоні [7, с. 64].

Отже, до можливостей дослідження професійної орієнтації за допомогою соціологічного інструментарію можна віднести:

- вивчення професійних планів та переваг молоді;
- виявлення основних закономірностей та тенденцій у формуванні та зміні професійних планів випускників шкіл;
- накопичення інформації про потреби, інтереси, перспективи розвитку підприємств, організацій, навчальних закладів, ринку праці, ринку професій;
- розробка механізму узгодження інтересів і планів молоді із цілями та інтересами економіки, ринку праці та ринку освіти у регіоні, зниження їх конфліктності та наближення до оптимально можливого рівня;
- проведення факторного аналізу формування професійних планів молоді з урахуванням змін дії профорієнтаційних факторів у перспективі;
- прогнозування соціально-трудова та професійної орієнтації молоді;
- аналіз мотивації професійних планів молоді;
- вивчення ставлення молоді до нових професій і спеціальностей;
- означення напрямків, способів та методів зміни мотивації.

Отримана інформація для різних категорій молоді дозволить: дати оцінку трудовим та професійним планам випускників, спрямованості, стійкості та узгодженості з потребами регіональної економіки та ринку праці; схарактеризувати рівень адаптованості молоді до ринку праці; презентувати ставлення молоді систему професійної освіти та на підставі цього розробити рекомендації щодо удосконалення освітньої сфери; надати рекомендації з оптимізації профорієнтації цієї категорії молоді.

Усе згадане стає підставою наукового обґрунтування прийнятих рішень у сфері профорієнтації, освіти, формування молодіжного ринку праці, надання важливого матеріалу для роз-

робки рекомендацій з розвитку системи загальноосвітньої та професійної підготовки, підвищення кваліфікації з урахуванням виявлених особливостей та проблем, розробки оптимальної моделі інфраструктури профорієнтації молоді у регіоні.

Зважаючи на те, що основний метод збору даних передбачається використання анкетного опитування молоді з питань її професійних планів, факторів та мотивів професійного самовизначення, інформованості про стан ринку праці та професії, необхідно враховувати, що така інформація суб'єктивна, має певний ступінь погрішності. Однак зібрати необхідні відомості про плани, мотиви, передбачувану поведінку особистості можна тільки за допомогою безпосереднього опитування. Об'єктивізувати дані досліджень необхідно аналізуючи документи (статистичних органів, служб зайнятості, центру профорієнтації, навчальних закладів, підприємств тощо).

Наукове дослідження надає можливість відокремлювати та вивчати динаміку найважливіших факторів, які визначають реальну та перспективну зайнятість – профорієнтаційних. Умовно їх можна розділити на три групи.

До першої групи факторів належать: 1) мотивація індивіда, який обирає професію, навчальний заклад та сферу зайнятості; 2) здібності, природні схильності індивіда; 3) рівень загальноосвітньої підготовки, професійна підготовка; (4) соціально-демографічні характеристики.

Другу групу факторів визначають: 1) соціальні групи – родина, родичі, коло друзів, знайомих, представники певної професії; 2) засоби масової інформації (радіо, телебачення, художня, наукова література, періодична преса); 3) суспільні об'єднання, загальноосвітні установи та організації (школа, ради вчителів, профорієнтаційні заходи та виробниче навчання у школі, позашкільні заходи); 4) професійні навчальні заклади (профорієнтаційні заходи вузів, коледжів, ПТУ); 5) інформація служб зайнятості, екскурсії, практика на підприємствах.

До третьої групи факторів відносяться: 1) потреба області та міста у кадрах з певною професійною спрямованістю та кваліфікацією; 2) загальна соціально-економічна ситуація у регіоні, існуючий розподіл праці; 3) структура виробництва, галузевий, професійний і функціональний розподіл праці; структура робочих місць; 4) демографічна ситуація у регіоні; формування нових сфер зайнятості, видів діяльності та професій; 5) шкала престижності професій та видів діяльності; 6) структура та спеціалізація професійних навчальних закладів, конкурсна ситуація у професійних навчальних закладах; 7) престиж навчальних закладів; 8) особливості регіонального ринку праці, рівень безробіття, неповної зайнятості у регіоні; 9) конверсія, перехід підприємств на нові види виробництва.

Постійне дослідження та контроль змін у наведених групах факторів уможливить останню частину соціальної технології – вплив [2, с. 112]. Зазначене вище визначається потребами економіки, враховує результати соціологічних досліджень управління професійними планами молоді, характеризує як безпосередній вплив на індивіда, так і модернізацію зовнішніх факторів та зміну ситуації, у якій здійснюється професійний вибір.

За таких умов важливо вдосконалювати роботу служби зайнятості з метою підготовки та перепідготовки безробітного населення. Перехід до ринкової економіки поступово змінює систему, хоча спостерігаються численні втрати людського капіталу. Активна частина населення, у першу чергу її порівняно молоді соціальні групи, усвідомили необхідність професійної спеціальної підготовки за дефіцитними професіями та важливість формування таких рис характеру, які необхідні для життя та діяльності у конкурентному середовищі. Зазначене вплинуло на поведінку безробітних на ринку праці великого міста та спричинило виникнення бажання щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки, готовності до зміни спеціальності, усвідомленню себе творчою розвиненою особистістю.

Ще одним перспективним напрямком технологізації діяльності з оптимізації діяльності ринків праці є діяльність щодо вивчення та представлення найбільш перспективних професій. Технологія включає певну соціологічну презентацію професії, яка може бути використана службами зайнятості для полегшення сприйняття, усвідомлення сутності професій з боку клієнтів, тобто пошукувачів, передусім, молодіжного віку. Це сприятиме поживленню інтересу

агентів поля до нових видів професійних діяльностей. Професійні орієнтації та вибори людей на сучасному етапі видозмінюються та переорієнтуються від колишніх професійних практик до нових, які набувають популярності, пов'язані з більш високими зарплатами та іншими соціальними перевагами. Деякі професії за змістом є досить близькими одна до одної, створюють певний «вузол» навколо тієї або іншої діяльності або потреби. Якщо ознайомитися зі схожими за напрямком видами діяльності, можна прогнозувати, описати, сконструювати нову професію. Більш далекі зв'язки між професіями пов'язані з конкретною соціальною організацією, де застосовується професія. Ще більш далекий зв'язок виникає через автобіографію суб'єкта-професіонала, його практичний професійний досвід. У такому разі пропонуються менш кваліфіковані заняття, які можна використовувати як додатковий або «аварійний» варіант зайнятості. Як наслідок, виникає складна ієрархія або широкий професійний простір, що підвищує вірогідність отримання робочого місця [14, с. 142].

У структурі соціальної свідомості виокремлюють соціально-професійну свідомість за умови задоволення критерію соціальності та визначенням сутності професії за змістом. Завдяки структуруванню соціальної свідомості можна також проаналізувати структурованість соціально-професійної свідомості, що сприяє вивченню стану професійної свідомості та поведінку людей, як агентів на ринку праці великого міста.

Для цього можна запропонувати концепцію соціолограм професій. В основі технології лежить ідея того, що із сутністю професії можна ознайомитися завдяки професіограмі – документу, що містить опис змісту праці за певною професією (функції, обов'язки, завдання, операції) та вимоги до носія певної професії (професійні, ділові, особисті якості) [6, с. 248]. Документальною формою професіограми можуть бути опис за допомогою слів, знаковий алгоритм, відеофільм, навіть, комп'ютерна програма. У теорії та практиці управління персоналом професіограма трактується як документ, який одночасно з тарифно-кваліфікаційними довідниками сприяє кращому добору працівників особливо важливих професій (Є. Маслов, П. Шеметов). Зараз професіограма розробляється фахівцями на основі спостереження за працівником у процесі праці, у тому числі шляхом проведення психофізіологічних вимірів, хронометражу, фотографії робочого часу, побудови соціометричних матриць взаємодії працівників, аналізу інформаційних потоків. (В. Григор'єв, К. Дюзімова, О. Топалян) [6, с. 250].

На сучасному етапі у просторі ринку праці розвиваються нові форми й типи організацій, з'являються новітні професії, і тому довідники професіограм не повно висвітлюють процеси на ринку праці. У зв'язку з цим деякими авторами вводить концепт соціолограм професій. Витоки концепту соціолограм професій ми знаходимо у працях Є. Клімова [6], В. Курбатова [10], О. Матвієнко [12], В. Осіпова [13] та інших. Соціолограму професії складає інформація, отримана соціологічними засобами щодо самої професії, організації, де вона застосовується та відповідного сегменту ринку праці. Соціолограми професій базуються на оцінках та думках тих професіоналів, які займаються відповідною діяльністю у реальних умовах. Соціолограми можуть заповнювати вакуум актуальних уявлень про стан ринку праці великого міста, зокрема, структуру професій.

Технологія створення соціолограм професій близька до технологій соціальної (культурної) антропології. Соціолограма професії є документом, народженим завдяки вивченню ринку праці не з макро-, а з мікрорівня, через свідомість професіоналів. Накопичення інформації для соціолограм відбувається методом структурованого опитування представників певних професій (звичайно кількість респондентів від 6 до 10 осіб). Підставою для відбору у експертну групу вважають ідентифікацію людини з певним типом діяльності. Питання для опитування розподіляються на декілька блоків: професійна самоідентифікація, причини вибору професії, шляхи професійної освіти, особливості професійної діяльності, ринок праці за професією, соціально-демографічні відомості про професіоналів.

Технологія складання соціолограм може містити такі етапи:

– неформалізоване соціологічне спостереження за певною професією. Виокремлення сегментів ринку праці за професією, де можна знайти компетентних осіб для інтерв'ю. Форму-

лювання гіпотез про нові тенденції у розвитку професії, щодо секторів сучасного ринку для пошуку професіоналів;

– інтерв'ю з носіями професій. Опитуваних осіб знаходять або за сегментами ринку праці (тобто за можливими місцями роботи потенційних професіоналів), або традиційно – за найменуванням професій;

– аналіз та узагальнення отриманих відомостей;

– обговорення та коригування змісту соціологами фахівцями аналізованої професії.

Подальше використання готових соціолограм сприятиме глибокому аналізу ринку праці великого міста та ринку освітніх послуг. Зокрема, це стає можливим завдяки використанню таких розділів соціологами, як «причини вибору професії», «шляхи професійної освіти», «суміжні професії». Для аналізу ринку освітніх послуг може надаватися інформація з відповідних розділів соціолограм професій суміжної сфери діяльності. Звертається увага насамперед на таку якість професії, спеціальності, як вхід до неї (індикатори – «причини вибору професії» та «наявність профільної освіти»), а також вихід з неї (за індикатором «суміжні професії»).

Висновки. Використання методики соціолограм професій може істотно доповнити традиційні кількісні технології дослідження ринку праці великого міста, його просторових та динамічних характеристик. Вторинний аналіз соціолограм професій дозволяє отримувати достовірну соціологічну інформацію про систему освіти, стан ринку праці великого міста, динаміку розвитку професії, реальної та потенційної професійної мобільності, про стан соціально-професійної свідомості пошукувачів праці. Соціологами дозволяють відстежувати зміни у професії та виявляти її динаміку за певними параметрами. Крім того, інформацію, що міститься у соціолограмах професій, можна використовувати у практиці професійного орієнтування випускників навчальних закладів, абітурієнтів та безробітних у службах зайнятості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джери Д. Большой толковый социологический словарь / Д. Джери. Том 2 (П-Я). Вече, АСТ, 1999. 528 с.
2. Дятченко Л.Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами / Л.Я. Дятченко. Белгород: Центр социальных технологий, 1993. 343с.
3. Каменська Т.Г., Коваліско Н.В. Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом?: монографія / Колектив авторів, наук.ред. В.І. Подшивалкіна. Одеса: «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова». 2014. 546 с.
4. Катвалюк А. Л. Социальные технологии / А. Л. Катвалюк. Тернополь: Экон. думка, 2001. 284 с.
5. Кваша О.С. Ринок праці в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку / О.С. Кваша // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 1074–1078.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2004. 304 с.
7. Коваліско Н.В. Соціально-економічна поведінка індивіда: концептуальні підходи / Н.В. Коваліско, А.І. Кудринська // Соціальна психологія. № 1(27). 2008. С. 60–66.
8. Ковальський В. Регіональний ринок праці та особливості його формування і регулювання / В. Ковальський, А. Коверзнев // Україна: аспекти праці. 2003. № 4. С. 3–7.
9. Кулицький С. Проблеми розвитку ринку праці в Україні / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. 2017. № 21. С. 56–69.
10. Курбатов В.И. Социальное проектирование. / В.И. Курбатов, О.В. Курбатова. Ростов н/Д: Феникс. 2001. 461 с.
11. Макаруч О.Г. Статистичне дослідження ринку праці в Україні / О.Г. Макаруч, А.В. Вороніна // Молодий вчений. 2017. № 9. С. 540–544.
12. Матвієнко В.Я. Соціальні технології / В.Я. Матвієнко. К.: Українські пропілеї. 2001. 446 с.
13. Осипов Г.В. Экономика и социология знания: практ. пособие / Г.В. Осипов, С.В. Степашин. М.: Наука. 2009. 219 с.

14. Погрібна В.Л. Соціологія професіоналізму: монографія / В.Л. Погрібна. К.: Алеута, КНТ, ЦУЛ, 2008. 336 с.
15. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В.И. Подшивалкина. Кишинев: Центр, типография. 1997. 352 с.
16. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Садова У., Семів Л. Редкол.: відп. ред. Академія НАН України М.І. Долішній. Львів: ІРД НАНУ. 2000. 264 с.

REFERENCES

1. Jeri D. (1999). Bolshoy tolkovyy sotsiologicheskii slovar [Big Explanatory Sociological Dictionary]. D. Jeri. Volume 2 (P-Z). Veche, ACT [in Russian].
2. Dyatchenko L. YA. (1993). Sotsialnyye tekhnologii v upravlenii obshchestvennyimi protsesami [Social technologies in the management of social processes]. L. Ya. Dyatchenko. Belgorod: Center for Social Technologies [in Russian].
3. Kamenska T.H., Kovalisko N.V. (2014). Sotsialni tekhnologii: zarady choho? Yakym chynom? Z yakym rezultatom? [Social technologies: for what? How? With what result?]: monograph / Team of authors, ed. V.I. Podshivalkina. Odessa: «Odessa National University named after II Mechnikov» [in Ukrainian].
4. Katvaliuk A. L. (2001). Sotsyalnye tekhnolohyy [Social technologies]. A. L. Katvaliuk. Ternopil. Econ. Dumka [in Ukrainian].
5. Kvasha O.S. (2018.). Rynok pratsi v Ukraini: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku [Labor market in Ukraine: analysis of the current state and prospects of development]. O.S. Kvasha // Global and national economic problems. № 22. P.1074–1078 [in Ukrainian].
6. Klymov E.A. (2004). Psykholohyia professyonalnoho samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination]. E.A.Klymov. Textbook. manual for stud. higher. ped. study. institutions. M.: Academy [in Russian].
7. Kovalisko N.V. (2008). Sotsialno-ekonomichna povedinka indyvida: kontseptualni pidkhody [Socio-economic behavior of the individual: conceptual approaches]. N.V. Kovalisko, A.I. Kudrynska // Social psychology. № 1 (27). P. 60–66 [in Ukrainian].
8. Kovalskyi V. (2003). Rehionalnyi rynek pratsi ta osoblyvosti yoho formuvannia i rehuliuвання [Regional labor market and features of its formation and regulation]. V. Kovalskyi, A. Koverznev // Ukraine: aspects of labor. № 4. P. 3–7 [in Ukrainian].
9. Kulytskyi S. (2017). Problemy rozvytku rynku pratsi v Ukraini [Problems of labor market development in Ukraine]. S. Kulytskyi // Ukraine: events, facts, comments. № 21. P. 56–69 [in Ukrainian].
10. Kurbatov V. I. (2001). Sotsialnoye proyektirovaniye [Social design]. V.I. Kurbatov, O. V. Kurbatova. Rostov n/D: Phoenix [in Russian].
11. Makarchuk O. H.(2017). Statystychnе doslidzhennia rynku pratsi v Ukraini [Statistical study of the labor market in Ukraine]. O. H. Makarchuk, A. V. Voronina // Young scientist. № 9. P. 540–544 [in Ukrainian].
12. Matviienko V. Ya. (2001). Sotsialni tekhnologii [Social technologies]. V. Ya. Matviienko. K.: Ukrainian propylaea. [in Ukrainian].
13. Osipov G.V. (2009). Ekonomika i sotsiologiya znaniya: prakt. posobiye [Economics and Sociology of Knowledge: Pract. allowance]. G.V. Osipov, S.V. Stepashin. M.: Science [in Russian].
14. Pohribna V. L. (2008). Sotsiologhiia profesionalizmu: monohrafiia [Sociology of professionalism: monograph]. V.L. Pohribna. Cellar. K. : Aleuta, KNT, CUL [in Ukrainian].
15. Podshivalkina V. I. (1997). Sotsialnyye tekhnologii: problemy metodologii i praktiki [Social technologies: problems of methodology and practice]. V.I. Podshivalkina. Chisinau: Center, printing house [in Russian].
16. Sadova U., Semiv L. (2000). Rehionalni rynky pratsi: analiz ta prohnoz [Regional labor markets: analysis and forecast]. Sadova U., Semiv L. Redkol.: vidp. red. Akademiia NAN Ukrainy M.I. Dolishnii. Lviv: IRD NASU [in Ukrainian].

Boriushkina Oksana Vladimirovna

Candidate of Sociological Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy, Historical and Social Sciences

Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev

“Dokuchaevske – 2”, Kharkiv region, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6726-5113

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIAL TECHNOLOGIES TO OPTIMIZE THE ACTIVITIES OF YOUNG PEOPLE IN THE LABOR MARKET

During the period of Ukraine's independence one can witness a number of social changes in all spheres of social life that are taking place in Ukraine very rapidly, especially in the labor market. The nature and character of social and labor relations on the labor market are changing radically, and innovative forms of labor organization and employment are taking shape. However, the Ukrainian labor market is still insufficiently organized. There is insufficiently developed infrastructure and institutional factors to prepare the employer and the employee for the establishment of contact, to provide mutual mutual assistance with the aim of maximum possible reduction of the gap between demand and supply of manpower; to coordinate the activities of the employment systems.

Unfortunately, an additional factor that negatively affects the development of market relations in the employment sector in Ukraine is the psychology of society atrophied to the perception of the market, where old or inadequate motivational stereotypes in the field of work prevail. All this calls for more developed mechanism of job search and more effective approaches to solving employment problems. That is why it is clear that the most important part of the transition to an efficient market economy is the development and maintenance of efficient and effective social technologies for the functioning of the labor market.

The purpose of this article is a theoretical and methodological review of the sociological component of social technologies, which are focused on social protection of that part of the population, which, taking into account objective reasons, has problems with adaptation to new socio-economic conditions. First and foremost, these are people who have not worked before (in most cases, young people) and those who already have some experience in labor activity.

Technologies, the main object of which is young people, are aimed at shaping the structure of the workforce supply in the labor markets. Formation and optimization of motives of labor activity according to the predicted structure of workplaces is the most effective mechanism of alignment of interests of the state, region, enterprise and employee in the labor sector. These are the foundations that determine people's labor activity for a long period of time. The motives of professional activity formed during the period of education become the string that determines the economic behavior of the subject in all situations in the labor market.

Key words: social changes, social technology, motivation, professional orientation of young people.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.24>

Бойко Анжела Іванівна

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету
бульв. Шевченка 460, Черкаси, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ
БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ»¹
КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК,
ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ**

Останні сто років розвитку науки ознаменувалися розвитком суспільно-гуманітарних наук, наук про людину, про людську свідомість, про людське суспільство. Нові галузі науки потребували методології. Перше, що спало на думку вченим, це перенести вже добре розроблені методи, зокрема і метод вимірювання, з галузі природничих наук до наук гуманітарних. Але ж предмет дослідження гуманітарних наук суттєво відрізняється від предмету природничих наук. Якщо для пояснення багатьох явищ природи необхідно знайти об'єктивні закони, за допомогою яких стало б можливим описати значну кількість об'єктів, то такі об'єктивні універсальні закони повністю ігнорували неповторні явища і процеси суспільного життя, специфіку наук про людську свідомість і людський дух. Так сталося і з методом еталонного вимірювання, який був «перенесений» із царини наук про природу до царини гуманітарних наук. Сучасний ритм життя вимагає визначити не лише рівень освіти людини, а й такі її характеристики, як чесність, порядність, старанність, толерантність, тобто такі характеристики, які неможна вимірити за допомогою еталонів. Отже, виникла необхідність звернутися до інших альтернативних способів вимірювання, таких як шкалування, індексування, тестування, тих, які виконуються без використання еталону вимірюваної величини, та вимога отримати чисельний результат також не є обов'язковою.

Монографія складається із п'яти розділів, в яких послідовно і чітко проводиться аналіз методу безеталонного вимірювання.

У першому розділі, «Історико-філософський аналіз створення теорії вимірювань», автором розглядається історія створення теорії вимірювань, вплив піфагорійських та аристотелевих ідей на розвиток уявлень про вимірювання, сучасні концепції вимірювання. Зокрема, автором розглянута можливість використання апарату параметричної загальної теорії систем як нової методології якісного безеталонного вимірювання об'єктів. Як приклад розглядається застосування системно-параметричного аналізу до концепцій, які були запропоновані Н. Кемпбеллом і С. С. Стівенсом.

Другий розділ монографії, «Визначення процедури вимірювання та аналіз альтернативних видів вимірювання», присвячений аналізу наявних видів визначення процедури вимірювання. Автор зазначає, що загальновідомі і найбільш поширені в науковій літературі визначення поняття «вимірювання» можна умовно розділити на два види: визначення вимірювання, в яких вказується чи мається на увазі наявність еталона, операції порівняння з еталonom у процесі вимірювання; і вимірювання, в яких немає вказівок на наявність еталона. Саме друга група

¹ Готинян-Журавльова В.В. Соціально-філософські складові безеталонного вимірювання: види, визначення, застосування : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 358 с.

визначень аналізується найбільш ретельно. Крім того, в даному розділі проводиться аналіз найпоширеніших альтернативних еталонному видів вимірювання, які проводяться без використання еталону вимірюваної величини. Окремо і ретельно аналізуються такі види вимірювань, як шкалування, вимірювання за допомогою індексів, педагогічне і психологічне тестування. Автором висунуто припущення про методологічну схожість деяких видів вимірювання.

Третій розділ монографії, «Безеталонне вимірювання як якісно нова методологія вимірювання об'єктів», автор повністю присвячує аналізу методу безеталонного вимірювання. У першому підрозділі цього розділу йдеться про виокремленні автором види безеталонного вимірювання, наведено багато прикладів безеталонного вимірювання з різних царин науки. Окремо розглядається необхідність визначення поняття «безеталонне вимірювання», оскільки, як зазначає автор, в сучасній науці існує багато прикладів застосування безеталонного вимірювання, але немає чіткого визначення цього поняття. Найпоширеніші за своєю структурою є визначення через найближчий рід і видову відмінність. Отже, автор пропонує використати саме цей спосіб визначення безеталонного вимірювання, а як найближчий рід використовувати поняття «класифікація», оскільки значна кількість визначень поняття «вимірювання» звертається саме до поняття «класифікація» як до родового поняття. Автором запропоновано власне визначення безеталонного вимірювання, а також виявлено взаємозв'язок між видами безеталонного вимірювання, процедурою класифікації і природою досліджуваних об'єктів.

У четвертому розділі монографії, який має назву «Системно-параметричний аналіз понять «вимірювання» і «класифікація» задля удосконалення визначення процедури безеталонного вимірювання і його використання для вимірювання явищ і подій в сучасному українському суспільстві», йдеться про системно-параметричний аналіз еталонного та безеталонного вимірювань. Автор звертає нашу увагу на додатковість результатів еталонного та безеталонного вимірювань, якщо йдеться про можливість застосувати обидва способи вимірювання. Крім того, проводиться системно-параметричний аналіз із застосуванням системних дескрипторів «концепт», «структура», «субстрат» процедури класифікації. Окремо аналізується надане автором визначення безеталонного вимірювання і можливість застосування нової методології щодо вимірювання суспільно-значущих явищ і подій в українському суспільстві.

У п'ятому розділі монографії, «Соціально-філософський аналіз нових можливостей застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві», автор аналізує подібність за механізмом деяких альтернативних видів вимірювання і можливість їх об'єднання в чотири види безеталонного вимірювання. Також аналізуються нові можливості застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві.

Кожний розділ монографії закінчується висновками, які відображають результати виконаного дослідження.

Монографії властива наукова новизна, що свідчить про обізнаність автора щодо вимог сучасного українського суспільства. У рецензованій роботі міститься корисна інформація і багато прикладів із різних царин науки. Монографія має теоретичне значення та практичну цінність, підготовлена згідно з вимогами МОН України і рекомендується до друку як сучасна наукова праця в галузі філософії.

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.25>**Ворніков Віктор Іванович**

доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії, психології та педагогіки
Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова
вул. Кузнечна 1, Одеса, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ
БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ»¹ НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ,
ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА**

У даній монографії розглядається одна із складних філософських проблем в історії людства – проблема буття особистості на засадах виявлення складних чинників її поведінки та діяльності.

Безумовно, що людина проходить достатньо складний шлях – від біологічної істоти до особистості в соціальному просторі, що зумовлює, на вдалу думку автора, її біфуркаційне буття із певними стадіями його прояву та характеристиками.

На вірну думку автора, особливу увагу заслуговує присутній створений образ сучасної особистості, що розуміється в таких поняттях, як кризова, флюгерна, біфуркаційна, багатомірна, одномірна, смарт-особистість, особистість незнання, людина маси, антикрихка людина тощо. У свою чергу, в дослідженні пропонуються назви особистості: «системна людина», «системно-біфуркаційна людина», «пандемічна людина», «постбіфуркаційна».

Розкриваючи багатогранність понять – назв сучасної особистості, коректно заявлено, що «широкий спектр характеристик свідчить про те, що сучасна цілісна особистість є відкритою системою, ці ознаки можуть зростати безкінечно залежно від змін суспільства й культури, яка її оточує і де доводиться шукати механізми адаптації».

Автор достатньо чітко розробляє концепцію визначення біфуркаційного буття, використовуючи сучасний інструментарій і методологію на засадах системно-параметричного методу, що розробив одеський учений зі світовим ім'ям, доктор філософських наук А.І. Уйюмов, що фактично є і продовженням традиції його школи.

У представленій роботі чітко окреслюється, що у ХХ–ХХІ століттях у системі «людина-машина» нівелюється роль самої людини, становище особистості настільки розмивається, що стає абстракцією, а проблеми людини – власне її проблемами, і при цьому особистість залишається самотньою в комунікативному процесі суспільного буття.

Концептуально поставлене автором завдання дослідження в контексті виявлення сутності біфуркаційного буття сучасної особистості достатньо чітко виявляється та зумовлюється через продемонстровану та вдало використану системно-параметричну модель біфуркаційної особистості.

Достатньо виправданим вважаємо в дослідженні те, що вивчення складних соціальних проблем передбачено за векторами наукового пошуку, а виокремлені автором вектори – особистість і її кризове буття – на засадах системної моделі надали змогу виявити демаркаційні лінії властивостей: «творча», «талановита» й «геніальна» людина, які визначаються за допомогою системних дескрипторів; вектор, що торкається проблеми співвідношення людини та суспільства із запропонованою системною моделлю суспільства, визначають місце особистості в системній ієрархії дескрипторів. Концептуально вдалими є в дослідженні модель суспільства, що розглядається через проблему «навантаженості» з наміром визначити соціальну навантаженість та її піделементи.

¹ Нерубаська А.О. Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості : монографія. Одеса : Видавець С.Л. Назарчук, 2020. 340 с.

На фактичному соціально-філософському матеріалі, що є перевагою в дослідженні, виявляється місце та роль особистості в сучасному суспільстві. На наш погляд, важливим є в монографії те, що звернена увага до того факту, що життя сучасної особистості давно вже стало біфуркаційним, турбулентним і навіть пандемічним, що вона перебуває в затьожній кризі, а це не може не позначатися на здоров'ї людини. Порушуючи проблему адаптації та збереження здоров'я, автор пропонує системний аналіз поняття «здоров'я», щоб звернути увагу на значення цього екзистенціалу, а потім доходить висновку про роль спорту й індустрії краси як адаптаційних механізмів у біфуркаційні моменти життя. Від поняття біфуркаційного суспільства автор вдало переходить до визначення суспільства як пандемічного, а пандемії як соціального поняття, дає системне подвійне визначення, що є об'єктивною моделлю й потребує подальшого філософського аналізу. У контексті цих питань вимальовується проблема здоров'я сучасної особистості, її онтологічної та аксіологічної сутностей.

У наданих та вивіренних результатах дослідження проявляється новизна дослідження, що полягає у використанні концепції визначення об'єктів як систем на основі трьох дескрипторів: концепту, структури й субстрату та їх параметричному аналізі з огляду на бінарні властивості. Автор монографії чітко обґрунтовує думку про те, як можна застосовувати конкретну системну методологію в гуманітарній галузі знань і пропонує методика викладання філософських дисциплін на підставі названого методу. Вказана методика апробована в освітньому процесі закладів вищої технічної освіти України.

У цілому можливо стверджувати, що дана монографія цілком відповідає вимогам до наукових робіт, може бути подана до публікації і буде цікавою як для спеціалістів, так і читачів у цілому.

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.26>**Держко Ігор Зеновійович**доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економікиЛьвівського національного медичного університету імені Данила Галицького
вул. Пекарська 69, Львів, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ
БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ»¹ НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ,
ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА**

Авторка монографії зосереджує своє дослідження на темі, яка є актуальною і важливою на межі ХХ і початку ХІХ століття – техно-інформаційній детермінації розвитку суспільних процесів та біфуркаційних станів у ньому. Ці біфуркації як оголюють приховані сенси, так і здатні зумовити вибухоподібні стани, революції зокрема. У таких нестандартних ситуаціях, пов'язаних із непропорційним розосередженням соціально-економічної енергії, можлива переоцінка культурних цінностей та відкрите руйнування їх нігілістичними формулами та спонтанним саморозпадом нашої особистості. Втрата цілісності нашого «Я» в нано-інформаційному, біфуркаційному, турбулентному просторі спонукає людину до пошуку власного місця, яке забезпечує її самобутність та самодостатність. У таких складних умовах може відбуватися руйнування особистості і її культурних цінностей, особистість втрачає свою цілісність. У сучасному українському суспільстві, яке стало на шлях європейської інтеграції, формування нових ідеалів, цінностей і принципів, виникає потреба в дослідженні філософських обґрунтувань таких процесів. Запропонований авторкою системно-параметричний аналіз буття людини в аспекті біфуркаційних змін соціуму та власної особистості є новим поглядом та новим практичним підходом у трактуванні філософського та наукового поля наших пошуків та очікуваних здобутків.

У монографії підкреслюється міждисциплінарність таких досліджень, вдало проведена спроба з'єднати системний та синергетичний підходи. Незважаючи на те, що питанням психології і психотерапії присвячена значна частина наукових як західних, так і вітчизняних досліджень, А.О. Нерубаська пропонує нове філософське бачення цих проблем. Психотерапія завжди мала величезне значення для суспільства, тим більше вона важлива для сучасного соціуму, в якому темпи розвитку значно випереджають людське розуміння і виникають проблеми з адаптацією до нових реалій життя, що призводить до різного роду напруг і навіть психічних розладів. Звернення саме до філософських методів неабиякі актуальні. Як справедливо відзначає авторка, у сучасній філософії та науці дійсно спостерігається всезростаючий інтерес до проблематики людських переживань та комунікації. У цьому сенсі звернення до системно-параметричного метода, розробленого українським вченим, доктором філософських наук А.І. Уйомовим, є достатньо новаторським дослідженням як для вітчизняної, так і для світової науки, це підтверджено науковими статтями А.О. Нерубаської.

Досліджуючи проблему людини, особистості, її буття, кризового буття, сучасна філософія сформувала нову методологію – експлікацію та уточнення понять, принципів та предмету окремих галузей знання. Показано, як можливо ефективно застосовувати системно-параметричний метод для викладання та вивчення філософських концепцій у сучасній біфуркаційній системі освіти. Упровадження таких методик актуально у процесах скорочення часів на викладання гуманітарних дисциплін.

Авторку турбує питання екзистенціальної філософії та психології, котрі виокремили головні маркери біфуркаційних станів: страх, депресію, віддалення, абсурд тощо. Можливим механіз-

¹ Нерубаська А.О. Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості : монографія. Одеса : Видавець С.Л. Назарчук, 2020. 340 с.

мом подолання криз в її дослідженні стають мистецтво й творчість. У цій частині монографії авторка спробувала показати, що важливим є не просто мистецтво, творчість і культура в житті сучасної особистості, але і її генетичні параметри: талант та геніальність. За допомогою параметрів системного методу було розширено розуміння творчої особистості та її комунікації із зовнішнім світом. Проведений порівняльний аналіз понять «біфуркаційний стан особистості» у філософії та «копінг-поведінка», наявного у психологів. Феномен «біфуркаційний стан особистості» значно ширший за поняття «подолання» й «копінг» у психології.

Запропонована системна модель соціальної навантаженості. Як умова для нормальних стосунків особистості і соціуму згадується нададитивний ефект, пріоритетом якого є колективна праця і більша ефективність спільних результатів, ніж особистих. Використовуючи дескриптори системної моделі (концепт, структура, субстрат), визначені соціальна навантаженість та її модель. Виділені складові частини цієї моделі й окреслена роль кожної окремої навантаженості. Такий підхід теж є новизною в сучасних філософських дослідженнях.

На хвилі проблеми, пов'язаної з пандемією та карантинними мерами, авторка запропонувала системно-параметричну модель пандемії як факту сучасної України та світу, визначила такий об'єкт, як «коронавірусне суспільство», та проаналізувала феномен пандемічної паніки в інформаційному просторі на підставі системного синтезу.

Робота носить міждисциплінарний характер, методологічно обґрунтована. Тема вибрано вдало: сучасна Україна, перебуваючи у глибокій економічній, політичній, моральній кризі, потребує нових ідей, концепцій та парадигм у різних областях гуманітарного та технічного знання. Авторка монографії з поставленим завданням успішно справилась, проте, з нашої точки зору, під час аналізу даної теми не завадило б використати елементи сучасної герменевтики та постструктуралізму, які б поглибили ефективність системного методу.

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.27>

Надибська Оксана Ярославівна
доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська 1, Одеса, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ
БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ»¹ НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ,
ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА**

Особистість – це дуже складна система, а також це елемент ще більш складної системи – суспільства. Проблема визначення ролі і місця людини в системі, причому будь-якої – громадської, політичної, економічної, чи будь-якої іншої – актуальна завжди.

Сучасна особистість не просто повинна встигати змінюватися, але і повинна навчитися адаптуватися до всіх змін навколишнього середовища. Авторка монографії акцентує нашу увагу на тому, що людина має стати якимось цілісним універсалом, причому максимально зберігши своє покликання, призначення, самість та здоров'я. Особистість, як суб'єкт соціальних процесів, не повинна бути просто знаряддям для суспільного прогресу, у якому головними складниками виявляються політична й економічна сфери. У цій площині проблеми були сформувані цілі та завдання дослідження, які, на наш погляд, докторантка виконала.

У монографії розкривається проблема сучасної особистості та визначення її системно-синергетичних характеристик. Зроблено системно-параметричний аналіз (А.І. Уйомов) та представлена синергетична модель особистості в реаліях сьогодення. Головна її властивість, яку на початку бачили як головну характеристику – біфуркаційність, у кінці аналізу виявилась дуже вузькою, тому що людина знаходиться в постійному русі свого буття та здобуває цілу низку індивідуальних параметрів. К такому висновку авторка прийшла в дослідженні, запропонував класифікацію біфуркаційних типів особистості. Введено поняття «сила біфуркації», яке характеризується на підставі типології особистості за А.І. Уйомовим.

Особливий інтерес до феномену духовної синергії різко зростає в періоди суспільної нестабільності та соціокультурного вибору. Такий період переживає й сучасна Україна. Поява нових форм соціальної реальності в моменти пандемії надихнули А.О. Нерубаську висвітлити проблему біфуркації особистості через призму світової проблеми – пандемії, й це додатково посилило практичну значущість дослідження, яке було засновано на підставі системно-синергетичних підходів, що надали новизни та актуальності. Проведено конструктивно-критичний аналіз проблеми біфуркаційного буття особистості. Кризи та біфуркації фокусують нашу увагу на негативному характері людської діяльності, яка може кризу довести до глобальної катастрофи та колапсу, а може навпаки піти іншим шляхом в іншому атракторі.

Особливу увагу дисертантка зробила на початку дослідження, де представила системно-параметричний метод, розроблений українським вченим, доктором філософських наук А.І. Уйомовим у взаємозв'язку із синергетичним підходом, як варіант для досліджень у гуманітарному полі, вчасності, у філософії. Цю лінію вона витримала протягом усього дослідження на підставі головної тези системного підходу: будь-який об'єкт можливо представити у вигляді системи (в системно-параметричному підході: на підставі дескрипторів першого роду – концепту, структури та субстрату), що й стало прирощенням нового знання про досліджувані об'єкти. І саме це допомогло авторці в результаті досліджень дійти багатьох висновків, що мають ознаку новизни. У першу чергу, це системне визначення буття особистості,

¹ Нерубаська А.О. Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості : монографія. Одеса : Видавець С.Л. Назарчук, 2020. 340 с.

особистості з біфуркаційною свідомістю, особистості творчої, талановитої та геніальної. Пропонуються деякі механізми виходу з біфуркаційних станів, як варіант – творчість, проаналізувати здоров'я, як модус сучасної особистості, надати визначення «пандемічному» суспільству та взагалі пандемію розглянути як систему. Структуру роботи складає вступ, сім розділів (24 підрозділів) та загальний висновок. Усе це додає роботі оригінальності, вона носить міждисциплінарний характер, методологічно обґрунтована, тому вважаємо можливим і доцільним видання цієї монографії.

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.28>**Пальчинська Мар'яна Вікторівна**

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, психології та педагогіки
Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова
вул. Кузнечна 1, Одеса, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ
БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ»¹
КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК,
ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ**

Кожна сучасна наука для вдосконалення отриманих нею знань потребує методологічний апарат, тобто добре розроблену систему методів, які будуть використовуватися в межах цієї науки. Одним із таких методів є вимірювання. Зазвичай використовується еталонне вимірювання, яке не лише є добре відомим методом пізнання, а й надає у чисельному вигляді об'єктивну інформацію щодо вимірюваної величини. Вимірити будь-яку величину означає порівняти її з однорідною до нею величиною, яка взята як еталон даної величини. Але сьогодні вимірювання вимагають не лише такі величини, як маса, довжина, час, сила струму, а й чесність, порядність людини, ступінь довіри тому чи іншому інформаційному джерелу, швидкість розповсюдження і якість інформації, оцінки потребують політичні і соціальні процеси. Усі ці величини не можна вимірити за допомогою еталонів, інколи навіть складно уявити еталони тієї чи іншої величини. Методологи науки все частіше звертають увагу на альтернативні способи вимірювання, зокрема на безеталонне вимірювання.

Рецензована монографія, в якій чітко і послідовно проводиться аналіз безеталонного вимірювання і зазначається царина його застосування в сучасному українському суспільстві, є доволі актуальним дослідженням.

У першому розділі монографії, який має назву «Історико-філософський аналіз створення теорії вимірювань», йдеться про історію створення сучасної теорії вимірювань, визначається вплив філософських ідей на формування сучасних уявлень про вимірювання, аналізуються сучасні концепції вимірювання. Автором запропонована можливість використання апарату параметричної загальної теорії систем для створення нової методології якісного безеталонного вимірювання об'єктів, адже системно-параметричний аналіз можна застосувати до будь-якого об'єкту дослідження.

Другий розділ монографії «Визначення процедури вимірювання та аналіз альтернативних видів вимірювання» присвячений аналізу наведених у сучасній літературі визначень процедури вимірювання. Автор зазначає, що загальновідомі і найбільш поширені в науковій літературі визначення процедури вимірювання умовно можна розділити на два класи. До одного класу визначень слід віднести ті, в яких немає вказівок на наявність еталона, а сама процедура вимірювання представляється як приписування вимірюваному об'єкту певної оцінки за встановленими правилами або як класифікація. Ця група визначень аналізується найбільш ретельно, адже вони наближають нас до альтернативних еталонним способів вимірювання. У даному розділі автор проводить аналіз найпоширеніших альтернативних видів вимірювання, які проводяться без використання еталону вимірюваної величини, таких як шкалування, індексування, тестування. Розглядається вимірювання і як окреме дослідження.

Третій розділ монографії «Безеталонне вимірювання як якісно нова методологія вимірювання об'єктів» автор присвячує ретельному аналізу методу безеталонного вимірювання. У цьому розділі автор наводить виокремлені ним чотири види безеталонного вимірювання,

¹ Готинян-Журавльова В.В. Соціально-філософські складові безеталонного вимірювання: види, визначення, застосування : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 358 с.

які розрізняються за механізмом, способом вимірювання, описує їх, наводить багато прикладів до кожного виду з різних царин науки. Розглядається також необхідність визначення процедури безеталонного вимірювання, оскільки, як зазначає автор, у сучасній науковій літературі немає чіткого і однозначного визначення цього поняття. Автором запропоновано і проаналізовано власне визначення процедури безеталонного вимірювання. Крім того, виявлено взаємозв'язок між видами безеталонного вимірювання, процедурою класифікації і видами буття, які були виокремлені Аристотелем. Автор висунула і обґрунтувала припущення, що спосіб вимірювання того чи іншого об'єкту дослідження залежить від природи досліджуваних об'єктів.

У четвертому розділі монографії, який має назву «Системно-параметричний аналіз понять «вимірювання» і «класифікація» задля удосконалення визначення процедури безеталонного вимірювання і його використання для вимірювання явищ і подій в сучасному українському суспільстві», міститься системно-параметричний аналіз процедури еталонного та безеталонного вимірювань. Автор звертає нашу увагу на додатковість результатів еталонного та безеталонного вимірювань і підкреслює необхідність застосовувати обидва способи вимірювання, якщо є така можливість. Крім того, проводиться системно-параметричний аналіз процедури класифікації, яка виступає родовим поняттям під час визначення процедури безеталонного вимірювання. Окремо аналізується можливість застосування нової методології до вимірювання суспільно-значущих явищ і подій в українському суспільстві.

У п'ятому розділі монографії «Соціально-філософський аналіз нових можливостей застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві» автор аналізує схожість, подібність за механізмом деяких альтернативних видів вимірювання і можливість їх об'єднання в чотири види безеталонного вимірювання для спрощення у використанні методології вимірювання. Також автором аналізуються нові можливості застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві.

Рецензованій монографії властива наукова новизна отриманих результатів. Автор розглядає актуальні для сучасного українського суспільства питання, які стосуються вимірювання ступеня довіри, якості інформації, оцінки тих чи інших соціальних явищ і подій. Монографія має теоретичне значення та практичну цінність, підготовлена згідно з вимогами МОН України і рекомендується до друку.

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.4.29>**Скринник Зоя Едуардівна**

доктор філософських наук,
професор кафедри менеджменту і соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту економічних та соціальних відносин
Університету банківської справи
вул. Січових стрільців 11, Львів, Україна

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ
БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ»¹
КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК,
ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ**

За останні сто років вимірювання перестає бути прерогативою лише природничих наук і починає активно використовуватися в суспільно-гуманітарних науках. Сучасний шалений темп життя вимагає не лише визначити-вимірити ступінь освіченості людини, а й такі її якості, як порядність, чесність, працелюбність. Сучасні соціальні і політичні явища також вимагають певної оцінки. Однією з найдорожчих складових частин сучасного світу стала інформація. Міра достовірності інформації, швидкість її розповсюдження, міра довіри джерелу інформації потребують ретельної оцінки, ретельного вимірювання. Більшість із зазначених вимірювань неможливо провести за допомогою звичайного еталонного вимірювання, оскільки до більшості вимірюваних величин та досліджуваних об'єктів взагалі неможна підібрати еталонів. Отже, виникла необхідність звернутися до інших альтернативних способів вимірювання, таких як шкалування, індексування, тестування, тобто таких способів вимірювання, які виконуються без використання еталону вимірюваної величини.

Рецензована монографія є доволі актуальним дослідженням, яке складається із п'яти розділів, в яких послідовно і чітко проводиться аналіз альтернативного еталонному вимірюванню методу безеталонного вимірювання.

Перший розділ монографії має назву «Історико-філософський аналіз створення теорії вимірювань». У ньому йдеться про історію створення теорії вимірювань, розглядається вплив піфагорійських та аристотелевих ідей на розвиток уявлень про вимірювання, аналізуються сучасні концепції вимірювання. Зокрема, автором розглянута можливість використання апарату параметричної загальної теорії систем як нової методології якісного безеталонного вимірювання об'єктів, адже системно-параметричний аналіз можна застосувати до будь-якого об'єкту дослідження. Прикладом застосування такого аналізу є представлення в якості системних моделей концепцій, які були запропоновані Н. Кемпбеллом і С. С. Стівенсом.

Другий розділ монографії «Визначення процедури вимірювання та аналіз альтернативних видів вимірювання» присвячений аналізу наведених в сучасній літературі і загальноживаних визначень процедури вимірювання. Автор зазначає, що загальновідомі і найбільш поширені в науковій літературі визначення поняття «вимірювання» можна умовно розділити на два види: визначення вимірювання, в яких вказується чи мається на увазі наявність еталона, операції порівняння з еталоном у процесі вимірювання; і вимірювання, в яких немає вказівок на наявність еталона, а саме вимірювання представляється як приписування вимірюваному об'єкту певної оцінки за встановленими правилами або як класифікація об'єктів за встановленими правилами. Друга група визначень аналізується найбільш ретельно, адже вони наближають нас до альтернативних еталонному способів вимірювання. У даному розділі проводиться аналіз найпоширеніших альтернативних видів вимірювання, які проводяться без використання еталону вимірюваної величини. Окремо і ретельно аналізуються такі види вимірювань, як шка-

¹ Готинян-Журавльова В.В. Соціально-філософські складові безеталонного вимірювання: види, визначення, застосування : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 358 с.

лування, індексування, тестування. Розглядається вимірювання і як окреме дослідження. Крім того, автором висунуто припущення про методологічну схожість деяких видів вимірювання.

Третій розділ монографії «Безеталонне вимірювання як якісно нова методологія вимірювання об'єктів» автор присвячує ретельному аналізу методу безеталонного вимірювання. У цьому розділі йдеться про виокремленні автором види безеталонного вимірювання, які розрізняються за механізмом, способом вимірювання, наведено багато прикладів безеталонного вимірювання з різних царин науки. Розглядається необхідність визначення процедури безеталонного вимірювання, оскільки, як зазначає автор, у сучасній науці використовується термін «безеталонне вимірювання», наведено багато прикладів безеталонного вимірювання, але немає чіткого визначення цього поняття. Для визначення процедури безеталонного вимірювання автор пропонує використати визначення через найближчий рід і видову відмінність, а в якості найближчого роду використовувати поняття «класифікація». Автором запропоновано власне визначення безеталонного вимірювання, а також виявлено взаємозв'язок між видами безеталонного вимірювання, процедурою класифікації і видами буття, які були виокремлені Аристотелем. Автор висунула припущення, що спосіб вимірювання того чи іншого об'єкта дослідження слід шукати у природі досліджуваних об'єктів.

Четвертому розділі монографії має назву «Системно-параметричний аналіз понять «вимірювання» і «класифікація» задля вдосконалення визначення процедури безеталонного вимірювання і його використання для вимірювання явищ і подій в сучасному українському суспільстві». У ньому міститься системно-параметричний аналіз процедури еталонного та безеталонного вимірювань. Автор звертає нашу увагу на додатковість результатів еталонного та безеталонного вимірювань, якщо можна застосувати обидва способи вимірювання. Крім того, проводиться системно-параметричний аналіз процедури класифікації. Окремо аналізується надане автором визначення безеталонного вимірювання і можливість застосування нової методології щодо вимірювання суспільно-значущих явищ і подій в українському суспільстві.

У п'ятому розділі монографії «Соціально-філософський аналіз нових можливостей застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві» автор аналізує схожість, подібність за механізмом деяких альтернативних видів вимірювання і можливість їх об'єднання в чотири види безеталонного вимірювання задля спрощення у використанні методології вимірювання. Адже відомо, що деякі альтернативні способи вимірювання були розроблені в надрах певних наук, отримали в них назву і галузь застосування. Також автором аналізуються нові можливості застосування процедури безеталонного вимірювання в сучасному українському суспільстві.

Монографії властива наукова новизна отриманих результатів, автор розглядає актуальні у сучасному українському суспільстві питання. У роботі наведена корисна інформація і багато цікавих прикладів із різних галузей науки. Монографія має теоретичне значення та практичну цінність, підготовлена згідно з вимогами МОН України і рекомендується до друку як сучасна наукова праця в галузі філософії.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

Гуйван П. Д.

ЧАС ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЯВУ РУХУ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ.
СУТНІСТЬ ТЕМПОРАЛЬНОГО ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ЯВИЩ..... 4

Данканіч М. С.

ФЕНОМЕН «ЗАБУТТЯ БУТТЯ» У ФІЛОСОФІЇ М. ГАЙДЕГЕРА.....10

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Аксьонова В. І.

ДИСКУРС АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ІДЕЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... 17

Довгань М. Г.

ДУХОВНИЙ, РЕЛІГІЙНИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ ВИМІРИ
ЛЮДСЬКОЇ ТРАНСЦЕНДЕНТНОСТІ У ВЧЕННІ КАРОЛЯ ВОЙТИЛИ.....26

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Зінкевич В. І.

ДИНАМІКА ФІЛОСОФСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ
СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....32

Каранфілова О. В., Стоянова А. Д.

ДИЗАЙН АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА
ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....38

Кравчик М. О.

ПОНЯТТЯ “NOMOS” (ЗАКОН) У ПІНДАРА ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ.....44

Semko Ya. S.

ANTHROPOLOGICAL FOUNDATION OF MODERN FASHION..... 52

Сірук Н. М., Марківська Л. Л., Тарасюк Л. М.

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ДИКТАТ У ФІЛОСОФСЬКІЙ НАУЦІ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 50-Х РОКІВ ХХ СТ.).....58

Шаповал А. П.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ..... 65

Шмиголь М. Ф., Юшкевич Ю. С.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЯК ГЛОБАЛЬНА ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ..... 73

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Dobroliubska Yu. A.

THE RHETORICAL SUBSYSTEM
OF HANS KELLNER’S PHILOSOPHY OF HISTORY.....80

Кириленко К. М.

МІКРОКУЛЬТУРНИЙ ТА МАКРОКУЛЬТУРНИЙ РІВНІ
ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ
«ІННОВАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО»..... 87

Okorokova V. V.

HISTORIOSOPHICAL FUNDAMENTALS OF SIMULYACRUM
IN THE ROUTE OF THE POSTMODERNISTIC PARADIGM..... 93

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Рилова О. Ю.

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ МАСОВІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 99

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Яровицька Н. А., Мельник Е. А.

БІНАРНІ ДИХОТОМІЇ У ТВОРЧОСТІ Г. ПІНТЕРА
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ П'ЄСИ «ЗРАДА»)..... 108

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Гулямов Б. С.

ПАЦИФІЗМ У СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ
КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ..... 114

Лисенко О. В., Шульмін С. О.

МІСЦЕ ПОЗИТИВНО-НАТУРАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ
У ХРИСТІЯНСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ..... 122

Сидорак А. М.

ПРОБЛЕМА БОГОПІЗНАННЯ ЗГІДНО З УЧЕННЯМ СОФРОНІЯ САХАРОВА..... 131

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

Гугнін Е. А.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФОНОВИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОГО ВПЛИВУ
В ПЕРЕХОДІ ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ..... 140

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Горпинич О. В.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ..... 149

Клочко О. О.

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ..... 155

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Борюшкіна О. В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
З ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ..... 163

РЕЦЕНЗІЇ

Бойко А. І.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ» КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК, ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ..... 171

Ворніков В. І.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ» НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ, ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА..... 173

Держко І. З.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ» НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ, ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА..... 175

Надібська О. Я.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНА МОДЕЛЬ БІФУРКАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ» НЕРУБАССЬКОЇ АЛЛИ ОЛЕКСАНДРІВНИ, ДОКТОРАНТА ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА..... 177

Пальчинська М. В.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ» КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК, ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ..... 179

Скринник З. Е.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ СКЛАДОВІ БЕЗЕТАЛОННОГО ВИМІРЮВАННЯ: ВИДИ, ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ» КАНДИДАТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК, ДОЦЕНТА В.В. ГОТИНЯН-ЖУРАВЛЬОВОЇ..... 181

CONTENTS

PHILOSOPHICAL ONTOLOGY

Guivan P. D.

TIME AS AN ELEMENT OF MANIFESTATION OF THE MOVEMENT
OF SOCIAL EXISTENCE. THE ESSENCE OF TEMPORAL MEDIATION
OF LEGAL PHENOMENA..... 4

Dankanich M. S.

PHENOMENON OF OBLIVION OF BEING IN M. HEIDEGGER'S PHILOSOPHY..... 10

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Aksonova V. I.

DISCOURSE OF ANTHROPOLOGIZATION
OF THE IDEA OF CIVILIZATION DEVELOPMENT OF UKRAINE..... 17

Dovhan M. H.

SPIRITUAL, RELIGIOUS AND MORAL DIMENSIONS OF HUMAN TRANSCENDENCE
IN KAROL WOJTYLA'S TEACHINGS..... 26

SOCIAL PHILOSOPHY

Zinkevych V. I.

THE DYNAMICS OF THE PHILOSOPHICAL SUPPORT OF THE LIFE CYCLE
OF THE SOCIAL SYSTEM OF INDUSTRIAL EDUCATION..... 32

Karanfilova O. V., Stoianova A. D.

DESIGN OF ARCHITECTURAL ENVIRONMENT AS A METHOD
FOR MODELING SOCIOCULTURAL SPACE..... 38

Kravchyk M. O.

PINDAR'S CONCEPT OF "NOMOS" (LAW) AND ITS INTERPRETATIONS
IN PHILOSOPHICAL THOUGHT..... 44

Semko Ya. S.

ANTHROPOLOGICAL FOUNDATION OF MODERN FASHION..... 52

Siruk N. M., Markivska L. L., Tarasiuk L. M.

IDEOLOGICAL DICTATION IN PHILOSOPHICAL SCIENCE IN UKRAINE
(SECOND HALF OF THE 40S – FIRST HALF OF THE 50S OF THE XX CENTURY)..... 58

Shapoval A. P.

SOCIO-PHILOSOPHICAL AND LEGAL BASES OF REGULATION
OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN UKRAINE..... 65

Shmyhol M. F., Yushkevych Yu. S.

INFORMATION AS A GLOBAL TREND OF THE MODERN INFORMATION SOCIETY:
SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS..... 73

PHILOSOPHY OF HISTORY

Dobroliubska Yu. A.

THE RHETORICAL SUBSYSTEM
OF HANS KELLNER'S PHILOSOPHY OF HISTORY..... 80

Kyrylenko K. M.

MICROCULTURAL AND MACROCULTURAL LEVELS OF INNOVATION CULTURE
IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE CONCEPT OF “INNOVATIVE SOCIETY” 87

Okorokova V. V.

HISTORIOSOPHICAL FUNDAMENTALS OF SIMULYACRUM
IN THE ROUTE OF THE POSTMODERNISTIC PARADIGM..... 93

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Rylova O. Yu.

GLOBAL AND NATIONAL DIMENSIONS OF MASSIFICATION
OF HIGHER EDUCATION..... 99

ETHICS AND AESTHETICS

Yarovitska N. A., Melnyk E. A.

BINARY DICHOTOMIES IN THE WORKS BY G. PINTER
(BASED ON THE PLAY “TREASON”).....108

PHILOSOPHY OF RELIGION

Gulyamov B. S.

PACIFISM IN THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CONSTANTINOPLE PATRIARCHATE.....114

Lysenko O. V., Shulmin S. O.

THE PLACE OF POSITIVE NATURALISTIC KNOWLEDGE
IN CHRISTIAN ANTHROPOLOGY.....122

Sydorak A. M.

THE PROBLEM OF KNOWLEDGE OF GOD ACCORDING
TO THE TEACHINGS OF SOPHRONY SAKHAROV.....131

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Gugin E. A.

GLOBALIZATION AS A BACKGROUND FACTOR OF EXTERNAL INFLUENCE
IN THE TRANSITION FROM MODERN TO POSTMODERN.....140

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTE AND PROCESSES

Horpynych O. V.

SOCIAL TECHNOLOGIES OF PERSONALITY ADAPTATION AT THE ENTERPRISE.....149

Klochko O. O.

SOCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE: REALITIES, PROSPECTS.....155

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Boriushkina O. V.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIAL TECHNOLOGIES
TO OPTIMIZE THE ACTIVITIES OF YOUNG PEOPLE IN THE LABOR MARKET.....163

REVIEWS

Boiko A. I.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPONENTS OF STANDARDLESS MEASUREMENT: TYPES, DEFINITIONS, APPLICATION” BY V.V. HOTYNIAN-ZHURAVLOVA, CANDIDATE OF PHILOSOPHICAL SCIENCES, ASSOCIATE PROFESSOR.....171

Vornikov V. I.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SYSTEM AND PARAMETRIC MODEL OF BIFURCATION OF PERSONALITY” BY NERUBASSKA ALLA OLEKSANDRIVNA, DOCTORAL STUDENT, FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY, ODESA I.I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY.....173

Derzhko I. Z.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SYSTEM AND PARAMETRIC MODEL OF BIFURCATION OF PERSONALITY” BY NERUBASSKA ALLA OLEKSANDRIVNA, DOCTORAL STUDENT, FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY, ODESA I.I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY.....175

Nadybska O. Ya.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SYSTEM AND PARAMETRIC MODEL OF BIFURCATION OF PERSONALITY” BY NERUBASSKA ALLA OLEKSANDRIVNA, DOCTORAL STUDENT, FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY, ODESA I.I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY.....177

Palchynska M. V.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPONENTS OF STANDARDLESS MEASUREMENT: TYPES, DEFINITIONS, APPLICATION” BY V.V. HOTYNIAN-ZHURAVLOVA, CANDIDATE OF PHILOSOPHICAL SCIENCES, ASSOCIATE PROFESSOR.....179

Skrynyk Z. E.

REVIEW OF THE MONOGRAPH “SOCIO-PHILOSOPHICAL COMPONENTS OF STANDARDLESS MEASUREMENT: TYPES, DEFINITIONS, APPLICATION” BY V.V. HOTYNIAN-ZHURAVLOVA, CANDIDATE OF PHILOSOPHICAL SCIENCES, ASSOCIATE PROFESSOR.....181

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 4, 2020

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 17,48. Ум. друк. арк. 22,09. Зам. № 0321/116

Підписано до друку 26.02.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.